

Hungarológia

Nemzetközi Hungarológiai Központ

1 (1999) / 1-2.



Hungarológia

Nemzetközi Hungarológiai Központ

1 (1999) / 1-2.



Hungarológia
A Nemzetközi Hungarológiai Központ folyóirata
1(1999)/1-2. sz.

Szerkesztőbizottság

Tverdota György (főszerkesztő)
Stauder Mária (felelős szerkesztő)
Erdős Katalin (technikai szerkesztő)

Rovatvezetők

Monok István (Művelődési kapcsolatok)
Szőnyi György Endre (Komparatiztika)
Maticsák Sándor (Magyar nyelv a világban)

Szerkesztőség

Budapest
Zsombolyai u. 3.
H-1113

Elektronikus levélcímünk: nhk@mail.matav.hu

Felelős kiadó: Tverdota György
Számítógépes szedés és tördelés: Princz László
Fédélterv: Szőnyi György Endre, Maticsák Sándor, Monok István
Készült a Prospektkop nyomdában 03999
Felelős vezető: Racskó István
ISSN 1217 4343

Tartalomjegyzék

Beköszöntő.....	7
-----------------	---

A HUNGAROLÓGIA MŰHELYEI

<i>Tverdota György</i> : A Nemzetközi Hungarológiai Központ.....	13
<i>Csernus Sándor</i> : Párizsi Magyar Intézet. (70 év után végre <i>Collegium Hungaricum?</i>).....	24

MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK

<i>Monok István</i> : Magyar könyvtárak idegen kulturális környezetben	37
<i>V. Molnár László</i> : Orosz utazók feljegyzései Magyarországról a XVII. század végétől 1815-ig.....	50
<i>Tóth Ferenc</i> : Egy elzászi magyar kolónia a XVIII. században	84

KOMPARATISZTIKA

<i>Szőnyi György Endre</i> : A magyar kultúra tanításának módszertani kérdéseire	99
<i>Fazekas Tibor</i> c: A kortárs magyar irodalom szerepe az országismereti fordításokban	108
<i>Elzbieta Szawerdo</i> : Két szerkesztő – Osvát Ernő a <i>Nyugatban</i> és Mieczysław Grydzewski a <i>Wiadomości Literackie</i> -ben.....	118
<i>Szkárosi Endre</i> : Új vizek, új ég (Földrajzi és mitológiai toposzok Ady Endre és Dino Campana költészetében)	129

MAGYAR NYELV A VILÁGBAN

<i>Maticsák Sándor</i> : Magyar nyelvoktatás a kilencvenes évek végén	145
<i>Aradi András</i> : Egy sajátos igei csoport nyelvhasználati szabályszerűségei	161
<i>Sturcz Zoltán</i> : Magyar nyelvi és kulturális problémák orosz anyanyelvűek oktatásában	169
<i>Osváth Gábor</i> : A magyar kiejtés tanítása koreaiaknak.....	181

ESZMECSERE

<i>Háry László</i> : A Magyar az EU tagállamok nyelvével egy csokorban. Standardizált ECL nyelvvizsga magyarból mint idegen nyelvből.....	191
<i>Hegedűs Rita</i> : A tudásszint mérésének és mérhetőségének egy lehetőségéről.....	196
<i>Szili Katalin</i> : A magyar mint idegen nyelv helyéről az új nyelvvizsgarendszerben.....	204

MEGKÖZELÍTÉSEK

<i>Holger Fischer</i> : Magyarország-kép Németországban. Megközelítések és kutatási eredmények	213
---	-----

SZEMLE

A magyar művelődés és a kereszténység I-III. (La civiltà ungherese e il cristianesimo – <i>Kecskeméti Gábor</i>).....	229
Magyarságkép és történeti változásai Magyarország az ezredfordulón (<i>Árvay Anett</i>).....	234
Deutschsprachige Lyrik im Königreich Ungarn um 1800. (<i>Balogh F. András</i>)	239
Magyar-német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában (a magyar mint idegen nyelv és kultúra közvetítésében) (<i>Hegedűs Rita</i>).....	242
Hungarian for foreigners. Magyar nyelvkönyv külföldieknek. (<i>Maticsák Sándor</i>).....	246
Magyar Nemzeti Bibliográfia. Külföldön megjelenő hungarikumok (<i>Nyerges Judit</i>)	252

Beköszöntő

Igazi hagyomány nélkülség, előzmények nélküli újat kezdés nem fordul elő a kultúrában. A *Hungarológia* új szerkesztőbizottsága tudatában van ennek, amikor formailag és tartalmilag egyaránt a lap megújítására vállalkozik. Az eddigi lapszámok rendjéhez való alkalmazkodással is érzékeltetjük, hogy vállaljuk az alapítók örökségét. A címben is megjelölt, a magyar nyelv és kultúra idegen ajkúak számára történő közvetítését magukra vállaló szakembereknek szükségük van egy nyilvános fórumra, amely lehetőséget teremt a terület eredményeinek számon tartására, problémáinak feltárására, vitás kérdéseiről eszmecserek folytatására, önismeretre és önértékelésre.

Indokolatlan lenne változtatni azon az eredeti szándékon, amely publikációs lehetőséget kívánt biztosítani a külföldi egyetemeken küldetésüket teljesítő vendégoktatóinknak. Amennyiben az alkalmazásunkban álló (vagy egykor a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* által idegen országba kiküldött) tanárok kutatásaik során elért eredményeiket lapunkban közzé kívánják tenni, vagy hozzá akarnak szólni egy-egy vitához, vagy véleményt kívánnak nyilvánítani a hungarológia területén született szellemi produktumokról, minden más jelentkezővel szemben elsőbbséget élveznek. Ugyanígy nyitva állnak rovataink a magyar tanítás külföldi műhelyeiben dolgozó idegen ajkú kollégáink előtt.

Nem lenne azonban értelme arra kényszeríteni külföldön dolgozó munkatársainkat, hogy írásaik publikálási helyét ne választhassák meg szabadon, bármely magyarországi vagy külföldi szakmai orgánumban, vagy éppen a hungarológia szűkebb területén működő egyéb folyóiratokban. Különösen akkor, ha írásaik jellege ezt indokoltá teszi. Ugyanakkor helytelen lenne kizárni oldalainkról azokat a hazai és külföldi hungarológusokat, akik nincsenek ugyan velünk rendszeres és közvetlen munkakapcsolatban, de írásaikkal színvonalasan hozzá tudnak járulni a szakterület gazdagításához.

Jó hagyománynak tekintjük a kiadvány rovatokra tagolását, s azokat a korábbi számokat választjuk mintául, amelyekben az ilyen felosztás megtörtént. Mi magunk sem tartózkodunk a jövőben valamely konferencián hozzászólásként elhangzott anyagok közzétételétől, de ezt mindig válogatva (és nem csupán a szöveg színvonalára, hanem a lap profiljához történő illeszkedésére is tekintettel) fogjuk tenni.

A rovatok nevét és karakterét úgy választottuk meg, hogy az lehetőleg jól tükrözze, egyrészt a hungarológiai terület jelenlegi belső megoszlását, másrészt az előttünk álló legfontosabb feladatokat. A szakterület önismeretét fontosnak tartjuk, ezért minden számunkban arra törekszünk, hogy egy hazai és egy külföldi műhely bemutatkozására sor kerüljön. A kapcsolattörténet és a művelődéstörténet kiapadhatatlan tárháza a hungarológiai kutatásnak, s a vendégtanárok ilyen kutatások végzése és közzététele szempontjából különösen szerencsés helyzetben vannak. Ugyanez mondható el az összehasonlító irodalom- és kultúrtörténet művelőinek lehetőségeiről. A hungarológiai kutatás és az összehasonlító módszerek vonzzák egymást. A vendégoktatók jelentős része nyelvtanár, és nagy tapasztalatokat halmozott föl a magyar nyelv idegen ajkúak számára történő oktatásának módszertanáról. Ezen túl pedig többnyire az alkalmazott nyelvészet kérdéskörében tettek szert kompetenciára. Ez indokolja a negyedik rovat kialakítását.

Úgy ítéljük meg, hogy a magyar mint idegen nyelv tanítása, illetve a magyar kultúra tanítása külföldiek számára alakulóban lévő hivatás. Problémák egész sora lappang előttünk, s ha tudunk is róluk, mindeddig nemigen volt alkalom arra, hogy érvek és ellenérvek sorában, a leírt szöveg higgadtságával tudatosítsuk és megvitassuk őket. Az *Eszmecsere* rovat teret nyit a szakterület egészét érdeklő nyilvános viták előtt. Az „alakulóban lévő hivatás” kifejezéssel egyúttal arra is utalni kívánunk, hogy az egyes műhelyek hiányosan ismerik egymást. Számos kiváló publikáció elkerüli a szélesebb szakmai ismertséget, míg problematikus szövegek nélkülözik a hozzáértő közvélemény kontrollját. Nem lenne szabad megtörténnie annak, hogy számottevő munkák pozitív vagy negatív visszhang nélkül maradjanak. A *Szemle* rovat ennek az anomáliának a felszámolásához kíván hozzájárulni.

Az állandó rovatok mellett, a publikálandó anyagok karakteréhez illeszkedve más, alkalmilag változó rovatcímek kialakításától sem fogunk tartózkodni. Kérjük mindazokat, akik szívükön viselik a hungarológiai szakterület helyzetét, s közzétételre érdemes írásokkal rendelkeznek, vagy ilyen szövegek megírására vállalkoznak, keressék föl szerkesztőségünket. Azzal is nagy mértékben segítségünkre lenne a tisztelt olvasó, ha véleményét a megjelent lapszámokról megosztaná velünk. A szerkesztőség a *Nemzetközi Hungarológiai Központban* található, de a szerkesztő bizottságot úgy választottuk meg, hogy jelen legyenek benne, egyrészt a hungarológia fontos vidéki műhelyeinek képviselői (*Debreceni Nyári Egyetem*, a szegedi *Hungarológiai Műhely*), másrészt az *Országos Széchényi Könyvtár* és a *Nemzetközi Magyar*

Filológiai Társaság is képviselve legyen. Írásaikat ezért ezekhez az intézményekhez is eljuttathatják.

Szerencsére lapunk nem egyetlen orgánus a hungarológiai képzés területén. Üdvözljük laptársainkat, jó munkát kívánunk nekik, és arra törekszünk, hogy mindannyiunk számára előnyös munkamegosztás alakuljon ki közöttünk. Ha olyan kéziratot kapunk, amely jobban illeszkedik az *Intézeti Szemle*, az *Anyanyelvünk*, a *Kisebbségkutatás* profiljába, ha úgy véljük, hogy színvonala indokolja, hogy a *Hungarian Studies*-ban idegen nyelven is napvilágot lásson, a szerző engedélyével tovább küldjük. Mi is szívesen fogadunk laptársaink szerkesztőitől a lap jellegéhez jól illeszkedő publikációkat.

A HUNGAROLÓGIA MŰHELYEI



TVERDOTA GYÖRGY

A Nemzetközi Hungarológiai Központ

A nemzeteknek szükségük van olyan intézményre, amely összegyűjti, majd hatékonyan és célszerűen szétosztja a nyelvi és kulturális terjeszkedésére szánt szellemi erőt. Hazánkban ezt az intézményt szerencsés kifejezéssel *Nemzetközi Hungarológiai Központnak* hívják. A *Központ* az országban szétszórtan megtalálható anyagi és intellektuális potenciál összefogására, a *Hungarológiai* jelző a legtágabban vett tárgyra, a magyarságtudományok teljes körére, a *Nemzetközi* jelző pedig a tevékenység irányára és helyszíneire utal.

A *Központ* részét képezi annak az egész Földet behálózó rendszernek, amely Magyarországot a legtágabb értelemben vett kulturális vonatkozásokban érintkezésben tartja a magyarul tudó, nyelvünket elsajátítani akaró, magyar anyanyelvű, eredményeink, problémáink iránt érdeklődő személyek és intézmények tömegével. Közvetlenül és elsődlegesen csak azokkal a külföldi állampolgárokkal és szervezetekkel vagyunk kapcsolatban, akik és amelyek a magyart mint idegen nyelvet és a hungarológiai tárgyakat *felsőoktatási* szinten sajátítják el. Tovább szűkíthetjük a kört, ha elkülönítjük mindazokat a magyarországi oktatási intézményeket, amelyekben ilyen tevékenység folyik, legyen az a *Magyar Nyelvi Intézet*, a *Debreceni Nyári Egyetem*, az *ELTE Magyar Nyelvi Lektorátusa*, vagy bármely más felsőoktatási szerv megfelelő része. Velük ellentétben a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* csak a *határainkon túli* magyar felsőoktatás kérdéseivel foglalkozik.

Sajátos feladatainkat azonban egy még ennél is kisebb sugarú koncentrikus körbe lépve jelölhetjük meg. Majdnem a lehetetlenséggel határos megállapítani, mely külföldi egyetemeken és főiskolákon folyik a világ valamely pontján nyelvünk és kultúránk oktatása. Van olyan külföldi tanszék, ahol magyar származású oktató fő tevékenysége mellett, esetleg a felmerülő helyi igények kielégítése céljából rövidebb—hosszabb ideig tanít hungarológiai tárgyat. Előfordulhat, hogy egy ideiglenesen külföldön tartózkodó ösztöndíjast kérnek föl erre a feladatra. Nem ritka az sem, hogy magyarul tudó, hungarológus képzettségű idegen ajkú tanár tart magyar kurzusokat.

Számos intézményesült forma is létezik. Közöttük legjellegzetesebb és leggyakoribb, hogy egy magyar és egy külföldi egyetem vagy főiskola

minden közvetítés nélkül cserél lektorokat, vagy pedig egy-egy magyar vagy finnugor tanszék egyéni munkavállalóként alkalmaz vendégoktatót. A *Nemzetközi Hungarológiai Központ* szorosan vett feladatkörébe az olyan külföldi felsőoktatási intézményekkel való kapcsolattartás tartozik, amelyek magyar oktatását *kétoldalú államközi egyezmények* garantálják és szabályozzák. Mindazokkal a tanszékekkel, tanszéki részlegekkel, amelyekkel a *Központ* rendszeres együttműködést folytat, a magyar *Oktatási Minisztérium* háttérintézményeként lépünk érintkezésbe. Munkánkban a magyar állam figyelme és segítsége nyilvánul meg az egyetemi szintű külföldi magyar oktatás iránt. Az elmondottakból következik, hogy nem formálhatunk igényt arra, hogy a nemzetközi hungarológiai oktatás egészének koordinátoraként lépünk föl. Nem állíthatjuk, hogy mindarról, ami idegenben a magyar nyelv és kultúra terjesztése érdekében oktatási szinten történik, tudomásunk van, így hát a fejleményekre, akár kedvezőek, akár kedvezőtlenek, viszonylag csekély befolyásunk lehet.

Mindazonáltal nagy tévedés lenne lebecsülni annak a szervezett, tervszerű építő munkának a jelentőségét, amelynek centrumában intézményünk áll. A hálózat, amelynek működtetéséből a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* oroszánrészt vállal, 21 ország 34 egyetemét foglalja magában. Egyes tanszékeken több munkatársunk is tevékenykedik, így összesen 40 lektor és vendégprofesszor van jelenleg alkalmazásunkban. Túlzás lenne úgy fogalmazni, hogy mindazok az oktatóhelyek, ahol Magyarországról kiküldött vendégoktató dolgozik, stratégiai fontosságúak. Abban a tekintetben, hogy hol mutatkozik fogadókészség nyelvünk és kultúránk oktatása iránt, esetleges tényezők is szerepet játszhatnak. Ennél fontosabb azt hangsúlyoznunk, hogy a fájó hiányok, azaz olyan fehér foltok, ahol nem volt, nincs vagy megszűnt az államközi egyezmények keretében szervezett magyar oktatás, (például Spanyolországban, Görögországban), nem szükségszerűek, s a magyar állam anyagi segítsége, átgondolt kapcsolatépítési stratégia révén ezek felszámolhatók lennének. A jelenleg fennálló hálózat csomópontjai egyformán fontos helyei a külföldi magyar oktatásnak. Megtörténhet, akár partnereink döntése nyomán, akár a magyar oldal megfontolásából egy-egy oktatóhely működésének felfüggesztése. Öröndetesen gyarapszik azonban az olyan egyetemek száma, amelyek kezdeményezik a magyar oktatásának megindítását. Nemzeti érdek, hogy az egyezményekben szabályozott, szervezett hungarológiai képzés minél több ország minél több egyetemén folyhasson, hogy hálózatunk a jövőben jelentős mértékben bővíthessen.

A *Nemzetközi Hungarológiai Központ* feladata pályázatokat kiírni a külföldi oktatóhelyek betöltésére. A vendégoktatói misszió leggyakrabban négy tanévre terjed ki. Vannak rövidebb időszakra szóló szerződések is, és az oktató a fogadó tanszék támogatásával kérheti missziójának egy tanévvel történő meghosszabbítását. Az időtartam megállapítása a magyar állam és a fogadó ország szervei közötti megegyezéstől függ. Indokolt esetben a szerződés felbontását a fogadó tanszék, a *Központ* és az oktató is kezdeményezheti.

Az egyetemi tanév megindulása után, általában októberben számításba vesszük azokat a tanszékeket, amelyekben a tanév végén a lektor vagy a vendégprofesszor befejezi tartós kiküldetését. E tanszékek vezetőitől vagy felelőseitől körlevélben állásfoglalást kérünk arra vonatkozólag, milyen igényeknek kell szerepelniük a pályázati kiírásban. Az év utolsó hónapjaiban tájékoztatjuk magyarországi partnereinket, az egyetemi és főiskolai tanszékeket, tudományos műhelyeket, nyelvviskolákat azokról az álláshelyekről, amelyeknek meghirdetésére sor kerül. Az írásbeli tájékoztatáson túl szóbeli formában is ismertetjük az álláslehetőségeket. Ezzel párhuzamosan újsághirdetésekből is közzé tesszük a felszabaduló oktatóhelyek listáját. A pályázati időszak december közepe és január közepe között egy hónapot foglal magába.

A beérkezett pályázatokat a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* munkatársai összegyűjtik, formailag ellenőrzik, sokszorosítják és átadják szakértőknek, akik javaslatot tesznek a pályázók közül az álláshelyekre jelölt személyek kiválasztására és rangsorolására. Egy erre kijelölt bizottság, eddigiekben a Magyar Ösztöndíj Bizottság Bölcsészettudományi Szakmai Kollégiuma a szakértői javaslatok figyelembe vételével, szakmailag elbírálva a pályázatokat, javaslatot tett a külföldi oktatóhelyekre kiküldendő jelöltekre. (A jövőben az oktatási miniszter egy másik bizottságot nevez ki ennek a feladatnak az elvégzésére.) A fogadó egyetemek felelős vezetői a jelöltek közül választják ki azt a személyt, akit a következő tanév elejétől lektorként vagy vendégprofesszorként alkalmazni kívánnak. A kiküldetéssel kapcsolatos adminisztratív teendők lebonyolítása a választás kinyilvánítása után veheti kezdetét. Egyúttal elkezdjük a kiválasztott oktatók személyi és szakmai felkészítését feladatukra.

A vendégoktató munkahelye a külföldi felsőoktatási intézmény megfelelő tanszéke. Teljesítménye elsősorban azon mérhető le, hogyan végzi tanári munkáját, mennyire eredményesen képes a nyelvet, az irodalmat vagy a magyar kultúra valamely más szegmentumát megismertetni a külföldi egyetemi hallgatókkal. A földrajzi távolság, a

személyes kontaktusnak a tanév folyamán történő viszonylag ritka (leginkább iskolai szünetekhez kötött) alkalmi azonban nem csökkentik annak jelentőségét, hogy hazai alkalmazójuk a *Nemzetközi Hungarológiai Központ*. Ebből ered a lektornak az a kötelezettsége, hogy minden tanév végén be kell számolnia a tanév során általa végzett munkáról, a tanszék helyzetéről, a magyar oktatásának az adott egyetemen elért eredményeiről, a felmerülő gondokról. Szükség esetén, a tanév során, a tanszék vezetőinek tudtával, a magyar oktatással kapcsolatos kérdésekben adatközléssel kell segítenie a *Központ* munkáját. Aktívan részt kell vennie az év augusztusának végén rendezett vendégoktatói konferenciákon. Közvetítenie kell közöttünk és a tanszék munkatársai között. Az új információhordozók, különösen az E-mail kapcsolat mind teljesebb kiépülése megkönnyíti a *Központ* rendszeres és folyamatos kapcsolattartását a külföldi tanszékekkel. A mindennapi munka színvonalas elvégzése, s ezen túl az említett összekötő szerep egyaránt nélkülözhetetlenné teszi, hogy oktatóink jó színvonalon beszéljék a fogadó ország nyelvét, vagy pedig a közvetítő nyelvként kiválasztott valamelyik világnyelvet.

A vendégoktatók és az ő révükön az egyes tanszékek természetesen számíthatnak intézményünk rendszeres anyagi és szakmai segítségére. Ez a segítség jelen pillanatban elsősorban könyvek, folyóiratok, tankönyvek, szótárak, multimédiás eszközök küldésében nyilvánulhat meg, hiszen nyelvünk és kultúránk elmélyült elsajátítása szükségessé teszi, hogy az egyetemi hallgató a tanár órai magyarázatain túl, önállóan is érintkezésbe lépjen a kultúra tárgyi közvetítőivel. A tananyag és az oktatáshoz nélkülözhetetlen szakirodalom biztosítása, ami a hazai intézményekben normális körülmények között gond nélkül oldódik meg, külföldön külön erőfeszítést, nagy odafigyelést, hozzáértést követel meg. A tanszékeket kellő alapossgal tájékoztatjuk a magyar mint idegen nyelv és a magyar kultúra oktatásában használatos kézikönyvekről, folyamatosan informáljuk őket az ezen a területen született új publikációkról. Nekünk magunknak ismernünk kell a helyi igényeket, a hallgatók és az oktatók tudásszintjét, a már rendelkezésre álló könyv- és folyóirat állományt, hogy kiválaszthassuk a számukra legmegfelelőbb ismeretanyagot. A vendégoktató közvetítő tevékenysége nélkül ennek a feladatnak a végrehajtása szinte lehetetlen lenne.

Krónikus hiány mutatkozik azonban olyan kiadványokból, amelyek az adott ország nyelvén bocsátanak a hallgatók rendelkezésére az elsajátítandó ismeretanyagot. A fordításirodalom még a nagy világnyelveken is igen hiányosnak mondható. Ez a hiány igen erősen

fékezi a kedvet nyelvünk megtanulására. A hallgatók családjának esetleges magyar gyökerein, az álláskeresés szempontján túl ugyanis a legfontosabb motiváló tényezők kulturális természetűek. A magyarul nem tudó fiatalok érdeklődését saját nyelvükön, esetleg világnyelveken is hozzáférhető könyvek, zeneművek, filmek, tudományos produktumok kelthetik föl népünk kultúrája és nyelve iránt. A nyelvtudás haladó szintjének eléréséig pedig a hallgató az órákra és a vizsgákra való eredményes felkészülés érdekében rá van szorulva olyan magyar írásművek olvasására, amelyekhez az ő nyelvén is hozzájuthat. A *Nemzetközi Hungarológiai Központ*, ha csekély mértékben is, ezt a hiányt megpróbálja csökkenteni, s új megoldásokat is keresünk a helyzet javítására.

A magyar nyelvtudás és általában a hungarológiai képzés elmélyítésének egyik módja, hogy az egyetemi hallgatók tanfolyamokon, részképzésen vesznek részt, ösztöndíjasként rövidebb-hosszabb időt töltenek hazánkban. Az ösztöndíjasok fogadása nem a *Központ* feladata. A különböző tanfolyamokon történő részvételt pedig maguk a fogadó intézmények szervezik. A magyar nyelvet hazánkban tanuló, kultúránk eredményeivel Magyarországon ismerkedő hallgatók jelentős hányada azonban azokból kerül ki, akiket saját országukban lektoraink tanítanak. Így aztán a magyar oktatási központokat felkereső fiatalok gyakran igénybe veszik a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* segítségét, szolgáltatásait. A tanulmányok magyarországi folytatásának szándéka sok tényező függvénye, s az ösztöndíjas, a tanfolyamokon résztvevő külföldi hallgatók számából nem lehet következtetni vendégoktatóink külföldi munkájának határfokára. Annyit azonban általánosságban kijelenthetünk, hogy az ő aktivitásuk nélkül jóval kisebb számban keresnek fel hazánkat a magyarul tanulni vágyó fiatalok.

A magyar nyelvi tudást és kultúránk ismeretét elmélyíteni kívánó fiataloknak egyik szűkebb csoportja iránt különös figyelemmel viseltetünk. Ők azok, akiktől a külföldi hungarológiai képzés vagy a magyarság tudományos vizsgálata az adott országokban várható. Arra számíthatunk, hogy fordítóként, tanárként, kutatóként, esetleg a gyakorlati élet területén elhelyezkedve a jövőben a magyar nyelv és kultúra közvetítésén fáradoznak. A külföldön missziót teljesítő munkatársainknak egyik elsőrendű feladata figyelni a jó képességű, nyelvünk és kultúránk iránt fokozott elkötelezettségről tanúságot tevő fiatalokra, felhívni rájuk a figyelmünket, bátorítani őket, publikációs fórumot ajánlani számukra saját országukban és Magyarországon, akár magyar, akár idegen nyelven.

A vendégoktatótól elvárható, hogy az órai és általában a tanszéki munkán kívül más módokon is vegye ki a részét a hungarológia ügyének képviseléséből. Ha a fogadó egyetemen vagy más helyi intézményben olyan tudományos vagy kulturális rendezvényt tartanak, olyan munkacsoportot (például szótárkészítő team-et) hoznak létre, amelynek célja a magyar nyelv vagy kultúra eredményeinek méltatása, kiaknázása, elemzése, vagy amely erre alkalmat teremt, akkor a vendégtanárnak szervezőként vagy résztvevőként igyekeznie kell szerepelni annak programján. A tartós külföldi kiküldetés egyik motívuma az, hogy a fogadó ország nyelve, kultúrája iránt érdeklődő vendégtanárnak alkalma nyílik a helyszínen könyvtári, levéltári vagy más típusú terepmunkát folytatni. Könnyen és bőségesen hozzájut olyan anyagokhoz, amelyekkel gyarapíthatja Magyarországon megalapozott tudását. Módja van a helyi tudományos közélet szereplőivel történő kapcsolatfelvételre. A tanítás mellett az aktivitásnak erre a változatára is marad az oktatónak elegendő ideje és energiája. Tudományos, szakmai munkáját a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* bátorítja, támogatja akkor is, ha ez a hungarológiától távolabb eső területen folyik, hiszen nem csak a magyar kultúra közvetítése, hanem az idegenben szerzett tudás itthon történő kamatoztatása is elsőrendű célja annak a kétoldalú nyelvi és kulturális cserének, amelyben a vendégtanárnak része van. Természetes azonban, hogy elsősorban arra serkentjük külföldön szolgálatot teljesítő munkatársainkat, hogy a hungarológia számára hasznosítható tudásra tegyenek szert. Ilyen természetű kutatási eredményeiknek akár magyar, akár idegen nyelven történő közzétételéhez szívesen adunk szakmai és anyagi segítséget.

Noha az eddigiekben elsőrendűen az alkalmazásunkban álló tanárok külföldi egyetemen folytatott, tanszéki és tanszéken kívüli tevékenységét, s a *Központ*nak e tanszéki műhelyekkel kialakítandó kapcsolatát tartottuk szem előtt, az elmondottak burkoltan tartalmazták intézményünk szinte minden más fontos tevékenységi körét is. Ezek egyike az együttműködés minden más hungarológiai jellegű intézménnyel. Számos olyan város van, ahol működik az államunk által fenntartott és működtetett Magyar Intézet. Az ilyen típusú intézmény nagy segítségére lehet a magyar egyetemi szinten oktató tanároknak. Bennük gyakran szerveznek magyar nyelvtanfolyamokat, s ezek hallgatóinak java beiratkozik az egyetem magyar szakjára. Megfigyelhető, hogy ahol ilyen intézetek léteznek, ott a magyar szakos hallgatók száma általában jelentősebb azoknál a városoknál, amelyek nélkülözik a magyar kulturális centrumokat. Ez érthető, hiszen a zenei rendezvények, kiállítások, írók, tudósok,

szakemberek személyes bemutatkozásai, filmvetítések, színházi bemutatók nagy figyelemfelkeltő erővel bírnak az adott ország nyelve és kultúrája iránt. Az egymásra utaltság kölcsönös. A magyar intézetek közönségének egy része magyar szakos egyetemi hallgatókból tevődik ki. Sőt, a programok egy hányadát a tanszékek munkatársai vagy a hallgatók szervezik és bonyolítják le.

Az elmondottak nemcsak a magyar intézetekre, hanem más típusú intézményekre, például a fogadó ország által működtetett hungarológiai központokra, az adott városban, országban élő magyar kolóniákra, szervezetekre, társaságokra is érvényesek. Viszonylag kevés az olyan hely, ahol a magyar oktató elszigetelten, kulturális háttér nélkül kénytelen tevékenykedni a hungarológia érdekében. Az ilyen helyeken a vendégtanár a magyar kultúra mindeneként szinte hősi munkát végez.

A külföldi tanszékek, partnerintézmények felé való nyitottságunk a *Központ* publikációs tevékenységében is megmutatkozik. 1993-ban, Tarnói László, az intézmény akkori igazgatója kezdeményezte *Officina Hungarica* néven egy olyan kiadványsorozat megjelentetését, amely monográfia formában világnyelveken tárgyal hungarológiai témájú tudományos kérdéseket a nyelvészet, az irodalomtudomány, a néprajz, a történelem és más tudományok tárgykörében. Szerzői olyan idegen ajkú, esetleg magyar fiatal szakemberek, akik munkájukat külföldön végezték, esetleg disszertáció formájában idegen országban, idegen nyelven védtek meg. A sorozat szerkesztője Tarnói László maradt. Az *Officina Hungarica* nemzetközileg ismert, jelentékeny, nagyjából külföldi tudósokból, professzorokból álló szerkesztő bizottsága évente egyszer ül össze és tárgyalja meg a publikálásra ajánlott kéziratokat, dönt a közzétételrel kapcsolatos legfontosabb kérdésekről. A sorozat jelenleg VII. köteténél tart, s mindaddig számos rangos tudományos teljesítmény publikálásának szolgált keretül.

Az utolsó szerkesztő bizottsági ülésünkön az az elhatározás született, hogy a sorozat részeként olyan új folyamat indítunk, amelyben külföldi szerzők magyar nyelvű kismonográfiái jelennek meg. Az alsorozat első darabja jelenleg a sajtó előkészítés stádiumába érkezett el. A *Nemzetközi Hungarológiai Központ* saját sorozatán kívül is fontos feladatának tartja az anyagi és szellemi erővel történő hozzájárulást idegen nyelven megjelenő hungarológiai karakterű időszak kiadványok megjelentetéséhez és terjesztéséhez. Közéjük tartozik a részben Tarnói László által szerkesztett *Berliner Beiträge* és a Párizsban szerkesztett *Cahiers d'Études Hongroises*. Alkalomszerűen segítséget nyújtunk a határon túli magyar nyelvű hungarológiai kiadványok közzétételéhez is. Így az

ungvári *Hungarológiai Értesítő* és az újvidéki egyetem Hungarológiai Intézete által készített *Tanulmányok* című időszaki sajtótermék több kötetének megjelentetésében is szerepet vállaltunk.

Az együttműködés másik irányát az országon belüli hungarológiai intézményekkel, társaságokkal és személyekkel történő kapcsolatfelvétel és kapcsolattartás jelenti. A legszorosabb kooperációt azokkal a műhelyekkel építjük ki, amelyek a magyar nyelv és általában a hungarológiai tárgyak külföldiek számára történő oktatását végzik, vagy erre a feladatra képeznek ki szakembereket. Mindenek előtt e műhelyek munkatársai készítik a magyar, mint idegen nyelv tankönyvek, szótárak, oktatási segédanyagok zömét, amelyeket vendégoktatóink használnak munkájuk során. A pályázatok számottevő részét a külföldi oktatóhelyekre az ilyen intézmények alkalmazásában álló szakemberek nyújtják be. Rendezvényeiken (konferenciák, értekezletek, különféle programok kimunkálása) igyekszünk minél tevékenyebben részt venni. Az általunk szervezett szakmai összejöveteleken mi is joggal számíthatunk hasznos közreműködésükre. A lektoraink által felkészített egyetemi hallgatók ezekben az intézményekben mélyítik el magyar nyelvi vagy művelődéstörténeti ismereteiket. Állomáshelyükre először kiutazó vendégoktatóink szakmai felkészítésére értelemszerűen az említett intézmények munkatársait kérjük föl. A magyarországi hungarológiai oktató központokkal állandó intézményi és szakmai kontaktusban kell tehát lennünk. Nagyon fontosnak érezzük, hogy az intézményi profil tisztaságának megőrzése mellett rendszeres információcsere, teljes körű és hatékony kooperáció álljon fenn a hazai hungarológiai intézmények között.

A *Hungarológia* című időszaki kiadványunkat ennek az együttműködésnek, a hungarológiai területen érvényesülő szakmai nyilvánosságnak a fórumává szeretnénk fejleszteni. Ez a publikációs forma eredetileg azért jött létre, hogy a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* megnyilvánulási terepet biztosítson az alkalmazásunkban álló vendégoktatók írásai számára. A *Hungarológia* éveken át alapjában jól töltötte be hivatását. Első száma 1993-ban látott napvilágot, s azóta 11 szám közzétételén is túl vagyunk. Idő közben azonban a kezdeti szerkezeti forma fellazult, s a folyóirat konferenciák aktáinak kiadási terepévé alakult át. A kiadvány eredeti, lektorainknak publikációs fórumot biztosító funkciójáról nem kívánunk lemondani, de felismertük, hogy a hungarológia jelenleg is folytonos alakulásban lévő, a forrás állapotában leledző szakterület. Alapvető érdekünk, hogy más időszaki kiadványokkal egyetemben bővítsük a szakmai nyilvánosság terrénumát,

lehetőséget adjunk a területünkön tevékenykedő szakemberek bemutatkozására, álláspontjuk kifejtésére, a megmérettetésre. Eszmecserék kialakulását szeretnénk serkenteni a hungarológia közérdekű kérdéseiről, méltatni, és ha kell, bírálni a megjelent könyveket, füzeteket, nagyobb tanulmányokat. Tájékoztatót kívánunk nyújtani a hungarológia hazai és külföldi műhelyeiről, a fontosabb eseményekről, amelyek szakterületünket érintik. Tehát szükségesnek látjuk visszatérni a *Hungarológia* eredeti folyóirat-formájához, de úgy, hogy lapunk a szakma teljes körének publikációs fórumává váljon.

A hungarológia területe azonban jóval tágabb, mint a magyar nyelv és kultúra külföldieknek történő oktatása. Profiljukat tekintve igen eltérő intézmények, társaságok tekintik hazánkban feladatuknak nyelvünk és kultúránk határainkon kívüli képviselését, mint például a *Magyarok Világszövetsége*, az *Anyanyelvi Konferencia*, a *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság*, a MTA „*Magyar tudományosság külföldön*” Elnöki Bizottsága, stb. Munkánkat egészében összehangolni ezekkel az intézményekkel, ez a feladat alighanem meghaladná erőnket. Arra törekszünk, hogy ismerjük legfontosabb eredményeiket, hogy az érintkezési pontokon, fedési felületeken megtaláljuk az együttműködés leghasznosabb formáit. Meghívjuk képviselőiket rendezvényeinkre, eleget teszünk meghívásuknak, közös programok megvalósítására vállalkozunk velük, beszerezzük kiadványaikat, elküldjük könyvtárunkba az általunk publikált könyveket, folyóiratokat. Tavaly rendezett vendégoktatói konferenciánk részét képezte a *Magyarok Világszövetsége* programjának. Idén az *Anyanyelvi Konferenciával* és a „*Magyar tudományosság külföldön*” Elnöki Bizottsággal közösen bonyolítjuk le a rendezvényt. 2001-ben a *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság* által szervezett *Hungarológiai Kongresszus* programjával szándékozunk összehangolni rendezvényünk napirendjét. A hungarológiai területnek létezik egy olyan fóruma, amely lehetőséget ad a terület képviselőinek rendszeres eszmecserékre, az aktuális közérdekű kérdések megvitatására. A *Nemzetközi Hungarológiai Központ* ennek a fórumnak, a *Hungarológiai Tanácsnak* tevékeny szereplője.

Végezetül két olyan vállalkozásunkról számolok be, amelyek mintegy szintetizálják a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* aktivitásának minden fontos összetevőjét. Az egyik: a *Központ* könyvtára. A könyvanyag, amelyet a korábbi időszakból örököltünk, durván leegyszerűsítve két könyvtípusból állt össze. Az egyik könyvtípust fölleljük minden nagyobb közkönyvtárban. Klasszikus alkotóink és jelentős vagy kevésbé jelentős élő íróink műveit tartalmazza. A másik csoportot olyan hungarológiai

karakterű munkák (szakkönyvek, lexikonok, tankönyvek, stb.) alkotják, amelyek korábbi tervszerű gyűjtőmunka eredményeként kerültek a könyvtár állományába. Mivel a könyvtár számára rendelkezésre álló rakterület korlátozott, nem álmodhatunk valamiféle hungarológiai nagykönyvtár kialakításáról. Egy, a külföldi tanszékek munkatársai, külföldi egyetemi hallgatók, hazai szakemberek, szakdolgozatot író magyar mint idegen nyelv szakos hallgatók és nem utolsó sorban saját vendégoktatóink igényeit kielégítő hungarológiai alapkönyvtár kialakítását tűzhetjük ki csupán célul. Ez a feladatvállalás lassú, aprólékos, megfontolt könyvtárfejlesztési munkát tesz szükségessé, amelynek eredményeképpen az általános jellegű könyvállomány helyét fokozatosan hungarológiai jellegű könyv- és folyóiratanyag foglalja majd el. A könyvtár akkor töltheti be funkcióját, ha hazai és külföldi szakemberek egyaránt használatba veszik helyben olvasás céljaira. Csak akkor válhat a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* a hazai és külföldi hungarológia megbecsült műhelyévé, ha az itt folyó oktatásszervezői, könyv- és folyóirat kiadói tevékenység szakmai háttérül megteremti saját szakkönyvtárát.

A másik szintetikus igényű vállalkozásunk a minden év augusztusának utolsó hetében megrendezett vendégoktatói konferencia. A rendezvény jelentőségét az adja, hogy ez az egyetlen olyan alkalom, amikor az alkalmazásunkban álló tanári karral, mint testülettel a *Központ* munkatársainak módjában áll találkozni és eszmét cserélni. A konferenciáknak intézményünk életében, a *Központ* 1989-ben történt megalakulása óta nagy hagyománya alakult ki. Kezdetől fogva alapfunkciói közé tartozott a vendégoktatók tájékoztatása a szakterületet érintő legfontosabb aktuális és szakmai kérdésekről. A *Központ* vezetői olyan szakembereket (köztük vendégtanárokat) kértek föl előadókul, akik a hungarológia területén kiemelkedő tevékenységet folytattak, vagy olyan problémák megoldásán fáradoztak, amelyek befolyásolják a szakma sorsát.

Ezt a hagyományt a jelenlegi vezetés töretlenül folytatni kívánja. Két ponton vezettünk be módosítást a korábbiakhoz képest. Egyrészt a hungarológiát képviselő más nagy intézmények felé történő nyitás szellemében évi rendezvényünket a jövőben igyekszünk mindig valamelyik másik műhellyel közösen lebonyolítani. Másrészt fontosnak ítéljük, hogy szakmailag kiválóan felkészült, nagy nemzetközi tapasztalattal rendelkező oktatóinknak lehetőségük legyen aktívan részt venni a konferencia programjának lebonyolításában. A kollokviumi forma megtartása mellett nagy teret engedünk ezért a kerekasztal

értekezletek formájának. Munkatársaink a szakma kiváló képviselőinek társaságában megvitatják azokat a témákat, amelyeket a plenáris értekezlet előadói expozéjukban fölvetettek. Lehetőségeink mértékében igyekszünk a konferenciának nemzetközi jelleget adni, külföldi tanszékek képviselőinek meghívásával és szereplésre történő felkérésével.

Reméljük, hogy fáradozásaink eredményeként a vendégoktatói konferenciát sikerül a hungarológiai szakterület hazai és külföldi művelőinek egyik legfontosabb találkozási alkalmává tennünk. Az elméleti és módszertani eszmecsere mellett ugyanis a rendezvénynek fontos gyakorlati funkciói is vannak. Az egyik ilyen feladat: tájékoztatni a jelenlévőket az oktatásban felhasználható legújabb könyvekről, szótárakról, multimédiás termékekről. A program alkalmat nyújt a tartós kiküldetésüket befejező oktatóinktól történő méltó elbúcsúzásra, és az először állomáshelyükre utazó vendégtanárok bemutatkozására is.

A *Nemzetközi Hungarológiai Központ* a kis munkatársi létszámmal működő intézmények közé sorolható. A feladatok azonban, amelyeket meg kell oldanunk, felelős döntéseket követelnek, egy-egy elhatározásunk következményei külföldi intézmények magyar oktatóhelyeit érintik. Úgy döntöttünk tehát, hogy létre hívunk egy, a *Központ* mellett működő tanácsadó testületet. Ez a testület olyan tekintélyes, a tudomány- vagy oktatásszervezés területén fontos szerepet betöltő, több éves külföldi felsőoktatási tapasztalattal rendelkező személyiségekből áll, akiknek tanácsát az intézmény vezetője minden fontos, a *Központ* életét, a hungarológia helyzetét befolyásoló kérdésben kikérjük. A *Hungarológiai Tanácsban* való részvételünk, a *Tanácsadó Testület* javaslattevő és kontrolláló szerepe és az *Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Főosztályával* való rendszeres együttműködés biztosítékul szolgál arra, hogy a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* munkatársai eredményesen oldják meg a fenti ismertetésben felvázolt feladatkörből adódó teendőket.

CSERNUS SÁNDOR

A Párizsi Magyar Intézet

70 év után végre *Collegium Hungaricum*? A harmadik évezred magyar intézménye Párizsban

Ahhoz, hogy a címben feltett kérdésre választ tudjunk adni, célszerű röviden áttekinteni mindazt, amire e téren szilárdan építkezhetünk: hagyomány, célok, infrastruktúra, s talán egy méltán aktualizált huszas évek-béli, ám erősen a harmadik évezred felé forduló jövőkép. Ne lepődjünk meg azon sem, ha ennek eredményeképp előttünk áll egy tanulságos kis párizsi magyar történelem, amit csak részben írtunk mi, de amelynek további alakítását nem kellene kiengedni a kezünk közül.

A helyi hagyomány szerint 1927-től számítják, hogy a magyar kultúrának Párizsban Magyar Intézet-funkciójú létesítménye van, ám ha követjük a megemlékezések eddigi hagyományait, 1999-ben ünnepelhetjük a Párizsi Magyar Intézet fennállásának 70-ik évfordulóját, ugyanis a korábbi (tíz évvel ezelőtti) megemlékezés, melyet a PMI szervezett, valójában a magyar—francia kulturális kapcsolatok hivatalos újrafelvételéhez, azaz 1929-es esztendőhöz kötődött.

A Trianon utáni évek nyilvánvalóan az ezeréves magyar – francia kapcsolatok politikai mélypontját jelentették, s ez alól valójában még az egyébként mély és kiterjedt kulturális kapcsolatok sem jelenthettek kivételt. Ez az állapot azonban mindinkább tarthatatlanná vált, amit a magyar kormány ismert fel előbb. A „*détente*” első jelei a huszas évek végén jelentkeztek, amikor is a hivatalos magyar művelődéspolitikai – a klebelsbergi külföldi kultúrpolitikai offenzíva részeként – Franciaországgal is keresni kezdte az együttműködést.

Erre az első igazán komoly lehetőséget Magyary Zoltánnak, a magyar kultuszminisztérium egyetemi osztálya vezetőjének az un. „Nagy Sorbonne” építésével (és az e keretbe illeszteni tervezett „Magyar Házzal”) összefüggő tárgyalásai (1927-28), majd pedig Bethlen István gróf, miniszterelnök 1929-es párizsi látogatása kínálta. A „*Cité Universitaire*”-ben tervezett Magyar Ház építésével kapcsolatos törekvéseket azonban végül nem koronázta siker, ám az első komoly tárgyalási periódusnak annyi eredménye mégiscsak lett, hogy Klebelsberg döntése alapján, Molnos Lipót vezetésével létrejött a „*Quartier Latin*”-ben (melynek egyetemén a XIII. század óta vannak

magyar diákok) egy Magyar – Francia Egyetemi Információs Iroda. Ezt az intézményt szokás ma a Párizsi Magyar Intézet előképének tekinteni, s annak ellenére, hogy a későbbiekhez képest teljesen más feltételek között dolgozott, más koncepcióval és más lehetőségek között működött, szerepe, a maga idejében, mégiscsak kulcsfontosságú volt.

A párizsi Intézet történetének természetesen vannak további, fordulatossá fejezetei, amelyeknek a részletezésére itt nem áll módunkban kitérni. Ami azonban számunkra e történetből továbbra is érdekes marad, az a kezdeti célok, a kezdeti törekvések fölidézése: Párizsban Magyar Intézetet a magyar kormány egy jelentős művelődéspolitikai offenzívába illeszkedve, az akkori *Collegium Hungaricum* rendszer részeként kívánt létrehozni, tehát elsősorban kutatási és oktatási funkciót szánt neki, s benne a kulturális elem csak áttételesebben, közvetettebben, mintegy másodlagosan jelentkezhett volna.

A másik fontos elem a hely maga: a magyar művelődési kormányzat ingadozott a *Latin negyed* és az új egyetemi városban (a mai Párizs déli részén) épülő magyar ösztöndíjas ház terve között. Mindkettőnek voltak előnyei és hátrányai. Végül a Bethlen – Poincaré megállapodás és a Magyar Parlament 1929 őszi döntése (mely megteremtette a vállalkozás anyagi alapjait) ez utóbbi megoldás mellett tette le voksát. Ha a gazdasági világválság nem viszi el az építkezésre szánt összeget, a Párizsi Magyar Intézet ma valószínűleg ugyanolyan "egyetemi ház" lenne, mint a többi, döntően egyetemi kollégium-szerű funkcióval, s a kultúrához feltehetően, hozzájuk hasonlóan, csak érintőlegesen lenne köze.

A helyzet azonban akkor a lehető legrosszabb változathoz vezetett: nem lett magyar tulajdonú, a magyar művelődés céljait szolgáló épület sem a *Nagy Sorbonne* egyetemi városában, sem a *Latin negyedben*... Azóta a politikai környezet számos alkalommal változott, a hatvanas évektől kezdődően fokozatosan javult, de igazi áttörést csak a 80-as évek vége, a 90-es évek eleje hozott a két ország viszonyában. Ráadásul 1956 őszen, amikor a magyar forradalom tanulságai megrendítő erővel hatottak világszerte (különösen pedig Franciaországban), s amikor a világ érdeklődése és szimpátiája Magyarország felé fordult, ebből a hivatalos magyar–francia politikai és kulturális kapcsolatok alakulására a hidegháborús helyzetben vajmi kevés haszon származhatott.

Ugyanakkor kétségtelenül nagy eredmény volt, hogy alapításától kezdve mégiscsak létezett, és a legnehezebb időkben is többé-kevésbé folyamatosan működött egy magyar kulturális centrum Párizsban. Tevékenysége döntően kulturális volt, de céljai között (a magyar állami szerepvállalás erősödésével egy időben, s különösen a hatvanas évektől

kezdődően) mind világosabban megfogalmazódott az „ország-kép alakításának” programja is. (A klebelsbergi hagyományokról és koncepcióról egy olyan korszakban, melyben a kormány képes volt eladni a bécsi *Collegium Hungaricum* épületét, természetesen szó sem eshetett.)

Mivel Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolataiban a hetvenes és nyolcvanas évek fokozatos nyitást eredményeztek, s hazánk franciaországi hivatalos kapcsolatrendszere is jelentősen javult, a magyar művelődési kormányzat elérkezettnek látta az időt arra, hogy Franciaországban az infrastruktúra (s ezzel együtt a lehetőségek) terén minőségi előrelépést produkáljon.

Az 1980-as évek elején átütő változások következtek be: létrejött az új Sorbonne-on (Paris III—Sorbonne Nouvelle) az Egyetemközi Magyarságtudományi Központ („*Centre Interuniversitaire d’Études Hongroises*”, CIEH), melyet Jean-Pierre Chevènement (az akkori oktatási s a mai belügyminiszter) nyitott meg és adott át. (Az intézmény működését, francia és magyar munkatársait egyaránt a francia költségvetés finanszírozza: a PMI egy szerény, félállású könyvtárosi állást ad, a Hungarológiai Központ pedig hozzájárul a könyvtár folyamatos fejlesztéséhez.)

Ezzel szinte azonos időpontban Köpeczi Béla akkori művelődési miniszternek sikerült elérnie, hogy a magyar állam megvásárolja a Párizsi Magyar Intézet jelenlegi épületét (mely építésének, illetve átalakításának két nagy fázisára utalva az 1791-es és az 1923-as dátumokat viseli): a hatodik kerület egyik legszebb helyén található Intézet azóta magyar tulajdon és 1986 decemberétől funkcionálisan megtervezve és átalakítva igyekszik a reá szabott feladatokat ellátni. Ebből nyilvánvaló, hogy az akkori Magyarország – nem is sikertelenül – ugyancsak politikai, oktatáspolitikai és kultúrpolitikai offenzívára törekedett, s erre komolyan áldozni is hajlandó volt. Ebben az időszakban fokozatosan alakult ki, hogy a Magyar Intézet igazgatója egyben a nagykövetség diplomatája (többnyire kulturális tanácsosa), ami valójában mindkét területen megnövelte az igazgató felelősségét és lehetőségeit.

Kétségtelen, hogy az épület megvásárlásával és berendezésével a magyar művelődéspolitikai rendkívüli lehetőséghez jutott: Párizsban a Klebelsberg-féle, gazdasági válság rombolta terv óta ez volt az első (ezúttal megvalósult) látványos minőségi változás. Az Intézet célrendszere azonban teljesen más volt: szinte semmit nem vett át az eredeti klebelsbergi koncepcióból. A PMI mind komolyabb szerepet játszott a magyar-francia kapcsolatok fejlesztésében, s fokozatosan egy

színvonalas, nagy kultúrház lett, mely kapcsolatban állt ugyan az oktatással (magyar nyelvet tanított is), és igyekezett a franciaországi magyar lektorok munkáját koordinálni és ellenőrizni, de az oktatási—kutatási feladatokat döntő részben a francia infrastruktúrára építette fel (CIEH), ahol elsősorban a (magyar- és finnugor) nyelvészettel, s a magyar- illetve az összehasonlító irodalommal összefüggő kutatások bontakozhattak ki.

Az Intézet azóta kisebb (és nem igazán szerencsés) átalakításokkal, de valójában ugyanolyan keretek között dolgozik, az épületben komolyabb belső felújítási munkálatokra nem került sor. Sajnos, az 1994/95-ben meghirdetett “művelődéspolitikai koncepció”, mely számos helyen a magyar kulturális intézetek bezárásával fenyegetett, alaposan megviselte a PMI infrastruktúráját is. Több fontos státust elvontak (köztük a könyvtárosét), s az Intézet (a bevételek növelése érdekében) önkiszákmányoló gazdálkodásra kényszerült. Ennek ellenére természetesen az Intézet nem lett önellátó (nem is lehetett az), ám “ennek bizonyítására” fel kellett használnia végső tartalékait.

Mindennek eredményeképp az új művelődési kormányzat Párizsban 1998-ban olyan intézetet örökölt, ahol a kazán lerobbant, a szőnyegpadló szakadozott, a tapéta koszos és mállik, a tető beázik, az ablakokról lefordul a festék, a külső homlokzat tisztítására ötödik alkalommal szólítja fel az Intézetet a kerület, s a negyedik emeleti betonpárkány elkezdett hullani a koncertterem üvegtetejére, a tetőteraszt pedig felveri a gyom... Nagy eredmény viszont, hogy az Intézet megmaradt, s hogy – legalábbis az ez év tavaszi tapasztalatok alapján – a 90-es évek elejéhez hasonlóan ismét tömegek látogatják.

A külföldi magyar kulturális intézetek életében az 1998/99-es esztendő kétségtelen változásokat hozott: azoknak az intézményeknek, melyeket még nem is oly régen a tartós vegetálás réme fenyegetett, most mind szilárdabb alapokon, a további fejlesztés ütemezésén, mértékén és hogyanján kell gondolkodniuk. Elérkezett az idő arra is, hogy az eddigi párizsi kezdeményezéseket, igényeket, lehetőségeket és művelődéspolitikai célokat áttekintve, az eddigi értékeket megőrizve, a Párizsi Magyar Intézet a *Collegium Hungaricum*ok sorába lépjen.

Az értékmegőrzés elve természetesen azt is jelenti, hogy a kialakítandó PMI-CH az eddigi sikeres funkcióiból nem szorít vissza semmit, nem egyetemi kutatóhely és nem doktori iskola, tehát nem kívánja átvenni a francia fenntartású *Hungarológiai Központ* feladatait, s a *Magyar—Francia Társadalomtudományi Műhely* (“Atelier”) doktori programjának funkcióit sem. Sokkal inkább e partnerek tevékenységét

kiegészítve, velük együttműködve alakítaná ki szakmai programját. A párizsi *Collegium* létrehozása tehát mindenekelőtt funkcióbővítést és nem tevékenységi területeket elhagyó alapvető irányváltást jelentene.

Ahhoz, hogy ez így is történjék, elengedhetetlen az infrastruktúra fejlesztése. Történetünkhöz itt kapcsolódik egy másik párizsi magyar állami tulajdon, a párizsi *Magyar Ház* sorsa. A Magyar Ház – „*magyar menház*” létesítésére először még az 1846-ban alapított Párizsi Kölcsonösen Segélyző Magyar Egylet vezetősége gondolt, a gyűjtést pedig az egylet legnevesebb elnöke, Zichy Mihály indította el 1877-ben. Az e célra szánt pénzt azonban elsöpörte a háború és az infláció. A Magyar Ház megépítéséhez végül a magyar állam teremtette meg a feltételeket, melynek jelentős pénzügyi áldozatvállalásával (valójában a magyar belügyminiszter a tárca kivándorlási alapjából biztosította a vállalkozás fedezetét) 1928/29-ben zajlott le az építkezés. A Ház hosszú ideig helyet adott a különböző párizsi magyar szervezeteknek, „menházként”, azaz egyfajta szociális és kulturális bázisként, szálláshelyként szolgált, és lehetővé tette különböző magyar kulturális programok, összejövetelek, megemlékezések szervezését. A Magyar Ház nagyterme egy hatalmas márványtáblát őriz, rajta a francia ellenállásban részt vett magyarok névsora: a Magyar Ház tehát a magyar-francia kapcsolatok egyik becses párizsi emlékhelye is.

Az épületben (szimbolikus bérleti díjért) hosszabb ideig (1998-ig) egy orvos csoport működött, mely a kedvezmények fejében vállalta a betegségbiztosítás nélküli magyarok egészségügyi gondozását is; – tehát valójában bázisként és “menedékhelyként” is szolgált a különböző okokból Párizsba érkező, kevésbé jómódú helyi vagy az átutazóban lévő, anyagiakban nem dúskáló magyarok számára. Noha mind ez idáig a “populárisabb” Magyar Ház és az elitképzést célzó klebelsbergi *Collegium Hungaricum*-koncepció szervezetileg nem kapcsolódott össze, a gyakorlat, a hétköznapok azt eredményezték, hogy a Magyar Házban (amíg az egyre romló feltételek lehetővé tették) laktak vékonypénzű magyar egyetemi hallgatók és kutatók, könyvtára elemi szinten kiszolgáltatta a körülötte mozgó olvasmány- és információ-igényét, s rendre szervezett kulturális rendezvényeket is.

Mivel az épület egyre rosszabb állapotba került, fölvetődött felújításának kérdése, amit senki nem kívánt magára vállalni, mindaddig, amíg világosan meg nem fogalmazódik, hogy mi lesz az épülettel a felújítás után. Egy darabig (a kilencvenes évek elején) az a szerencsétlen ötlet is lábra kapott, hogy el kell adni. Az épületet valószínűleg az mentette meg, hogy az elképzelés igen nagy (és negatív) sajtóvisszhangot

kapott, amivel egy időben Méray Tibor színre lépett azzal a javaslattal (melyet azóta gyakran megismételt), hogy a Magyar Házban legyen a régóta óhajtott és tervezett *Collegium Hungaricum*. Elképzelése Franciaországban és Magyarországon egyaránt széleskörű támogatásra talált, s egyike lett azon kevés nagy horderejű ötletek, amelyekről a különböző irányzatok között művelődéspolitikai konszenzus alakult ki.

A jelenleg külügyi kezelésben lévő állami tulajdonú épület felújítása 1999 tavaszán befejeződött. Kormányzati döntésre vár, hogy a Párizsi Magyar Intézet és a Magyar Ház lehetőségeinek együttes hasznosításával megvalósulhatnak-e végre több generáció makacs, egy nagy párizsi magyar komplex művelődési bázis létrehozására irányuló elképzelései, melyek évtizedeken át, fokozatosan kristályosodtak ki és a következő évezred terveinek megvalósulását hivatottak elősegíteni.

A mai elképzeléseink szerint tehát a PMI-CH olyan, széles értelemben vett párizsi magyar művelődési (kulturális, tudományos és oktatási) intézmény lenne, mely két magyar tulajdonban lévő épületben, de egységes koncepció és irányítás alatt működne. Része lenne a művelődési kormányzat társadalomtudományi területekre koncentráló, s a komplex magyar külkapcsolatok szempontjából különösen jelentős szerepet játszó országok fővárosait a művelődési kapcsolatok területén összekötő *Collegium Hungaricum* hálózatnak, és szervesen illeszkedne a magyar és francia struktúrába egyaránt.

A PMI-CH tehát egy olyan, hagyományokra építő, de modern, a harmadik évezred kihívásait szem előtt tartó, tekintélyes párizsi magyar művelődési intézmény lenne, mely egyetlen már meglévő hasonló franciaországi intézmény funkcióját sem kívánja átvenni, hanem velük szoros kapcsolatban, s szakmailag komplementer módon tevékenykedne. Mindez természetesen azt jelenti, hogy a párizsi CH működésében, a helyi sajátosságok és hagyományok miatt, a többi CH-hoz viszonyítva, szükségszerűen lesznek bizonyos eltérések, melyek azonban a hatékonyságot és az intézménynek a franciaországi struktúrákba való jobb beilleszkedését célozzák.

Aligha kétséges, hogy ennek az intézménynek hozzá kell járulnia a Magyarország- illetve a magyarság-kép alakításához, különösen pedig ahhoz, hogy Magyarország a művészetek, a tudományok és az oktatás területén még jobban szervesüljön a harmadik évezred első évtizedében számára döntő fázisába érő európai integrációs folyamatba (pl. hogy az európai művelődés különböző területeinek fejlődését egységben bemutató, mind nagyobb számban megjelenő művekben elfoglalja a neki járó helyet), ugyanakkor viszont, az integrációs folyamat várható

felgyorsulásával egy időben, a széles értelemben vett egyetemes magyar kulturális identitás sajátos értékeinek, eredetiségének a képviselőjét, bemutatását, terjesztését (s ezáltal védelmét) is fel kellene vállalnia.

A PMI-CH működésének tervezésekor az otthoni szakmai és művelődéspolitikai háttér elvárásai mellett – szervezetileg és tartalmilag egyaránt – tekintettel kell lennie a párizsi illetve a franciaországi magyar-francia felsőoktatási és kutatási szakmai kapcsolatrendszerre: eszerint tehát célszerű kötődnie a francia fenntartású *Egyetemközi Magyarságtudományi Központ*hoz (Paris III – CIEH), figyelembe kell vennie, hogy a CIEH kutatási és oktatási prioritásai között mindenekelőtt a finnugor nyelvészet, a lexikológia és az összehasonlító irodalom áll. (Mivel a CIEH profiljai között újabban megjelent a közgazdaságtudomány, a Központot ezen a területen is a szakmai partnerek közé kell sorolni.)

Ugyanakkor viszont a Paris III. Egyetemen nincs történelemoktatás (következésképp kutatás is legfeljebb csak érintőlegesen), ami azt jelenti, hogy a magyar vonatkozású kutatások egyéb területei e rendszeren kívül kerülnek, s más intézményekben jelennek meg (gyakran igen színvonalas magyar-francia tudományos együttműködés formájában). Ezt a helyzetet a PMI-CH kialakításánál figyelembe kell vennünk, s miközben a művelődéstörténet klasszikus területeire koncentrálnunk, a létező programok tekintetében szoros együttműködésre törekszünk, és folyamatos szakmai kooperációval számolunk. A társadalomtudományok kutatása és a művészetek terén Franciaország kétségtelenül igen befolyásos nagyhatalom maradt. A leendő *Collegium Hungaricum* tevékenységében ezekkel a körülményekkel számolnunk kell.

A PMI-CH által kiemelten támogatott kutatási programok között természetesen fontos szerepet kell hogy kapjon a hungaricák gyűjtése, a levéltári kutatások végzése és a kutatási eredmények publikálása. A franciaországi levéltárakban még mindig sok olyan anyag lappanghat (legalábbis az újabb kutatások és francia forráskiadványok ezt támasztják alá), mely Magyarország illetve a közép-európai régió történeti fejlődésének tanulmányozása szempontjából lényeges lehet.

Ugyanakkor a párizsi CH nem zárkozhat el kizárólagosan magyarságtudományi területekre: adottságaival, helyi hagyományaival s a helyi igények kielégítésével lehetővé és intézményessé teheti azt, hogy magyar kutatók párizsi (illetve franciaországi) francia vagy nemzetközi (esetleg interdiszciplináris) kutatócsoportok munkájában, egy adott tudományág legfontosabb területeinek föltárásában is folyamatosan részt vegyenek, s a közös kutatómunka következtében a magyar kutatók

eredményei a közös publikációkban is megjelenve, a lehető legszélesebb körben érvényesüljenek és szervesüljenek.

Eszerint tehát a PMI-CH a társadalomtudományok, a művészeti oktatás és alkotás terén elitképző és formáló intézmény lenne, mely fogadni tudna a szakterületükön már jelentős tekintéllyel rendelkező személyiségeket, kutatókat és művészeket egyaránt. Mindez azt jelenti tehát, hogy lehetőségeit nem arra a területre koncentrálna, amelyen a *graduális* szinten döntően tömegképzést folytató francia egyetemek oktatnak, hanem posztgraduális (doktori) tanulmányok elősegítését, a már maguknak a szakmában nevet szerzett kutatók további kutatómunkáját s a művészeti oktatás és alkotás folyamatát hivatott még jobb feltételek között biztosítani.

Köztudott, hogy a franciaországi egyetemi *campus*okban döntően tömeges képzés folyik, s ráadásul gyakran a hazainál rosszabb feltételek között: a CH viszont az elitképzést célozná meg, ahhoz biztosítana az átlagosnál jobb feltételeket, s tenné lehetővé a különböző alapítványi, magyar állami, francia állami vagy egyéb ösztöndíjasok még hatékonyabb fogadását. Részt vállalhatna, a maga eszközeivel, a CH-ösztöndíjasok önképzési illetve továbbképzési lehetőségeinek biztosításában (pl. nyelvi képzés és továbbképzés), s el kellene helyezkednie a franciaországi kutatási és képzési struktúrákban.

Célszerű lenne ennek érdekében szakmai partnerkapcsolatokat kialakítani a megfelelő hazai és franciaországi intézményekkel (mint pl. az MTA intézetei és kutatócsoportjai, az Eötvös Kollégium, a Collegium Budapest, a Nemzetközi Hungarológiai Központ, az ELTE Egyetemközi Francia Tanulmányok Központja, az Atelier, egyes tematikailag kapcsolódó doktori programok, Európai Tanulmányi Központok, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, a Magyar-Francia Történész Vegyesbizottság, az Írószövetség stb.) és a francia tudományos műhelyekkel (mint pl. a Maisons des Sciences Humaines, a CNRS különböző, gyakran magyar partnerekkel már régóta kapcsolatban lévő csoportjai, illetve a Párizsban és vidéken lévő franciaországi magyar oktatóhelyek.)

A párizsi *Collegiumnak* természetesen, a hálózatra vonatkozó egységes szabályok értelmében részt kell majd vennie az ösztöndíjas programok megvalósításában, de lennének feladatai speciális ösztöndíjak szervezésében illetve biztosításában, tudományos konferenciák szervezésében és lebonyolításában, s természetesen rendelkeznie kell egy megfelelő színvonalú francia nyelvű szakmai periodikával (melynek

profilját a felvetődő igények szerint, s ugyancsak a már létező *Cahiers d'Études Hongroises*-zal egyeztetve célszerű kialakítani.)

Az új intézménynek tudományos információs bázisnak is kellene lennie mindazon területeken, amelyeket egyébiránt kutat, de ezen túlmenően, könyvtárának képesnek kell lennie arra, hogy a magyar tudományos élet egész spektrumára vonatkozóan adatokat szolgáltatson, orientáljon, színvonalas tájékoztatást és hozzáférhetőséget biztosítson. Ezt a szerepet csakis a könyvtár és információs központ megfelelő műszerezettsége és megfelelő képzettségű könyvtáros-informatikus alkalmazása mellett tudja betölteni. (E feltételek megteremtésére már 1999 augusztusától történnek lépések.)

A párizsi *Collegium Hungaricum*nak, a tudományos háttér biztosítása és a szakmai tekintély megteremtése érdekében is, legkésőbb az Intézmény megalakulásával egy időben, Tudományos Tanácsot célszerű alakítani, melyben a szakmai partnerintézmények képviselői és a *Collegium* programjában megjelenő szakmai és művészeti területek legkiválóbb szakemberei vehetnének részt.

E program megvalósításához a jelenlegi Párizsi Magyar Intézetben (92, rue Bonaparte) és a *Collegium Hungaricum* leendő épületében, a Magyar Házban (9, sq. de Vergennes) jelentős infrastrukturális fejlesztések szükségesek. A külügyminisztérium döntése, hogy a párizsi magyar nagykövetség épületének teljes felújítása idejére (kb. egy év) a nagykövetség munkatársai a Magyar Házba költözzenek, megmentette az épületet az enyészettől, s megteremtette a további – reményeink szerint *Collegium Hungaricum*-kénti – hasznosításának a feltételeit. Komolyabb egyszeri befektetést az épület berendezése és a könyvtár tudományos anyagának a jelenlegi PMI-épületből való átköltöztetése, s az ottani könyvtár kialakítása jelentene. A PMI épületének felújítása 1999 nyarán megkezdődik. A második ütemre 2000 nyarán kerül majd sor, a Magyar Ház (vagyis a CH) épületének átvételével párhuzamosan, aminek eredményeképp megújulna a koncertterem a vele azonos szinten lévő jelenlegi könyvtárhelyiség pedig eredeti funkciójához térhetne vissza és ismét kiállítóterem lenne.

Ezek az elképzelések már megfogalmazódtak a PMI jelenlegi igazgatójának pályázatában, aki kinevezésével egyben arra is (azóta egyértelműen megerősített) megbízatást kapott Hámori Józseftől, a nemzeti kulturális örökség miniszterétől, hogy a PMI-CH részletes fejlesztési koncepcióját ebben a szellemben dolgozza ki (ami megtörtént), s ami még biztatóbb, hogy a bécsi *Collegium Hungaricum* megnyitásakor

elhangozott miniszterelnöki beszéd egyértelműen utalt arra, hogy a következő *Collegiumot* a kormány Párizsban öhajtja megnyitni.

Eszerint tehát Nemzetközi Kulturális Örökség Minisztériumának az elképzelése az, hogy a párizsi *Collegium Hungaricum* bázisa a jelenlegi Párizsi Magyar Intézet profiljának továbbfejlesztésével, egységes irányítás mellett a Magyar Házban épüljön ki. Ezáltal a két, húszas évek végén indult, sokáig párhuzamosan működő, a magyarság számára egyként becses, de egymással ritkán kommunikáló értékrend, tevékenységi kör és elképzelés az ezredfordulóra egymásba kapcsolódna és a művelődési kapcsolatok terén eleddig elképzelt valamennyi célt képes lenne megvalósítani. Mindkét épületben (az eddigi funkciókat megőrizve) jelentősen gazdagodhatna a már kialakított és befogadott tevékenységi kör, a magyar művelődésnek pedig olyan, múltat is tanulmányozó ám egyértelműen jövő-orientált bázis-együttese jönne létre, mely valóban méltó lehet az ezeréves magyar-francia kulturális kapcsolatokhoz. Az első próba ideje egyre közeleg: a harmadik évezred első franciaországi kulturális évadja a 2001-es magyar év lesz. E nagyszabású vállalkozás szervezésének letéteményese és egyik programcentrumba a reményeink szerint már a 2000 őszen avatható régi-új, de mindenesetre szervezetében, infrastruktúrájában és szellemében alaposan megújult és felújított *Párizsi Magyar Intézet – Collegium Hungaricum* lenne. Ehhez azonban természetesen kell az a kormányzati döntés, mely lehetővé teszi hogy a címből mielőbb eltűnhessék a kérdőjel.

MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK

MONOK ISTVÁN

Magyar könyvtárak idegen kulturális környezetben

A G7 csoport államai – a Hetek – 1995-ben, előbb a brüsszeli miniszterelnöki, majd a Halifaxban rendezett államelnöki találkozón elfogadták egy digitális Bibliotheca Universalis létrehozásának tervét. A végrehajtás szakmai felügyeletét a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA) látja el. A multimédia eszköztára tehát valóra váltja a reneszánsz és a korai újkor tudósainak álmait: az egyetemes bibliográfiai számbavétel és nyilvántartás mellett a világgönyvtár képes lesz a dokumentumok teljes terjedelmükben való bemutatására. Ezzel egyidejűleg a sodalitas litteraria, a tudósok közössége a folyamatos és gyors információcsere lehetőségéhez is hozzájut. Az emberiség a világ globalizációs folyamatában egy újabb jelentős lépést tesz előre. Ezt a lépést a világ leggazdagabb államai határozták el, és ennek megfelelően azok a nemzeti kultúrák, amelyeket ők képviselnek feltehetően előbb kerülnek megmutatásra a Világgönyvtár virtuálisan létező polcain, befolyásuk az eddiginél is nagyobb teret kaphat. A világhálót azonban, ha nem kerül politikai csoportok kezébe, éppen azért találták ki, hogy az esélyegyenlőség megteremtését – nyilvánosságával és ingyenességével – segítse.

A nem is a nagyon távoli jövőben tehát *a legnagyobb idegen kulturális környezetben működő magyar könyvtár a Magyar Elektronikus Könyvtár lesz.* Ezt a könyvtárat persze létre kell hozni, és már ma tudjuk, hogy a *digitális Bibliotheca Hungarica* is számos kisebb magyar elektronikus gyűjteményből áll majd. Nem csupán azért, mert a fejletlen politikai kultúrájú országokban a fejlett technológiát közvetlenebb módon fogják az egyes politikai csoportok kisszerű hatalmi érdekei szolgálatába állítani, mellőzni a szakmai szervezetek szakmai felügyeletét, és ezért mindegyik csoport külön könyvtárat hoz létre, hanem mert úgy, ahogy minden nemzeti kultúrának, a magyarnak is megvannak már ma a nyomtatott formájú gyűjteményei mellett az elektronika eszközeivel létrehozott könyvtárai itthon és külföldön. Gondoljunk csak arra, hogy a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK: <http://www.mek.iif.hu/>) mellett számos folyóirat jelenik meg a hálózaton, létezik a Képzőművészeti Galéria imponáló gyűjteménnyel (2600 festmény és szobor: <http://www.kfki.hu/keptar/>), megszámlálhatatlan – és sajnos központilag

nyilván sem tartott – bibliográfiai adatbázis, és létezik a terv az új digitális nagykönyvtár, a Neumann-ház (<http://www.neumann-haz.hu/>) létrehozására. Megjelentek az első, határainkon túli magyar elektronikus gyűjtemények is, valamennyi dokumentum típusra találunk itt is példát: a kanadai Korvin Könyvtár teljes terjedelmükben őrzi (és terjeszti) a sokunk számára nem felvállalható irredenta kiadványokat, lassan több erdélyi magyar könyvtár katalógusa elérhető a hálózaton és megjelentek speciális gyűjtemények is. Példaként az erdélyi szászok gundelsheimi dokumentációs centrumát (információ: HaraldRoth@aol.com), vagy Henri Toulouze adatbázisát említjük a XI—XVIII. századi francia szövegek magyar vonatkozásairól (Bibliographie de la Hongrie en langue française: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/henri/table.html>).

A hungarika dokumentáció (<http://www.iif.hu/db/huni/index.html>) munkáját is jelentősen könnyíti meg az elektronikus eszköztár, és most nem az anyag tárolására és a szolgáltatások sokféleségére gondolok, hanem az anyaggyűjtés teljesebbé válására azzal, hogy számos információt, más nemzeteknek a világhálón nyilvánossá tett kulturális javait könnyebben elérhetünk, sokoldalúbban hasznosíthatunk.

Ezzel, a jövő egy szeletére vonatkozó bevezetéssel mindössze arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a magyar kultúra mások számára való bemutatásában a könyvtárak csak akkor tudnak természetükből adódó szerepük szerint megfelelni, ha létezik egy szakmai konszenzussal kialakított könyvtári koncepció országon belül, és ennek a koncepciónak tartalmaznia kell azokat a megfontolásokat is, amelyek a határokon kívüli magyar könyvtárakra vonatkoznak. A külföldi magyar könyvtárakra vonatkozó elképzelések összhangban kell, hogy legyenek az ugyancsak a szakmai fórumok által megfogalmazott hungarológiai célokkal, és olyannak kell lenniük, amelyek nem választják szét a hazai és külföldi könyvtárakat egymástól. Ellenkezőleg: ahogy a hazai hungarológiai intézményrendszer együttműködése nélkül nem képzelhető el, hogy a külföldi intézmények jól funkcionáljanak, úgy a könyvtárakról ugyanez mondható el. A könyvtári koncepciót továbbá attól függetlenül kell megalkotni, hogy a könyvtárak állományát milyen eszközökkel lehet elérni; elektronikus úton, vagy a hagyományos információhordozók formájában.

Az idegen kulturális környezetben működő magyar könyvtárak céljai között szerepelnie kell a következőknek: a magyar nyelvi és művelődéstörténeti képzés, a tudományos és gazdasági információközvetítés, a kisebbségi létben élő magyar közösségek

információkkal való segítése (ezzel is a magyar nyelv védelme), a magyar kultúra és civilizáció bemutatása, továbbá felkészülés az Európai Közösség könyvtári programjaiba való bekapcsolódásra.

Sorra véve ezeket a célokat, kezdjük a ma talán még távolinak tűnő utolsóval (*felkészülés az Európai Közösség könyvtári programjaiba való bekapcsolódásra*), annál is inkább, mert szervesen folytatja a bevezetőben megkezdett gondolatsort. Leginkább természetesen arról van szó, hogy a nem magyarországi magyar könyvtárak és azok használói, miként hasznosíthatják az Európai Közösség és a hazai könyvtárak együttműködésének eredményeit.

Az Európa Tanács telekommunikációval, az információs technológiákkal foglalkozó hivatala (Direction générale XIII) 1991 decemberében kezdte el kidolgozni azokat a programokat, amelyeket számos kerekasztal beszélgetés és konferencia keretében vitattak meg. A legfontosabbakat ezek közül talán nem felesleges megemlíteni. A Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA) 1992 májusában "Recherches sur la lecture: regards européens" címmel rendezett egy szimpóziumot Párizsban, amelyet hasonló témában számos kisebb megbeszélés követett. Ezek eredményeit "Les bibliothèques publiques en Europe" címmel adták közre¹. 1993-ban Párizsban az Európai Nemzeti Könyvtárak Konferenciáján (CENL) határozták el egy közös program kidolgozását, amely az Európa Tanács törekvéseivel összhangban áll majd. A programot CoBRA-nak keresztelték: Computerized Bibliographic Record Actions. 1993 decemberében az Európa Tanács illetékes hivatalában foglalták össze a megbeszélések tanulságait és indították útjára a következő programokat:

Az EDIL (Electronic Document Interchange between Libraries), amely a különböző számítógépes rendszerekben rögzített és hozzáférhetővé tett elektronikus információk közös használata módjainak kidolgozására hivatott.

A MORE (Marc Optical Recognition), amely a nyomtatva megjelent bibliográfiák konverziójának, az adatok elektronikus felismerésének lehetőségét kutatja.

Az ELISE (Electronic Library Image Service for Europe), amely a képi adatbankok adatcseréjének lehetőségeit vizsgálja.

¹ Les bibliothèques publiques en Europe. Dir. par. M. Poulain. Paris, 1992, Éditions du Cercle de la Librairie.

Végül az EBP (European Books in Print), amelynek keretében a könyvtárosok és a könyvkiadók egy, a teljes európai könyvprodukción nyilvántartó rendszert hoz létre.

Ezen programok közül most csupán a legutolsónál álljunk meg egy pillanatra. Nem hiszem, hogy különösebben indokolni kellene egy olyan adatbanknak a hasznát, amely az egyes nemzeti – pontosabban a nemzetenként sokszor több – tájékoztató adatbázisok anyagát kumuláltan rendelkezésre bocsátja. A kezdeményezés a magyarországi könyvpiacra elérhető könyvek adatainak szolgáltatására, a Könyvkereső (<http://www.sztaki.hu/netahtml/kker/>) minden hibája ellenére nagyban lerövidíti azt az időt, amelyet a kiadott könyvek felkutatására és megrendelésére szánnunk kell akkor, ha az egyes kiadók honlapjait, az Új könyvek nyomtatott füzeteit, vagy a Nemzeti Bibliográfia késéssel megjelenő köteteit böngésszük.

Az európai könyvtári programokba való bekapcsolódásnak a nem magyar környezetben működő könyvtárak számára is van még egy érdekes aspektusa. A mai fogalmak szerinti nyilvános könyvtárak létrejöttükkor, a XIX–XX. század fordulóján alapvetően vagy az angolszász, vagy a porosz modellt követték. A magyarországi közkönyvtárak többségükben az utóbbi, a porosz modell alapján jöttek létre még akkor is, ha például Szabó Ervin, a legnagyobb ilyen könyvtár létrehozója az angolszász könyvtári renddel szimpatizált. Napjainkban az egységesülő Európa közös könyvtári fórumain az angol, illetve a lényegében azt követő skandináv modellt tartják követendőnek. Ez annyit jelent, hogy a könyvtárak funkciói közül a hangsúly a szolgáltatásra esik, a könyvtárak információs centrumokká válnak, a csoportos munka színhelyeivé, s létezik az a tendencia, hogy a bibliotheca megszűnik a csend szentélyének lenni. Ez a tendencia persze másként érinti mondjuk a sepsiszentgyörgyi Kovászna Megyei Könyvtárat, a Bécsi Egyetem Finnugor Tanszékét, a római Magyar Akadémiát vagy a genfi Magyar Könyvtárat. A példánál maradva: a sepsiszentgyörgyi és a genfi gyűjtemény minden bizonnyal előnyökhöz juthat egy ilyen változás kapcsán, a bécsi tanszéknek komoly gondot okozhat egy központi egyetemi információs centrumba való betagozás, a római Magyar Akadémia vezetőinek pedig – hasonlóan néhány más, tudományos intézetből lett kultúrházhoz, el kell választani a két funkciót, s ennek mentén kétfajta könyvtárat kell fenntartaniuk.

Az idegen kulturális környezetben működő magyar könyvtárak céljai között említettük *a kisebbségi létben élő közösségek információkkal való*

segítését. Míután a magyar nyelv nem tartozik a világnyelvek sorába, Magyarországnak nem voltak gyarmatai, amely területeken hivatalos nyelvvé válhatott volna a nyelvünk, és az elszakadt gyarmatok kulturális felemelése – a volt anyaország befolyásának megőrzése – nem feladata a külföldi magyar könyvtáraknak. A francia, a spanyol, az angol vagy a német kulturális politika sokat áldoz ezekre célokra. Számunkra a magyar kisebbségi csoportok könyvtárainak támogatása legalább ilyen nagy feladatot jelent. Mást a közvetlen szomszédos országokban rekedtekkel kapcsolatban, és megint mást a távolabbi országokban kisebb közösségeket alkotók gyűjteményei kapcsán.

A kisebb, Magyarországtól távolabb élő magyar közösségek könyvtárai között is sok különbözőség mutatkozik, s a magyarországi könyvtárak ezekkel kapcsolatos feladataiban is. Példaként említsük meg a berni, a brüsszeli és a genfi Magyar Könyvtárakat. Bernben a Karl Irlet alapította Ungarische Bibliothek a Svájci-Magyar Társaság gyűjteménye, elhelyezést Schweizerische Landesbibliothek épületében nyert. A magánkezdeményezés mögött tehát intézményként áll egy baráti társaság, a könyvtár a befogadó közösség által fenntartott intézményben működik. Brüsszelben a Magyar Ház könyvtára egy, a magyar közösség tulajdonában lévő épületben van, fenntartója is ugyanaz a közösség. Genfben a Szabó Zoltán optikus magánkezdeményezésére létrejött (a berninél egyébként nagyobb) bibliotéka az idős tulajdonos magánházában nyilvánosan működik, feldolgozása és a szolgáltatások megszervezése baráti kapcsolatok révén vált lehetségessé; intézményi elhelyezése (fennmaradásának biztosításaként) nem történt meg. Mindhárom könyvtár cserekapcsolatban áll az Országos Széchényi Könyvtárral, de más magyarországi könyvtáraktól is kapnak segítséget a könyvanyag frissítésében, a hiányok pótlásában. A köteles rendszer magyarországi gyakorlati felszámolása (elvileg még létezik), a hazai könyvtárak anyagi ellehetetlenülése a külföldi magyar könyvtárak közül először az említett típusúakat sújtja. Emellett a magyarországi kulturális politikának feladata lenne az ilyen könyvtárak intézményesülésének a segítése. A generációnként egyre kevesebb magyarul olvasó utód (a magyar közösségek fogyása) ingataggá teheti még az olyan könyvtártípus helyzetét is, mint a brüsszeli; a genfi Magyar Könyvtár pedig reálisan számolhat a megszűnés lehetőségével, ha sürgősen nem kap itthonról segítséget abban, hogy valamelyik genfi intézmény befogadja, és magyar könyvtárként működni engedje. Bázisává válhat ez a gyűjtemény például egy megindítandó egyetemi magyar képzésnek is.

Speciális helyzetű hungaricum gyűjteménynek tekinthető a kismartoni Tartományi Könyvtár (Burgenlandische Landesbibliothek, Eisenstadt). Honismereti gyűjteményként jött létre, és ekként is gyarapítja az osztrák fenntartó, a Burgenland Tartomány. Miután a terület az I. világháború végéig a Magyarország része volt, minden, a Landeskunde körébe sorolt dokumentum hungaricumnak tekinthető. A könyvtárban, a széles körű magyarországi kapcsolatainak köszönhetően teljesnek mondható a honismereti gyűjtemény, de egyéb gazdag magyar anyagot is őriznek ott. Ilyen esetben a magyar állami feladatokat csak abban látom, hogy egy esetlegesen létrejövő magyar nyelvi és művelődéstörténeti képzéshez a kiegészítő könyvanyag beszerzését segítse. Miután ennek a könyvtárnak a használói elsősorban magyarul nem tudók, fontos lenne a Magyarországon világnyelveken, de elsősorban németül megjelent könyvekkel való ellátottságának áttekintése.

Egészen más feladatot jelent a más szomszédos országokban lévő magyar könyvtárak segítése, elsősorban is a romániai, a szlovákiai, a szerbiai és az ukrainai gyűjteményeké. Ezen könyvtárak nagyobb részének fenntartója az utódállam, működésüket az ország általános könyvtári színvonalán tehát az állam biztosítja. Magyar könyvtárként való létüket csak az anyaország segítségével tudják megvalósítani. Másik részük azonban magyar szervezetek tulajdonában van – egyházak, tudományos, vagy közművelődési egyesületek. Ezeknek a fenntartásához a befogadó állam csak annyiban járul hozzá, amennyiben az illető szervezetet támogatja, és maga a szervezet, saját költségvetéséből a könyvtárára is áldoz.

E könyvtárak segítésekor ugyanazt az általános szabályt kell szem előtt tartanunk, mint a más politikai, vagy kulturális támogatás kapcsán: ne mi akarjuk eldönteni, hogy nekik mire van szükségük, ugyanakkor szakmai szempontból – úgy a könyvtáros, mint a könyvek tartalmához kötődő szakmai szempontból – fontos tanácsot adni. Romániában például az 1989-es politikai fordulat után – legyünk jóindulatúak – az euforikus hangulatban a magyarországi könyvtárak és más szervezetek előtötték a magyar gyűjteményeket olyan könyv- és folyóiratanyaggal, amelynek feldolgozása túlterhelte a könyvtárakat, értékük pedig erősen vitatható. Nem csupán a szakszervezeti- és pártszervezési szakirodalomra, a marxizmus-leninizmus klasszikusainak magyar kiadásaira gondolok, hanem a 60-as, 70-es évek történeti szemléletében írt történelem- és irodalomtörténeti könyvekre is. Ezek egy-egy példányban való megőrzése természetesen fontos a tudományos könyvtárakban, de a többséget jelentő területi közművelődési gyűjteményekben

haszontalannak mondhatók. Arról a kárról nem is beszélve, hogy konzerválják az ottani magyar közösségek olvasmányműveltségét.

A segítségnyújtás nem merülhet ki a különféle dokumentumok ajándékozásában. Szükséges a könyvtáros szakmai segítség, elsősorban a képzés területén. Több magyarországi felsőoktatási intézmény, társadalmi szervezet indított továbbképzést a határokon túli magyar könyvtárosok számára, és ahogy ezek a könyvtárak technikai ellátottsága lehetővé teszi az internet kapcsolatok ápolását, ez a segítség gyors és folyamatos lehet. Az ottani könyvtáros kollégák közül sokan már ma is tagjai a legnagyobb könyvtáros levelező listának, a KATALIST-nek. Nehéz megelőzni, hogy a könyvtárak technikai felszereltségének támogatásába ne kerüljenek magyarországi, vagy legtöbbször "vegyes (magyar—román, magyar—szlovák) vállalati" gazdasági érdekek. A Magyarországra települt, a kisebbségi környezetben sok személyes kapcsolattal rendelkezők vállalkozásai gyakran kihasználják azokat a pénzalapokat, amelyek a magyar közösségek támogatására jöttek létre. Ennek is köszönhető, hogy a határokon túli magyar könyvtárak a számítógépes rendszerek használatában heterogénebb képet mutatnak, mint az itthoniak. Az ajándékba adott, félprofesszionális módon "a helyi adottságokhoz igazított" programcsomagok nagyban nehezítik az itthoni könyvtárakkal való együttműködést.

A külföldi magyar tudományos szervezetek könyvtárainak nyújtott különleges segítség természetesnek mondható. Ezek a szervezetek biztosítják ugyanis a tudományos utánpótlás nevelését a fiataloknak a kutatómunka gyakorlatába való bevezetésével, illetve azzal, hogy szervezik és irányítják az egyes területeken folyó munkát. A magyarországi könyvtárak és szakemberek számára ezen gyűjtemények támogatása nem korlátozódhat a magyar könyvekkel való ellátásra, hiszen nincsen olyan tudományszak, amelynek csak magyar szakkönyvei lennének. Nehezen, vagy egyáltalán nem vállalhatjuk fel ugyanakkor a kísérletes kutatások műszerigényének kielégítését, és így az ilyen tudományszakok szakkönyveinek beszerzése is többségében feleslegessé válik. Ez utóbbi könyvtártípus (tudományos szervezet könyvtára) legnagyobbika az Erdélyi Múzeum Egyesület kolozsvári könyvtára, amelynek mostani állapota, működtetésének gondjai jól példázzák az elmondottakat. Történeti szakkönyvtárunk valóban a tudományos kutatás szolgálatára alkalmas gyűjtemény. A néprajzi, nyelvészeti és irodalomtörténeti anyag is számottevőnek mondható, mindenképpen jó háttérrel biztosít az erdélyi, de tágabban a mai Románia területén élő magyarság múltjának, jelen művelődésének kutatásához. Nem mondható

azonban jónak a könyvanyag, ami a társadalomkutatás modern elméleti szakirodalmát illeti, a Természettudományi Szakosztály pedig kénytelen megelégedni egy szerényebb gyűjteménnyel. A könyvtár ugyanakkor fel kell, hogy vállaljon egyetemi könyvtári funkciókat is. Örvendetes, hogy a közeli kollégiumok magyar hallgató lakói gyakran használják a humán könyvtárat. Ezt a funkcióját a gyűjtemény kénytelen felvállalni, erősíteni, s ezen a téren külön figyelmet érdemel a magyarországi szakemberektől.

A magyar nyelvi és művelődéstörténeti képzés szinte kizárólag a nem magyar fenntartású felsőoktatási intézményekben zajlik. A néhány nem magyarországi magyar középfokú iskola könyvtárának támogatása személyes kapcsolatok alapján szerveződik, jóllehet nem biztos, hogy teljesen felesleges lenne a Magyarországon is változó tananyagot valamilyen szervezett formában is követni. Rövid informális tájékozódásom a kastli gimnázium tankönyveiről, illetve könyvtáráról legalábbis ezt a benyomást alakította ki bennem.

A felsőoktatási képző helyek mindegyike rendelkezik kisebb-nagyobb könyvtárral, amelynek gyarapításával általában a magyar oktatást végző tanár foglalkozik. Azok az egyetemek, amelyeken a Nemzetközi Hungarológiai Központ alkalmazottjai tanítanak, előnyben vannak az olyanokkal szemben, ahol csak a személyes kapcsolatok mentén szerveződött könyvcseré, vagy ajándékozás útján gyarapodik a könyvtár. A fenntartó intézmények magyarországi kapcsolatai általában döntően befolyásolják azt is, hogy az illető magyar tanszék, vagy tanszéki csoport milyen hazai könyvekkel, folyóiratokkal rendelkezhet. Egy-egy egyetem tehát általában lényegesen több magyar, illetve magyarországi kiadású könyvvel rendelkezik, mint ami a magyar, a finnugor, vagy a szláv tanszéken megtalálható. Még nem jártam olyan tanszéken, ahol nyilvántartották volna, hogy az egyetemek központi könyvtáraiban, történeti, néprajzi és más tanszékein milyen, az oktatásban jól használható könyvanyag található. Azok az oktatók, akik olyan városban dolgoznak, ahol több magyar könyvtár is működik (magyar intézet, magyar ház, magyar egyházi gyűjtemény), előnyben vannak, ugyanakkor ezen könyvanyagok megismerése többlet munkát jelent számukra. Mindenképpen fontos azonban ez a tájékozódás, illetve fontos lenne az egy városban létező magyar, vagy magyar ügyet szolgáló intézmények és könyvtárak együttműködése. Nem számítva az ebből a szempontból különleges helyzetű Bécset, több példa is említhető: Brüsszel (Institut supérieur de traducteurs et interprètes, Magyar Ház, Bibliothèque Royale Albert 1^{er}, Bibliothèque de l'Université Libre de Bruxelles, Bibliothèque

de l'Académie Royale des Sciences des Lettres et des Beaux-arts de Belgique), vagy Róma, ahol a tanszék és a Magyar Akadémia könyvtárán kívül az egyetemek központi könyvtárai, és számos egyházi gyűjtemény folyamatos kapcsolatban áll a magyarországi gyűjteményekkel és szervezetekkel. A magyart oktató tanárok első tájékozódásához jó segítséget ad az Országos Széchényi Könyvtár 1987 óta megjelenő sorozata "Hungarika anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke"² még akkor is, ha a nem állami könyvtárakat (érthetetlen módon) nem tünteti fel.

További segítség lenne az egyes oktató helyek dolgozóinak, ha a Nemzetközi Hungarológiai Központ megszervezné egy újabb hungarológiai alapkönyvtár jegyzék összeállítását és kiadását. Az új jegyzékbe felveendő könyvanyag lehetne az minimum, amely az egyes tanszékeken helyben is meg kell, hogy legyen³. Nem igazán nagy munkával úgy is segítséget lehetne nyújtani, hogy a Nemzeti Könyvtár, illetve a tudományos nagykönyvtárak nemzetközi csere osztályai éves jelentésük egy példányát eljuttatnák a Hungarológiai Központba, ahonnan az egyes képző helyek megkaphatnák azokat az adatokat, hogy melyik város, melyik könyvtára milyen magyarországi anyaggal gyarapodott az előző évben.

Miután a magyarul tanuló hallgatók többsége nem magyar anyanyelvű, különös gonddal kellene követni a világnyelveken megjelenő modern magyar vonatkozású irodalmat. Ezek feltárása, nyilvántartása, és a hiányzó művek megírása és kiadása az egyes szakmák feladata. A szakmai bibliográfiák törekszenek ugyan arra, hogy feltérképezzék ezt a területet is, de speciális bibliográfia kiadására is szükség lenne, lehetőleg nyelvterületenként és szakmánként. Hasonlóan a Gragger Róbert-féle, négykötetes, a 20-as években megjelent munkához, a *Bibliographia Hungariae*-hez, amely anyaggyűjtésében 1921-ben lezárult.⁴

Az idegen országok egyetemein tanuló magyar hallgatók közössége napjainkban már csak néhány, a közvetlen szomszédos országokban

² A Kovács Ilona, Faragó Lászlóné és Gál Júlia által szerkesztett sorozatnak eddig 15 füzete jelent meg.

³ Egyetlen kiadása e bibliográfiának 1986-ban jelent meg: Hungarológiai alapkönyvtár. Szerk.: Nyerges Judit, V. Windisch Éva. Bp., 1986, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat.

⁴ *Bibliographia Hungariae*. Verzeichniss der 1861—1921 erschienen, Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache. Bde. 1—4. Berlin, 1923—1929.

működő egyetemen kell, hogy külön könyvtárat alakítson ki, azok a könyvtárak is az utódállam egyetemének tanszéki gyűjteményei. A kolozsvári magyar nemzetiségű történelem, vagy filozófia szakos hallgatók külön hallgatói könyvtárat nem tartanak fenn. Történetileg ez a forma nem ismeretlen, gondoljunk csak a wittenbergi magyar bursa könyvtárára, amely ma a hallei Egyetemi Könyvtárban, s részben (letétként) a berlini Magyar Tanszéken található⁵. Eredetileg ez a könyvtár a mindig pénztelen diákok számára fenntartott közös könyvtár volt, amely igazából a XVIII. században vált nagy gyűjteménnyé, majd a XIX. század folyamán ténylegesen magyar arculatúvá. Ma a nem magyar vonatkozású modern szakirodalommal inkább a magyar szervezetek által fenntartott, a hallgatók számára is hozzáférhető könyvtárakat támogatjuk.

Az idegen kulturális környezetben működő magyar könyvtárak sorsát alapvetően befolyásolni a mindig aktuális kulturális politika tudja. Ki kellene azonban dolgozni egy nem a politikusok által meghatározott olyan szempontrendszer *a magyar kultúra és civilizáció bemutatására, a tudományos és gazdasági információközvetítésre*, amelyet valamennyi párt el tud fogadni. Ezen szempontok sorában biztosan az elsők között szerepelhet az, hogy az egységesülő Európa nem arra kíváncsi, hogy a magyar kultúra és civilizáció is tud olyat alkotni, amelyet ők, hanem inkább arra, hogy ez a csatlakozni kívánó társaság mennyiben tudja gazdagítani a közös kultúrkinccset, mennyiben más, ami szervesen mégis ehhez az európai kultúrához kötődik; továbbá arra, hogy a saját nemzeti kultúrájuk hatása a nyugati-keresztény Európa peremén a történelem folyamán milyen hatással volt.

Alapvető segítség lenne valamennyi könyvtárak, ha állami feladatként, szakmai ellenőrzés mellett kialakulna Magyarországon a magyar kultúra és a tudományos eredmények rendszeres és szervezett nem magyar nyelvű bemutatása. Szándékosan nem úgy fogalmaztam, hogy világnyelven való bemutatása. A közvetlen szomszédos államokban működő állami fenntartású magyar könyvtárak olvasóinak egy része nem magyar anyanyelvű, és nem is olvas világnyelven. A magyar kultúra terjesztése, bemutatása szempontjából a román, szlovák stb. nyelvű könyvek kiadása nem elhanyagolható feladat.

⁵ A vonatkozó szakirodalom összefoglalásával lásd: Gábor Ildikó: Die Bibliothek der in Wittenberg studierenden Ungarn in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1986. 442—447.

Az eddigiekben említett könyvtártípusok valamennyien szolgálják a kulturális és a tudományos propaganda célját, a magyar állam által külföldön fenntartott intézetek és a magyar kultúra házai azonban közvetlenebbül tehetik ugyanezt. Ugyanakkor nem elfeledhető az sem, hogy két egészen eltérő funkciójú intézményi típusról van szó, és a magyar állam egyik fenntartásáról sem mondhat le. Az utóbbi ötven évben felszámolták ugyan a külföldi magyar tudományos intézeteket, van ahol a könyvtárat is (Bécs, Collegium Hungaricum), elkerülhetetlennek látszik azonban ezek újjá szervezése olyan helyeken, ahol a magyar tudomány és a kultúra hagyományosan, történetileg is kötődik az illető idegen kultúrához. Elsődlegesen ilyen a német nyelvterület. Lehet szimpatikus, vagy ellenszenves, de attól még tény marad, hogy a Kárpát-medencében eltöltött idő alatt alapvetően a német kulturális területhez tartoztunk, és tartozunk ma is. A nagyon jelentős olasz, francia, németalföldi kapcsolatok mellett az utóbbi két évszázadban erősödött az angolszász kapcsolat. A bécsi, berlini, római akadémiák tudományos intézetekként való működtetése nem pusztán kultúrpropaganda célú tevékenység. A magyar történeti jellegű tudománysszakok alapvető, és máig fel nem tárt dokumentumainak felkutatása a hazai tudományosságunk alapvető érdeke. Ezekre a helyekre (lehet ez a minimális program), tudományos szakkönyvtárakat kell telepíteni, újraterelíteni. Nem lehetetlen dologról van szó. A berlini Magyar Intézet könyvtára Gragger Róbert és Szent-Iványi Béla szakértelmének köszönhetően sokáig a legteljesebb külföldi magyar történeti szakkönyvtár volt, a római Magyar Akadémia könyvtára sem mutat pótolhatatlan hiányokat. Bécsben egy új szellemű Collegium Hungaricum könyvtárának kiépítése igényel nagyobb szakmai összefogást.

Fontos lenne, hogy a magyar intézetek és a magyar kultúra házainak könyvtárait is érvényesek legyenek a magyar törvények, illetve az, hogy végre is hajtsák azokat. Amennyiben ez történne, akkor a könyvtárakban szakképzett, felsőfokú könyvtáros végzettségű szakemberek kerülhetnének a kiküldött tisztségviselők munka nélkülivé vált feleségei (vagy férjei) helyett.

Minden nemzet számára értéket jelentenek azok a dokumentumok, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak az illető kultúrához. A magyarországi hungarika kutatásnak is nagy hagyományai vannak. A Nemzeti Könyvtár törvény kötelezi e munka szervezésére, elvégzésére. Közös érdekünk, hogy ez a hungarika dokumentáció minél teljesebb legyen. A nálunk gazdagabb nemzetek, vagy azok, akiknek politikusai

felelősségteljesebben gondolkodtak ebben a kérdésben (hiszen nem csupán anyagi gondokról van itt szó) külön intézményrendszert tartanak fenn arra, hogy a határaikon kívüli területeken az ilyen anyaggyűjtés folyamatos legyen. Azokra a helyekre, amelyek szorosabban kötődnek a saját múltjukhoz (például Belgium Spanyolországhoz) állandó delegátust, vagy teljes munkacsoportot delegálnak a levéltári és a könyvtári dokumentumok kutatására. Ezek az állások többnyire az illető országokban lévő tudományos intézet könyvtárához lettek rendelve. Magyarországnak is van néhány hasonló feladatokkal is megbízott kiküldöttje. Nem gondolom azonban, hogy Rómában, vagy Bécsben mindösszesen annyi feltáratlan levéltári anyag és könyvtár van, hogy néhány szakember át tudná tekinteni ezeket a feladatokat, majd elvégezni a munkát.

Az idegen kulturális környezetben működő könyvtáraknak tehát a hungarika kutatáshoz kötődő feladatokat kell adni úgy, hogy a feladatok megadása kapcsolódjon azokhoz a szolgáltatásokhoz, amelyeket a magyarországi könyvtáraktól, illetve a magyar államtól kapnak. Számomra megdöbbenő ugyanis, hogy a Nemzeti Könyvtár még a megjelent könyvek adatait sem kapja meg azoktól a könyvtáraktól, amelyeket rendszeresen támogat, nem hogy magát a könyvet. Ehhez képest a nem magyar nyelven megjelent magyar vonatkozású tanulmányok, a magyarországi könyvekről idegen országokban írt ismertetések, magyar vonatkozású eseményekről szóló híradások bibliográfiai adatait már nem is lenne szabad reklamálni.

Azt gondolom tehát, hogy a szakmai szervezetek által írásban kidolgozandó hungarológiai koncepcióra épülten szükség van egy, a nem Magyarországon lévő különböző típusú könyvtárak hazai támogatási módját megfogalmazó tervezetre, illetve cselekvési tervre. Ennek a tervnek ki kell térni a támogatások rendszerére, és arra, hogy a támogatásért cserébe milyen szolgáltatást vár el a támogatott könyvtártól. A terv kidolgozásának nem lehet sok gazdája. Minden nyugat-európai országban a könyvtáros egyesület egyik bizottsága irányítja a terv kidolgozását, ellenőrzi szakmailag a végrehajtást. A Nemzeti Könyvtárnak különleges érdekei fűződnek egy ilyen dokumentum megalkotásához, hiszen a törvényben leírt kötelezettsége végrehajtásának a minősége is függ attól, hogy milyen formában szervezett az az anyaggyűjtés, amely végső soron egy tényleges hungarika dokumentáció létét eredményezi. Nem állítom azt, hogy a mostani anyaggyűjtési formát fel kellene adni, hiszen a külföldi magyar könyvtárak alkalmazottjait, a

kiküldött oktatókat nem lehet kötelezni a kritikai bibliográfiai anyaggyűjtésre. Az általuk szolgáltatott anyag azonban kiváló kontroll információul szolgálhatna.

Ez a külföldi magyar könyvtárak rendszeres támogatásának terve nem lehet független továbbá attól a elképzeléstől sem, amely a magyar könyvtermés idegen nyelvű megjelentetésére és bemutatására vonatkozik. Azokról a fórumokról, ahol döntés születik arról, hogy melyik magyar munkákat kell és milyen nyelven kiadni, nem hiányozhatnak ennek a szakmai körnek, tehát a külföldi magyar könyvtáraknak a képviselői sem.

V. MOLNÁR LÁSZLÓ

Orosz utazók feljegyzései Magyarországról a XVII. század végétől 1815-ig

1949-ben Trócsányi Zoltán, a klasszikus orosz irodalom egyik kiváló ismerője, sajnálattal állapította meg, hogy 1848-ig mindössze egyetlen orosz utazó, az 1837-ben Pest-Budán is megfordult Anatolij Nyikolájevics Gyemidov (1813–1876) herceg magyarországi útiélményeit megörökítő írása látott napvilágot.¹ Több mint négy évtized múltán ma már – az 1439-től a 19. század közepéig terjedő időszakban – 17 orosz utazó hosszabb-rövidebb írását ismerjük Magyarországról, amelyek közül azonban csak kettő vonatkozik a 18. századi állapotokra.²

Napjainkig Szuzdali Szimeon 1439-es magyarországi feljegyzésinél korábbi orosz itineráriumról (útibeszámolóról) a szakirodalom nem tud – állapította meg találóan N. A. Kazakova, a téma neves orosz szakértője.³ Ez a mű annyiból is hasonlít a további, Magyarországgal foglalkozó orosz útleírásokhoz, hogy a Habsburg Birodalom részét képező magyar állam itt sem mint úticél, hanem csupán mint átutazási terep szerepel, hiszen a magas rangú orosz egyházi küldöttség (amelynek élén Iszidor metropolita állt) a ferrarai illetve a firenzei zsinatról hazatérőben haladt át a Magyar Királyság területén.⁴

Időrendileg a fenti útleírást – hosszú szünet után – a Jelec városában született Fjodor Dorohin beszámolója követte, amelyet elsőként Várad-Sternberg János tett közzé magyarul.⁵ Dorohin 12 éven keresztül, 1662-től 1674-ig raboskodott a törökök fogságában és ennek során került Belgrádból Budára, amely akkor még az oszmán félhold uralma alatt állott. A feljegyzések készítője leírta az útjába eső nagyobb helységeket, köztük Vukovár, Eszék, Mohács, Bátaszék, Szekszárd, Paks, Pentele (ma Dunaújváros) és Ercsi településeket, majd a török elnyomás következtében szomorú képet nyújtó Buda és Pest városát.

A XVII. század utolsó éveiben utazott át az oszmán uralom alól felszabadult Magyarországon Prokofij Bogdanovics Voznyicin orosz diplomata, aki a Nagy Péter cár által vezetett küldöttséggel érkezett 1698-ban Bécsbe, majd részt vett az 1699-ben Karlócán folytatott béketárgyalásokon is. Voznyicin 1698. szeptember 27-én írott jelentésében számolt be budai és pesti tapasztalatairól, köztük a nagy kiterjedésű és két köfallyal övezett várról, amely őt Azov városára

emlékeztette. Az útjelentés készítője beszámolt a Duna két partján fekvő "testvérvárosok" lakosságának nyomorúságos életkörülményeiről is, keserűen állapítva meg, hogy a töröktől 1686-ban visszafoglalt településen az emberek zöme földbe vájt kunyhókban és szalmával fedett viskókban élt. Voznyicin látta a tornyos mecseteket és fürdőket is, felkereste a négy helyen előtörő meleg vizű forrásokat, amelyekről úgy vélekedett, hogy azok gyógyítás céljára sokkal alkalmasabbak a bécsinél.⁶

Bár a XVIII. század első felében ugrásszerűen megsaporodtak a nyugati szerzők útbeszámolóit Magyarországról, ezen időszakból mindössze egyetlen orosz utazó, Vaszilij Grigorjevics Barszkij (1701–1747) útleírása maradt ránk.⁷ E mű szerzője 1701-ben született Kijevben, kereskedőcsalád gyermekeként. Szülei a kijevi latin iskolába iratták be, ám az úgynevezett filozófiai osztályt már nem járhatta végig, mert súlyosan megbetegedett és a lábán keletkezett fekély még a járásban is akadályozta. Amikor a lvovi orvosok meggyógyították betegségéből, a kijevi teológiai akadémián folytatta tanulmányait, majd 1723-ban barátjával, Jusztin Lenneckijjel szentföldi zarándokútra indult.⁸ Barszkij 1723 őszén kelt útra és a Dukla-hágón keresztül 1724 kora tavaszán ért Magyarországra. Útinaplójában részletes leírást adott az általa felkeresett városokról és falvakról, felsorolta nevezetességeiket, műemlékeiket és említést tett a lakosság felekezeti hovatartozásáról: "Pénteken korán útnak indultunk, és két hosszú mérföld után egy Szikszó nevezetű helységbe érkeztünk, amelynek lakossága túlnyomó részben a kálvinista hitet követi, csak két-három római katolikus felekezetű család él ott. A kálvinista kollégium rektorának vendégei voltunk, aki szeretettel fogadott és borral is kiadósan ellátott bennünket... Másnap, szombaton, egymérföldes gyaloglás után Miskolcra érkeztünk, amelyben szintén különféle felekezetekhez tartozó keresztények élnek... Miskolcon néhány háznál adományokat kaptunk..."⁹

Barszkij nem csak kedvező benyomásait örökítette meg munkájában, de beszámolt rossz tapasztalatairól is, így többek között arról: hogyan lopták el egy alkalommal új sapkáját, miért nem akarták bebocsátani Eger városába és miért nem engedték be ugyanott a gazdag görög kereskedők templomukba. Bár a zarándok útleíró fogalmazása több helyen felületes, s az általa közölték sem mindenkor helytállóak, munkája számottevő kultúrtörténeti értéket képvisel, hiszen plasztikus képet nyújt a korabeli Magyarország útviszonyairól, a városi és falusi lakosság életmódjáról, étkezési és viselkedési szokásairól, öltözködéséről. Barszkij összességében szépen találta a magyar tájat és többször is beszámolt az

itt élő emberek híres vendégszeretetéről. Különösen igaz ez budai tartózkodásának idejére, amikor a szerbek lakta alsóvárosban Velković Krisztofor személyében baráti fogadtatásra talált. Hálával és elismeréssel nyilatkozott az orosz útleíró a budai szerb archimandrita önzetlen támogatásáról is, amelynek révén bőséges étkezéshez jutott.¹⁰

Ezzel ellentétben rendkívül elmarasztalóan írt Barszkij a magyarországi német lakosság fukarságáról és önzéséről: "Még ezen a délutánon elhagytuk Buda városát, és elindultunk Bécs felé... Az erre lakó, természeténél fogva könyörtelen német lakosságtól vendégszeretetet nem élveztünk, és adományokat sem kaptunk. Komáromtól elindulva egész éjszaka gyalogoltunk, és három hosszú mérföldet tettünk meg. Inkább a Duna partján pihentünk, semmint a németeknél. Hajnalban egy falu házához érkeztünk, s ott a szérún aludtuk ki magunkat. Csütörtökön folytattuk utunkat Győr városáig. Itt a városkapu strázsái elvették tőlünk iratainkat, és elvitték a város előljáróihoz belépésünk engedélyezése céljából. De azok visszaküldték iratainkat és megtiltották, hogy belépjünk a város falai közé... Pénteken felszedelődzködtünk, és egy mérföld megtétele után Magyaróvár alá érkeztünk. Itt ugyanaz történt velünk, mint az előbb említett városokban és mi újból az elővárosban aludtunk."¹¹

Barszkij Királyhidánál (a mai ausztriai Brucknál) hagyta el Magyarországot, ahonnan Bécsen, Stájerországon és Karintián át Itáliába utazott. Itt Padova, Ferrara, Bologna, Ancona, Loreto, Bari voltak legfőbb állomásai, miközben számtalan megpróbáltatáson ment keresztül. Rómában a pápa kihallgatáson fogadta, amelyet követően hazafelé indult, ám pénz hiányában nem tudott hajóra szállni, és a telet kénytelen volt Velencében tölteni. Mire kitavaszkodott, Barszkij feladta a hazatérés tervét, mert a világ megismerésének vágya hajtotta. Korfu és Athén felkeresése után áthajózott a Szentföldre, ahol 1727 tavaszáig maradt. Ezt követően a görög szigetvilágot és a Közel-Keletet járta be, miközben arabul is megtanult, majd Cipruson telepedett le hosszabb időre. Csak 1747. szeptember 5-én tért vissza Kijevbe, s néhány hónappal később ott fejezte be életét.¹²

Barszkij útleírásának Magyarországról szóló része nem mérhető össze későbbi feljegyzéseinek jócskán megnövekedett tudásanyagával, emberismeretével és kifejezőmódjának tökéletességével. A néhány, magyarországi vonatkozású lap még a 23 éves fiatalember őszinteségéről, nyíltságáról és jámborságáról tesz tanúságot. A kijevei akadémia egykori növendékének látóköre még éppen hogy csak nyiladozik: vizsgálja és megítéli a városok, műalkotások szépségét, az emberek kényelmét

szolgáló berendezések hasznosságát, de leírásának fő témáját az emberek jósága vagy gonoszsága jelenti. Munkájából kitűnik az is, hogy hazájában Magyarország jó hírnévnek örvendett, és az itt tapasztalt vendégszeretet tovább erősítette otthonról hozott pozitív véleményében.¹³

Barszkij 1724-es útleírását követően csak 75 évvel később született magyarországi vonatkozású útbeszámoló orosz szerző tollából. Bár a XVIII. század utolsó harmadában az itineráriumok példátlan népszerűségnek örvendtek, csak a Napóleon elleni háborúk időszaka hozta meg az orosz szerzők magyarországi útleírásainak ugrásszerű gyarapodását. Dinasztikus, katonai és diplomáciai célú utazásokra került sor, s az akkori pétervári és moszkvai időszaki sajtó szívesen adott helyet hasábjain az érdekes útbeszámolóknak a nagyközönség előtt szinte ismeretlen, az orosz hadak vonulási útja mentén élő népekről, országokról és különösen a szláv etnikumokról. Az újságcikkeken kívül immár könyv alakban is napvilágot láttak a hadi eseményekkel párhuzamosan tárgyalt élménybeszámolók, ezen belül útilevelek, útjegyzetek, azaz az útleírás műfajának különböző válfajai.

A XVIII. század végén, 1799-ben érdekes útbeszámoló örökölte meg az Észak-Itáliába vonuló, A.V. Szuvorov vezette orosz hadsereg egyes hadoszlopainak Magyarországon történő átvonulását. A Rébinder vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló hadtest csapatai május 9-én a Dukla-hágónál lépték át a magyar határt, majd a Kassa, Miskolc, Eger, Gyöngyös, Hatvan útvonalon vonulva e hónap 26-án jutottak el Pestre. Az Ausztriával szövetséges cári csapatok bevonulását és lelkes fogadtatását Szuvorov egyik, névtelenségét megőrző tisztje írta le "Rasszkaz sztarika szuvorovszkovo ratnyika" című elbeszélésében, amely a "Moszkvityanyin" című folyóirat hasábjain jelent meg.¹⁴ A szerző szerint Pest város lakossága a Hatvani kapunál (a mai Kossuth Lajos utca és a Múzeum körút találkozásánál) nagy tömegben éljenezte a bevonuló csapatokat, amelyeknek köszöntésére Habsburg József főherceg, az ország nádora is megjelent. A díszmenetben haladó katonák az egykori Kecskeméti kapunál (a jelenlegi Kálvin tér és Kecskeméti utca sarkánál) hagyták el Pest területét és a Duna partján ütötték fel táborukat. Este maga a nádor látta vendégül az orosz főtiszteket és pompás bált rendezett a tiszteletükre. A közkatonák a szabad ég alatt, az ételektől és italoktól roskadozó asztalok mellett lakmároztak és ingyen látogathatták a pesti színházakat.¹⁵ Az útbeszámoló készítője említést tett a pesti köznép egyszerű, szegényes viseletéről és a magyar arisztokrácia díszes ruházatáról, szemképráztató pompájáról is. Az éles szemű megfigyelő úgy találta, hogy Magyarország legalább egyben hasonlít hazájára, azaz

az utak pontosan olyanok, mint Oroszországban: mindenütt gödrök és korhadt, rozoga hidak láthatók.

A Magyarországon járt orosz utazók sorában időrendileg Alekszandr Ivánovics Turgenyev (1784–1845) volt a következő, aki 1804 nyarán két forrásértékű levelében számolt be tapasztalatairól. A később íróként és történészként ismertté vált felvilágosult gondolkodó a XVIII. század végi orosz szabadkőműves mozgalom egyik jeles képviselőjének, Iván Petrovics Turgenyevnek fiaként látta meg a napvilágot. Gyermekkorában a svájci származású szabadgondolkodó, Georg Christoph Tobler nevelte, majd Moszkvában folytatta tanulmányait, ahol apja I. Pál idején az egyetem kurátora volt. 1802 őszétől barátjával, Andrej Szergejevics Kajszarovval, a dorpati (tartui) egyetem későbbi professzorával, a göttingai egyetemen tanult, és August Ludwig von Schzlözer egyik kedvenc tanítványának számított.¹⁶

Egyetemi stúdiумai befejezése után, 1804. április 12-én hagyta el – Kajszarov társaságában – A.I. Turgenyev Göttingát. Útjuk előbb Lipcsébe, onnan Drezdába és Prágába vezetett, majd Bécsben időztek, ahol szabadkőműves összeköttetések révén fontos ajánlóleveleket szereztek magyar politikusokhoz és tudósokhoz. Augusztus 3-án érkeztek Budára, onnan első beszámolóját egy hét múlva küldte el apjának. Levele felbecsülhetetlen értéket képvisel, mert jól szemlélteti, hogy miként látta hazánkat, annak vallási, gazdasági viszonyait, a vezető körök és a szegényebb rétegek életformáját a sokoldalúan művelt, haladó nézeteket valló, később a dekabrista mozgalommal rokonszenvező és Puskin barátjának számító ifjú Turgenyev.¹⁷

Augusztus 10-i levelében Turgenyev részletesen beszámolt arról, hogyan tették meg a Dunán három és fél nap alatt a 36 mérföldes (több mint 200 km-es) utat Bécstől Budáig. Az utazó elragadtatással írt a dunai hajózás kényelméről, biztonságáról, valamint a Pozsonyban és Komáromban töltött esti mulatságok hangulatáról. Ezt követően így örökítette meg útiélményeit: "Még egyszer kellett éjszakára megszállnunk, és végül is kikötöttünk a városban. Pestet csupán a Duna választja el Budától, és aki ezt nem tudja, nem is tekinti ezeket két külön városnak, amelyek mindegyikének saját városi rendőrsége, közigazgatási szervezete van. A véletlen akarta, hogy éppen a lehető legérdekesebb időben érkezünk ide: most veszi kezdetét a 25 ezer főnyi császári hadsereg – mely a birodalom különféle nemzetiségeiből tevődik össze – szemléje. Megérkezett ide az ausztriai ház valamennyi hercege: Károly, Albert, Ferdinánd főhercegek, és a mi mecklenburgi hercegünk, akivel még Bécsben ismerkedtem meg. Először Pesten állapodtunk meg, és itt

éltünk egy hétig, de tegnap átköltöztünk Budára, mivel ismerőseink nagyobb része itt él. Jóformán egyetlen nap sem múlik el anélkül, hogy ne hívnának meg egy magyar főúrhoz vendégségbe. Itt még frissen él az emlékezetben a magyarok és a szerbek által istenített Alekszandra Pavlovna, és az oroszok nagy tiszteletnek örvendenek."¹⁸

Turgenyev és Kajszarov megérkezésüket követően, másnap Batthyány Alajos (1750–1818) grófnál ebédeltek, aki tiszteletükre néhány magyar tudóst is meghívott és szívélyes vendéglátásban részesítette őket. Aznap este Esterházy Miklós (1765–1833) herceghez, a "magyar Sere-metyevhez" kaptak meghívást, aki roppant tékozlásaival tette magát hírhedtté. Az éles szemű utazó felfigyelt arra, hogy házigazdájuk nemzeti díszöltönye több millió forintot ért és csupán a csizmájára 100 ezer forintnyi gyöngyöt rakatott. Turgenyev, aki jogi tanulmányai következtében tisztában volt a hitbizomány intézményével, ezzel kapcsolatban így nyilatkozott: "De én nem irigylem a gazdagságát, minthogy ez nem őt illeti, hanem a hercegi ház mindenkori legidősebb tagját, és ő a vagyont sem eladni, sem elzálogosítani nem tudja."¹⁹

Másnap az orosz utazók Podmaniczky József (1756–1823) főispánnál, a helytartótanács tagjánál ebédeltek, akivel számos közös beszédtemájuk akadt, hiszen a magyar báró szintén Göttingában végezte tanulmányait. Ezt követően keresték fel a neves történétíró és a pesti egyetemi könyvtár korábbi igazgatóját, Kovachich Márton Györgyöt (1743–1821), aki megmutatta nekik a város nevezetességeit.

Az orosz utazók megismerkedtek a nádor főudvarmesterével, Szapáry János gróffal is, majd az ő közbenjárására alkalmuk nyílt bemutatkozni Habsburg József főhercegnek. Róla a következő sorokat jegyezte le A.I. Turgenyev: "Talán még Istenben boldogult hitvese, Alekszandra Pavlovna csepegtette bele az oroszok iránti szeretetet. Attól tartottam, hogy elfogódottá válok előtte, de nem így történt. Atyám – gondolom – már látta őt Moszkvában; valamennyi főherceg vonásai teljesen megegyeznek, és Károly főherceg, a hadsereg kedvence is nagyon hasonlít rá. Kérdezősködött úticélmom felől – azt válaszoltam, hogy szeretnék megismerkedni a velünk rokon népekkel, és látni szeretném azokat az országokat, amelyeket a külföldiek a többiekénél kevésbé ismernek, bár azoknál nem kevésbé érdekesek."²⁰

Az orosz utazó minden bizonnyal jó benyomást tehetett Habsburg József főhercegre, mivel meghívást kapott tőle a másnapi bálra, amelyről a következőket olvashatjuk: "Tegnap a bálon láthattam a magyar nemzet színe-virágát. Egymagában nemzeti díszöltözetük is nagyszerű; minden arannyal-ezüsttel kihímézve, főleg a mágnásoké, akik a nemesség

legtekintélyesebb részét teszik ki. Megnyerte tetszésemet méltóságteljes fellépésük és az, hogy mind e mai napig megőrizték nemzeti jellegüket – legalábbis ami az öltözetet illeti –, és kelletlenül tekintenek arra, aki nem a szűk magyar nadrágot viseli. Sarkantyúban ropják a táncot. Itt még most sem kezdődik bál menüett nélkül. A szépnem itt aztán rászorgál erre az elnevezésre. Bécs után, amely méltán dicsekszik szépasszonyaival, úgy gondolom, sehol sem ilyen túltengő a gyönyörű nők számaránya, mint itt. Ez az első bál, amelyet a főherceg Alekszandra Pavlovna halála óta rendezett, és pedig fivérei érkezésének tiszteletére."²¹

Turgenyev felfigyelt a magyar nép erős szabadságszeretetére is, amely gyakorta túlfűtött nacionalizmussal párosult. "Nem hiába nevezik hazájukat a magyarok a szabadság honának és mondják, hogy <<Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita>>."²² Ez az ő kedvenc szavajárásuk, de én úgy gondolom, hogy ugyanezt mindenki elmondhatja a hazájáról,... ugyanígy az én számomra is extra Russiam, sőt extra Moscoviam non est vita."²³

A világlátott, művelt fiatalember észrevette a korabeli magyar társadalom fonákságait, ellentmondásait is: "Itt a köznép egyáltalán nem számít a nemzet tagjának; kizárólag a papság, a főurak és a nemesség alkotja a nemzetet. Ez utóbbi három réteg tagjai egyáltalán nem fizetnek semmilyen adót, és a nemesi privilégiumok egészen odáig terjednek, hogy ha valamely mágnás megöl egy parasztot, senki sem veszi a bátorságot, hogy letartóztassa, és szabadságát még csak korlátozni sem lehet mindaddig, amíg el nem ítélik... Amikor II. József némileg módosítani akarta alkotmányukat és a rendi különbségeket bizonyos mértékig enyhíteni, a magyarok lázongani kezdtek és nem akartak semmivel sem hozzájárulni a török elleni háborúhoz, ha nem hagyják meg korábbi alkotmányukat."²⁴

Levele további részében A.I. Turgenyev arról számolt be, hogy már harmadik alkalommal járt a budai hegyektől nem messze fekvő Üröm faluban, ahol József nádor 1801. március 16-án elhunyt feleségének sírkápolnája található.²⁵ A levél írója említést tett az ott emelt pravoszláv templomról is, amelynek először Andrej Afanaszjevics Szamborszki (1732–1815) volt a papja, "...de neki nem akaródzott itt maradni ezen az unalmas helyen és Bécsbe utazott, hogy ünnepeltesse magát a közönséggel; magához ragadta két esztendőre az ottani lelkész parókiáját és bevételeit, saját helyére pedig Triesztből hívott meg egy másik lelkészt, akinek rengeteg előnyt helyezett kilátásba, amelyek közül azonban semmi sem valósult meg."²⁶ A.I. Turgenyev nem titkolt ellenszenvvel jellemezte a nagyhercegnő egykori udvari lelkészét, akit

intrikus és fondorlatos jellemű, gyarló férfiúnak tartott: "Sohasem volt jó véleményem Szamborszkijról, de most, hogy közelebről megismerkedtem magatartásával, véleményem még kedvezőtlenebbre fordult, és most már sajnálom, hogy egykor Platon Levsinhez hasonlítottam. Hej, ha egyszer valamennyi cselszövése napvilágra kerül!"²⁷

Az éles szemű, jó megfigyelőképességgel megáldott utazó felfigyelt az országot jellemző felekezeti problémákra, vallási ellentétekre is. Észrevette, hogy a protestánsok általában munkaszeretőbbek a katolikusoknál, továbbá szabadabb gondolkodásmódjuk közelebb hozta őket a felvilágosodáshoz. A levél írója elismeréssel számolt be a magyar föld termékenységéről, a szépen megművelt szőlő- és kukoricatáblákról, a gyümölcsfélék és a borok bőséges választékáról. Ugyanilyen elragadtatással írt a budai gyógyfürdőkről, amelyeknek egy része még a török időkben épült. Turgenyev úgy vélte, hogy ha e hőforrások vizét bevezethetnék a moszkvai fürdőkbe, bizonyára még apja oldalfájdalmai is megszűnnének.

Végezetül a levélíró felidézte a Budától mintegy 30 km-re fekvő Szentendrén tett látogatását, ahol a lakosság nagy részét szerbek alkották és feltűnően nagy érdeklődést mutattak az orosz utazók iránt. Ugyanakkor sajnálattal állapította meg, hogy tapasztalatai szerint a magyarországi szerbek és görögök egyáltalán nem kedvelik egymást, annak ellenére, hogy a közös hit összeköthetné őket. A helyi szlávok annyira lenézték a görögöket – írta A.I. Turgenyev –, hogy amikor megkérdezte a szerb kocsiist, kiket fuvarozott aznap, azt a választ kapta: két embert meg két görögöt.

A Magyar Királyság fővárosából küldött második, egyben utolsó levelét, 1804. szeptember 4-én vetette papírra A.I. Turgenyev. Ebben, az előzőnél jóval rövidebb beszámolóban az utazó arról tájékoztatta szüleit, hogy több alkalommal is felkereste a Pest melletti táborban összegyűlt, római sisakba, szűk csizmába öltözött 30 ezres ármádiát, amely színpompás látványt nyújtott. A Napóleon ellen készülők, magyarokból, szerbekből, horvátokból, szlovákokból, erdélyi románokból és szászokból álló seregből különösen a délvidéki határőrezredek keltették fel Turgenyev érdeklődését, amelyek kordonként, "mozgó falként" védelmezik a Habsburgok birodalmát a törökkel szemben.

A levél további része A.I. Turgenyev és Ju.V. Dolgorukij herceg budai találkozását örökítette meg, amelyet követően együtt utaztak Ürömrre, ahol Alekszandra Pavlovna lelki üdvéért hallgattak liturgiát. Kettőjük találkozása is meggyőzően bizonyítja, hogy a szakirodalom által ismert

utazókon kívül még jó néhány orosz arisztokrata és katonatiszt megfordulhatott a Napóleon elleni háborúk időszakában Magyarországon, de az utókor legnagyobb sajnálatára, nem készítettek feljegyzéseket itteni tartózkodásukról.

Turgenyev arról is említést tett, hogy számos tudóssal és mágnással kötött ismeretséget, akik Göttingában vagy más német egyetemeken folytatták tanulmányaikat. Sajnos, levelében név szerint nem nevezi meg ezeket a személyeket, feltehetően azért, mivel a tiltott szabaddkőműves páholyok tagjai lehettek. Ezekben a körökben gyakran beszélgethettek az Oroszországba került magyar tudósokról is, amit a következő sorok bizonyítanak: "Amennyiben Önök találkoznának Keresztúry úrral, szíveskedjenek megmondani neki, hogy itteni honfitársai jól emlékeznek reá, és fel akarják venni a magyar tudósok lexikonjába. Ugyanúgy a megboldogult Schadent is."²⁸

Levelének utolsó szakaszában Turgenyev ismételten rámutatott a magyar parasztság jogfosztottságára, amelynek előidézéséért a papságot és a kormányzatot tette felelőssé: "Ha ez a nép nem viseltetne akkora odaadással papsága iránt, és ha a kormányzat jobban gondoskodna a köznép művelődéséről, s e tekintetben szomszédjának, I.Sándor cárnak példáját követné, akkor Magyarország lenne a legírígylésre méltóbb ország. Ám, sajnos, itt csak a nemesember örülhet teljes mértékben az életnek, csak ő rendelkezik az emberi jogok teljességével, míg a paraszt semmivel..."²⁹ Közel két évszázad távlatából az utókor aligha oszthatja maradéktalanul Turgenyev fenti megállapítását, annak ellenére, hogy többé-kevésbé objektív képet rajzolt a magyar viszonyokról, ugyanakkor azonban meglehetősen elfogult volt az I.Sándor-féle reformok gazdasági és kulturális jelentőségét illetően.

Budai tartózkodását követően Turgenyev még több hétig utazgatott az akkori Magyarország területén, amelynek során bejárta a horvátországi és szerémségi pravoszláv kolostorokat, nevezetesebb településeket. Ezen élményeinek közlése azonban túllépné e tanulmány kereteit, egyrészt mivel 1912-ben orosz nyelven már napvilágot látott, másrészt mivel magyar szempontból viszonylag keveset mondanak számunkra.

Turgenyev 1804 végén tért vissza hazájába, ahol a következő évtől a Törvényelőkészítő Bizottságban dolgozott, majd 1810-től az idegen hitűek (nem pravoszlávok) egyházügyi hivatalának vezetője lett. Magas közjogi állása mellett is megmaradt írónak és irodalombarátnak, tagja volt az Arzamasz Társaságnak, melynek mérsékelt szárnyán helyezkedett el. Az arakcsejevi kurzussal szemben azonban mind ellenzékibb álláspontot foglalt el, következetesen fellépett a jobbágyreform

megvalósításáért, s emiatt 1824 májusában kénytelen volt lemondani állásáról. A következő év végétől fivérével, a dekabrista mozgalomban játszott szerepe miatt távollétében halálraítélt Nyikoláj Ivanoviccsal együtt, Nyugat-Európa nagyvárosaiban élt. Korának szinte valamennyi neves irodalmárával levelezésben állott, s jól ismerte Goethét, Walter Scottot, Mickiewiczet, Prosper Merimée-t és Chateaubriand-t. Bár hosszú ideig külföldön élt, többször visszatért hazájába és régi barátaival (köztük Puskinnal és Zsukovszkijjal) mindvégig fenntartotta kapcsolatát.³⁰ Az 1845. december 3-án Moszkvában elhunyt író és történész életművének csak szerény részét képezik az 1804-ben Budáról küldött beszámolóí, amelyek azonban a magyar—orosz kapcsolatok becses emlékét jelentik.

A. I. Turgenyev után két évvel később járt Magyarországon Fjodor Nyikolájevics Glinka, aki 1768-ban apja Szmolenszk melletti birtokán, Szutoki faluban született. Az ősi orosz nemesi családból származó fiatalember – aki ugyanazon nemzetség leszármazottja, mint M.I. Glinka (1803–1857), az orosz nemzeti opera megteremtője – katonai pályára lépett, és részt vett a Napóleon elleni harcokban. Századával ott küzdött az 1805. december 2-i austerlitz csatában, majd a négy nappal későbbi fegyverszünetet követően az akkori Észak-Magyarország területén vonult vissza hazájába. Útiélményeiről részletes feljegyzéseket készített, amelyek először 1808-ban láttak napvilágot.³¹

A dekabrista mozgalom egyik későbbi szervezetének, a "Szojuz blagogyensztvija szevernih ricarej" alapító tagjaként ismert Glinka fenti munkája a korabeli Magyarország egyik legköltségesebb leírását tartalmazza. A szerző műve, amely bár magán viseli írója fiatalos, túlzóan lelkes, olykor szinte lelkendező lobogását, megkapóan szép emléke a magyar—orosz kapcsolatoknak, és méltó az utókor figyelmére. Ugyanakkor fontos azért is, mert jól tükrözi a későbbi dekabrista "tanulóéveit", amikor az ifjú tiszt még pietista és monarchista elveket hangoztatott, de a ditirambusokból már sokszor előtűnik a népet szerető, javítani akaró reformer elégedetlensége és méltatlankodása.

Mielőtt Glinka ismertetné Magyarország politikai berendezkedését, közállapotait, a következő árkádiai leírással kezdi útiélményeit. "Óh, Magyarország! De kellemes errefelé utazni! Milyen gyönyörűséges kép tárul a szem elé! A Kárpátok véget nem érő láncolata; távolról kéklő ormaik ragyogása áthatol a fehér köd áttetsző függönyén. És ha megközelítéd őket, a természet egyszerre ezernyi elragadó, szépséges változatban mutatja meg magát és fenségével elbűvöli a fellelkesült vándort. A hegyek vad szépségének sok bájta kölcsönöznek a gyakori cserjések, pagonyok, zöldellő tisztások, szőlőskertek. Égbe meredő sziklacsúcsokon

büszke bástyákkal kérkedő ódon, elhagyott várkastélyok, tövükben szelid, békés kunyhókkal. A hegyek között a völgyekben falvak húzódnak meg; itt, e völgyekben gabonát vetnek, szénát kaszálnak és kertet művelnek. Rohanó hegyi vizek bömbölve zúdulnak alá, és a síkságra érve szelíd patakokká csendesülnek. Magyarország rendkívül gazdag a festő ecsetjére méltó, gyönyörű tájakban; kívülről páratlan, összehasonlíthatatlan föld ez – hadd szóljak belsejéről is."³²

Az útleírás készítője szimpátiával, szeretettel ír a magyar népről, amelyet a következőképpen jellemez: "A magyar – harcos, szabad nép, mely féltve őrzi jogait. Tudjuk, hogy bátor vezérük, Thököly Imre gróf vezetésével milyen felülmúlhatatlan vitézséggel védelmezték szabadságukat. Ez 1685–1687 között történt. Nagyjából ez idő tájt, 1654-ben ugyanilyen hősiességgel vívták ki a vitéz ukránok a nagy hírű Hmelnjickij vezérletével a lengyelektől jogaikat és szabadságukat... A férfilakosság – még békeidőben is – huszármundérban műveli a földet. Ez a viselet, ha nem is éppen pompás, nagyon illik hozzájuk."³³

A lelkes fiatal tiszt valósággal szárnyakat kap, ha a természeti szépségeket írja le és őszintén lelkendezni kezd, amikor felfedezi a magyar nők szépségét: "Azt gondolnád, hogy hegyi nimfákat vagy az oreádokat látod magad előtt! Képzeld csak el: gyönyörű termet, elragadóan arányos növény, hanyagul a vállra omló hosszú fekete fürtök, melyek a hegyi szellők fuvallatára libegnek-lobognak. Milyen üdék ezek a fehér arcocskák! Gyengéd pír játszik az arcokon, az ajkak bíborszínűek, mint a májusi rózsa. És mindehhez add még hozzá a lángoló, koromfekete szempárok. A karcsú parasztlány fehér kezeiben agyagedényt tart és a földet szinte alig érintve siet, hogy forrásvizet merítsen a hegyi kútból. Távolabbról jogosan azt hihetnéd, hogy ez a hegyek istennője; közelebb lépve felismered benne a magyar leányt."³⁴

A paraszti életformát lelkesen magasztaló Glinka így folytatja gondolatait: "A csendes, nyugodt élet, a munkaszeretet és maga a természet, melynek ők kedvenc nevelt leányainak mondhatók, egészséggel, testi és lelkierővel, szépséggel ajándékozza meg őket. A parasztasszonyok megőrizték a régi erkölcsök minden tisztaságát és romlatlanságát; a gazdasággal foglalkoznak és azzal, hogy gyermekeiket bátor magyar huszárokká neveljék. Ezzel szemben a városokban lakó nőket (számuk Magyarországon igen csekély; még a legelőkelőbb családok is vidéken laknak, csak a németek népesítik be a városokat és azok, akik elszakadtak a régi magyar erkölcsöktől) megfertőzte a hiúság mérge, mely a magas hegyláncoktól nyugatra élő valamennyi nép példáját követi. Ezek a nők a legkönnyelműbb életet élik, a nagyvilág

(mely csak nemrégén tárult fel a békés magyar hazában) viharai között és már az ifjú évek virágzásában elvesztik szépségüket és egészségüket... A magam szemével láttam, hogy a nagyobb magyar városokban a bálók viharaiiban forgolódo társaságbeli asszonyok milyen sóváran keresik az élvezeteket, anélkül, hogy megtalálnák azokat. Ugyanakkor a derék falusi leányok ünnepnapokon, a napfényes hegyi források mellett magyar táncban lelik az örömet és igaz gyönyörűséget találnak abban, anélkül hogy azon járna az eszük, miként keressék majd az élvezeteket."³⁵

Rendkívül jellemző Glinka útleírására, hogy alapvetően csak vázlatokat közöl, azaz nem szisztematikusan írja le útvonalát, élményeit, hanem teljesen rábízza magát spontán módon felhalmozódó benyomásaira. Szívesen elmélkedik a magyarok östörténeti problémáin, kedvteléssel írja le szerény magyar nyelvtudásának szókészletét, majd hosszasan méltatja a magyar nőknek azt a szokását, hogy hadba vonuló férjeiket elkísérik, és ennek taglalását a következő tünődéssel zárja le: "Különleges szokás ez, amely arra mutat, hogy még nem tűnt el egészen a lovagiasság szelleme, ami egyébként még általában észlelhető a magyarság erkölceiben és életformájában. Lehetséges talán, hogy a népeken elhatalmasodó és az ősi erkölcsök szentségét eltipró romlottság visszariad attól, hogy átlépjen a komor magyar hegyek láncolatán, és ezért a külsőleg érdes magyar lakosság meg tudta őrizni a haza, a szülőföld iránti szeretetét és mindazokat a családi erényeit, amelyekkel a mi ősapáink is rendelkeztek."³⁶

A festői Vág folyó völgye (a mai Szlovákia területén) utolérhetetlen szépségű tájleírásra ihleti a húszéves utazót. A természet félelmetes erői előtti "alázat" – amely összefonódik az iszonyú viharok és a véget nem érő háború párhuzamával – szimbolikus értelmet kap a felvonultatott költői képekben: "Leültem a Vág partján egy különös formájú sziklára, hogy pillantást vessek a komor tájra és a rohanó folyóra. Felemelem tekintetemet, és a feketéllő fenyők árnyékában ősi várra esik pillantásom. A várkastély egy komor szakadék fölé kiugró sziklafokra épült; az iszonyú mélység szinte elnyeléssel fenyegeti az egészséget.

A már őszi alkonyat a gomolygó felhőkről csendesen ereszkedett le a kopár földre. Az éjszaka eljövetele mélységes csendet hozott, azonban lenn, a mélységben egészen más, elragadó és felséges látvány tárult elém. A Vág folyó, amely a kiadós őszi esőzések folytán kitört meredek partjai közül, a sok-sok sziget között, halmokon-völgyeken át szerteszét terjeszkedett. Itt több mellékágra oszlik és rohan, hogy vizével messze vidékeket elárasszon. Távolság fehérlően siftergő, tajtékzó habot vernek félelmetes zuhatagai, másutt pedig zugó, eszeveszetten bömbölő áradattal

száguld, roppant köveket, évszázados tölgyeket és rengeteg földdarabot ragadva magával. Végül a szétvált folyóágak, miután keresztülszakították a természet és a földi halandók alkotta legerősebb gátakat, egyetlen roppant vízfelületben egyesülnek, amely haragosan mennydörögve tűnik fel a szemhatár mögött. Az erdő és völgyek mélyéről előzúdul ezernyi kis ér és patak harsogva és mintha erőszakkal törne a tajtékozó folyó felé, amely magába fogadja és elnyeli őket. Ahogy hosszasan szemléltem az őrjöngő folyót, összehasonlítottam magamban a háború tűzáradatával, amely mindent elpusztít."³⁷

Glinka plasztikus képet rajzol a háborúk borzalmairól, amelyekkel szemben Habsburg József nádor elhunyt feleségének, Alekszandra Pavlovna nagyhercegnőnek kegyes tetteit vonultatja fel: "Óh, milyen régóta sóvárogjuk, hogy az uralkodóknak az legyen a hivatásuk, hogy méltóságuk egész magasztosságát az elesettek oltalmazásának szentelhessék, s azt az aranyat, amelyet a buzgó alattvalók hódolatuk jeléül hoztak, a szerencsétlenek támogatására használják fel! Hiszen mit is jelent az arany? Haszontalan, fénylő jószág, de felbecsülhetetlen értékűvé válik, ha fel tudja szárítani a nélkülözők könnyeit... A hódítók sírjain felhőkbe nyúló pompázatos emlékművek tornyosulnak, tetteiket ezüst domborművek ábrázolják, de a mellettük elhaladó vándor iszonyodva tekint rájuk, mert arra a tengernyi nyomorúságra emlékezik, amelyet ezek az emberi nemnek okoztak. De a Te kegyes cselekedeteid, feledhetetlen asszony, az Általad boldogítottak szívébe vésődtek. Ők keresik fel sírodat, amelyet könnyeikkel öntöznek, és forró fohásaik a mennyekig hatolnak."³⁸

A magyar nép iránti rokonszenvét lépten-nyomon kinyilvánító orosz útleíró külön fejezetet szentel a felvidéki hegyek szépségének, az ősi várromoknak és az útjába eső városoknak. Munkájának különleges érdekességét jelenti az aggteleki cseppkőbarlang művészi tökéletességű leírása, amelyhez mérhetőt azóta sem találunk a magyar és külföldi irodalmi művekben.³⁹ A természeti élmények felfokozott hangulatát harmonikusan egészíti ki a felvidéki városokban töltött emlékezetesen szép napok leírása. Kassai tartózkodását a szerző így örökítette meg: "Kassán színházban is voltunk, ahol egy vígjáték és balett szerepelt a műsoron. Utána a város bált adott az orosz tisztek tiszteletére. Itt is, miként egész Magyarországon, rendkívüli szívéllyességgel fogadják az oroszokat."⁴⁰

Glinka útleírásának talán legemlékezetesebb részét azok a sorok képezik, amelyekben a Magyarországtól való szomorú búcsúját írta le: "Derék nép, szabad föld, elbűvölő Magyarország – búcsút kell vennem

Tőled! Lehetséges, hogy mindörökre, de emlékezeted kitörölhetetlenül fog élni elmémben és szívemben. Isten veletek, hatalmas Kárpátok, melyeknek kéklő csúcsait a villámok és bíborpiros hajnalok fényében érintik a fellegek! Isten veletek, virágzó növényzetben, azúrkék hegyekből lefolyó patakokban bővelkedő tágas, sík völgyek! Hányszor, de hányszor gyönyörködtem Magyarországon a felséges természet harmónikus, festői képeiben. Ó, áldott ország, engedd, hogy utoljára a szívből jövő fájdalom érzésével még egyszer s utoljára azt mondjam: Isten veled."⁴¹

Glinka hű maradt 1806-ban tett azon fogadalmához, hogy Magyarországot mindörökre megőrzi jó emlékezetében. Ezt bizonyítja 1810-ben írott "Mecstanyija na beregah Volgi" (Álmodozások a Volga partján) című költeménye, amelyben maradandó emléket állított a magyar nép szabadságszeretetének és a Vág-völgy fenséges tájainak:

" Láttam a Vágot rohanva, féket vesztve,
 Látta szemem, amint sziklát repesztve,
 Út-éket verve roppant bércfalakba
 Tajtékszik, habzik, mint ó-idők hatalmas,
 Zord szelleme, zúgó örvényt kavargat,
 Partot, fenyvest, gátakat tépve, marva
 Megy előre fenséges szilajon rohanva.
 Ó, volt idők! Ó, dicsőség, te régi!
 Ó, Vág! Tajtékszó habod mint beszél
 A harcot... Látok újra nyözsögni népet,
 Mely nagy, szent kincsét, szabadságát védi...
 E partokon, hisz, mindenütt, bármerre nézek
 Egykor harcosok gyűltek egybe,
 Jó mének vágtattak zihálva,
 Pengék cikkantak kék fényben megfürödve
 Véres, nagy harci lakomára...
 Itt zúgott mint a fergeteg
 Az ellenségre derék, jó sereg,
 Thököly hős, a merészek merésze
 Villám kardját itt vont ki,
 Hogy a szegényt, nyomorgót óvja, védje,
 Itt indult drága vérét ontani..."⁴²

(fordította: Nyilasy Balázs)

A szerző útleírásának és idézett versének megírása között mindössze négy esztendő telt el, de ez elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy megérlelje az utolsó verssorokban megfogalmazott szabadságvallomást. Ez már annak a Glinkának a hangja, aki 1816-ban egyik alapító tagja lett a "Szojuz szpaszenyija" nevű titkos dekabrista szervezetnek, majd a mozgalom leverése után a Péter-Pál erőd rabja, 1831-ig pedig száműzött volt az olonyeci kormányzóságban.⁴³

Az orosz utazók közül időrendben, F.N. Glinka után, Vaszilij Vasziljevics Vjazemszkij következett, aki egy Ausztriából hazatérő ezred kötelékében, 1808-ban a Kanizsa, Siófok, Székesfehérvár, Buda, Hatvan, Miskolc, Kassa és Eperjes útvonalon vonult át Magyarországon és jutott vissza hazájába. A cári főtiszt egysége március 18-án érkezett Budára, ahol a dunai átkelésnél hatalmas báméskodó tömeg gyűlt össze mind a két parton. A Duna bal oldalán, Pesten három zenekar kísérte az utcákon az orosz katonákat, a házak ablakaiból pedig hölgyek integettek nekik. Este a tisztkart báró Alvintzi József (1735–1810) tábornagy, I. Ferenc császár egykori katonai nevelője vendégelte meg, s ezen ünnepi fogadáson a kitűnő pezsgő, a tokaji bor és a lendületes magyar zene igazán jó hangulatot teremtett.

Vjazemszkij rövid feljegyzést készített a budai várról is, amelyet felettébb komornak és ridegnek talált. Nagyon tetszett neki viszont Pest városa, ahol gyönyörű épületeket, nagy kaszárnyákat, a Duna partján elegáns kávéházakat és árukkal teli boltokat látott. Leírása szerint e város lakóit vidámnak, feltűnően költekezőeknek és a szép paripák kedvelőinek találta. Úgy látta, hogy a tisztességes nők általában szívélyesek, jól öltözöttek és szolidabbak voltak, mint más európai fővárosokban. A színházakat viszont oly gyatrának minősítette, hogy nem is érdemes azokat felkeresni. Nagyon sajnálta, hogy budai és pesti tartózkodásának rövid ideje miatt a híres fürdőket nem látogathatta meg.⁴⁴

1810-ben szerzett magyarországi tapasztalatait örökítette meg Vlagyimir Bogdanovics Bronyevszkij, a későbbi neves hadtörténész, író és műfordító. Ezen útleírás készítője 1784-ben született a tulai kormányzóságban levő Asztahovo faluban, kismanesi családból. A tengerészti pályára készülő gyermeket 1794-ben iratták be szülei a hadapródiskolába, amelynek elvégzése után, 1805-től a Földközi-tengeren előbb a török, majd a francia flotta ellen harcolt. Ismeretes róla, hogy a Tenedosz szigeten partra tett tűzérség parancsnokaként 1807-ben jelentős haditettét vitt végbe, hiszen egységével visszaverte a törökök sorozatos támadásait. 1810 elején a pétervári admirális Triesztből Kronstadtba rendelte, így útja egy részét a korabeli Magyarország

területén tette meg. A bécsi Udvari Haditanács engedélyével átvonuló orosz hadoszlop (3601 tengerész és 680 tiszt) magyarországi útvonaláról, főbb állomásairól és személyes benyomásairól "Putyeesesztvije ot Trieszta do Szankt-Petyerburga v 1810 godu" (Utazás Trieszttől Szentpétervárig 1810-ben) című művében számolt be, amely 1828-ban Moszkvában jelent meg.⁴⁵ Bár munkája számos forrásértékű adatot tartalmaz, az 1980-as években Tardy Lajos joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy Bronyevszkij – aki kitűnően tudott angolul, és Walter Scott több művét fordította le addig oroszra – helyenként kompilatív módon átvette Robert Townson (1758–1822) angol utazó és természettudós "Travels in Hungary" (London, 1797) című kötetének több leírását.⁴⁶

Bronyevszkij könyvét, amely a legrészletesebb orosz útleírást tartalmazza a korabeli Magyarországról, vitathatatlanul a realista ábrázolásmódra való törekvés jellemzi. A szerző mély együttérzéssel számolt be a paraszti népesség szegényes lakáskörülményeiről és nyomorúságos életformájáról, amit 1810. április 8-án, a stájer–magyar határ átlépését követően tapasztalt. Első élménye Csáktornya (a mai horvátországi Čakovec) fűződött, ahol egy közönséges parasztházban éjszakázott, majd másnap Kanizsára érkezett.⁴⁷ Az utazó képszerű leírást adott a város üzleteiről, az emberek öltözködéséről, valamint a lakosság etnikai és vallási összetételéről. A település történetének felvázolásakor azonban Bronyevszkij tévedett, amikor arról írt, hogy Kanizsát a törökök többször is elfoglalták, így 1683-ban, amikor a Bécs alatt vereséget szenvedett török sereg rohammal vette be a híres várat. Ez nem helytálló, hiszen Kanizsát 1600. október 22-én foglalta el Ibrahim nagyvezír és a vár kilencven évig maradt a török félhold uralma alatt.⁴⁸

Bronyevszkij április 10-én érkezett Kiskomáromba, amelynek házait tisztáknak, olasz stílusban épült templomát pedig gazdagon díszítettnek találta. Ezután Marcali volt a következő állomása, ahol az erdei út dombok között vezetett, s a tölgyek, nyárfák, diófák friss lombkoronája pompás látványt nyújtott. Másnap az orosz hadoszlop a Somogy megyei Lengyeltótiiban tartott pihenőt, ahol a tiszteket a helybeli földesúr igazi magyaros vendéglátásban részesítette. Az útleírás készítője elragadtatással írt a báró ízlésesen, a legmodernebb bécsi bútorokkal berendezett emeletes kastélyáról, a baronesse szobájának szentimentális stílusú festményeiről, a földesúr lányainak német és olasz áriaénekléséről, az ötfogásos étkezésről és a tokaji bor zamataról. Elmarasztalóan jegyezte meg azonban, hogy a báró gazdasága nem a legnagyobb rendről tanúskodik, mivel ideje nagy részét Bécsben tölti.⁴⁹

Másnap Bronyevszkij a Balaton partján fekvő Szemesen szállt meg, ahol este bebarangolta a környéket, miközben hatalmas szélvihar és zápor érte utol. Az utazó hitelesen örökítette meg a természeti erők vad szépségét, a hullámozó Balatonon partra igyekvő halászok küzdelmét, valamint a vihar fokozatos elcsitulását. A következő napon, nagypénteken az orosz katonák Siófokon tartottak pihenőt, ahol Bronyevszkij megtekintette a "magyar tenger" vízháztartását szabályozó Sió folyót, amelyet tévesen Sárvíznek nevezett.⁵⁰

Bronyevszkij következő állomása Lepsény volt, ahonnan Székesfehérvárra, az Árpád-házi királyok egykori fővárosába és temetkezési helyére érkezett. Az utazó örömmel jegyezte fel, hogy az úgynevezett Rácváros szerb lakossága kitörő lelkesedéssel, a pap pedig keresztel és szentelt vízzel fogadta őket. A szerző felettébb elégedett volt a szívélyes vendéglátással is, hiszen a tiszteknek ebédhez öt fogást és fél butélia bort szolgáltak fel. Bronyevszkij alaposan szemügyre vette a történelmi jelentőségű várost, amelyről a következő jellemzést adta: "Székesfehérvár nem túlságosan nagy, de külvárosaival együtt eléggé kiterjedt területű; utcái szélesek, jól rendezettek. A főtér új módi szerint emelt, kétemeletes házakkal épült be; üzletek, templomok nem csekély számban találhatóak. Ha belépsz a kávéházba, csodálkozol, milyen szép. Az egyik külváros és a belső város között kis patak folyik, Gaja nevezetű, amely a Sárvízbe ömlik. A város lakói jórészt szlávok, akik kiterjedt kereskedést folytatnak Itáliával a fiumei kikötőn keresztül.... A jezsuita kolostor temploma kitűnik a többi közül nagy terjedelmével és gyönyörű festményeivel. Szent Kandidot tisztelik benne; a szent gazdagon ékesített ereklyeládája felett, a falba építve a pápa pecsétes bullája látható..."⁵¹

A székesfehérvári pihenő és fényűző esti szórakozást követően Bronyevszkij és báró Schlippenbach az orosz hadoszlopot megelőzve Budára utaztak, ahol első élményük a szélesen hömpölygő kék Duna látványa volt. Az ország fővárosában az egyik lelegegánsabb fogadóban szálltak meg, majd hosszú sétára indultak a városban, amelyről a következőket jegyezte fel: "Buda, melyet a németek "Ofen"-nak mondanak, a Duna jobb partján fekszik és a bal parton elterülő Pesttel együtt igen kiterjedt várost alkot. Csak a Duna választja el őket egymástól, de külön városokat képeznek, amelyek lakosainak száma eléri az ötvenezret. Átkelve Pestről a hídon, jobb kéz felé széles, kitűnően kiképzett út nyílik, amelyből lépcsők vezetnek fel a várba, ami mindkét város felett uralkodik. A várat kőfal veszi körül – de hiányoznak az ágyúk, legalábbis én nem láttam ilyeneket. A vár közepén csodálatosan szép tér, gazdag uraságok palotáival. Az elővárosok a vártól mintegy 10–12 versztnyire

terjeszkednek ki, a Duna partjain épültek, egy-két sor utcából állanak. Ezek a parttal párhuzamosan futnak, és csak egy-egy kevéssé tiszta tér szakítja meg egyhangúságukat. A külvárosokban a házak földszintesek, homlokzatuk hét-kilenc ablakos, gondozott gyümölcsös, konyhakert vagy virágoskert övezi ezeket. Budán a nemesség és a hivatalnokok laknak. A tábornoszernagy és a várparancsnok házai a legemlékezetesebbek a várban. A királyi palota és a lakatnyák egyaránt roppant imponáló méreteikkel és egyúttal egyszerű architektúrájukkal tűnnek ki.⁵²

Ezt követően Bronyevszkij felkereste a királyi palotát, ahol megtekintette Alekszandra Pavlovna nagyhercegnő egykori rezidenciáját. Részletesen leírta a lakosztály termeinek berendezését, a Szentpétervárról hozott bútorokat, porcelánokat, csillárokat, amelyeket több millió rubel értékűre becsült. Az utazó látta a felnyitott pianinófortén a "Szkucsno mnye na csuszsoj sztoronye" (Szomorú nekem idegen földön) című orosz ária kottáját, amelyet a nádor hitvese életében utoljára énekelt.

Ezután Bronyevszkij végiglátogatta a helyi kaszárnyákat, a katonakórházat, majd a színházak és a híres fürdők bemutatására tért át. Részletesen leírta találkozását Alvintzi József tábornaggal, Magyarország hadikormányzójával, aki ebédre hívta meg orosz vendégeit. A 75 éves tábornok hosszasan érdeklődött Mihail Fjodorovics Kamenszkij gróf iránt, akivel együtt szolgált a második orosz—török háborúban.⁵³

Bronyevszkij útleírásának egyik legemlékezetesebb részét Alekszandra Pavlovna ürümi sírkápolnájának leírása képezi, amelyet a helyi pap, Nyikolaj Musovszkij (I. Miklós cár későbbi udvari lelkésze) vendégeként tekintett meg. Ezzel kapcsolatban írta: "Áhítatos tekintetemen futó pillantást vettem a templomra és négyzet alakú piederstált láttam magam előtt, melynek minden egyes oldala alig több három százsenynél;⁵⁴ ezen a piederstálon emelkedik a gúla alakú csúcsos tető. Belül a templom kör alakú és az oltárt boltív választja el a nem nagy méretű, atlaszra festett ikonostáztól; az oltárasztalt gazdagon hímzett bársony borítja; a tiszta aranyból vert edények súlya meghaladja a negyven fontot és kiváló munkáról tanúskodnak. Két papi miseruha különösen figyelemre méltó; az egyiket a nagyhercegnő esküvői ruhájából varrták, a másikat Anna Joannovna cárnőnek abból a ruhájából, amely a nagyhercegnő kelengyéjéhez tartozott. A két aranyfoglatú ikont dúsan díszítik nagyméretű briliánsok, gyémántok és drágakövek. Az elsővel Nagy Katalin adta áldását a megboldogultra, a másodikkal pedig felséges édesanyja, Marija Fjodorovna cárné, aki csaknem ugyanebben az időben vesztette el férjét és gyengéden szeretett leányát. Egyszóval, a

templom minden díszje egyszerű, de ugyanakkor gazdag, választékos ízlésű és méltóan juttatja kifejezésre az orosz császári pompát."⁵⁵

Ürömről visszatérve Bronyevszkij még néhány napot töltött Budán és minden idejét a város megismerésére fordította. Útleírásában hosszasan dicséri a főváros parkjait és hangulatos vendéglőit, ahol egy butélia tokaji borért 6 rubelt kellett fizetnie. Pesti tartózkodása idején meglátogatta az ezer embert foglalkoztató Valero-féle selyemgyárat, a nagyhírű egyetemet, annak különféle tanszékeit. Felkereste az egyetemi könyvtárat is, amelyről némi maliciával jegyezte meg, hogy a belépés ugyan ingyenes, de az olvasó oly ritka, mint az üstökös. Elismeréssel írt viszont a királyi palota kilátótoronyában elhelyezett csillagvizsgálóról és a Természettudományi Múzeum ásványtani gyűjteményéről.⁵⁶

Pestet elhagyva Gödöllő volt az orosz hadoszlop pihenőhelye, ahol Bronyevszkij lenyűgöző szépségűnek találta Grassalkovich herceg kastélyát. Keserűen állapította meg azonban, hogy az ország egyik leggazdagabb földesúrának parasztjai úgy élnek, mint a madarak; azaz semmijük sincs, amit a magukénak mondhatnának.⁵⁷

A herceg birtokát elhagyva, Hatvan és Jászárokszállás között mocsaras, műveletlen földeken vitt tovább Bronyevszkij útja. Figyelmét ekkor különösen a paraszti viselet ragadta meg, amelyről a következőket jegyezte fel: "Íme, a szokványos paraszti öltözék: törökös szabású nadrág, amely alul szoknyaszerűen kiszélesedik, gallér nélküli ing, s emiatt a nyak és a mell mindig fedetlen; a lábbeli kapcából, melyet egyszerűen lábra tekernek; a sapka báránybőrből. Ünnepeken sárgarézzel kivert csizmát – olykor sarkantyúkkal – viselnek; hajukat túlzott bőséggel mázolják be disznózsírral. Hajviseletük kerek, olykor repdeső fonatokban, amelyek a homlokon csattal vannak összefogva. A szokásos félszabát és dolmányukat kicifrázva télen-nyáron viselik, többnyire vállra vetve. A kíváncsiak számára rajzot mellékelek, amely a magyar nemesurat és jobbágyot ábrázolja nemzeti viseletben. Szablyát csakis nemesember viselhet. Az asszonyok némileg csinosabban öltözködnek a férfiaknál. Szolgálatkészek, munkakedvelők és jóindulatúak; a házi és a mezei munka egyaránt jórészt az ő vállaikra nehezedik. Rövid szoknya, széles ujjú ing képezi szokásos nyári öltözetüket; a férjezetek főkötőt viselnek, a lányok hajfürtjei fedetlenek."⁵⁸

Bronyevszkij kitűnő megfigyelőnek bizonyult, amikor a magyar nép karakterjegyeit így összegezte: "A magyarok általában hallgatag, csendes és alázatos emberek, de ha sértés éri őket, tekintetük komor lesz, és ilyenkor fékezhetetlenek... Nagylelkűek és valóban végtelenül bátrak;

nem dicsekedők, mivel nem is ismerik saját képességeiket, de még nem feledték el, hogy azoktól a hősoktól származnak, akik a keresztény Európát védőbástyaként védelmezték a nagyszámú török seregek ellen."⁵⁹

A 300 parasztportából álló Kál után Bronyevszkij a vörösboráról és püspöki székhelyéről híres Egerbe érkezett, melynek hős védői 1552-ben sikerrel verték vissza a törökök ostromát. Az útleírás készítője elismeréssel írt az általa "kis Rómának" nevezett település püspöki palotájáról és híres teológiai főiskolájáról, amelynek épületét Esterházy Károly (1725–1799) püspök emeltette. Az utazóra különösen az ottani kápolna mennyezetének freskói, a neves festő, Maulbertsch alkotásai voltak nagy hatással, amelyek a tridenti zsinatot és a művészetek múzsáit ábrázolták allegorikusan. Megtekintette még a papi szeminárium könyvtártermét, valamint a püspöki park hársfasorát és melegházát is, ahol narancs- és citromfákat látott. Bronyevszkij Egerben találkozott a püspöki tisztséget 1807-től betöltő báró Fischer Istvánnal (1754–1822), akit felettebb önelégült embernek talált. Felfigyelt arra is, "hogy környezetében csak a lovak tűntek jóllakottaknak", annak ellenére, hogy a főpap évi jövedelme meghaladta a 200 ezer forintot.⁶⁰

Az utazó szemléletes leírást adott a szépen kiépített egri fürdőkről, majd a szemtanúként látott helyi újoncszedést örökítette meg. Megemlítette, hogy a rekruták verbuválása idején egy évi zsoldot előre kifizettek az újoncoknak, és a fiatal legények szívesen álltak be katonának a földesurak rossz bánásmódja miatt.⁶¹

Az orosz hadoszlop következő pihenőhelye a 3000 parasztportából álló Kövesd mezőváros volt, amelynek környékén a szántóföldek ugyan rosszul megműveltnek tűntek, ám a dús legelők kedveztek a pásztorodásnak, amely a lakosság fő életformáját jelentette. Ma már felbecsülhetetlen értékű Bronyevszkij néprajzi leírása a rideg szarvasmarhatartással foglalkozó magyar pásztorokról, akik "hogy megvédjék magukat a számtalan bogártól, ingüket átítatják kátránnyal, ami a bezsírozott subával együtt külsejüket a vademberéhez teszi hasonlatossá."⁶² Bronyevszkij felfigyelt a környéken látott rengeteg gólyára is, amelyek a háztetőkön raknak fészket, és a lakosság körében bűnnek számít e hasznos madarakat bántani. Az utazó megemlítette azt is, hogy ezen a vidéken annyi volt a légy és a szúnyog, hogy szinte mindent elleptek. Leírása szerint a helyi pásztorok háromféleképpen védekeztek ellenük: felégették a füvet, hogy füst keletkezzék, vagy felgyújtották a trágyát (amit egyébként fűtésre is használtak), illetve a fájó testrészt fakátránnyal kenték be.⁶³

Május elsején érkezett Bronyevszkij Emőd községbe, ahol a tavaszi időjárás ellenére két napig télies hideg fogadta. Az útleírás készítője megemlíti, hogy a település kálvinista lakóinak háza a svájciakéhoz volt hasonló, s felvilágosultságuk, munkaszeretetük jelentősen különbözött Magyarország egyéb lakosságától. Rövid pihenő után innen kocsikázott tovább a Szinva-patak mentén fekvő Miskolcra, ahol a főtéren kalodát látott a bűnözők megfenyítésére. Bronyevszkij elragadtatással írt az ottani pravoszláv templom egyszerűségéről; négy, szemet gyönyörködtető festményéről, amelyek orosz művészek alkotásai voltak.⁶⁴

Az útfeljegyzések készítője Miskolcra rövid kitérőt tett a boráról Európa-szerte ismert, Bodrog parti Tokajba, amely külsőleg szegényes település benyomását keltette. Sajnálattal jegyezte meg, hogy az aszúborot szinte teljes egészében külföldre szállítják, és helyben csak rendkívül drágán kapható. Az utazó hangulatát tovább rontotta, hogy visszafelé hatalmas vihar és zápor fogta el Szikszón, ahol az éjszaka sötétjében a kocsis véletlenül a mocsárba hajtotta a fogatot. Innen csak reggel sikerült kiszabadulniuk a környékbeli parasztok segítségével, majd a rusznyákok lakta Forró és a Kárpátok lábánál fekvő Tornyosnémeti irányában folytatták útjukat. Az utazót elbűvölte a táj festői szépsége, amelyről a következőket jegyezte fel: "Amint egyszerre a nap felbukkant a horizonton, a köd, a csend, az éji árnyak, mint könnyű fantomjai az álomnak, pillanatok alatt elenyésztek és végleg kibontakozott előttünk az elragadó táj. Közepes nagyságú dombok, szőlőskertekkel és jól művelt földekkel. Patakok, ráboruló tölgyekkel; mezők, telve juhnyájakkal, lovakkal, bárányokkal, sertésekkel, rengeteg libával – mind azt mutatják, hogy a föld termékeny és a lakosság nem lusta. Minden lépésnél új természetadta szépség bontakozik ki. Távolságban a horizonton, az átlátszó kék csillogáson keresztül a Kárpátok csúcsainak sokfélesége örvendzteni a tekintetet."⁶⁵

Május 8-án érkezett Bronyevszkij Felső-Magyarország legjelentősebb településére, Kassára, ahol a várost kettős, négyszögletű földfal vette körül, amelyen belül kőfal húzódott. Az utazó feljegyezte, hogy a főutcát szabályos, emeletes házak övezték, amelyek közül különösen Szirmay gróf palotája, a Fehér Sas kávéház és az impozáns homlokzatú színház tűnt ki. Bronyevszkij érdekességképpen említi meg, hogy ez utóbbiban francia hadifoglyok a "Pas de deux" című színdarabot adták elő. A továbbiakban részletes leírás idézi az 1322-ben, gótikus stílusban épült Szent Erzsébet-dóm lenyűgöző méreteit, a főoltár ikonosztázeit, amelyeket metszetek és aranyozások díszítenek.

Az utazó rövid leírást adott a kassai papneveldéről és a katonai iskoláról is, majd újonnan kötött személyes ismeretségeit részletezte. Ebből megtudjuk, hogy Bronyevszkij megismerkedett az ifjú Szirmay gróffal, a Felvidék egyik leggazdagabb arisztokratájával, valamint Lovich Ádám (1755–1831) professzorral, az eperjesi kollégium igazgatójával is.⁶⁶ Ezt követően Kassa környéki utazásait részletezi a szerző, felidézve a szilicei jégbarlang és a vörösvágási opálléhelyek felkeresését. Hangulatos leírás idézi a lemesi földbirtokossal, a hétéves háború egykori őrnagyával folytatott beszélgetését, valamint a Nádasdy grófnéval történt találkozását. Az utazó dicséri a grófné kitűnő ízléssel berendezett kastélyát, pompás vacsoráját és a kellemes társalgást, ugyanakkor adós marad a találkozás helyének megnevezésével.⁶⁷

Kassához hasonló városnak írja le Bronyevszkij következő útiállomását, Eperjest, amelyet bástyákkal és négy kapuval megerősített magas téglafal vett körül. A város északi részén folyik a Drinava folyócska, amelynek partjain az utazó malmokat és bőrkikészítő üzemeket látott. A szerző felidézi a XII. században épült ősi székesegyházat is, amelyet azonban nem talált különösebben szépnek. Sokkal lelkesebben ír arról az ebédről, vacsoráról és bálról, amelyen Szirmay gróf látta vendégül az orosz tisztikart: "A hölgyek szabad, fesztelen viselkedése, a házigazda figyelmessége és általában az egész vendégsereg szeretetreméltósága nem dicsérhető eléggé. Az egész napot igen kellemesen töltöttük el, csak egy jelenség tűnt felettebb különösnek: az urak tánc-, sőt ebédidő alatt állandóan telefüstölték a szobákat dohánnal; legtöbben ki sem vették szájukból kis tajtékpipáikat."⁶⁸

Másnap Szirmay gróf egyik vendége, bizonyos gróf G. hívta meg az orosz tiszteket egy falusi ünnepségre, vadászának és szobalányának esküvőjére. A kitűnő hangulat, az ételek bőséges választéka és a lendületes tánc felettebb megnyerték Bronyevszkij tetszését. Ezt követően a gyógyvizeiről híres Bártfát kereste fel, ahol Brigido püspökkel, Knopstock őrnaggyal és az Engel polgárcsaláddal került ismeretségbe. A gyógyforrások gyógyító erejét így örökölte meg: "Összesen tizenkét fürdőt vettem, amelyek oly nagyszerű hatást tettek sebeimre, hogy elmondhatom, tökéletesen meggyógyult karom és kezem."⁶⁹

Bronyevszkij Komarnik falunál érte el a lengyel határt, és ezzel befejeződött több mint egy hónapos magyarországi utazása. A határra érve összefoglalta közigazgatási, igazságszolgáltatási, politikai és néprajzi tapasztalatait, amelyek értékes adalékokat szolgáltatnak a korabeli Magyarország történetéhez. Kitűnő megfigyelőkészségét dicséri

az az észrevétele, hogy a magyarok általában cseppet sem hízelgően nyilatkoztak az osztrákokról, míg Bécsben a "rebellis kurucok" leszármazottait illeték állandó gyanúval. Felfigyelt arra is, hogy az osztrák kormány a Lajtától a Kárpátokig terjedő országot meghódított provinciának tekintette és ennek megfelelően bánt vele. Jól látta, hogy a Habsburgok örökletes királyságát 1687-től elismerő Magyarországot a Bécsben székelő uralkodók csak ritkán látogatták meg, és a rendi országgyűlések összehívása helyett szívesebben kormányoztak rendeletekkel. A magyarok, akik nagylelkűek és merészek – vallotta Bronyevszkij – mindig becsületes alattvalói voltak királyaiknak, és ennek fejében joggal követelik meg, hogy minden új uralkodó trónra léptekor köteles esküt tenni arra, hogy megőrzi és tiszteletben tartja az ország törvényeit. A Habsburgok államán belül a magyar nemességnek fontos kiváltsága, hogy az önálló törvényhozás és az adókivetés jogával rendelkezik, továbbá az uralkodó által megnevezett négy jelöltből a nemzet egyet megválaszthat a nádor méltóságára és kettőt a koronaöri tisztségre. A törvényhozás tekintetében azonban a király vétójoggal bír, azaz elvetheti az országgyűlés két táblája (kamarája) által előterjesztett törvényjavaslatot.⁷⁰

Bronyevszkij világosan látta, hogy a magyar nemesség olyan privilegizált osztály, amely a kormányzás egész hatalmával és cselekedeteiben teljes szabadsággal rendelkezik. Ugyanakkor azonban nem vesz részt a legkisebb mértékben sem a közterhek viselésében, régóta nem teljesít hadiszolgálatot és minden teher viselése a népre hárul. Az útleírás készítője keserűen állapította meg, hogy a "nép" és a "nemzet" fogalma a magyar politikai gyakorlatban kizárólag csak a rendi privilégiumokkal körülbástyázott, a köznéptől arisztokratikusan elzárkózó nemesi osztályt jelenti. Ezt követően Bronyevszkij a magyar parasztság 1514 utáni röghözkötéséről, jogfosztottságáról, szolgáltatásainak formáiról, az állami, egyházi és földesúri adókról adott áttekintést, majd ezek kontrasztjaként az arisztokrácia mérhetetlen vagyonáról, így Esterházy herceg évi 3 millió, Pálffy és Nádasdy gróf 2–2 millió forint jövedelméről tett említést. A szerző elítélően nyilatkozott II. József durva németesítési törekvéseiről, amelyek a magyar nemzeti elégedetlenség fő előidézőjévé váltak. Munkájának Magyarországra vonatkozó részét e sorokkal zárta Bronyevszkij: "Ámde, e sok baj közepette is, azt hiszem, hogy ez a dicső történelemmel rendelkező, egykor szabad és büszke nép idővel rá fog lépni a boldogulás útjára és ismét visszanyeri ősi nagyságát."⁷¹

Bronyevszkij művének értékelésekor feltétlenül rá kell mutatni arra, hogy a szerző bár rendkívül kritikusan, ugyanakkor azonban a társadalom alsóbb rétegei iránti együttérzéssel fogalmazta meg mondanivalóját. Szarkasztikusan túlzó "pillanatsfelvételei" és frappánsan szellemes megállapításai több mint 180 év távlatából is írói kvalitásai iránti tiszteletet parancsolnak. Útleírásának néhány fogyatékoságát azonban nem lehet elhallgatni. Ezek közül az egyik erősen szlávbarát szemléletének felfelbukkanó egyoldalúságában mutatkozik meg, a másik Robert Townson angol utazó néhány magyarországi élményének (Pest és Buda városképeinek ábrázolása, a koronázási jelvények leírása stb.) kompilációjában figyelhető meg. Arra is rá kell mutatni, hogy Magyarország korábbi történetének felidézésekor a 26 éves tengerésztiszt számos hibás adatot közölt. Így például tévedett, amikor arról írt, hogy a parasztok szabad költözési jogát Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) engedélyezte, ami nem helytálló, mivel ezt mintegy ötven évvel korábban már Károly Róbert lehetővé tette. Hibás az a megállapítás is, hogy 1547-ben, 1550-ben és 1566-ban újból megerősítették a jobbágyok szabad költözését, hiszen 1514-ben, a Dózsa György vezette parasztháború leverése után a Werbőczy István nevével fémjelzett "Tripartitum" (Hármas törvénykönyv) a parasztság örökös röghözkötését kodifikálta. Téves a szerzőnek az a nézete is, hogy a magyar nyelv ázsiai eredetű, mivel a finnugor nyelvrokonság Bronyevszkij művének kiadásakor már bizonyított tény volt. Mindezen hiányosságoktól eltekintve a szerző útikönyvét őszinte és elfogulatlan műnek tekinthetjük. Nemcsak a korabeli Magyarország földrajzi, botanikai, zoológiai, mineralógiai jellemzőit kívánta bemutatni, hanem kísérletet tett a társadalmi és politikai viszonyok árnyalt ábrázolására is.⁷²

1814-ben fordult meg Magyarországon A.M. Danyilevszkij (1790–1848), akinek szignója mögött – A. Szmirgin⁷³ szerint – Alekszandr Ivánovics Mihajlovszkij-Danyilevszkijt kell keresnünk. Az előkelő származású fiatalember 1807–1811 között Göttingában végezte tanulmányait, és hazatérte után hamarosan Mihail Kutuzov tábornagynak lett a segédtsíztje. Részt vett a Napóleon elleni háború nagy ütközeteiben, majd a bécsi kongresszus alatt I. Sándor mellett teljesített parancsörtiszt szolgálatot. Ebben a minőségében 1814. október 12–17-e között öt napot töltött Magyarországon, mint a Bécsből Budára utazó cár kíséretének tagja. E látogatásról – I. Ferenc osztrák császár, III. Frigyes Vilmos porosz király, Habsburg József főherceg, orosz részről pedig F. P. Uvarov tábornok és P. M. Volkonszkij herceg is jelen voltak – készített útifeljegyzéseit 1816-ban jelentette meg.⁷⁴ Megfigyelései, bár nem olyan

mélyrehatóak, leírásai kevésbé megragadóak, mint például Bronyevszkijé, ő azonban sokkal rövidebb ideig tartózkodott Magyarországon, és beosztása miatt sem volt alkalma, hogy alaposabb benyomásokat szerezhessen.

Danyilevszkij 1814. október 12-én este nagy várakozással indult magyarországi útjára, amelyről így írt: "Az a gondolat, hogy új tájakkal, égbolttal, másféle emberekkel, nézeteikkel ismerkedhetem meg, nagyszerű várakozással dúsítja a képzeletet."⁷⁵ De alig néhány mondattal később az utazó már hangot adott csalódottságának: "Másnap reggel Magyarország beláthatatlan rónaságainak kellős közepén ébredtem. Gyéren lakott falvak, rosszul megművelt földek, a rongyos öltözetű lakosság szegénysége mind arról beszélt, hogy már nem a boldog égbolt alatt elterülő Germániában járok, ahol törvények mozdítják elő az iparosodást... Útunk leginkább a Duna partján vezetett. A folyón egyetlen hajót sem láttunk, csak olykor egy-egy halászladikot. A partot hosszan elhúzódó nádasok-cserjések borítják, néhány helyen pedig a folyó mellett sziklatömbök meredeznek, amelyek még zordabbá teszik a tájat... A parasztok báránybőr subát viselnek, hasonlatosat a mi parasztjaink írhaködmönjeihez; hajukat hosszúra növesztik, bajuszukat nem borotváltják. A postaállomások személyzetének élénk lépkedő tagjai mind huszármundért hordanak: ez a nemesség és a hivatalnokok viselete, sőt még a tudósok, a professzorok is huszár módra öltöznek."⁷⁶

Október 13-án késő éjjel érkezett Danyilevszkij Budára, ahol másnap reggel hosszasan gyönyörködött a Várhegyről nyíló panorámában, majd a két városrészt összekötő hídon átsétált Pestre. Ott nagy öröme helybeli szerbekkel találkozott, akik a "császárok példaképének" nevezték I.Sándort, és lelkesen dicsérték 1812. évi Napóleon elleni győzelmét. Ezt követően találkozott German atyával, aki negyedik esztendeje teljesített szolgálatot Alekszandra Pavlovna nagyhercegnő ürömi sírkápolnájánál.

Danyilevszkij említést tett a protokoll szerint előírt városnéző kirándulásról, amelyről a következőket jegyezte fel: "Tíz órakor az udvar felkerekedett, hogy megtekintse Buda és Pest figyelemre méltó intézményeit. Közülük legjelentősebb a gróf Széchenyi által alapított múzeum. Ebben az intézményben nyert elhelyezést a Magyarországon fellelhető összes természeti ritkaság, a magyarok által előállított valamennyi műemrek és minden, az országgal kapcsolatos alkotás; valóban teljes mértékben megérdemli a Nemzeti Múzeum elnevezést. Megtekintettünk különféle más intézményeket is, és bejártuk csaknem az egész várost."⁷⁷

A főváros nevezetességeinek és a városképnek a leírása után tért át Danyilevszkij a helybeliek bemutatására, akikről azonban csak felszínes

képet adott: "A lakosság egyáltalán nem hasonlít a németekre; inkább az ukránokra emlékeztetnek harcias külsejükkel és büszke tartásukkal."⁷⁸ Sokkal részletesebben írt a szerző a cár tiszteletére adott október 14-i ebédről és fogadásról: "A királyi palotában dámák, a papság, tisztek, nemesek és főhivatalnokok váraakoztak arra, hogy bemutassák őket a cárnak. Őfelsége ez alkalommal első ízben öltött huszáruniformist, ami – mint a magyar nemzeti viselet iránti tisztelet megnyilvánulása – rendkívül megnyerte a magyarok tetszését."⁷⁹

Felettébb élethűen ábrázolta Danyilevszkij a gellérthegyi (németül: bloksbergi) csillagvizsgáló megtekintését, amelyet így örökített meg: "A hegytetőn csillagvizsgáló található, ahol Reisenbach híres tudós várt bennünket, és bemutatta az asztronómiai műszereket. Szerény, nagy tudású férfiú. A Gellért-hegyről előtáruló panoráma azonban jobban érdekelt, mint a professzor magyarázatai; úgy éreztem, hogy csaknem az egész udvar osztotta véleményemet."⁸⁰

Október 14-én este a királyi palotában bált rendeztek a Szent Szövetségben egyesült uralkodók tiszteletére, amelyen Danyilevszkij kitűnő hangulatban táncolt az előkelő magyar hölgyekkel és elragadtatással nyilatkozott azok vonzó szépségéről franciás műveltségéről. Rendkívül tanulságosak művének azok a sorai, amelyek a magyar nemesség képviselőivel folytatott beszélgetéseit idézik: "Az idő rövidege miatt nem tudtam hosszabban elbeszélgetni a magyar nemesekkel, pedig szerettem volna komolyabb ismeretséget kötni velük, de közülük néhányan a nemes lelkekre valló nyíltsággal a kormányzásukkal kapcsolatos különféle témákról folytatott beszélgetés során elébe vágta kívánságomnak. Jóindulatuk megszerzésére egyetlen jogcímem volt – hogy orosz vagyok. <<Ismeretlenek vagyunk Európában – mondotta az egyik –, mivel a mi hazánkat vadnak és kulturálatlannak festik le; elhítetik, hogy nálunk nincs semmi figyelemre méltó, hogy sem népünk, sem intézményeink nem szolgálnak rá az érdeklődésre; sőt még a Magyarországra utazni óhajtok útlevélkérelmeinek az intézését is megnehezítik>>..."⁸¹ A fogadáson jelen levő egyik magyar főnemes arról beszélt Danyilevszkijnek, miért voltak kudarcra kárhozhatva II. József reformkísérletei, és miért nem nyerték el a magyar nemesség támogatását. Ezután az orosz utazó egy osztrák tábormokkal folytatott eszmecsere, aki arra hívta fel a figyelmét, hogy a magyar nemesség inkább az alkotmány betűjéhez, semmint szelleméhez ragaszkodik, és némi ellenállás után mindig elfogadja a bécsi udvar kívánságát.

A továbbiakban Danyilevszkij részletesen leírta a cár tiszteletére október 15-én rendezett margitszigeti mulatságot, amelynek során a

Magyarországon élő nemzetiségek képviselői gyönyörű viseletbe öltözve mutatták be táncaikat és dalaikat, majd virágfüzérékkel és friss szőlővel köszöntötték fel a királyi vendégeket. A rövid hajókirándulást követően, este a szövetséges hatalmak uralkodói Sándor Vince gróf, Metternich kancellár nászurának bálján jelentek meg, ahol a magyar rendek képviselői arra kérték őket, hogy hosszabbítsák meg magyarországi tartózkodásukat. A fogadtatás őszinte szívélyességét Danyilevszkij így írja le útifeljegyzésében: "Az őszinteség, amellyel a legtiszteletreméltóbb személyek velem beszéltek, mind jobban magához láncolt engem, és az a gondolat, hogy rövidesen el kell búcsúznom, még hozzá minden valószínűség szerint örökre, valósággal felzaklatott... Tizenhatodikán reggel utaztam el a fővárosból, ahol két rendkívül kellemes napot töltöttem."⁸² Másnap a külföldi vendégek Pozsonyt tekintették meg, ahol a festői panoráma és az ősi vár romjai ragadták meg figyelmüket, majd estére visszaérkeztek Bécsbe.⁸³

Danyilevszkij munkájával ér véget az orosz utazók 1815-ig terjedő leírása Magyarországról. Ha a fentiekben ismertetett útijegyzeteknek, útleveleknek alapossága, forrás- és irodalmi értéke, tárgyilagossága egymáshoz és a nyugati szerzők hasonló írásaihoz viszonyítva jelentős eltéréseket is mutat, mindezek ellenére fontosságuk és művelődéstörténeti érdekességük vitathatatlan tény. Annál is inkább, mivel olyan dolgokról számolnak be, melyeket a magyar források legtöbbször meg sem említenek. Ezen útleírások fontosak azért is, mert a külföldiek többnyire másként látják a dolgokat, mint a helybeliek. Vitathatatlan tehát, hogy az adott korszakban Magyarországon megfordult orosz utazók gazdagítják nemzeti önismeretünket, "amelynek optikailag csiszolt tükrében hol kissé idealizált képét őrizzük annak, amilyennek addigra már lennünk kellett volna, hol pedig annak az állapotnak fájó, de igazságot valló képét tartjuk a kezünkben, amelybe a hosszú török uralom az országot és lakosságát taszította, s amelyet az adott viszonyok között néhány nemzedékváltás során sem tudott kiheverni."⁸⁴ Az ellentétes, szinte egymással vitakozó útibeszámolók összbenyomása adja meg tehát a többé-kevésbé valóságű, az igazságot megközelítő képet.

Természetesen nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az útleírások legalább annyira jellemzőek azok készítőinek saját társadalmi viszonyaira, mint az általuk felkeresett országéra. Maradéktalanul egyetérthetünk Makkai László azon megállapításával, mely szerint: "Ha olyan országból érkezik az utazó, amely a gazdasági, kulturális fejlődésben előbbre jár Magyarországnál, kevésbé méltányolja az itteni viszonyokat, mint az, aki elmaradottabb környezetből jön."⁸⁵ A Napóleon elleni

hadjáratok idején a külföldi országokban megfordult fiatal orosz tiszteknek lehetőségük nyílt arra, hogy szemügyre vegyék és értelmezzék a feudalizmus béklyóitól megszabadult, polgárisult országok és az elnyomás alatt élő népek társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyainak különbségeit. Amikor az orosz utazók időnként elmarasztalóan írtak a magyar parasztság nyomorúságáról, ezt azzal a szándékkal tették, hogy ezen írói fogásukkal – kijátszva a cenzorok éberségét – egyidejűleg a cári önkényuralom elavultságára, korszerűtlenségére és haladásellenességére is felhívják az olvasóközönség figyelmét. Ezt a feltételezést támasztja alá az a történelmi tény, hogy az ezen útleírásokat készítő fiatal tisztek közül később többen Puskin és a haladó orosz közélet más kiválóságainak barátai lettek, valamint jó néhányan a dekabrista mozgalom résztvevőivé és szimpatizánsaivá váltak.

Jegyzetek

1. Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról. Bevezető tanulmány: Trócsányi Zoltán. Bp., 1949. 12–13.
2. Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon. Közreadta, fordította, az előszót és a jegyzeteket írta: Tardy Lajos. Bp., 1988. 35; V.Molnár László: Russzko-vengerszkije kulturnije szvjazi (1750–1815 gg.). Joskar-Ola, 1993. 82–113.
3. N.A. Kazakova: Pervonacsalnaja redakcija "Hozsgyenyija na florentyijszkij szobor". = Trudi otgyela drevnyerusszkij lityeraturi X–XVII vekov. Moszkva—Leningrád, 1970. 61.
4. Tardy Lajos: Ismeretlen orosz diakónus útijegyzetei a XV. századi Magyarországról. = Egyházi Krónika, 1973. 5.sz.; Ugyanő: Az első orosz útleírás Magyarországról. = Folia Historica 3. (Magyar Nemzeti Múzeum kiadványa) Bp., 1975. 22–28; H.Tóth Imre—Kristó Gyula: Orosz utazó a XV. századi Magyarországon. = Történelmi Szemle, 1977. 1.sz. 144–145.
5. Váradi-Sternberg János: Utak, találkozások, emberek. Írások az orosz—magyar és ukrán—magyar kapcsolatokról. Uzsgorod—Bp., 1974. 10–11. Váradi-Sternberg János Fjodor Dorohin munkáját P.A. Szirku Szentpétervárott 1890-ben megjelent kiadása (Pravoszlavnij palesztyinszkij szbornyik, t. X.) nyomán tette közzé.
6. Váradi-Sternberg János i.m. 11–12. Érdekességképpen emlitem meg, hogy P.B. Voznicin kíséretéhez tartozott a Bereg megyei Karácsfalván született Zékány János, aki a bécsi egyetemen végezte tanulmányait. A "nagy követjárás" idején Bécsben figyelt fel rá I.Péter (1689–1725), aki

előbb anyai rokonságának, a Nariskin család gyermekeinek, majd a cári unoka, a későbbi II.Péter (1727–1730) nevelését bízta rá. Az uralkodó annyira elégedett volt Zékány tevékenységével, hogy az összes cári javak igazgatásával és ellenőrzésével bízta meg. Ennek során azonban összeütközésbe került A.D. Mensikov herceggel, s ezzel magyarázható, hogy Nagy Péter halála után el kellett menekülnie Oroszországból. II.Péter trónra lépését követően több meghívólevelet küldött Zékánynak, de a magyar hatóságok megakadályozták kiutazását, és Behmel munkácsi várkapitány börtönbe záratta. Amikor súlyos betegen kiszabadult fogságából, II.Péter 1730-ban már meghalt. Zékány életéről és munkásságáról részletesen lásd: Takáts Sándor: A magyar múlt tarlójáról. Bp., é.n. 369–379; Váradi-Sternberg János: Zakarpatyec Ivan Zejkan v okruzenyii Petra I. = Naukovij zbirnik Muzeju ukrainszkoj kulturi u Szvidniku. T. 14. Bratislava, 1986. 33–46.

7. A XVIII. századi nyugat-európai szerzők magyarországi utazásairól részletesen: Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. Bp., 1891; Haraszi Sándor—Pethő Tibor: Útikalandok a régi Magyarországon. Bp., 1963. Itt jegyzem meg, I.Péter cár II.Rákóczi Ferenc fejedelemhez küldött követének, J.I. Ukrainevnek 1708. évi jelentései ugyan fennmaradtak, de részletes útbeszámolót nem tartalmaznak Magyarországról. Követi tevékenységéről lásd: Váradi-Sternberg János: Ukrainev, Péter cár követe Magyarországon 1708-ban. = Századok, 1959. 2–4.sz; Ugyanő: Ukrainev, Péter cár követe Rákóczinál. = Századok öröksége. Tanulmányok az orosz—magyar és ukrán—magyar kapcsolatokról. Bp.—Uzsgorod, 1981. 48–71.
8. V.G. Barszkij életéről részletesen: N.Barszukov: Zsizny i trudi V.G. Barszkovo. Szpb., 1885; N.Csernisev: Biografija znamenitih kijevljan. Kijev, 1857. 67–140; Váradi-Sternberg János: Kijevi diákok Magyarországon a XVIII. században. = Utak és találkozások. Tanulmányok az orosz—ukrán—magyar kapcsolatok történetéből. Uzsgorod, 1971. 43–44.
9. Sztranzstvovanyija Vaszilija Grigorjevicsa Barszkovo po szvjatim mesztam Vosztoka sz 1723 po 1744 god. = Trudi Pravoszlavjanszkovo Palesztyinszkovo Obscsesztva. T.1. Szpb., 1885. 18. (A mű első kiadása: Szpb., 1778.) Barszkij útifeljegyzéseinek Magyarországra vonatkozó részleteit közli: Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon, 43–53; Tardy Lajos: Régi feljegyzések Magyarországról. Bp., 1982. 105–114. Barszkij művének filológiai elemzéséhez lásd: Tardy Lajos: Le voyage de Grigorovitch Barsky en Hongrie en 1724. = Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Slavica, t. VI. Debrecen, 1966. 181–182.

10. Tardy Lajos: Orosz utazók Budán és Pesten. = Tanulmányok Budapest múltjából. XVIII.kötet. Bp., 1971. 188–189.
11. Sztranzsvovanyija Vaszilija Grigorjevicsa Barszkovo, 26–27.
12. Tardy Lajos: Régi feljegyzések Magyarországról, 113.
13. Tardy Lajos: Le voyage de Grigorovitch Barsky, 189–191.
14. Az ismeretlen tiszt elbeszélését ismerteti: Váradi-Sternberg János: Utak, találkozások, emberek, 13.
15. Az orosz hadoszlopok 1799-es magyarországi átvonulásáról részletesen: Darvas István: Szuvorov hadai Magyarországon 1799-ben. = Századok, 1949. 1–4.sz. 282–291; Vajda Pál: Szuvorov csapatai Magyarországon. Bp., 1950. 3–23.
16. A.I. Turgenyev életéről és munkásságáról lásd: M.Gillelson: A.I. Turgenyev i jevo lityerturnoje naszledszto. = A.I. Turgenyev: Hronyika russzkovo. Dnyevnyiki (1825–1826). Otv. redaktor: M.P. Alekszejev. Moszkva—Leningrád, 1964. 441–504; A.K. Vinogradov: Poveszty o bratjyah Turgenyevih. Moszkva, 1960. (Magyar nyelven: Anatolij Vinogradov: Rózsa és kereszt. Bp., 1965.); V.M. Isztrin: Mladsij turgenyevszkij kruszok i Alekszandr Ivanovics Turgenyev. = Arhiv bratjev Turgenyevih. Vipuszk 2. Szpb., 1911; Ugyanő: Russzkije sztugyenti v Göttingene v 1802–1804 godah. = Zszurnal Mynyisztyersztva Narodno Proszvescsenyija, novaja szerija, csaszty 28. Szpb., 1910. 7.sz. 80–104. A.I. Turgenyev barátjáról és útíjáról, A.Sz. Kajszarovról lásd: Ju.M. Lotman: Andrej Szergejevics Kajszarov i lityerturno-obscsesztvennaja borba jevo vremenyi. = Uacsonije zapiszki Tartuszkovo unyiverszityeta. Vipuszk 63. Tartu, 1958.
17. A.I. Turgenyev 1804-es magyarországi utazásáról: V.M. Isztrin: Russzkije putyesesztvennyiki po szlavjanszkim zemljam v nacsale XIX veka. = Zszurnal Mynyisztyersztva Narodno Proszvescsenyija, novaja szerija; csaszty 41. Szpb., 1912. 9.sz. 78–109; Putyesesztvije A.I. Turgenyeva i A.Sz. Kajszarova po szlavjanszkim zemljam v 1804 godu. Pod redakcijej V.M. Isztrina. = Arhiv bratjev Turgenyevih. Vipuszk 4. Petrograd, 1915; Tardy Lajos: A.I. Turgenyev és Magyarország. = Filológiai Közlöny, 1966. 3–4.sz. 413–414. Turgenyev 1804-es európai utazásáról való rövid feljegyzés, amely az útvonal legfontosabb állomásait és az ottani tartózkodás időpontját említi: Centralnij goszudarsztvennij arhiv drevnyih aktov (Moszkva), f.1634. (fond Turgenyevih), op.1, gy.48, l. 1.
18. Putyesesztvije A.I. Turgenyeva i A.Sz. Kajszarova, 36. (Turgenyev Budán írott 1804. augusztus 10-i és szeptember 4-i levelét magyarul közli: Tardy Lajos: Orosz utazók Budán és Pesten, 189–192; Ugyanő: Magyarország A.I. Turgenyev leveleiben (1804). = Régi feljegyzések

- Magyarországról. Bp., 1982. 141–149; Ugyanő: Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon, 454–466.)
19. Ugyanott, 37.
 20. Ugyanott.
 21. Ugyanott, 38.
 22. E híres latin nyelvű szállóige fordítása: "Magyarországon kívül nincs élet, ha van, az nem ilyen." Idevonatkozóan lásd: Tarnay Andor: *Extra Hungariam non est vita* (Egy szállóige történetéhez). Bp., 1969.
 23. Putyeesesztvije A.I. Turgenyeva i A.Sz. Kajszarova, 39.
 24. Ugyanott, 40.
 25. Habsburg József főherceg (1795 ősztől Magyarország nádora) és I.Pál cár leánya, Alekszandra Pavlovna nagyhercegnő 1799. október 30-án lépett egymással frigyre Gatszinában. A házaspár 1800. január 2-án érkezett Bécsbe, majd február 11-én Budára, ahol a királyi palotában rendezték be lakosztályukat. Az orosz nagyhercegnő 1801. március 16-i, szülés közben bekövetkezett váratlan halála számos találgatásra adott okot a kortársak és az utókor történészei körében. A.A. Szamborszkij mérgezésre gyanakodott, abból kiindulva, hogy I.Ferenc császár felesége (a nápolyi születésű Terézia hercegnő) és Franz Thugut báró (az osztrák rendőrség korábbi főnöke) gyanakvással figyelték Alekszandra Pavlovna magyarországi jelenlétét és növekvő népszerűségét. Lásd erről: A.A. Szamborszkij: *O prebivanyii velikoj knyagini Alekszandri Pavlovni v Ugrii.* = *Pamjatnyiki novoj russzkoj isztorii.* T. 1. Szpb., 1871. 53–67. Ezt az álláspontot vette át Tardy Lajos is, aki elfogadta Szamborszkij érvelését. Idevonatkozóan: Tardy Lajos: *Alekszandra Pavlovna hirtelen halála és az akkori közvélemény.* = *Régi feljegyzések Magyarországról,* 131–139; Ugyanő: *A nádori kripta és Alekszandra Pavlovna.* = *Magyar Nemzet,* 1979. január 7; Ugyanő: *A "budai orosz könyvtár" és az ürömi mauzóleum orosz leírói.* = *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve,* 1965–1966. Bp., 1968. 429–445. A fenti nézeteket cáfolja Kiszely István, aki szerint a nádor feleségének halálát gümőkór okozta. Lásd: Hankó Ildikó—Kiszely István: *A nádori kripta.* Szekszárd, Babits Kiadó, 1990. Alekszandra Pavlovna magyarországi tartózkodásával kapcsolatban lásd még: Bedő Rudolf: *Alekszandra Pavlovna magyarországi arcképe és egyéb képmásai.* = *Művészettörténeti Értesítő,* 1954. 140–147; Ortenburg Henrik: *Üröm és az ürömi sírkápolna ő császári fenségének, Alekszandra Pavlovna fő- és nagyhercegnőnek, József főherceg Magyarország nádora hitvesének utolsó nyughelye.* Pest, 1860; Sebestyén Ede: *József nádor és Alexandra Pavlovna bevonulása és ünneplése 1800-ban.* = *Tanulmányok Budapest múltjából,* VII. Bp., 1940.
 26. Putyeesesztvije A.I. Turgenyeva i A.Sz. Kajszarova, 41–42.

27. Ugyanott, 44. Szamborszkiy tevékenységéről részletesen: N. Sztjelleckij: Protoijerej A.A. Szamborszkiy. = Trudi Kijevszkoj Duhovnoj Akagyemii. Kijev, 1896. 182–202., 342–363., 486–526.
28. Putyesesztvije A.I. Turgenyeva i A.Sz. Kajszarova, 40.
29. Ugyanott.
30. M.Gillelszon i.m. 448–449.
31. F.N. Glinka: Piszma russzkovo oficera o Polse, Avsztrijszkih vlagyenyijah i Vengrii sz podrobnim opiszanijem pohoda rosszijan protyivu francuzov v 1805 i 1806 godah. Moszkva, 1808. A mű második kiadása, amely tartalmazza a szerző 1812–1815-ben, a Napóleon elleni hadjáratok során szerzett élményeit is, 1815-ben Moszkvában jelent meg. F.N. Glinka munkájának Magyarországra vonatkozó részletét közli: Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon, 67–92.
32. F.N. Glinka i.m. 54.
33. Ugyanott.
34. Ugyanott, 55.
35. Ugyanott, 55–56.
36. Ugyanott, 61.
37. Ugyanott, 62–63.
38. Ugyanott, 66.
39. Tardy Lajos: Az aggteleki barlang első orosz leírása (1806). = Borsodi Földrajzi Évkönyv III-IV. Miskolc, 1962. 107–113.
40. F.N. Glinka i.m. 69.
41. Ugyanott, 72.
42. F.N. Glinka: Izbrannije proizvegyenyija. Leningrád, 1957. 112.
43. Az 1880-ban, 94 éves korában meghalt F.N. Glinka életútjáról, Puskinhoz és Rilejevhez fűződő kapcsolatáról, a dekabrista mozgalomban való részvételéről, száműzetéséről és időskori miszticizmusáról lásd részletesen V.G. Bazanov bevezető tanulmányát. = F.N. Glinka: Izbrannije proizvegyenyija, 5–11.
44. V.V. Vjazemszkij kiadatlan naplójának Magyarországra vonatkozó részét ismerteti: Váradi-Sternberg János: Utak, találkozások, emberek, 14–15.
45. V.B. Bronyevszkij korábban megjelent művei: Zapiszki morszkovo oficera v prodolzsenyii kampanyij na Szregyizemnom morje pod nacsalsztvom viceadmirala Dmitrija Nyikolajevicsa Szenjavina. Szpb., 1818; Piszma morszkovo oficera. T. I. Moszkva, 1825, t.2. Moszkva, 1826.
46. Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon, 242., 247.
47. V.B. Bronyevszkij: Putyesesztvije ot Trieszta do Szantk-Petyerburga v 1810 godu. Moszkva, 1828. 58–59. E mű magyar kiadása: Bronyevszkij Vladimir: Utazás Magyarországon (1810). Fordította: Tardy Kallós

- Lajos. Bp., 1948; Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon, 93–156.
48. V.Molnár László: Kanizsa vára. Bp., 1987. 78.
49. V.B. Bronyevszkij i.m. 66–69. Itt jegyzem meg, hogy Bronyevszkij tévesen nevezte Lengyeltóti falu földesurát Kisics bárónak. A birtok tulajdonosa ugyanis Lengyel bárónő férje, báró Pászthory Menyhért volt, aki a Fechtig családnak adta bérbe a gazdaságot. A nevek téves szerepeltetése bizonyára azzal magyarázható, hogy útifeljegyzéseit a szerző csak 18 évvel később rendezte sajtó alá.
50. Ugyanott, 71–72.
51. Ugyanott, 76–77.
52. Ugyanott, 84–85.
53. Ugyanott, 89–90.
54. 1 százseny = 2,134 méter.
55. V.B. Bronyevszkij i.m. 98–99.
56. Ugyanott, 102–107.
57. Ugyanott, 110–111.
58. Ugyanott, 122–123.
59. Ugyanott, 123.
60. Ugyanott, 124.
61. Ugyanott, 127–128.
62. Ugyanott, 133.
63. Ugyanott, 134.
64. Ugyanott, 137–138.
65. Ugyanott, 150.
66. Ugyanott, 151–158.
67. Ugyanott, 160–180.
68. Ugyanott, 183.
69. Ugyanott, 216.
70. Ugyanott, 256–257.
71. Ugyanott, 262.
72. Oroszországba való visszatérése után V.B. Bronyevszkij még jó néhány évig a flotta kötelékében szolgált, majd 1828-tól a tulai hadapródiskola tanulmányi felügyelője, később igazgatója lett. Irodalmi és hadtörténeti munkássága alapján az Orosz Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választotta. Életének befejező szakaszához fűződik vitája barátjával, Puskinnal, valamint újságkiadási terve, amelyhez a cári hatóságok nem járultak hozzá. 1836-ban, 52 évesen halt meg Szentpétervárott, mint az ottani hadapródiskola vezérőrnagyi rangban levő nyugalmazott igazgatója.
73. A.Szmirgin: Sztarorusszkije lityeraturi. T. 3. Szpb., 1845. 3.

74. A.M. Danyilevszkij: Zsurnal putyeesesztvija iz Veni v Vengriju v 1814 godu. = Szin Otyecsesztva, 1816. 51.sz. 205–217. Magyar nyelvű közlése: Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon, 157–165. I.Sándor és kíséretének 1814 októberi magyarországi látogatásáról részletesen lásd: Kelényi B. Ottó: A Szent Szövetségben egyesült uralkodók látogatása Budapesten. = Városi szemle, 1931; Vay Sándor: Régi magyar társasélet. I. Bp., 1900. 329–348., 477–481; Ambrózy Ágoston: Bánó Andrásné és I.Sándor cár. = Magyar Nemzet, 1964. február 22.
75. A.M. Danyilevszkij i.m. 215.
76. Ugyanott, 206.
77. Ugyanott, 208–209.
78. Ugyanott, 209.
79. Ugyanott.
80. Ugyanott, 210–211.
81. Ugyanott, 211–212.
82. Ugyanott, 216.
83. A bécsi kongresszusról hazatért Danyilevszkijt a cár adjutánsává nevezték ki és a katonai pályán az altábornagyi rendfokozatig emelkedett. 1834-ben jelent meg nyomtatásban első könyve az 1814–1815. évi hadieseményekről, melyet 1836-ban az 1814-es franciaországi orosz hadműveletekről írott műve, majd 1840-ben az 1812-es honvédő háború történetének összefoglalása követett. Összes műveinek kiadása 1849–1850-ben látott napvilágot hét kötetben. Tevékenységének elismeréseként a szenátus tagjává és a hadicenzúra bizottság elnökévé nevezték ki, továbbá az Orosz Tudományos Akadémia tagságát is elnyerte.
84. Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon, 36.
85. Makkai László: Bevezetés. = Haraszi Sándor—Pethő Tibor: Útikalandok a régi Magyarországon. Bp., 1963. 14. A korabeli nyugat-európai utazók magyarországi benyomásairól és általános észrevételeiről részletesen lásd: G.Györffy Katalin: Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon (Idegen utazók megfigyelései). Bp., 1991.

TÓTH FERENC

Egy elzászi magyar kolónia a XVIII. században

Molsheim város ősi elzászi település. Strasbourgtól délnyugatra kb. 20 km-re helyezkedik el. A XVII. században jelentős katolikus központ volt egy részben protestáns vidéken. Ám Strasbourg 1681. szeptember 30-i bevételét követően a város vitathatatlanul hanyatlásnak indult. A Nagy Káptalan és a Nagy Kórus visszakerült a strasbourgi katedrálisba, majd, 1701-től, a jezsuita egyetem is ott folytatta működését.¹ Így Molsheim nem tartozott többé Alsó-Elzász szellemi központjainak sorába. A jezsuita kollégium azonban továbbra is működött és 1765-ig, a rend eltörléséig, jelentős hírnévnek örvendett. A város egyházi jellegének elvesztésével párhuzamosan gazdagodásnak indult, melyet új betelepülők, részben külföldiek érkezésének köszönhetett. Köztük a legkülönösebb és talán legfeltűnőbb egy néhány magyar tisztből álló csoport volt. Jelen tanulmányomban az Ancien Régime vége felé Molsheimbe betelepülő apró magyar közösség összetételének és integrációjának főbb elemeit szeretném vizsgálni. Kutatásaim alapját számos levéltári forrás, valamint magyar és francia nyelvű írás képezi.²

A molsheimi magyar kolónia eredete

Vajon hogyan kerültek magyarok Elzászba abban az időben, amikor éppen az elzásziak kezdtek kolóniákat alkotni Magyarország legritkábban lakott területein? A folyamat alaposabb megértéséhez a Rákóczi-szabadságharchoz kell visszanyúlnunk. A XVIII. század elején, 1703-1711. között, II. Rákóczi Ferenc fejedelem kétségbeesett harcot vívott a Habsburg-ház ellen az ország szabadságának visszaszerzéséért. Ugyanekkor, a Spanyol örökösödési háború miatt, Franciaország is hadban állt a Habsburgokkal. XIV. Lajos kihasználta az osztrákokat hátbatámadó szövetségeseit, és többé-kevésbé nyíltan a felkelő

¹ H. GERLINGER, *Molsheim à travers les âges*, Strasbourg, 1952, 11.

² A molsheimi magyar kolóniára vonatkozó utalásokat doktori kutatásaim során találtam a következő francia levéltárakban: Archives Nationales (AN, Paris), Archives du Service Historique de l'Armée de terre (SHAT, Château de Vincennes), Archives Départementales du Bas-Rhin (ADBR, Strasbourg), Archives Municipales de Strasbourg.

magyarokra támaszkodott.³ A magyarok hősies erőfeszítése a sikertelen hadműveletek következtében kudarccal végződött, melyet az 1711-es szatmári békeszerződés aláírása szentesített. Sok magyar felkelőnek el kellett hagynia az országot. Egy részük Franciaországba menekült, ahol magyar könnyűlovassági egységeket, huszárezredeket alkottak.

Később a Rákóczi-szabadságharc volt katonáihoz számos magyar dezertőr csatlakozott, akik a császári hadseregből átálltak a francia királyi hadsereg, főként a huszárezredek soraiba. A XVIII. század első felében a huszárezredek állománya főként magyarokból állt, s még a vezényszavak is magyarul hangzottak el.⁴ A huszárcsapatok magyar jellege azonban 1756-tól, az európai szövetségi rendszer átrendeződésével, halványulni kezdett. A szóbanforgó ezredek idegen jellegének megőrzése érdekében Franciaország királyai előszeretettel toboroztak tájnyelvet beszélő újoncokat Elzászból, Lotaringiából és néha Bretagne-ból.

Ami a vezényleti nyelvet illeti, a német felváltotta a magyart, noha a tisztek között a forradalomig még sok magyar szerepelt. A mosheimi kis magyar kolónia is ehhez a politikai és katonai bevándorlási hullámhoz tartozott. Kutatásaim során 11 olyan első generációs bevándorló magyar tisztet találtam, aki ebben a városban lakott. Magyaroknak tekintették őket a születésük helye után (jus soli), melynek elve kizárólagosan érvényesült Franciaországban az *ancien régime* idején.⁵ A tisztek az akkori Magyarország legkülönbébb településeiről származtak.⁶

Név	Születési hely	Magyarországi régió
Badda Gábor	Bodófalva	Felföld
Cristel Marczy	Debrecen	Alföld
Hollósy István	Szombathely	Dunántúl
Pollereczky András	Mosóc	Felföld
Pollereczky Mátyás	Besztercebánya	Felföld
Porubsky Márton	Liptószentmiklós	Felföld
Puskás Pál	Ormm (?)	Felföld
Rajtay János	Nagyfalu	Kelet-Magyarország

³ B. KÖPECZI, *Hongrois et Français*, Paris-Budapest, 1983, 81-98.

⁴ A. CORVISIER (Sous la direction de), *Les hussards et la France*, Bruxelles, 1993, 22-23. Voir: E. HARASZTI, Les hussards hongrois en Alsace (Tableaux musicaux de Célestin Harst, 1745), *Revue d'études hongroises et finno-ougriennes*, Paris, 1927, 74-82.

⁵ J.F. DUBOST, Les étrangers en France (XVI^e siècle-1789), *Guide de recherches aux Archives Nationales*, Paris, 1993, 10

⁶ SHAT, série Yb 130, 131; série 3 Yc 313, 314. Vas Megyei Levéltár RK 1107.

Simonsits Pál	Nagyszombat	Nyugat-Magyarország
Szombathelyi Ferenc	Poroszló	Felföld
Vigh István	?	?

Láthatjuk, hogy a magyarok többsége Felső-Magyarországról származott, mely korábban a XVII. és XVIII. századi kuruc felkelések központja volt. E viszonylagos enyeműség mögött azonban néhány, még Magyarországról eredő rokoni kapcsolat is meghúzódik. Érdekes megjegyezni, hogy Badda Gábor és a két Pollereczky féltestvérek voltak, mivel Pollereczky özvegye, Wagner Anna, Mátyás és András anyja, 1727 körül hozzáment Badda apjához.⁷ Hasonlóképpen, Szombathelyi Ferenc a Pollereczky fivérek unokatestvére volt.⁸ Ezek a családi kapcsolatok minden bizonnyal alapvető szerepet játszottak a Pollereczky ezred tisztikarának kialakításában, valamint a magyar katonáknak ugyanabba a városba való betelepítésében, ahol a tulajdonos ezredes lakott. Pollereczky András háza bizonyos mértékben a Molsheimben letelepedett magyarok központja volt. A magyar honfitársaknak a legfelsőbb tiszt körül kikristályosodó társadalmi kapcsolatai háttérben tehát már Magyarországon kialakult családi kapcsolatok álltak, melyeket meg kell különböztetnünk a többi magyart is érintő szolidáris viszonyrendszerétől.

Mint ahogy korábban is említettem, a huszárezredek jelentették a magyar bevándorlók szakmai életének kereteit. Barátságukat a legtöbb esetben a XVIII. században a kontinensen dúló háborúk során kialakult bajtársi viszonyok pecsételték meg. Tisztjeink legtöbbje az 1720-ban alapított Bercsényi ezredben (a mai első francia huszárezred) kezdte pályafutását.⁹ A Pollereczky ezred, melyet Pollereczky András hozott létre (1743-ban) az egység feloszlatajának időpontjáig (1758) sok tisztet csábított el más ezredektől.¹⁰ A Hétéves Háború alatt (1756-1763) a legtöbb tisztünk a Bercsényi-ezredhez tartozott. Ladislas Valentin Esterházy gróf, az ezred kapitánya visszaemlékezéseiben két tisztársát is megemlíti, akik a molsheimi magyar kolóniához tartoztak.¹¹ Amikor Esterházy gróf 1764-ben újabb huszárezredet hozott létre (mai 3. francia huszárezred), meghívta Simonsits Pált és Hollóssy Istvánt, hogy

⁷ J. ZACHAR, Pollereczky János őrnagy az amerikai forradalmi függetlenségi háborúban, *Hadtörténelmi Közlemények*, Budapest, 1980, 297-298.

⁸ J. ZACHAR, *Idegen hadakban*, Budapest, 1984, 444-445.

⁹ SHAT; série Yb 130.

¹⁰ J. ZACHAR, *Idegen...*, 257-258.

¹¹ V. ESTERHAZY, *Mémoires*, Paris, 1905, 49.

szolgáljanak az irányítása alatt.¹² A Chamborant ezredben rajtuk kívül is szolgált néhány magyar, és a névsorban molsheimi magyarok fiainak nevét is megtalálhatjuk.¹³ Pollereczky András brigadéros mint az egyik huszárezred egykori tulajdonosa, volt kétségkívül a legmagasabb rangú tiszt, akit 1783-ban bekövetkezett haláláig a magyar közösség vezetőjeként tarthattak számon.¹⁴

A honosítás jelentőségéről

A külföldiek integrációjával kapcsolatos hivatalos eljárás a honosítás volt. Mivel az első generációs bevándorló magyar tisztek Magyarországon születtek, a születési hely joga (jus soli) szerint idegeneknek minősültek, és nem élvezhették a király alattvalóival azonos jogokat. Főként, nem örökíthették át javaikat gyermekeikre. Ahogy az a Pollereczky fivérek állampolgárságát igazoló okiratból is kiténik, a honosítás tétje elsősorban a családi örökség megőrzése volt.¹⁵

A francia Nemzeti Archívumban (Archives Nationales, Párizs) való kutatásaim során hat olyan – honosító pátenssel rendelkező – személyt tudtam azonosítani, akik a molsheimi magyar közösséghez tartoztak.¹⁶

Név	Honosítás éve	Forrás
BADDA DE BODOFALVA, Gabriel	1775	0 ¹ * 235, fol. 323.
MARCZY Christel	1757	0 ¹ * 231, fol. 290.
POLLERECZKY, André et Mathias	1751	0 ¹ * 229, fol. 347.
PUSKAS, Paul	1751	0 ¹ * 229, fol. 350.
VIG, Etienne	1748	0 ¹ * 228, fol. 350.

A honosítás a legkisebb mértékben sem jelentette a magyarságtudat feladását. Ellenkezőleg, a szabadságharc volt katonái a huszárezredek tagjaiként gondosan megőrizték magyarságukat. A honosítólevél azonban megkönnyítette beilleszkedésüket a francia társadalomba.

¹² SHAT; série Yb 130.

¹³ Ibidem.

¹⁴ J. ZACHAR, *Idegen...*, 260

¹⁵ AN, série T 422.

¹⁶ AN, série 0¹* (Conseil du Roi).

Házasságkötések szerepe

A magyar katonák tartós beilleszkedését leginkább elősegítő tényező a házasság volt. A házasságkötés azonban még a tisztek számára sem volt egyszerű: engedélyt kellett kérniük hozzá az ezred parancsnokától. Az 1763. február 1-ei nyilatkozat megkönnyítette ugyan a házasságkötést a Franciaországban szolgáló idegen katonák számára – némi járadékot biztosítva feleségeiknek, – de házasság ezután sem köttethetett az illető ezred kapitányának és parancsnokának beleegyezése nélkül.¹⁷ A szóbanforgó időszakot illetően kilenc olyan házasságról találtunk adatokat, melyet Molsheimben élő magyarok vagy azok leszármazottai kötöttek.¹⁸

Férj neve	Feleség neve	Házasság- kötés ideje	Feleség társa- dalmi helyzete
BADDA Gábor	STOUTZ Charlotte	?	?
HOLLÓSY István	DUMAIS Rosalie	?	Katonatiszt leánya
POLLERECZKY András	DE HASSELT Françoise	?	Nemesi származású
POLLERECZKY Mátyás	ZORN DE BULACH Octavie	?	Nemesi származású
POLLERECZKY Jean L.	DE HAUSEN Antoinette	?	Nemesi származású
POLLERECZKY François A.	DE TREVET P. Thérèse	?	Nemesi származású
SIMONSITS Pál	HUGOT Marie- Thérèse	?	?
SZOMBATHELYI Ferenc	STOUHLEN Françoise	?	Hivatalnok család
VIGH István	RICHEMONT Marie-Mad	?	?

Láthatjuk tehát, hogy a szétszóródott magyarok egy részének, nevezetesen a Pollereczkyeknek és a Szombathelyieknek, sikerült beházasodnia a molsheimi elitbe. A Pollereczkyek sikere részben azzal magyarázható, hogy nemesi címüket Franciaországban is elismerték.

¹⁷ A. CORVISIER, *L'armée française de la fin du XVII^e siècle au ministère de Choiseul, Le soldat*, Paris, 1964, 2 vol.

¹⁸ SHAT; série TR (Trésor Royal)

Ráadásként, egy feljegyzés szerint, mely a róluk őrzött papírok között szerepel a Nemzeti Archívumban, a genealógiai kutatások kimutatták, hogy egy igen régi lengyel nemesi család leszármazottai.¹⁹ A társadalmi beilleszkedés szempontjából a többi tiszt házasságkötése is érdekes, mivel már a nősülés ténye is a francia földön való letelepedés szándékát mutatja.

Birtokszerzés francia földön

Az *ancien régime* idején a földbirtok volt a társadalmi helyzet, a vagyon és a megbecsülés alapja.²⁰ A magyar bevándorlók fő törekvése is a birtokszerzés volt új hazájukban. Legtöbbjük rendelkezett földbirtokokkal Magyarországon, de ezeket a magyar felkelők kudarca után, 1711-ben, a császár elkobozta.

Jövedelmező házasságkötésük révén a Pollereczkyek és a Szombathelyiek jelentős földbirtokokhoz jutottak. Az *ancien régime* végére Molsheim környékén már több földbirtokkal is rendelkeztek. Már csak a birtokok nagyságát kell felbecsülnünk. A Szombathelyi testvérek emigrációja után felvett leltár szerint a fivérek kb. 60 hold földdel rendelkeztek Molsheim környéként. Ebből tizenhárom hold Molsheim városának határain belül terült el.²¹ Pollereczky Andrásé volt többek közt a Hartmühle kb. 30 hold földdel Dorlisheimben.²² E birtokok egy részéhez földesúri jogok tartoztak, melyeket a gróf gyakorolt, ahogy ez Pollereczky gróf Strasbourg városával szembeni, a Bruche-csatornán való hajózási jogra vonatkozó, 1750-es perének irataiból kiderül.²³ A Pollereczkyek öröksége a katonaelet rendkívüli költségei okozta elszegényedésük miatt jelentősen megcsappant.²⁴ Jean Ladislas de Pollereczky végül el is hagyta Franciaországot és beállt harcolni az amerikai felkelők oldalán. A függetlenségi háború befejeztével az Egyesült Államokban maradt, ahol újra is nősült.²⁵

¹⁹ AN, série M 506.

²⁰ J.-M. BOEHLER, *Une société rurale en milieu rhénan: La paysannerie de la plaine d'Alsace (1648-1789)*, 3 vol., Strasbourg, 1994, 596.

²¹ ADBR, série Q 3501. Lásd: Etat général des émigrés du district de Strasbourg, RCA, 1866, 419 (Louis Schlaefli szíves közlése)

²² ADBR, série G 1124. A malom ma a Messier-Bugatti cég tulajdona.

²³ Arch. Mun. Strasbourg, série AA 2113-2114; ADBR, série C 156.

²⁴ J.-M. BOEHLER, *Une société...*, 616.

²⁵ J. ZACHAR, *Idegen...*, 384-388.

A magyar bevándorlók tehát jelentős birtokokkal rendelkeztek. Tudjuk azt is, hogy a Szombathelyi család háza a Jezsuita Kollégiummal szemben állt.²⁶ Úgy tűnik, hogy a magyar katonák a Feldbaumban csoportosultak, nem messze a bőrkereskedők negyedétől.²⁷ Mint a negyed lakói, nagyban hozzájárultak fejlesztéséhez kérvényezve Molsheim ezen területének lecsapolását és fákkal való beültetését.²⁸

A magyarok és a Forradalom

A forradalmi események alatt a huszárezredek, mint az idegen ezredek legnagyobb részét kitevő csapatok, több ízben kifejezésre juttatták a monarchia iránti hűségüket. 1789-ben a Bercsényi és az Esterházy ezredet Párizsba vezényelték, ahol az utolsó pillanatig részt vettek a rend fenntartásában és a monarchia védelmében.²⁹ A huszárezredek néhány egységét még a Varennes-i szökés megszervezésébe is belevonták.³⁰ Mégis, 1792. április 20-a után, amikor a franciák hadat üzentek a magyar királynak, a magyar katonák erősen gyanúsakká váltak a forradalmárok szemében. Ezek az események a magyar katonák tömeges kivándorlását indították el.

A katonáknak természetesen az ezredeikkel kellett tartaniuk, de családjaik Molsheimben maradtak. A katonák feleségeinek 1793-ban lakóhely-bejelentést kellett tenniük, melynek listáját lemásoltam.³¹

Férj	Feleség	Lakóhely
BADDA-BADO Gabriel	STOUTZ Charlotte-Wilhelmine	Molsheim
HOLLOZY Etienne	DENUE DE VOY Rosalie	Mosheim
POLLERECZKY André	HASSELT Françoise-Marguerite	Molsheim

²⁶ ADBR, série C 206. Louis Schlaefli szíves közlése.

²⁷ Louis Schlaefli szíves közlése.

²⁸ ADBR, série C 206-207.

²⁹ E. FIEFFE, *Histoire des troupes étrangères au service de France*, Paris, 1854, I, 346, B. DESCHARD, *L'armée et la Révolution, Du service du Roi au service de la Nation*, Paris, 1989, 174.

³⁰ CHOISEUL, Duc de, *Relation du départ de Louis XVI le 20 juin 1791*, Paris, 1822, 81; G. FISCHBACH, *La fuite de Louis XVI, d'après les Archives Municipales de Strasbourg*, Paris, 1879, 122.

³¹ ADBR, série 133 L 94, 95, 96

POLLERECZKY Mathias	ZORN DE BULACH Octavie	Dorlisheim
REDING DE BIBBEREGG	POLLERECZY Louise- Antoinette	Molsheim

A listán szereplő férjek többsége már a Forradalom előtt elhunyt. Idegen hangzású nevük miatt mégis gyanúsak maradtak. A Pollereczky fivérek az Amerikai Egyesült Államokba mentek, ami nem gátolta meg a felkelőket abban, hogy felvegyék őket a hírhedt emigráns listákra. A Szombathelyi testvérek visszatértek Magyarországra magyar rokonaikhoz.³²

Néhány magyar fia a Forradalom alatt továbbra is a francia zászló alatt szolgált. Ilyen volt Jean-Baptiste Michel d'Hollósy, Hollósy István fia, aki 1787-ben még gyerekként kezdte meg szolgálatát a 3. (volt Esterházy) huszárezredben. 1792-ben már főhadnagy volt, három évvel később pedig kapitány.³³ Decaen tábornok így emlékezik rá feljegyzéseiben:

*"Ebben az ezredben sok jó katonatiszt van, akit megrázott a balszerencse. A huszárok is igen elkeseredtek. Remélem, hogy lesz még alkalmuk feledtetni a velük megesett kínos eseményeket. Felfigyeltem az ezredben egy kapitányra: Hollossy polgártársra. Ha svadronparancsnok lenne, biztosan sokat tehetne. Vitéz, értelmes és becsületes. Ilyen erényekkel csak jó katonatiszt lehet. Érdekel engem."*³⁴

Jean-Baptiste Michel d'Hollósyt 1807. február 10-én valóban kinevezték lovassági őrnagynak.³⁵ Súlyos sebesülései miatt 1813-ban nyugdíjba vonult. 1842. szeptember 4-én hunyt el. Lánya, Hatefeuille özvegye, született Hollósy, 1888-ban apja szolgálatának jegyzékét kérte a Hadügyminisztériumtól.³⁶ A családnak nem tudunk egyéb leszármazottjáról. Egy másik magyar-francia család, a Baddák is végleg Franciaországban maradtak Molsheim környékén. Néhány leszármazottjuk Dorlisheimben jelenleg is él.³⁷

³² Zachar József szíves közlése.

³³ ASHAT, Pensions militaires, 1^o série 63704.

³⁴ DECAEN, Général de, *Mémoires et journaux* (1793-1799), Paris, 1910, 1, 386-387.

³⁵ SHAT, Pensions militaires 1^o série 63704.

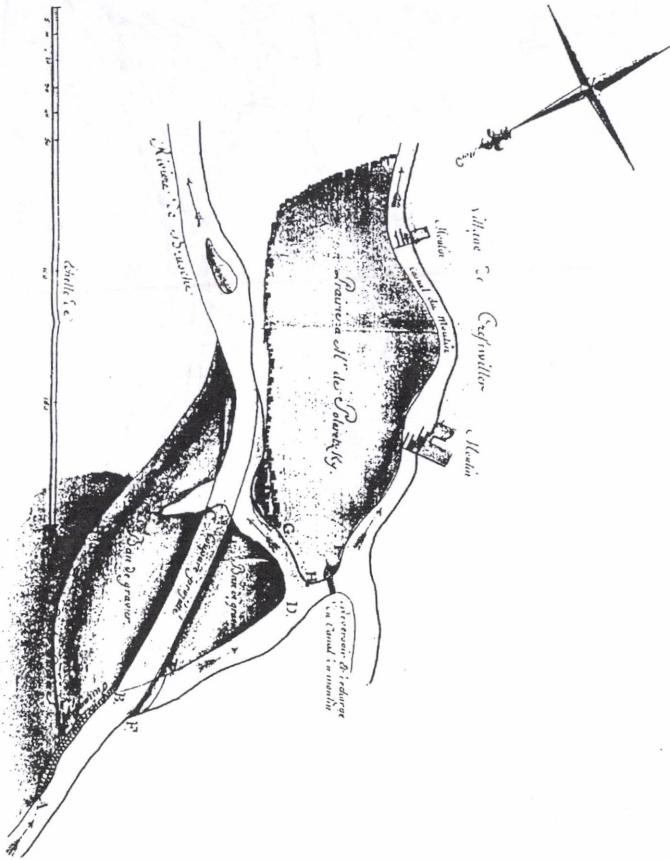
³⁶ Ibid.

³⁷ Louis Schlaefli szíves közlése.

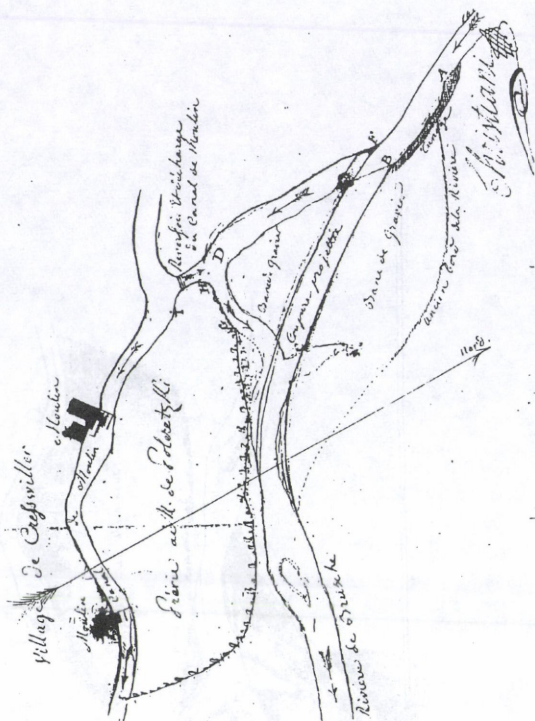
Miért éppen Molsheimet választották letelepedési helyül a francia földre bevándorló magyarok? A kisváros ugyan sokat veszített fényéből a dinamikusan fejlődő Strasbourg mellett, mégis kínált előnyöket ezeknek a tiszteknek. Az ingatlanszerzés talán könnyebb volt itt, mint Elzász fővárosában. Mivel Magyarország különböző vidékeiről származó falusi nemesekről van szó, minden bizonnyal jobban szerették ezt a kis települést, mint a nagy polgárvárost, ahol ezredeik gyakran állomásoztak. Mindenesetre szoros kapcsolatban maradtak egymással, megkönnyítve ezzel sikeres beilleszkedésüket a helyi elitbe.

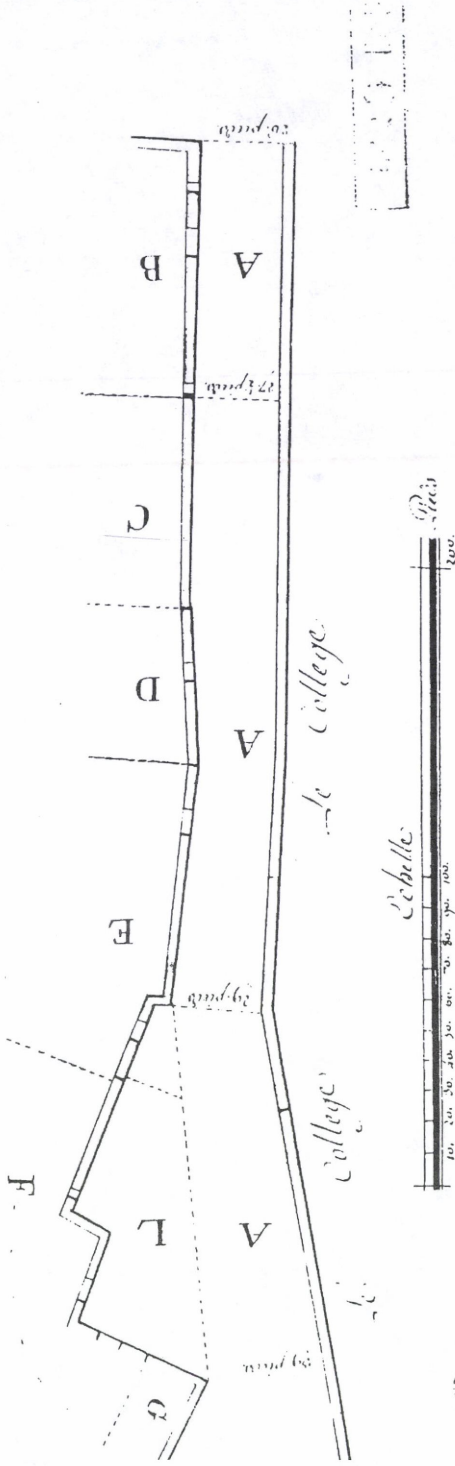
E kis bevándorló magyar közösség jelenléte Molsheimben azért is érdekes, mert egy kicsit átalakítja eddigi képünket a XVIII. századi európai migrációval kapcsolatban. Elzász a XVII. században még maga is bevándorlási terület volt, a XVIII. században pedig már nagy számban érkeztek elzászi telepesek a töröktől nemrégiben visszafoglalt dél-magyarországi területekre, nevezetesen a Bánátba. E korabeli európai mobilitás alapja politikai, társadalmi és gazdasági okokban rejlett.

Un plan dans lequel de la Riviere de St. Charles, par le Village de Esprit, on a le focuson est planifié, ainsi par les deux points de vue et par le plan.



Le village de Cresswiller, dans le département de la Moselle, est un village de Prussiens, lors de l'annexion de la Lorraine française par le roi de Prusse, en la République française.





N. 111, de la rue depuis la cour de la maison de K. versus le Collège de Dacsbau jusqu'à
 la maison de l'ouillage sous A. la rue. B. la cour et C. la maison de M. Hecseus. D. la maison de
 M. Hecseus et E. la maison de M. J. Hecseus. F. la maison de M. J. Hecseus. G. la maison de
 M. Hecseus. L. qui est une cour prise avec la maison de M. Hecseus.



KOMPARATISZTIKA

SZŐNYI GYÖRGY ENDRE

A magyar kultúra tanításának módszertani kérdéseihez

1 Személyes tapasztalatok

Idestova húsz éve tanítok magyar kultúrát külföldieknek. A hetvenes évek végén kezdtem foglalkozni a JATÉra magyart tanulni küldött amerikai diákokkal, majd a Varsói Tudományegyetem Magyar Tanszékén dolgoztam két évet, mint lektor (1980-82); 1986-87-ben az észak karolinai Elon College vendégtanáraként az európai kultúra oktatója voltam, s eközben igyekeztem magyar témákat is érinteni; 1988-tól a JATE hungarológiai programjának vezetője vagyok, melynek keretében 1993-tól beindítottuk a magyar diákoknak ajánlott, „hungarológia-tanár” speciális képzést is. Mindezenközben nem csak azt tapasztaltam, hogy a magyar kultúra célzott tanítása külföldiek számára olyan nehézségekkel állít szembe, melyek a külföldiek eltérő világlátásából, élettapasztalataiból és hiányos ismereteiből következnek; hanem azt is, hogy ezek folyamányaként speciális felkészítést igényelnek az őket tanító tanárok is.

2 Kultúratanítás mint fordítás

Kettős problémával nézünk szembe, melyet a magyar nyelv tanításának analógiájával a következőképpen írhatunk le: nem biztos, hogy az a legjobb „magyar mint idegen nyelv”-tanár, aki a legjobban tudja a magyar nyelvtant és kitűnő magyartanár magyar diákok közösségében. Ugyanígy, nem elég jól ismerni a magyar kultúrát ahhoz, hogy azt sikeresen tudjuk átadni külföldieknek, jól kell ismerni a külföldieket is, tisztában kell lenni sajátosságos korlátaikkal és elvárásaikkal; vagyis nem egy kultúra előadójának kell lenni, hanem két kultúra közötti fordítónak, aki mindkét oldalt jól ismeri és képes arra, hogy nem szószzerinti, hanem értelemszerű fordítással hidat verjen, kommunikációt létesítsen az egymás számára idegen kultúrák között.

2.1 Gadamer az értelem közösségéről

A kultúrák közti fordítást úgy értem, ahogy Gadamer beszél a kommunikatív értelmezésről: a tolmács ösfunkciója, hogy közbeszólás – *interpre*s – révén teremt kapcsolatot. Akkor végzi jól a dolgát, ha eltűnik a dialógus főszereplői között, de minél láthatatlanabb a tolmács, vagyis minél zökkenőmentesebb a megértés, annál sikeresebb a tolmácsolás, fordítás. Nemcsak a nyelvek közötti fordításra, de a kultúra átadására is vonatkozik mindez, hiszen a kultúra maga is szövegszerű, alapvető vonása a nyelviség. „Mi a nyelviség?” – kérdi Gadamer – „Híd vagy korlát? Híd-e amely révén valaki másokkal kommunikál s a másság sodró folyama fölött önazonosságokat épít; vagy korlát, amely határt szab saját önfeladásunknak és elzár minket a lehetőségtől, hogy magunkat teljesen kifejezzük és közöljük.” A cél „az értelem közössége, mely a beszélgetésben alakul ki,” közvetítés „mások másságának áthatolhatatlansága között” (Gadamer é.n., 32-3).

3 A kultúratanítás módszertani háttérrel igényel

Egy kultúra tanítása tehát legalább olyan speciális feladat, mint az idegennyelvi tolmácsolás, s ahogy a tolmácsokat is igen magas szintű és kemény képzés során lehet csak ellátni a megfelelő készségekkel, amellet szeretnék érvelni, hogy nem megy másként ez a kultúra tanárainál sem. Vagyis úgy gondolom, hogy a magyar kultúra bemutatása és terjesztése külföldieknek olyan hivatás, melyet nagy felelősséggel kialakított képzés során lehet szakmává szilárdítani. E szakmai professzionalizmusnak még csak a kezdeteinél tartunk. Nagy eredménynek számít, hogy az Eötvös Loránd és a Janus Pannonius Tudományegyetemen már akkreditálták a „Magyar mint idegen nyelv – hungarológia” szakot, illetve hogy a József Attila Tudományegyetem ugyancsak kifejlesztett egy az ezekhez hasonló, de egyéni sajátosságokkal is rendelkező speciális képzést, melynek egyetemi szakként való akkreditálása 1998-ben elkezdődött. E szakok tanterveiben már felsejlenek azok a keretek, melyek garantálhatják, hogy a magyar követségek kultúratanácsosai és a külföldi magyar intézetek munkatársai, a különböző magyar nemzetközi fesztiválok szervezői, az idegen nyelveken megjelenő magyar újságok és periodikák szerkesztői, és természetesen nem utolsó sorban a külföldön oktató magyar lektorok ne hályogkovács módjára és pusztán intuíciójukra hagyatkozva próbáljanak híveket szerezni a magyar kultúrának.

Lektorok kiválasztásánál ma még gyakran az a kritérium, hogy magyar szakos diplomával rendelkezzenek. Mintha a nemzeti szak elvégzése önmagában garantálná, hogy aki jól ismeri a rendszeres magyar nyelvtant, az automatikusan fogja tudni megoldani a magyar mint idegen nyelv tanítását külföldiek részére, illetve, hogy aki magas szinten tisztában van a magyar történelem és kultúra kérdéseivel (bár a magyar szakosok sokszor nincsenek is tisztában a magyar történelem kérdéseivel, hiszen túlnyomó részben irodalmat és nyelvtant tanulnak) az automatikusan fogja érezni, hogy ebből a külföldinek mit kell átadni.

Elengedhetetlennek tartom, hogy az újonnan beindult hungarológiai képzések keretében tegyünk nagy hangsúlyt a magyar kultúra tanításának módszertanára – ismereteim szerint szerencsére részben már nyitott kapukat döngöttek –, s kívánatosnak tartom, hogy megfelelő koordinációval a tantárgy módszertani alapelveit egyeztessük, bizonyos elvi kérdéseket megvitassunk és ötleteket adjunk egymásnak a speciális felkészítés tartalmi és gyakorlati kérdéseit illetően.

A következőkben néhány ilyen alapelvre szeretnék javaslatot tenni, valamint példákkal szeretném illusztrálni a fentebb mondottakat.

4 A kultúratanítás módszertanának alapelvei

A legfontosabb alapelvre, a „tolmács mentalitásra” már utaltam, és ez természetesen nem csak a magyar kultúra tanításának, de mindenfajta pedagógiának, sőt, bármiféle kommunikációnak módszertani alapelve. Ennek értelmében elengedhetetlen, hogy a magyar kultúra oktatója maga is megpróbálja „idegen szemmel” nézni saját közösségét és hagyományait, azaz semmiképpen se egy kész, lezárt képet próbáljon a külföldre oktatóként, hanem maga is vegyen részt abban a közös munkában, melynek során partnere kialakítja a saját magyarságképét – természetesen önnön nemzeti identitása, ideológiája, értékrendszere függvényében.

Ahhoz, hogy e közös munka sikeres legyen, a „tolmács” tanárnak a következő ismeretekkel kell felvértezve lennie: 1/ ismernie kell a tényanyagot, hogy tudja miről beszél. De ahhoz, hogy azt is tudja *hogyan* beszéljen, 2/ ismernie kell partnerét, annak kultúráját, annak érdekében, hogy megtalálja azokat a pontokat, melyekre a Gadamer által említett képletes hídak verhetők. Mindezeket túl ismernie kell 3/ a kultúra bizonyos általános vonásait, működési mechanizmusát, hogy elméletileg is képes legyen a kapcsolódási pontokat felismerni.

4.1 A „kultúra” terminus értelmezése

A „kultúra” terminust tágan, az „értelmező antropológia” felfogása szerint használom, ahogyan azt Clifford Geertz definiálta, többféleképpen is. Az alábbiakban három definícióját idézem:

1/ „Max Weberrel úgy vélem, hogy az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak” (Geertz 1994, 172).

2/ „Egy nép kultúrája önmaga rendezte szövegek együttese” (Geertz 1994, 169), vagyis a kultúra azon történetek összesége, melyeket magunkról mesélünk magunknak.

3/ Nincs kultúrától független természet: „s kultúra alatt itt nem elsősorban konkrét viselkedési minták – szokások, hagyományok – értendők, sokkal inkább a viselkedést kormányzó ellenőrző rendszerek: tervek, előírások, szabályok, instrukciók...” (Geertz 1973, 49).

Történeti, illetve antropológiai közhely, hogy a kultúra talán legfontosabb mechanizmusa a szimbolizáció. Ebben az összefüggésben válik különösen fontossá Geertz második definíciója: a kultúra azon történetek összesége, melyeket magunkról mesélünk magunknak. E szimbolizáció megértéséhez rendkívül fontos a mögöttes motivációk megértése, azoké, melyek létrehoznak egy ‘imázst’, egy képet, melyet egy kívülállóval meg kell értetnünk (ld. a nemzetkarakterológiával és imagológiával kapcsolatos szakirodalmat; ezekre referenciák in Fülei – Szántó 1990 és Pataki – Ritóók 1999).

4.2 Kultúraértelmezés és a magyar kultúra tanítása

Ahhoz, hogy ezt a képet a kívülállóval meg tudjuk értetni, természetesen magunknak, a magyar kultúrán ‘belülállóknak’ is tudatosítanunk kell. Ezért kezdem a magyar kultúra tanítását – mind külföldi, mind magyar hallgatónak – mindig néhány eklatáns politikai/kulturális szimbolizációs példa elemzésével. A honfoglalás, Szent István, Mátyás király, Széchenyi és Kossuth, a magyar szabadságharcok története – bármely történelmi és kulturális példánál kimutatható, hogy az értelmezések története legalább annyira érdekes és a kultúra szempontjából jelentőségteljes, mint maga a vizsgált jelenség (erről bővebben írtam: Szönyi 1992). Az értelmezések történetében pedig jelen tárgyunk szempontjából különös hangsúlyt kapnak a magyar

történelemre vonatkozó külföldi értelmezések (ld. R. Várkonyi 1999 és Terestyéni 1999 szemléit, valamint Andrescu 1998 esettanulmányát).

Triviális példa, de naponta okoz kisebb-nagyobb konfliktusokat a következő szituáció: ha egy külföldi magyarok közé kerül, s különösen ha meghívják valamilyen baráti társaságba, ahol ünnepelnek, vagy csak egyszerűen előkerülnek a poharak is, biztosra vehető, hogy igen rövid időn belül a gyanútlan vendég Trianon kérdéskörének rejtjelmeiben találja magát. Azt hihetnénk, – s a külföldi különösen azt hiszi! – hogy ez pusztán egy ‘objektíven megközelíthető’ történelmi kérdés, ám mi jól tudjuk: ez korántsem így van. A lényeg a történelmi szimbolizáció mikéntje, a használó közösség elvárásai horizontjának megfelelően. („A kultúra azon történetek összessége, melyeket magunkról mesélünk magunknak.”) Ezt kell először tudatosítania a ‘magyar mint idegen kultúra’-tanárnak, hogy aztán sikeresen kísérelhesse meg a szimbolizációs jelentés átadását a tájékozatlan külföldi számára. Tapasztalatom szerint a magyarok többsége nincs felkészülve efféle feladatok megoldására, s nemigen talál a külföldi számára is érthető és elfogadható módot annak érzékeltetésére, hogy a Trianon kérdéskör mit is jelent a magyaroknak. A külföldi vendég udvarias közömbössége, vagy finom iróniája aztán gyakran vezet sértődéshez, összezőrdüléshez, xenofóbiához, vagyis a kulturális tolmácsolás fiaskóval végződik.

Második példám a művészettörténet területéről adódik. Megfigyeltem művészettörténetileg jól képzett emberek esetében is, hogy saját kanonizált értékeinket a befogadó várakozásait figyelembe nem vevően próbálták átadni: vagyis azt dicsérték például a modern magyar festészet történetében, amire mi általában büszkék vagyunk, amit az Európához való csatlakozásban fontosnak tartunk, tehát például Szinyeyi impresszionizmusát, Rippl-Rónai szecesszióját, a Nyolcak modernizmusát. Mindez szép, de figyelembe kell vennünk, hogy a nyugat-európai modernizmus jól ismert és nagyszerű impresszionizmust, szecessziót és kubizmust teremtett, a külföldit tehát ezen művészeink csak akkor fogják érdekelni, ha enciklopédikus ismeretekre törekszik és egy stíluson belül komparatív igényei vannak. Ebben az esetben olyan taktikával lehet figyelmét eme művészeti értékeinkre irányítani, ha azt hangsúlyozzuk: lám, még az európai művészet végvidékén, mostoha körülmények között is meg tudott gyökeresedni a nyugati művészet – különösen releváns ez a feladat, ha a középkori magyar művészet értékeit próbáljuk bizonygatni egy, mondjuk a katedrálisok hazájából érkezett franciának (egy érdekes párhuzam a magyar zene teljesítményeinek tolmácsolása, ld. Kárpáti 1999).

Természetesen olyan dolgok viszont fogják érdekelni a külföldit, melyek az ő kulturális horizontján unikumnak számítanak. Ilyen például a XIX. századi romantikus-historista festészetünk, melynek éppen történelmünket feldolgozó tematikája lehet egzotikusan vonzó, ám ebben áll nehézsége is: nagy festőink képei érthetetlenek maradnak azoknak, akik semmit sem tudnak II. Lajos, Hunyadi László, Zrínyi és Frangepán, netán Zách Klára sorsáról. E témakörben a kultúra oktatásának egészen más módszertant kell követnie, mint a korábbi példa, a magyar gótika, vagy az impresszionizmus esetében.

Nem kell csodálkoznunk, ha festészetünkben a külföldit a könnyen emészthető egzotikum, tehát a népi iskola, a rurális témák ragadják meg. Rossz politika, ha mindjárt azzal riasztjuk el, hogy az csak giccs, nem érdekes, bezzeg ami őt nem igazán érdekli, az hallatlan, összeméri értékeket képvisel. Nem azt akarom mondani ezzel, hogy saját értékeinket automatikusan adjuk fel és szolgálain próbáljunk figyelmet kelteni, sikert elérni, hanem csak azt, hogy kellően fel kell készülni a befogadó sajátos szempontjaiból, és hogy a két értékrendszer eltéréseit szakmailag is megalapozott tapintattal kell kezelni annak reményében, hogy valakit megnyerjünk kultúránknak (v.ö. Fülei-Szántó 1989).

Képzelnék el, a fenti szituáció milyen követelményeket állít azzal a fesztiválrendezővel szemben, aki külföldieket is vonzó művészeti kínálatot próbál szervezni a Pécsi Nyár, vagy a Szegedi Ünnepi Hetek rendezvénysorozatába. Vagy képzelnék el azt a magyar lektort, aki a beszédgyakorlat órán megkérdezi tanítványait, hogy a nyári szabadság alatt Magyarországon kalandozva milyen kiállításokat láttak, és azok hogyan tetszettek nekik. A fesztiválrendezőnek éppúgy művészettörténeti ismeretekre van szüksége, mint a lektornak, márpedig valamennyire is használható művészettörténetet nálunk a szakos hallgatókon kívül senkinek sem tanítanak a felsőoktatásban. De hiába is ismerik a magyar művészettörténetet fesztiválszervezőink és lektoraink, ha a további, imént taglalt készségeknek nincsenek birtokában, vagyis nem ismerik a kulturális „tolmácsolás” módszertanát.

5 A kulturális módszertanoktatás tartalmi határai

További súlyos dilemma, hogy hol húzzuk meg e módszertanoktatás anyagának tartalmi határait. Hol végződik a kultúra? Ha komolyan vesszük a már kétszer idézett Geertz-definíciót, akkor gyakorlatilag végtelen kiterjedésű tématerülettel állunk szemben, hiszen a magunkról magunknak mesélhető történetek tárgyköre behatárolhatatlan, s nincsen

olyan időben megtörtént esemény, vagy időben kimondott gondolat, melyhez ne tapadhatna szimbolikus interpretáció.

Következő példám arra utal, hogy a szokásos magyar képzés, még egyetemi szinten sem biztosítja a magyar kultúra bemutatásánál szükséges tartalmi spektrumot. Sajnálatosan megfigyelhető, hogy egy átlagos magyar bölcész – akár magyar szakos, akár nem – igen keveset tud a természet- és társadalomtudományok kiváló magyar képviselőiről, akik jelentősen hozzájárultak a XX. század világtudományának fejlődéséhez. Nem tudna kapásból felsorolni olyan magyar tudósokat, akik külföldi működésük során Nobel-díjat kaptak, sosem hallott azokról a magyar szellemi körökről, például a *Vasárnapi Kör*ről, melyek egyetemes gondolkodókat indítottak útnak a világban (Mannheim Károly, Hauser Arnold, Polányi Mihály); fogalma sincs a magyar pszichoanalízis hozzájárulásáról a freudizmus fejlődéséhez (Ferenczi, Róheim), szinte semmit sem tud Lukács Györgyről, legkevésbé azt, hogy munkássága még ma is fontos eleme a nyugati kulturális elméleteknek, s hogy ott többet idézik, mint itthon; nem tudja, hogy kik azok a jeles mai magyar tudósok, akik külföldön is elismerésre méltó munkásságot fejtenek ki, akár úgy, hogy hazai egyetemi katedrájuk mellett valamely külföldi intézményben is rendszeresen tanítanak (Kornai János, Berend T. Iván, Szelényi Iván, Szegedy Maszák Mihály, Kulcsár Szabó Ernő stb.); nem ismeri a magyar zene hozzájárulását a modern zenetörténethez, s ugyancsak nem tud a magyar zenei előadóművészek nemzetközi sikereiről stb. Márpedig sem egy magyar lektor, sem egy kultúratanácsos nem hivatkozhat arra, hogy a magyar felsőoktatásban ismeretlen tantárgy a tudománytörténet, vagy hogy ő történetesen nem szereti a komoly zenét... (a magyar tudomány teljesítményeinek külföldi recepciójához ld. Abonyi 1999 és Endrei 1999).

A felsorolással érzékeltetni akartam, hogy mennyi olyan fontos kérdésben kellene – a magyar kultúra tanításának módszertani foglalkozásain – eligazítanunk magyar hallgatóinkat, melyekben nemzeti képzésük során fehér foltok maradnak.

6 Konklúzió helyett

Kérdésfelvetéseimmel annak a meggyőződésemnek kívántam hangot adni, hogy a magyar kultúra tanításának módszertana – mint önálló tantárgy – kulcsszerepet kell hogy kapjon a „Magyar mint idegen nyelv; hungarológia” akkreditált egyetemi szak tantervében. Továbbá arra is utalni kívántam, hogy milyen sokágú problémarendszerrel kell

annak szembenéznie, aki e tantárgy tematikájának kidolgozásába belevág. Két első példám – Trianon-komplexus és a művészettörténetből vett – elsősorban módszertani jellegű problémákat vetettek fel, míg a harmadik, a tudománytörténeti, arra utalt, hogy a szokásos magyar képzés, még egyetemi szinten sem biztosítja a magyar kultúra bemutatásánál szükséges tartalmi spektrumot. További megfontolás tárgyát képezheti, hogy e tartalmi hiányosságok pótlására a módszertani óra-e a legalkalmasabb, vagy inkább további szaktárgyi órák bevezetésére lenne-e szükség. Akárhogy is érvelünk, egy dolog világos: a magyar kultúra professzionális közvetítését csak jól átgondolt szakmai képzéssel biztosíthatjuk, ennek megalapozásához pedig szakmai közéletre, eszmecserekre és együttműködésre van szükség. Ezt kívánja segíteni a most megújult *Hungarológia* folyóirat is, és a fenti rövid szemlémben felvetett problémakörnek két rovatával is vita- és módszertani fórumot kíván nyújtani. Az általam szerkesztendő „Komparatisztika” rovat olyan cikkeket közöl, melyek úgy vizsgálják egy-egy irodalmi, művészeti, kulturális témát vagy jelenséget magyar és külföldi összehasonlító megközelítéssel, hogy az összehasonlítás célja a külföldi olvasó számára a magyar kultúra megértését szolgálja. Mivel e folyóirat nyelve magyar, természetesen nem az az elsődleges cél, hogy e cikkeket külföldi olvasók közvetlenül tanulmányozzák, hanem inkább az, hogy általuk példát mutassunk a magyar kultúra gyakorló és leendő tanárainak a problémafölvetések és megoldások mikéntjét illetően. Folyóiratunk másik rovata, a „Műhely” többek között a hungarológiaoktatás dokumentumait kívánja bemutatni és vitára bocsájtani. Itt kerülhet majd sor reményeink szerint tantervek közzétételére és olyan szakmai viták lefolytatására, melynek eredményeként jómagam *A magyar kultúra oktatása külföldieknek* tantárgy tantervének (tovább)fejlesztését és színvonalának jelentős emelését remélem.

Hivatkozások

- Abonyi Iván. 1999. „Adalékok egyes magyar (származású) kutatók és eredményeik külföldi megítéléséhez”. In Pataki–Ritoók 1999, 181-6.
- Andrescu, Gabriel. 1998. „The Transylvanian Issue and the Issue of Europe.” *The Hungarian Quarterly* 1998.4 (Winter): 56-64.
- Endrei Walter. 1999. „Magyar természettudósok és műszaki alkotók külföldi enciklopédiákban.” In Pataki–Ritoók 1999, 187-92.
- Fülei-Szántó Endre. 1989. „Hungarológia és európaiság.” *A hungarológia oktatása* 3.5-6: 3-10. — 1990. „A nemzetkarakterológia mint diszciplína.” *A hungarológia oktatása* 4.7-8: 3-6.

- Gadamer, Hans Georg. [é.n.]. „Szöveg és interpretáció”. In Bacsó Béla ed., *Szöveg és interpretáció*, Budapest: Cserépfalvi, 17-43.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books; — 1994. *Az értelmezés hatalma*. Vál. Niedemüller Péter. Budapest: Századvég
- Kárpáti János. 1999. „Az ungarescától az *Allegro barbaroig*. A magyar zene külföldi fogadtatása”. In Pataki–Ritoók 1999, 197-206.
- Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond eds. 1999. *Magyarságkép és történeti változásai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémiai (Magyarország az ezredfordulón. Műhelytanulmányok)
- R. Várkonyi Ágnes. 1999. „Történelmünk nemzetközi jelenlétének alternatívái”. In Pataki–Ritoók 1999, 105-15.
- Szőnyi György Endre. 1992. „Hungarian Idiosyncrasies Explained to Foreigners”. In György Kukovecz ed. *Teaching Modern History. Experiences and Prospects*. Szeged: JATEPress, 29-37.
- Terestyéni Tamás. 1999. „Magyarország-kép néhány mértékadó nyugati sajtótermékben.” In Pataki–Ritoók 1999, 163-80.

FAZEKAS TIBORC

A kortárs magyar irodalom szerepe az országismereti fordításokban

1 A fordítás mint nyelvtanítási eszköz

A nyelvvoktatás történetében mindig jelen volt a szövegfordítás mint a nyelv megtanításának eszköze, csupán annak eredményessége és alkalmazhatósága vált időnként vitatottá. Az utóbbi évtizedekben felerősödött kommunikációcentrikus, a beszélt nyelvre összpontosító oktatási formák természetesen valamelyest háttérbe szorították a szövegfordítási gyakorlatokat a tanítási anyagban, ám a szakmai – különösen pedig a fordítói – képzésben változatlanul kiemelkedően fontos elem maradt a szövegfordítás a tananyagban. Nem elemezhető ehelyütt az a dinamika és érvelési rendszer, amely a fordítási gyakorlatok pedagógiai-szakmai megítélését illeti, de maga a fordítás mint mentális-nyelvi eljárás elkerülhetetlenül végigkíséri a nyelvtanulás minden szakaszát. Némileg leszűkítve úgy is fogalmazhatunk, hogy a nyelvtanulók a kezdet kezdetén általában mások előre megadott mondatait fordítják oda-vissza a különböző nyelvkönyvekből és gyakorlatgyűjteményekből, majd bizonyos haladást elérve eljutnak addig, hogy saját (anyanyelvi) gondolataikat-mondataikat is képesek lefordítani arra az idegen nyelvre, amit tanulnak. Ez az önnön magunk mondatait egyenként lefordító szakasz azután elég hosszan tarthat, míg a tanuló eljut az automatikus idegennyelvi fogalmazás színvonalára, ahol a fordítás, mint mechanizmus már alig játszik szerepet.

Minden személyes elgondolástól és iskolák vagy divatok sugallta szakmai meggyőződéstől függetlenül igaz, hogy az automatikus, készség-szintű idegennyelv-elsajátítás elérését megelőző tanulás során a szövegfordítás mint művelet alapvető tudásfejlesztő funkciókat tölt be. *Egyrészt* minden esetben erősíteni képes a szövegkörnyezet segítségével a lexikai memória kötődéseit, a szójelentések árnyalatainak, a szinonimák jellegzetességeinek megjegyzését. *Másrészt* a mondat szerkesztés igen összetett problémakörét is teljes egészében magában foglalja, beleértve a szintagmatikus szerkezetek és a szintaktikai szabályok buktatókban oly gazdag területét. Ennek következtében, *harmadrészt*, olyan nyelvek

közötti kontrasztív és tipológiai vonások felismerését és nyelvhasználatbeli alkalmazását teszi lehetővé, amelyeket különben csak borzalmasan nehéz szabályozón elsajátítása révén sikerülhetne megtanulni. *Negyedrész*t, s talán ez lenne ezen írás legfontosabb mondandója, a jól végzett fordításon keresztül lehetőség nyílik a nyelven, a szabályrendszereken túlmutató, emberi-kulturális vonások beépítésére az oktatás folyamatába, s ezzel tulajdonképpen a nyelvet tanulók igazi, belső nyelvtanulási motivációinak kielégítésére, visszaigazolására.

Az elmondottak természetszerűleg érvényesek a magyar nyelv tanításánál is. Mi több, úgy vélem, a magyar nyelvet tanulók esetében a felsorolt körülményeknek még a megszokottnál, vagy a nemzetközi gyakorlatban általánosan elfogadottnál is több figyelmet kell szentelnünk, mert nyelvünk szerkezeti sajátosságaiból fakadóan *a magyar nyelv elsajátításának folyamata óhatatlanul hosszú grammatikai-morfológiai tanulási szakaszt igényel*. Ez a nyelvtanításban jól ismert probléma a tanulóknál könnyen azt a látszatot kelti, hogy nem a kellő, a „megszokott” gyorsasággal és eredményességgel haladnak a tananyagban. Nem feledhetjük, hogy az átlagos nyugat-európai ember „idegennyelv-tanulás” alatt tipológiailag többé-kevésbé rokon nyelvek megtanulását érti, még akkor is, ha ezt nem tudja. A tipológiai különbség a német és a francia, az angol és az olasz, de még a spanyol és az orosz között is csak töredéke annak, mint ha valaki a felsorolt nyelvek bármelyikét anyanyelveként beszélve magyarul, finnül, vagy éppen törökül kezd el tanulni. Másképpen fogalmazva: a magyart idegen nyelveként tanulók döntő többsége gyakorlatilag életében először éppen a magyar nyelv tanulása során találkozik az igazi nyelvi „idegenség” fogalmával. Bizony ugyancsak vigyáznunk kell a magyar nyelv tanításakor arra, hogy ezen új, és nem nagyon kellemes élmény tagadhatatlan negatívumai ne a nyelv (vagy a nyelvet oktató, annak módszerei és taneszközei) hibájaként összegződjenek a tanulók szemében, hanem mint egyszerű tények, kihívást, még több tanulási motivációt jelentsenek.

Jól illusztrálja nyelvszerkezeti „másságunkat”, hogy míg az általánosan elterjedt angol nyelv tanulásakor egy egyszerű formula, pl. az „*I drink tea*” mondat megtanulása révén, a benne szereplő szövelemek intenció szerinti változtatgatásával azonnal elvileg korlátlan számú közlést (mondatot) hozhatunk létre, addig a magyar tanulás esetében minduntalan és minden szinten beleütközünk a nyelv szerkezetéből fakadó szövevényes összefonódottságokba (magánhangzó-illeszkedés, kötőhangzók használata, a névmások szerepe, a toldalékok formái, rendje

és kombinatorikája, alanyi és tárgyias igeragozásunk kettőssége, az egyes szóalakok állandósága, illetve változékonysága, szórendi kérdések, stb). Próbáljuk csak meg a fenti mintára, a „*Teát iszom*” jelentésű mondat elemeit másokra kicserélni, s mindjárt látjuk, hogy a magyar nyelv szinte minden sajátossága azonnal a maga teljességében a nyakunkba zúdul¹.

Ha nem a kényszer, hanem az értelem révén szeretnénk megért-etni nyelvünket, akkor éppen a felsoroltak miatt minden alkalmat meg kell ragadnunk a tanítás során arra, hogy lehetőleg lazítsunk a nyelvünk jellegéből fakadó igen súlyos tanulási koncentráció-igényen. Erre a célra is alkalmasak a könnyebb fordítási feladatok, bár funkciójuk itt még egészen más, mint amit a tanulás későbbi szakaszában, a szakszerűen felépített fordítási gyakorlatokkal el lehet érni.

2 Fokozatok a fordítás alkalmazásának gyakorlatában

Még a legújabb magyar nyelvkönyvekben is biztos eleme a leckék felépítésének a gyakorlatok körében néhány mondat magyarból, illetve magyarra való lefordítása, még akkor is, ha a feladat teljes egészében a nyelvi leckében szereplő szó- és szófordulatanyagot adja csupán vissza. A leckét kísérő és kiegészítő anyagok között a korábbi nyelvkönyvekben ugyancsak gyakorta bukkanhatunk közmondásokra, szállóigékre, idézetekre, anekdotákra is. Ezek a műfaji megnevezésük szerint „egyszerű formulák”-nak nevezett kisebb szövegek már csak sajátos műfajuknál fogva is önálló, különleges nyelvi szintet képviselnek, segítik megérteni a nyelvi formákban kifejezett sajátosságokat, pszichológiai és történelmi jellegzetességeket. Fordításuk során nem először, de valószínűleg a legfeltűnőbb, legizgalmasabb formában szembesül a nyelvet tanuló diák a nyelvek közötti kulturális különbségekkel, s kezdi felismerni valamiféle „metanyelv” jelenlétét a mindennapi, „normális” nyelvhasználat formái és funkciói mellett.

Ennél az „alapfoknál” sokkal nehezebb és összetettebb fordítási gyakorlat-szintek is megjelennek, különösen az egyetemi szintű magyar nyelvoktatás során, ahol gyakorlatilag minden helyszínen, minden tanulócsoporthoz és minden egyes alkalommal, még az azonos célú és tananyagtartalmú tanórákon is másképpen zajlik a tanítás. E sokféleségnek rengeteg okát ismerjük, az országok közötti különbségektől a nyelvek közötti eltérésekig, a magyar nyelvkönyvek

¹ lásd erről bővebben Keresztes László: Die Probleme der Ungarisch lernenden Finnen. *Hungarologische Beiträge* 2. Jyväskylä 1994, 127-139. o.

általános jellegétől a diákok eltérő szintű és tartalmú érdeklődéséig bezárólag. Egy dologban viszont bizonyosak lehetünk: mivel kánonszerűen használható, ideális és univerzális felsőoktatási magyar nyelvkönyveink nincsenek (s nagy valószínűséggel nem is lesznek), a magyar nyelv tanításának eredményessége döntően függ a nyelvet oktató tanár személyes elkötelezettségétől, önálló módszereitől, pedagógiai adottságaitól és képzettségétől.

Saját magam több mint húsz éves magyar nyelvoktatási tapasztalatai többek között egyértelműen mutatják, hogy az egyetemi szinten folyó (és a finnugrisztika részeként megvalósuló) magyar nyelvtanítás sokkal intenzívebb és a tananyagon belüli megoszlást, súlypontozást tekintve is hangsúlyozottabb elméleti és grammatikai tartalommal folyik, mint az általánosabban elterjedt nyelvek oktatási formáinak inkább kommunikációs célú képességfejlesztő módszerei. Persze e tekintetben is jelentős változások zajlanak, mert az egyetemeken is egyre jobban érezhető az igény az elméleti ismeretek helyett a gyakorlatibb, közvetlenebb hasznot hozó tudás formáinak fejlesztésére, no meg az oktatási variációk száma is a helyszínektől függően igen sokféle lehet. Az „életszerűség” iránti igény azonban minden esetben és formában jelen van, de a rendelkezésünkre álló tanítási anyagok, tankönyvek, gyakorló szövegek csak igen csekély részben képesek valóban hasznavethető szövegeket biztosítani tanárnak-tanulónak egyaránt.² A fordítás, az összefüggő szövegyakorlás ebben az értelemben és a gyakorlati nyelvtudás céljait szem előtt tartva alig juthat szerephez, legalábbis a tanuláshoz ebben a „már nem kezdő, még nem haladó” szakaszában. Ekkor többnyire csak a találóan „senki földjén”, vagy „Seholországban” zajló kommunikációs szituációk (posta; bevásárlás; érkezés a pályaudvarra, repülőtérre, stb.; betegség; hétvégi kirándulás és egyéb ismert helyzetek) egyre kevésbé országspecifikus gyakorlása és fejlesztése történhet meg.

Külön szerepe van a fordítás gyakorlatában a *fordítás irányának* is: általában a magyar szövegek idegen nyelvre fordítása jelenik meg az oktatás elején, a magyarra való fordítás még csupán meglehetősen egyszerű mondatokra korlátozódik. Minőségi ugrást jelent ehhez képest a

² lásd erről részletesebben Holger Fischer: Puszta und Balaton, Paprika und Gulasch. Das landeskundliche Ungarnbild in Ungarisch-Sprachlehrbüchern. In: Holger Fischer (szerk.): Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn. Materialien des wissenschaftlichen Symposiums am 26. und 27. Mai 1995 in Hamburg. München 1996, 107-130. o. (Aus der Südosteuropaforschung 6)

hosszabb, összefüggő idegen nyelvű szövegek magyarra való fordításának gyakorlata nagyjából a középhaladó szinttől kezdődően. Az efféle fordítási feladatok (gyakorta vizsgák, illetve tesztek részelemeként) hallatlanul pontos képet adnak a tényleges nyelvtudásról, hiszen a nyelvismeret minden szintje a szintek egységében jelenik meg. A nyelv tanulásának-tanításának ez tehát igen hatékony és izgalmas formája, de a további nyelvfejlesztési szakaszban ismét a magyarról idegen nyelvre való fordítás dominál. A nyelvtanulás céljainak mai skáláján ugyanis az elhelyezkedési lehetőségek és a szakmai tudás csúcán leggyakrabban valamiféle fordítói tevékenység áll, aholis érvényesül az a maxima, hogy *a fordító az anyanyelvére fordító embert jelenti*. Vagyis a mi esetünkben azokat, akik magyarból fordítanak idegen nyelvekre, s ezért jelenik meg a fordítási gyakorlatok hierarchiájának betetőzéseként a magyar irodalmi szövegek idegen nyelvekre való fordításának igénye.

Mindezek alapján válik fontossá az az egyébként mellékesnek is felfogható körülmény, amit bizonyosan nem csak az én tapasztalataim igazolnak, hogy a magyarul tanulók egy igen jelentős része komolyan ismeri a magyar irodalmat és egyben határozottan érdeklődik is iránta. Ezt a körülményt is érdemes és szükséges szem előtt tartanunk a tanítási anyagok kiválasztása, a tananyag felépítése során. Az ilyen érdeklődésű diákok viszonylag hamar szeretnének irodalmibb jellegű fordítási gyakorlatokon is részt venni, s ezt a kedvező körülményt könnyen fel tudjuk használni nyelvtudásuk hatékony továbbfejlesztésére.

3 A szöveg mint a fordítás gyakorlásának kulcsa

Nyilvánvaló, hogy az elmondottak szerinti oktatási formák erősen „szövegigényesek”, a tanári óraelőkészítő munka tetemes részét a válogatás és az összeállítás teszi ki. Ez persze az intézeti könyvtárak felszereltségétől függően lehet öröm, de ugyanígy vesszőfutás is a mindenkori nyelvtanár számára. Bár az elektronikus rendszerek, a „világháló” és a „Magyar Virtuális Könyvtár” révén egyre több lehetőség nyílik korábban nehezen megközelíthető szövegek gyors beszerzésére is (gondolok a különböző folyóiratok – Élet és Irodalom, Filmvilág, Magyar Narancs, a napilapok egy része – gyorsabb és könnyebb/olcsóbb elérhetőségére), ám a technika áldásai annak átkaival karonfogva jelennek meg: a kinyomtatáskor a magyar helyesírásban használatos különleges betűink (különösen az „ő” és az „ű”) helyén igen élvezetes és változatos grafikai furcsaságokat fogunk találni, ezeket mind korigálni kell a tanítási órákon történő felhasználásuk előtt.

Szöveggyűjtemények korábban is készültek a különböző nyelvkönyvek kiegészítéseiként³, ám e munkák döntő többsége mindenképpen magán viseli legalábbis a tankönyvet írók pedagógiai koncepcióját, rosszabb esetben pedig születésük korának egyéb lenyomatait is (ami persze önmagában még nem jelenti hasznavehetetlenségüket, ellenkezőleg, sok ma már csupán fogalomként létező, egykor a hazai mindennapokat meghatározó jelenséget kiválóan képesek megéreztetni a jól kiválasztott szövegek). Még a jó válogatások esetében is gondot okozhat azonban a kiadvány minősége, hiszen a lábjegyzetben említett Hlavacska-Hoffmann kiadvány jegyzetként, a „megszokott” gépelt formában jelent meg, szinte lehetetlenné téve a benne oktatási célokra színvonalasan kiválogatott és feldolgozott szöveganyagok használható minőségben történő sokszorosítását. Az ugyanis megintcsak nehezen képzelhető el, pontosabban még nehezebben valósítható meg, hogy minden diákkal minden évben megvetessük az említett jegyzetet (s ennek természetesen nem a kiadvány ára az akadálya).

Vagyis továbbra is a tanár önálló munkája és az adott csoport érdeklődése, munkája dönti el, hogy (ha egyáltalán, akkor) mi kerül be a tankönyvek fordítási feladatain túl a fordítandó szövegek körébe. A Hamburgi Egyetem Finnugor Szemináriumában a magyar nyelv tanításakor általában a harmadik szemesztertől kezdődően nem használjuk tovább az addigi tanulás alapját képező nyelvkönyvet.⁴ A

³ Csak példaként említem meg ehelyütt Bánhidi Zoltán-Jókay Zoltán: *Ungarisch über Ungarn* című 1962-ben Budapesten, illetve Hlavacska Edit-Hoffmann István: *Magyarul – felső fokon* című, 1991-ben Budapesten megjelent munkáját.

⁴ Ez még mindig Ginter Károly-Tarnói László „*Ungarisch für Ausländer*” című, először 1974-ben, Budapesten megjelent munkájának legutóbb kiadott változata, annak ellenére, hogy időközben legalább további 5 német anyanyelvűeknek írott magyar nyelvi tankönyv is megjelent a piacokon (a Magyarországon kiadott, pontosabban nem részletezett „külföldieknek” készült magyar nyelvkönyveket ezúttal figyelmen kívül hagyva). Egyebek között 1977-ben a Langenscheidts *Praktisches Lehrbuch* sorozat „*Ungarisch*” című kötete, melynek szerzője Érsek Iván; Mikešy Sándor: *Ungarisches Lehrbuch* című, 1978-ban Budapesten megjelent tankönyve; Szili Katalin és Szalai Zsuzsa: *Lépésről lépésre* című, először 1990-ben, Bécsben kiadott tankönyve; Silló Ágnes: *Szituációk* címmel 1995-ben Münchenben megjelent tankönyve, valamint Julianna Graetz: *Lehrbuch der ungarischen Sprache* című, 1996-ban Hamburgban kiadott munkája. Közülük az utóbbi három viszonylag jól használható az egyetemi szintű és tartalmú nyelvtanításban, ám beszerzésük csaknem annyiba kerül, mint egy-egy modern angol, francia, vagy spanyol nyelvtanítási anyagé. Ugyanakkor a magyar nyelv megtanulása, tudása nem jár olyan egyértelmű „világi”

diákok ekkorra már jól ismerik a magyar ige- és főnévragozás, a névmások, a birtokos szerkezetek legfontosabb típusait. Ettől az időponttól kezdve további két szemeszteren át, a nyelvi kurzusok végeztéig már csak célzatosan kiválasztott szövegekben előforduló grammatikai-nyelvi impulzusokra felépített formában folyik a nyelvoktatás. Kezdetben természetesen kisebb, rövidebb egységek, később már hosszabb és irodalmibb formák szolgálnak alapul a tanításhoz. Összesen, egy máig mintegy hetven darabra növekedett gyűjteményből kerül ki az a szöveg, amit a tanórákon kettős céllal használunk fel. Az egyik cél magától értetődően a nyelvtanítás, tehát a szövegek az adott sorrendben alkalmasak kell legyenek a még hiányzó grammatikai ismeretek módszeres és logikus átadására. A másik cél az, hogy a nyelvi ismereteken túl azokat a sajátosságokat is megéreztesük a nyelvet tanulókkal, amelyek a magyarok kultúrájával, történelmével, lelki világukkal állnak összefüggésben. Vagyis korszerű terminológia szerint ország- és emberismereti tartalmakat is közvetíteniük kell a nyelvi újdonságok mellett.

Archaikus és modern nyelvi változatok, köznyelvi és irodalmi (lírai, prózai), illetve énekelhető szövegek, különböző műfajtypusok (a keresztretjvénytől a mondókákön át az újságcikkekig) adják itt a nyelvtanuláshoz felhasznált szövegválaszték zömét. Kezdetben inkább köznyelvi, később egyre inkább irodalmi szövegekkel dolgozunk, így a nyelvi kurzusok végeztével a diákok számára is könnyebb az átmenet a nyelvtanulás következő szintjét jelentő és körükben nagyon népszerű irodalmi műfordítási gyakorlatokhoz. Ez a szint azonban már a speciális képzési formák közé tartozik, a jelen írás viszont csak az országismereti oktatás szempontjából felhasználható irodalmi szövegek fordításának kérdéseivel kívánt közelebből foglalkozni.

Itt rögtön meg kell említenünk, hogy tantervünknek megfelelően Hamburgban az országismeret ugyan az egyik választható specializálódási lehetőség a finnugrisztika magyar szakosodású hallgatói számára, maga a specializálódás azonban csak részben zajlik önálló, célzatos tanórák keretében (a jelenlegi helyzet kialakulásában Németországban egyebek mellett az egyetemek oktatói állományának és felszereltségének hiányosságai, az utóbbi évtizedek leépítései és a „takarékoság” is döntő szerepet játszanak). Sokkal jellemzőbb, hogy a

előnyökkel mint a modern világnyelveké, presztízszünk inkább szellemi, mint anyagi természetű, ezért nem olyan egyszerű a költségeket, a könyv megvételét áthárítani a diákokra.

speciális tartalmak más tartalmakkal ötvözve, azokkal együtt bukkannak fel, a meglévő emberi-anyagi óralehetőségek intenzívebb kihasználása révén. Ez vezet ahhoz, hogy végeredményben a nyelvoktatási óra sem marad pusztán nyelvoktatás, hanem az országismeretet és történelmet éppúgy magában foglalja, mint ahogyan a fordítási gyakorlatok is szociológiai, kulturális és egyéb ismereteket is közvetítenek. Így érthető meg világosabban a címben megfogalmazott összefüggés is az országismeret és az irodalmi szövegfordítás között.

4 Irodalom – fordítás – országismeret

Az irodalom, az irodalmi szöveg többféle „üzenetet” foglal magában. A nyelvi megformálás, a szavak révén minden szövegnek van közvetlen nyelvi üzenete (a) is, ezt a nyelvi formát használjuk fel a nyelvtanítás során a harmadik szemesztertől kezdve arra, hogy impulzusokat és konkrét példákat nyújtsunk a magyar nyelv használatára. Ugyanakkor a műalkotás tartalma további üzenetek átadására is kiválóan alkalmas, mindenekelőtt a nehezen verbalizálható, vagyis csak összetettebb, tudományosabb formában kutatható mentális és kulturális vonások hatalmas köréből (b). Ezek a vonások pedig éppen az országismereti tananyag legizgalmasabb, legnehezebb és sokszor a legtöbb félreértésre és tudatos félremagyarázatra, misztifikálásra is okot adó elemei.

A felszólító mód (a) használatát lehetséges Kölcsey Himnusza első versszakának példájával úgy bemutatni, hogy egyben arra is alkalmunk nyílik, hogy megértessük, miért éppen az és úgy (b) szerepel a szövegben, amit a költő leírt. Ismert közmondásunk, mely szerint „Kötél áztatva, asszony verve jó” nem csupán a határozói igenevek magyarban gyakran használt alaki jegyeit (a) mutatja be a diákoknak, hanem egyúttal heves vitákra is kiváló alkalmat ad a nemek kultúránként eltérő egymás közötti viszonyának tisztázása, s a magyarországi helyzet jellegzetességeinek részletes megtárgyalása kapcsán (b).

Egy-egy magyar vicc nyelvi csattanója mögött olyan szellemes gondolati és adott esetben nyelvi fordulatok bújnak meg (az ugyancsak jellegzetes és a viccek tekintélyes hányadában központi szerepet játszó, alapvető trágárságot ezen alkalommal figyelmen kívül hagyva), hogy magyarázat nélkül nem képes őket megérteni az idegen. Az efféle magyarázatokkal ugyanakkor éppen alapvetően fontos, és a megszokottól már-már agressziót, konfliktust szító mértékben eltérő vonások megértését és elfogadását könnyítjük meg a tanulóknak. Kiváló példa az

efféle összetett esetekre a világhálóban az iNteRNeTTo oldalain „A hét vicce” kategóriában 1997. augusztus 4-én megjelent szöveg:

„A rongybaba felháborodottan meséli a játékmacinak:

-Képzeld maci, ez a Pistike megint kitépte az egyik kezemet.

-Cseppet se bánkódj rongybaba, menj oda a fiókhoz és vedd ki a takarékszövetkezet!”

Örkény István egyperces novelláinak abszurd darabjai szinte hagyományos segédeszközeivé váltak a nyelvtanításban a magyarok világlátásának megértéséhez. Ezt még az sem zavarja igazán, ha pl. a közismert „Budapest” című remekműben ilyen mondatot is találhatunk: „Hirtelen az egész városban megálltak az összes villamosok.”⁵ (kiemelés tőlem – F. T.) A jó nyelvtanár eleve tudja, hogy mire végre sikerül valamiféle szabályt kellő biztonsággal megértetnie a diákokkal, a legelső nyelvi anyagban, amit kézbe vesznek, nagy valószínűséggel ott lesz egy, az éppen megtanult szabálynak homlokegyenest ellentmondó példa. Bár a fenti mondat a nyelv szigorú szabályai szerint sántít, a novella attól még remekmű (s legelső megjelenésekor nyilván kiadói lektorok is elolvasták, s a szó mindkét értelmében „helybenhagyták” a szöveget). A tanítás során pedig ékesen bizonyítja, hogy (amit lépten-nyomon be kell vallaniuk a nyelvtanároknak) *a beszélt köznyelv Magyarországon is alaposan eltér a nyelvi normától* (gondoljunk csak az ikes igék egyre kevésbé szabályos használatára, a kérdő mondatok gyanús hanglejtési mintáira, vagy az „az Ági azt mondta, hogy...”-féle esetekre).

A remekművek, a páratlanul sokoldalúan felhasználható és felhasználandó magyar szerzők és szövegek sora szerencsére igen hosszú. Kosztolányi mívés tárcái, Illyés naplófeljegyzései éppúgy képesek messze a nyelvi tartalom túlmutató elemek megéreztetésére, mint Karinthy Frigyes vagy Rejtő Jenő klasszikussá vált stílusparódiái, Nagy Lajos *Képtelen állatkertje*, vagy Tabi László jegyzetei.

Mivel az országismeret oktatása elsősorban a jelen pontosabb megértését célozza, természetesen kiemelkedően fontos a kortárs irodalom szerepe a válogatásban. Itt szerencsére a történelmi helyzet radikális átalakulásától függetlenül változatlanul rendkívül gazdag szöveganyagból válogathatunk, s a hallgatók öröme, kedve sem szenved csorbát, ha Spiró György kisprózai ujjgyakorlatait (*Kalmárbélák*), Sükösd Mihály regényét (*Babilon hercege*), Tolnai Ottó írásait (*Virág utca 3.*), Farkasházy Tivadar fejtegetéseit (*Nem értem*), Tar Sándor

⁵ Örkény István: Egyperces novellák. Magvető, Budapest 1977. 389. o.

prózáját (*C pavilon*), Cseh Tamás Bereményi Géza szövegeire írt dalait (pl. *Levél nővéremnek*), Nádas Péter fiatalkori prózáját (*Talált cetli*), Darvasi László elbeszéléseit (*A Borgognoni-féle szomorúság*) vesszük kézbe. Innen pedig már csak egy kis ugrás a fordítási feladatok magasiskoláját képviselő publicisztikai írásokat, Vánca István, Megyesi Gusztáv, vagy a Magyar Narancs váltakozó szerzői összetételű rovatának munkáit kézbe venni, a mai magyar valóság közvetlenebb megismerése végett. Ez azért fontos, mert Hamburgban a magyar rádió és televízió adásait egyelőre nem vehetjük az egyetemen (újabb ellentmondás a takarékoság és a hatékonyság igénye között), ám a színvonalas írott szöveg képes, földrajzilag messze lévő olvasóinak is a közvetlenség élményét nyújtani.

Sajnos a lírai művek – noha csodálatos nyelvi példákkal szolgálnak irodalmunk minden történelmi korszakából – csak töredékként vehetőek számításba: a formai kötöttségek okán, valamint a diákok saját anyanyelvi ismertek megglepően korlátozott szintje miatt a hallgatók tapasztalataim szerint nem képesek igazán élvezni a verseket, ezért legfeljebb a prózai köztes-fordítást érdemes gyakoroltatni velük.

A felsoroltakból is jól látható, hogy a fordítási céllal ügyesen kiválogatott irodalmi szövegek kulcsszerepet játszhatnak a tanításban: egyrészt fejlesztik a diákok nyelvismeretét, másrészt olyan sokoldalú információkkal szolgálnak, amelyek segítségével komplexebb, nyelven túli, de nyelvi lenyomatban rögzített ismereteket is megszerezhetnek, a hungarológia, vagy az országismeret formailag talán legszebb forrását fedezhetik fel. Ezért is érdemes lenne folytatni a szövegek gyűjtését, válogatását, s legfőképpen azok megfelelő formában történő közzétételét, mintegy a magyar nyelvet tanító lektorok szaktudományi könyvapparátusának lényeges segédeszközeként, kiegészítéseként.

ELŽBIETA SZAWERDO

Két szerkesztő

Osvát Ernő a *Nyugatban* és Mieczysław Grydzewski a *Wiadomości Literackie*-ben

A *Nyugat* nem csupán folyóirat, hanem fontos irodalmi mozgalom is volt Magyarországon a XX. század első felében. Korszakos kulturális jelentősége a magyar irodalomban vitathatatlan. Lengyelországban hasonló szerepet játszott a „*Wiadomości Literackie*” (Irodalmi Hírek) című folyóirat. A neve egy hasonló jellegű párizsi irodalmi laptól származik, amelynek címe – „*Nouvelles Littéraires*” volt. A *Nyugatnak* szintén egy francia irodalmi lap szolgált mintaképül – a „*Nouvelle Revue Française*”. Az új lengyel irodalmi folyóirat később született mint a *Nyugat*, mert csak 1924 januárjában. *Nyugat* akkor ünnepelte a 16. születésnapját, és már jelentős irodalmi múlt volt a háta mögött. Sőtér István szerint a *Nyugat* történetében négy korszakot különböztethetünk meg.¹ Amikor a *Wiadomości Literackie* első száma a lengyel olvasók kezébe került, a *Nyugat* már a második korszakát élte, és kétségtelenül az előbbi, az első (az 1908-tól 1919 végéig terjedő) korszaka volt a legnagyobb. A lengyel folyóirat hetente jelent meg, a *Nyugat* – általában kéthetente. Mind a két folyóirat maga köré gyűjtötte a legnagyobb költőket és írókat, akik külön irodalmi köröket is alkottak. A *Wiadomości Literackie* a *Skamander* nevű irodalmi csoportnak az egyik lapja volt. Ez a csoport 1918-ban, a már független Lengyelországban alakult ki. Tagjai – fiatal, tehetséges költők voltak, akik főleg a lengyel irodalom megújulására gondoltak. 1920-tól adták ki *Skamander* című havilapjukat, amely 1928-ig, és 1935-től – 1939-ig jelent meg és ennek is Mieczysław Grydzewski volt a főszerkesztője. A *Nyugat* sem csupán egy folyóiratnak az elnevezése volt, hanem egy fontos irodalmi csoportnak a neve is.

A *Skamander* elnevezés a görög mitológiából származik, egy folyónak a neve volt, amely körülvette Tróját. A *Wiadomości Literackie* emblémája is a görög mitológiával kapcsolatos, mégpedig a legbölcsebb kentaur – Kheirón. Még egy nagyon fontos tulajdonsággal rendelkezett, amely az összes kentaurok közül csak ő rá volt jellemző – halhatatlan

¹ Sőtér István: A *Nyugat* korszaka. *Literatura* 1978. 3-4 sz., 3-9 o. (A IV. korszak, amely 1941-től 1944-ig tartott – már a *Magyar Csillagnak* a korszaka.)

volt. Olyannak akarták látni a lengyel irodalmat is a *Skamander* költői – bölcsnek és halhatatlannak. A csoportot öt tehetséges költő alapította meg: Julian Tuwim, Antoni Słonimski, Jarosław Iwaszkiewicz, Jan Lechoń és Karol Irzykowski. Mieczysław Grydzewski is jelentős szerepet játszott a csoport kialakulásában.

A *Skamander* csoport a *Nyugathoz* hasonlóan, szakítani akart a sivárnak érzett polgári világgal és a pozitivista világgéppel. A fiatal költők új irodalmat teremtettek. Elfordultak a mártíromságtól, amely eddig jellemezte a lengyel irodalmat, a független Lengyelországban végre az életről, a vitalizmusról akartak írni, mint ahogy azt Jan Lechoń *Herostrates* című versének egyik sora tükrözi: „*És tavasszal – végre tavaszt, ne Lengyelországot lássam.*” A tavasz megkopott metaforaként szerepelt az eddigi nemzeti irodalomban, mindig az újjászületés reményét fejezte ki. Most végre az igazi tavaszról, életkedvről írtak. Verseikben az átlagember érzéseit igyekeztek kifejezni, gyakran írtak mindennapi témákról, minél nagyobb közönséghez akartak jutni. Verseik nemcsak folyóiratukban jelentek meg, hanem a fiatal költők is szavalták őket a *Pod Picadorem* nevű kávéházban.

1924-től a *Skamander* csoport fóruma, a *Skamander* havilapon kívül, a magasabb színvonalú, és nagyobb figyelmet ébresztő *Wiadomości Literackie* lett. Olvasói mint a *Nyugatéi* – a városi-polgári értelmiség köréből kerültek ki. Mind a két folyóiratban nagy gondot fordítottak arra, hogy minél többet adjanak a korabeli Európa irodalmi életéből, de a döntő szó az újjászülető lengyel, illetve magyar irodalmé volt. Igyekeztek a legkiválóbb írókat foglalkoztatni, az irodalomból, a művészeti eredményekből a legjobbat közvetíteni az olvasóiknak. A szépirodalmon, esszéken, irodalmi publicisztikán kívül zenei, képzőművészeti és színházi kritikákat is közöltek. Arra törekedtek, hogy az irodalom szabaduljon meg minden tendenciától. A nemzedéki összetartozás tudatát, a tehetséget, a vélemény-szabadság jogait igyekeztek érvényesíteni. A politikában nem akartak sehová se tartozni.

A *Skamander* és a *Wiadomości Literackie* Varsóban született, ezért ott voltak a legnépszerűbbek, ami persze nem jelenti azt, hogy az egész Lengyelországra nem terjedtek ki. Az akkori irodalmi élet „varsócentrikus” volt, a főváros fontosabb szerepet játszott, mint a többi kulturális központ – Krakkó vagy Vilnius. „Amit az irodalmi Varsó (...) főleg a *Wiadomości Literackie* nem fogadott el, annak az alkalmasabb időre kellett várni”²

² Andrzej Zawada, *Dwudziestolecie literackie*, Wrocław 1995, 115 o.

A *Wiadomości Literackie* utolsó száma 1939-ben, a *Nyugaté* viszont 1941-ben jelent meg. Mind a két folyóirat kiadását a II. világháború szüntette meg, de mindkettőnek volt még folytatása. A lengyel lapot a II. világháború alatt 1939-től 1940-ig Párizsban *Wiadomości Polskie, Polityczne i Literackie* (Lengyel Politikai és Irodalmi Hírek) címmel és később, 1940-től 1944-ig Londonban *Wiadomości Polskie* (Lengyel Hírek) címmel adták ki. A háború után 1946-tól 1981-ig Londonban tovább folytatták a folyóirat kiadását (a címe: *Wiadomości- Hírek* volt), de a lengyel irodalomtörténészek szerint ennek a lapnak a szerepe és jellege már teljesen más volt, mint a két háború közti időszakban. Az, ami kétségtelenül egyesítette a fent felsorolt lengyel folyóiratokat, az a főszerkesztőjük volt – Mieczysław Grydzewski, aki majdnem negyvenkét éven át szüntelenül szerkesztette kedvenc irodalmi lapját. A *Nyugat* örökösének a *Magyar Csillag* számát, amelynek negyvennyolc száma a háború alatt jelent meg.

A *Nyugat* idulásakor a magyar polgárságnak még nem volt igazán szervezett irodalmi élete. Az előtte létező irodalmi folyóiratok (mint pl. a *Hét*, *Magyar Génusz*, *Figyelő*, *Szerda*, *Jövendő* stb.) csak előkészítették a teret a *Nyugatnak*. Az új polgárságnak, az éppen kialakulóban levő középosztálynak új művészetre, új irodalomra volt szüksége. „A *Nyugat* nem előkészítője, hanem szükségszerű következése volt a társadalmi jelenségeknek, amiknek csupán tudósításában vett élénk, de nem mindig tudatos – részt. – Nem akart irány vagy iskola lenni, de a művészi szabadság elvét mondotta ki legfontosabbnak és ettől semmi áron és semmi módon nem tágított.”³ Ezzel a megállapítással talán polemizálni lehetne, mert a *Nyugat* az idők során néha szakított a fent említett elvvel. A folyóirat az új közönség irodalmi ízlését formálta, új ízekre szoktatta – tehát nem lehet itt csak a jelenségek tudósításáról beszélni, amely teljesen irányzatosság mentes lett volna. A politikai események iránt sem volt mindig közömbös. Hasonló volt a helyzet Lengyelországban. A *Wiadomości Literackie* tovább folytatta azt, amit előtte a *Skamander* már elkezdett, egy új irodalom kialakítását, s mely végre, a független Lengyelországban szakíthatott a romantika hangulatával, amely eddig olyan fontos volt a nemzetet önismeretre ébresztő eszmék terjesztésében. A *Młoda Polska* (Ifjú Lengyelország) nevű korszak után, amely kb. 1890-től 1918-ig tartott, amelyet az irodalomban neoromantikus

³ Farkas Lujza: A *Nyugat* és a századeleji irodalomforduló, Budapest 1935, 93-94. o.

korszaknak is szoktak nevezni, szükség volt egy új irodalomra, amely közelebb állt volna az olvasóközönséghez. Ilyen irodalmat teremtettek a fiatal költők és írók, de kellett nekik egy okos szellemi irányító is, aki irodalomszervező is lett volna. Ilyen szerepet játszott Magyarországon Osvát Ernő, aki a *Nyugat* folyóiratnak és a vele kapcsolatos irodalmi mozgalomnak a lelke és "spiritus rectora" volt. Lengyelországban Grydzewskinek jutott ez a szerep.

Szinte meglepő, hogy amikor átnézzük ennek a két szerkesztőnek az életrajzát, irodalmi munkáit, elolvassuk a róluk szóló emlékezőket, számos közös vonást találunk.

Mindketten zsidó származásúak voltak. Osvát Ernő apja Róth Mór terménykereskedő volt, az anyja viszont a nagykárolyi híres rabbinak a lánya. Grydzewski eredeti neve Grycendler, ami a Grützhändler névből származik.⁴ Osvát az érettségi után a váradi jogakadémián tanult tovább, később a Budapesti Tudományegyetemen folytatta tanulmányait. Jogi stúdiumokon kívül bölcsészeti előadásokra is járt, később át is iratkozott bölcsésznek, de nem szerzett diplomát. „Osvát példája nem egyedi jelenség. Ady, Móricz, Karinthy, Tóth Árpád, Nagy Lajos – szintén nem érzik fontosnak, hogy diplomával fejezzék be tanulmányaikat. Másfajta értékrend jegyében ítélnék, amelyben nem a konvekciók uralkodnak, hanem a belső értékek minősítenek”⁵. Grydzewski történész volt, a Varsói Tudományegyetemen tanult, a híres Marcell Handelsman professzornál írta a doktori disszertációját. Ezzel be is fejezte tanulmányi pályáját, és az életét a folyóiratok szerkesztésének szentelte. Handelsman professzor szerint Grydzewski elpazarolta a tehetségét⁶, pedig egy olyan folyóirat szerkesztése, mint a *Wiadomości Literackie*, maga a történelem alakítása volt.

Majdnem egykorúak voltak, amikor elkezdték a *Nyugatot* illetve a *Wiadomości Literackie*-t szerkeszteni. Osvát harminckét éves volt (vagy harmincnégy, mert születésének pontos dátuma a mai napig sem tisztázható, a lexikonok szerint fiatalabb, de ahogy Osvát is mondta, "két évet ajándékoztak nekem. Sajnos, két olyan évet, amiket én már

⁴ *Grütz* – németül kását jelent, tehát valószínűleg Grydzewski elődjei is a terménykereskedéssel foglalkoztak.

⁵ Fráter Zoltán: Osvát Ernő élete és halála, Budapest 1987, 18. o.

⁶ Karol Zbyszewski: Czy ma pan artykuł dla „Wiadomości”? in: Książka o Grydzewskim, Londyn 1971, 339.o.

elköltöttem...”⁷), Grydzewski pedig harmincéves. Azelőtt más folyóiratoknál dolgoztak, de csak ezekben találtak otthonra.

Grydzewski mint a *Wiadomości Literackie* főszerkesztője egyedül szerkesztette lapját, a pénzügyi dolgokkal barátja – Antoni Borman foglalkozott. Később egy titkárt is foglalkoztattak, mégpedig Władysław Broniewskit, aki híres baloldali költő volt. A közvélemény nagyon meg volt lepődve, hogy egy „kapitalista”, egy kommunistát foglalkoztatott, akit ráadásul a hatóságok is üldöztek. Grydzewski nemcsak munkát adott Broniewskinek a szerkesztőségben, hanem a verseit is megjelentette a *Skamanderben* és a *Wiadomości Literackie*-ben. Ezzel Grydzewski bebizonyította, hogy folyóirata a *Nyugathoz* hasonlóan – nem követelt munkatársaitól politikai állásfoglalást, szabad volt bármiről írni. Fontos volt azonban az, hogy amit vallanak, azt meggyőződéssel tegyék, hogy tehetségük legyen és mondanivalójuk. Stanisław Baliński – Grydzewski egyik barátja – amikor még a *Wiadomości Literackie* létrehozása előtt megkérdezte tőle, hogy milyen lesz az új hetilapnak az ideológiája, akkor erre Grydzewski határozottan és mérgesen válaszolt: „Csak semmi ideológia! Semmilyen doktrína, se eszmei, se művészi. A legszélesebb szószerk kell legyen, amely magába foglalja az irodalmi és a művészi élet összes tüneteit. Ez a szószerk legyen bátor, modern és haladó...és ez minden.”⁸ Az irodalomtörténészek szerint ezt az álláspontját nem sikerült teljesen megőrizni, gyakran szemére vetették például azt, hogy a lap Piłsudski-párti. Józef Piłsudski lengyel marsallnak és politikusnak, az 1918 előtti függetlenségi mozgalom egyik vezetőjének⁹, néhány írása megjelent *Wiadomości Literackie*-ben. Néhány róla szóló cikket is közölt a lap.

A *Nyugat* főszerkesztőjeként Ignotus neve szerepelt. Osvát pedig szerkesztőként, Fenyő Miksa, majd Babits Mihály és Gellért Oszkár mellett. A neve néhány év kivételével a haláláig, 1929 októberéig volt a címlapon. Annak ellenére, hogy soha nem volt a *Nyugat* főszerkesztője, a *Nyugat* szerkesztésében neki jutott a legnagyobb szerep. „Ha a *Nyugat* mégis mindig főképp Osvátra fajzott, az nemcsak azért volt, mert a munka javát ő vállalta, s ő maga kemény, hajthatatlan, magában egész egyéniség volt, hanem mert személyében emberi testet öltöttek, egyéni ízléssé, hajlandóssággá s indulattá elevenedtek az elvek, mikre idők során

⁷ Fráter Zoltán: Osvát...,op.cit. 11.o.

⁸ Stanisław Baliński, Patrząc w stronę wspomnień, w: Książka ...,op.cit. 12.o.

⁹ Józef Piłsudski, 1918-22 a lengyel állam feje volt, 1926-28, 30-ban miniszterelnök, 1926-35 hadügyminiszter.

a teremtő művész mint e teremtés tanulságaira jő rá, s akinek elfogadtatását Magyarországon ki kellett verekedni, hogy a politika meg ne egye az irodalmat.”¹⁰ „Osvát Ernő maga volt az irodalmi lelkiismeret, s a Nyugatot ennek sugallata szerint szerkesztette.”¹¹

Mind Osvát, mind Grydzewski nagyon keveset írtak, amikor a *Nyugatot* illetve a *Wiadomości Literackie-t* szerkesztették. Osvátot ezért egy kissé gúnyosan „néma literátornek” nevezték, szinte megszűnt írónak lenni. Egyszer kézirat helyett levelet küldött Gellért Oszkárnak, amelyben így írt: „Kedves Barátom – a meddőség leküzdhetetlen: nem betegség, hanem átok.”¹² Egy másik levelében olvashatjuk: „(...) reggelig hiába küzdöttem: nem bírtam összefűzni a mondanivalómat.”¹³ Különösen Hatvany Lajos támadta Osvátot, aki néhány évig a *Nyugat* kiadóvállalat tulajdonosa és kiadója volt. Állandó volt köztük a feszültség. Hatvany rossz néven vette, hogy Osvát folyton új talentumokat keresett, és főleg fiatalok írásait jelentette meg. A *Nyugat* nem csak a kezdők folyóirata volt, hiszen például Ady versei is megjelentek benne, aki akkor már az ötödik verseskönyvét rendezte sajtó alá. A folyóirat munkatársainak a névsora sem kezdőkből állt. De mégis Hatvany szerint: „Az az igazgató, aki mindig csak kezdők darabjait adja, tönkreteszi a színházat, és nem használ sem a művészetnek sem a kezdőknek, akiket pártolni vélt (...)”¹⁴ Osvátot „a meddőség holdkóros prófétájának” nevezte, aki „szülés helyett örökbefogad”. Grydzewski is nagyon keveset írt a lapjába, teljesen a szerkesztési munkával volt elfoglalva. „Nehezen írt, állandóan javíthatott, nagyon hálás volt minden sugalmazott megfelelő kifejezésért vagy szóért (...)”¹⁵ A kézírataik tele voltak áthúzásokkal, törlésekkel és betoldásokkal. Grydzewski és Osvát tökéletes kifejezést követeltek önmaguktól, nagyon nehéz volt formába önteni mondanivalójukat. Ezeknek a szerkesztőknek igazi művük nem az írásaik, hanem maga a *Nyugat* és a *Wiadomości Literackie* volt.

Rendkívüli tehetségük volt a művek megítéléséhez és új talentumok kereséséhez. Elolvastak minden beküldött kéziratot. Csak a tehetséget

¹⁰ Ignotus: Válogatott írásai, Budapest 1969, 690-691.o.

¹¹ Ignotus: A Nyugat útja, Budapest 1930, 4. o.

¹² Lásd,...Gellért Oszkár: Kortársaim, Budapest 1954, 27.o.

¹³ Lásd,...Ibidem ...28.o.

¹⁴ Lásd,...Nagy Sz. Péter: Kevesebb irodalom, több élet, *Új Írás* 1991, 10 sz., 119 o.

¹⁵ Kazimierz Grocholski: 17 lat z Mieczysławem Grydzewskim, in: Książka o ..., op.cit. 17 o.

nézték, nem a politikai pártállást. Ami nekik tetszett, az jó volt. Igazi diadalnak számított pedig az írárok, művek kiadása a *Nyugat*ban vagy a *Wiadomości Literackie*-ben. Igényes író számára az ezekben a folyóiratokban való megjelenés jelentette az igazi, hiteles, mértékadó elismerést. A *Nyugat* és a *Wiadomości Literackie* minden száma hozott valami meglepetést. Végre a fiatal tehetségeknek lehetőségük nyílt mondanivalójuk kifejezésére a folyóiratokban, a sajtóban. A szerkesztés bizonyos engedelmességet is követel. Móricz felesége – Janka (aki a férjének legszigorúbb bírálója, és cenzora volt¹⁶) azt mondta a férjének, hogy inkább ne szerkesszen, mert jó szerkesztő csak az lehet, aki abban tud gyönyörködni, hogy más szebben ír mint ő.¹⁷ Ezzel a tulajdonsággal kétségtelenül Osvát rendelkezett. A beküldött művek olvasása – Móricz szerint – “szinte kábítószerhez hasonlatos életszükséglet” volt Osvát számára. Gyergyai Albert észlelte, hogy „(...) a javítás bizonyos pillanataiban Osvát szinte átlényegült, mintha a kéziratot teljesen a magáénak érezte volna, mintha egybeolvadt volna vele, s a szerkesztő fokról fokra azonosult volna az íróval.”¹⁸

Grydzewski és Osvát gyakran álnéven írták a cikkeiket, vagy csak monogramjukat adták meg, az aláírásaik egy újságon belül sem voltak mindig azonosak. Osvát például Török Gedeon, Garabonciás, Mord Ervin, Mikes Anna álnév mögé rejtőzött, néha csak monogramját adta meg: O.E., vagy álneveinek kezdőbetűit használta: G-s, T.G. Néha a nevének utolsó betűi szerepeltek : (-t.-ő).¹⁹ Grydzewski a *Wiadomości Literackie*-ben a következő álneveket és rövidítéseket használta: jam, Jotem, nh, vagy kis betűvel írt monogramját: mg.²⁰

Grydzewski csak amikor már emigrációba vonult, akkor kezdett többet írni a folyóiratóba. A rovatának címe: *Silva Rerum* volt és különböző érdekes események leírását és kommentárját tartalmazta. Ez is álnéven jelent meg, mintha a szerkesztő szégyellte volna magát a késő debüt-je miatt. Osvát is nagyon későn adta ki az aforizmáit. Az első néhány aforizmája a *Hét*ben jelent meg még 1899-ben, a többi sokkal később született. Csak 1928 őszén kezdték közölni az aforizmasorozatát a *Pesti Napló*ban. Nyolc folytatás *Az Elégedetlenség Könyvéből* címet kapta, öt pedig a *Forgolódás* címmel jelent meg.

¹⁶ Oszkár Gellért: Kortársaim...op.cit., 112 o.

¹⁷ Rádics Károly: Móricz Zsigmond a *Nyugat* szerkesztője 1929-1933, Nyíregyháza 1989, 15 o.

¹⁸ Fráter Zoltán: Osvát Ernő..... op.cit. 131 o.

¹⁹ Ibidem ... 27 o.

²⁰ Marian Toporowski: *Wiadomości Literackie* 1924-33, Warszawa 1939, 220.o.

Mindkét szerkesztőnek voltak elvei, amelyek szerint dolgozni igyekeztek. Osvát például soha nem olvasta a kéziratot a szerző jelenlétében, mert szerinte „anyja karján minden csecsemő szép”.²¹ Grydzewski szerint a barátoknak nem szabad beszélgetniük a saját műveikről. Ennek köszönhetően hosszú ideig barátok maradhatnak (bizonyítékul szolgálhat itt a Skamander csoport barátsága). Grydzewski másik alapvető elve az volt, hogy a folyóiratban megjelenhet mindaz, ami jó és magas színvonalú. Ahogy ezt előbb már említettem, a politikai álláspont nem volt szerinte fontos. Szerinte a tartalomért az író a felelős, a szerkesztőnek viszont az a dolga, hogy igazán érdekes és jó cikkeket, műveket engedjen megjelenni. A fenti elv Osvátra is vonatkozhat. „Sohase szólt bele, hogy *mit* írjon valaki, csak a *hogyan* érdekelte, de az is inkább csak úgy, hogy szabad kezét adott mindenkinek. Jó garázs volt a régi Nyugat: csak jó kocsikat vettek fel, s azok futhattak, amerre akartak. Finom repülőtér: a gépek felszállva arra mehettek, amerre akartak ki nyugatra, ki keletre.”²² A *Nyugat* java Osvát dolgozószobájában született, amely keskeny és elég puritán volt. Szerinte „ami tökéletes, annak nincsenek méretei”²³ Grydzewski dolgozószobája és egyúttal a *Wiadomości Literackie* szerkesztősége se volt valami pompás (annak ellenére, hogy a *Złota* – Arany utcában volt). Tipikus varsói, polgári lakás, amely elég régimódián volt berendezve. De a folyóiratoknál nem a szerkesztőségi iroda volt a fontos. Az irodalmi élet a kávéházakban is zajlott. Osvátot például a *Centralban*, vagy a *New Yorkban* lehetett megtalálni a *Nyugat* asztalánál. Grydzewskinek is volt törzshelye a varsói *Ziemiańska* kávéházban. (Érdekes, hogy mind a két folyóirat asztala a karzaton volt, mind a *New Yorkban*, mind a *Ziemiańska*-ban.) A folyóiratok szerkesztősége a fogadóórát is a kávéházban tartotta. Móricz Zsigmond, az Osvát tiszteletére rendezett vígszínházi irodalmi délutánon, úgy emlékezik az első találkozására a nagy szerkesztővel: „Sötét sarokban ült egy kávéházi márvány asztal mellett, azután nagy rongyos papírboríték, írásokkal tele, a körülötte levő székeken hetven újság, angol, francia, német (egész Európa minden ifjú tehetségét számontartotta), e célból inspekciót tartott éjjel-nappal, rossz fogaival harapva a szivart, s odaadó szemekkel falva a betűt.”²⁴

²¹ Lásd,...Rádics Károly: Móricz Zsigmond. ...op.cit. 4.o.

²² Lásd,...Osvát Ernő a kortársak között, szerk. Kőszeg Ferenc és Márványi Judit), Budapest 1985, 17.o.

²³ Lásd: Illés Endre: Jegyzőfüzet – Osvát, *Csillag* 1954, 12 sz., 2364.o .

²⁴ Szentcsanak Éva-Hargittay Emil: Irodalmi kávéházak Pesten és Budán, Budapest 1997, 117 o.

Osvát egész életét, minden energiáját a Nyugatnak szentelte, élete volt az irodalom és a folyóirat szerkesztése, állandóan új és új tehetségeket keresett. A papos külsejű, fiatalos Osvát pártfogója volt minden tehetséges, fiatal írónak, költőnek. Munkáját sokan a jó kertész munkájához hasonlították. A palántáit ápoló, óvó kertész motívuma felbukkant a negyedszázados írói jubileumán. „A *Nyugat* válságokkal küzdött, harcban állott az egész glóbuszal, az irodalmi madárijesztők és kertőrök minduntalan ráriparkodtak a gyepre lépő gyerekekre, a bizalom gyakran megrendült az új irodalmi irányok felett, csak a pápaszemes szerkesztő bízott rendületlenül, és lámpással járt fagyos éjszakákon kis palántái megtekintésére, mint a lelkiismeretes kertész.”²⁵ Osvát halála után a szerkesztők lényegbevágó változás nélkül igyekeztek tovább folytatni a *Nyugatot*. A kertész otthagya őket, de ahogy írták: „(...) mi kerti palánták próbáljuk meg önmagunkat gondozni, ha lehet”²⁶. Grydzewskit is kertésznek nevezték. A Londonban kiadott „Grydzewskiről szóló könyv”-ben (*Książka o Grydzewskim; 1971*) az egyik cikk címe – „Tökéletes kertész”, amelyben a következőket olvashatjuk: „A *Skamander* folyóirat, később a *Wiadomości Literackie* és az emigrációban *Wiadomości* saját magának alakított egy költői kertet, amely olyan tágas volt és olyan jól művelt, hogy a köré gyűlt költők és írók ott érezték magukat a legjobban és nem kerestek más kertet a vetéséhez. Itt éppen szemünk előtt bontakozik ki egy kivételes és gyönyörű alak, ennek a kertnek a kertésze – Mieczysław Grydzewski.”²⁷

Mindkettőjüket „alkotó kritikusnak” lehet nevezni. Nemcsak új tehetségeket fedeztek fel, de irányították is őket. Molnár Ferenc bevallotta az Osvát munkásságának huszonöt éves jubileumán, hogy tőle tanulta meg azt, hogy „(...) a jó szerkesztő nem a lapot, hanem az írókat szerkeszti”. Osvát megjegyzései, tanácsai gyakran módosították az írói tervek kivitelezését, de nem mindig. Adyval például hasztalan lett volna „műtermi beszélgetéseket” folytatnia, Németh Lászlót is riasztotta ez a módszer. De sokaknak segített az írásban, szerintük „csodálatos iskola

²⁵ Krúdy Gyula: Osvát Ernő emlékkönyvébe, in: Szentés Éva-Hargittay Emil: Irodalmi ...op.cit. 83 o.

²⁶ Lásd, ...Osvát Kálmán: Beszélgetés Nyugat-szerkesztőkről, *Erdélyi Helikon* 1930, 1 sz., 88.o.

²⁷ Jerzy Drobnik: „Ogrodnik doskonały” in: *Książka o Grydzewskim...op.cit.*, 42 o.

volt Osvát márványasztala és bírálata (...). Az írók írni tanultak itt. A részleteket pontosan, árnyalatosan kifejezni.”²⁸

Bírálataikban mindig szigorúak voltak. Semmiféle megalkuvásra, engedményre nem voltak hajlandók. A folyóiratok minden sora az ő figyelmes vizsgálatuk után került csak a nyilvánosság elé. Stílusellenőrökként viselkedtek. Grydzewski rendkívül pontos és precíz volt, számos anekdota is született ezzel kapcsolatban. Minden idézetnek utánanézett, hogy pontosak-e. Nem szerette az idegen szavak használatát, mert szerinte a lengyel nyelv szókincse elég a gondolatok kifejezésére. Osvát is pontos volt. „A szerkesztői munka számára valóban hivatás volt, valami misztikus együttélés az írókkal, akikkel ha tárgyalt, ha írásait olvasta, a teremtés órái voltak”²⁹. Egyszeri olvasás után meg tudta állapítani az adott mű hiányosságait. Minden kéziratot végigolvasott, akkor is, ha az elején rossz írásnak bizonyult. Arra gondolt, hátha az utolsó mondatok árulnak el tehetséget. Grydzewski ebből a szempontból szigorúbb volt. Sok évi szerkesztési munka után mondta, hogy az első sorok alapján már meg tudja állapítani, mit ér az egész írás. Végtelenül boldogok voltak, amikor egy kitűnő műre, írásra bukkantak. Osvát ilyen esetben a felfedezett író összes írását elkérte és személyesen meg akarta ismerni. Szívügye volt minden tehetség sorsa. Grydzewskinek is nagyon fontos volt a szerkesztői munka: a saját dolgozószobájában „(...)fennhangon olvasta a hozzáküldött írásokat és gyönyörködött bennük. Kész volt megvitatni ezeket, telefonált a szerzőiknek, leveleket, virágot, táviratokat küldött nekik. Minden felfedezésnek, minden új tehetségnek örült... Akkor úgy viselkedett, mint egy szerelmes ember”³⁰. Az egyik barátja – Antoni Słonimski – a *Skamander* irodalmi csoport nevezetes tagja (aki nagyon gyakran publikált a *Wiadomości Literackie*-ben is) szerint Grydzewski nemcsak azért hozta létre ezt a lapot, mert keresni akart rajta, hanem inkább „(...) szenvedélyből, amelyet az irodalom iránt érzett, mert kedvét lelte a szerkesztésben, kéziratok rövidítésében, a folyóirat számainak a tördelésében. Mintha ez neki érzéki élvezetet jelentett volna.”³¹

„Osvát nemcsak szerkesztője volt íróinak, ha kellett loholt, kilincselte értük. Betegen is, télen is, rossz télikabátjában. Túlzónak érezték

²⁸ Illés Endre: Jegyzőfüzet-Osvát, ...op.cit., 2365. o.

²⁹ Fenyő Miksa.: A Nyugat indulása . in: Osvát Ernő a kortársak ...op.cit.,103.o.

³⁰ Stanisław Baliński : Patrząc w stronę wspomnień.... op.cit. 14 l.

³¹ Maria Danilewiczowa: Trzydziestolecie z lotu ptaka, in: XXX-lecie Wiadomości Literackich, Londyn 1954, 14.o.

mindenben, és túlzó is volt, a maximumot követelte, és a maximumot adta. A sikerei fénypontján álló szerkesztő(...) tartott az emberektől.”³² Grydzewski se kedvelte a társaságot, nem szívesen vett részt különböző irodalmi estéken, vagy más összejöveteleken. Az volt a véleménye, amelyet ki is mondott, hogy “két ember az még kellemes társaság, de ha már hárman vannak, akkor ez már elviselhetetlen tömegnek számít”³³ A barátai gúnyolódtak vele, hogy ”ő olyan emberkerülő remete, hogy a saját temetésére sem lesz hajlandó eljönni.”³⁴

A folyóiratok szerkesztése egyfajta menekvés is volt a mindennapi problémáktól. Osvát lányának gyógyíthatatlan tüdővérsze volt. Amikor Osvát felesége öngyilkos lett, egyedül kellett gondot viselnie beteg lányára, ő maga is beteg volt – vesebaj kínozza. Amikor meghalt a lánya – szíven lőtte magát. Grydzewskinek nem volt családja, a régi szerelmét elvesztette – így teljesen a *Wiadomości Literackie* szerkesztésének szentelte magát.

Mindkét lap szerepe és jelentősége felmérhetetlen a magyar illetve lengyel irodalomban. „A Nyugat a magyar irodalomban olyasfélélt jelentett mint mikor a ház apró ablakát kicserélik három részes nagy ablakkal, ömlött belőle és beléje a fény és zengett belőle az új hang.”³⁵ Hasonló vélemény található a *Wiadomości Literackie*-ről. A *Wiadomości Literackie* kirakatát, amely Varsóban, a Piłsudski téren volt, és magát a folyóiratot – „világra nyitott ablaknak” nevezték.³⁶ Ez annak a két szerkesztőnek köszönhető, akik nagyon magas szinten igyekeztek tartani ezeket a folyóiratokat. Osvátnak a legértékesebb kritikai műve a *Nyugat* húsz évfolyama, Grydzewskinek a *Wiadomości Literackie* tizenöt évfolyama volt. Sikerült megteremteniük azt, amit a legnehezebb létrehozni az irodalomban – irodalmi mozgalmat.

³² Osvát Ernő a kortársak...op.cit., 6.o.

³³ Karol Zbyszewski: Czy ma pan artykuł dla „Wiadomości” ?, in: Książka o Grydzewskim...op.cit., 344. o.

³⁴ Tadeusz Nowakowski: Pierścionek Pani Grydzewskiej, in: Książka o Grydzewskim...op.cit.,189 o.

³⁵ Vallomások a Nyugatról, sajtó alá rendezte Rónay László: Budapest 1971, 23 o.

³⁶ Andrzej Janta: Okno ojczyzny, in: Książka o ...op.cit., 107 o.

SZKÁROSI ENDRE

Új vizek, új ég

Földrajzi és mitológiai toposzok Ady Endre és Dino Campana költészetében

Jelen tanulmány két XX. század eleji lírikus költői képzeletének összehasonlító elemzésére tesz kísérletet. Az összehasonlítás alapját költészetük földrajzi és mitológiai toposzainak párhuzamai képezik. Egyikőjük magyar: Ady Endre, a másik olasz: Dino Campana. Noha Ady minden kétséget kizáróan a korszak (s tán nem is csak a korszak) legnagyobb magyar költője, s Campana is a forrongó itáliai irodalom hosszú távon egyik legjelentékenyebbnek bizonyuló alakja, felmerül a kérdés: miért éppen ők kapcsolandók össze az elemzésben, ők, akik minden valószínűség szerint egymás létezéséről sem tudtak.

Nos, mindenekelőtt azért, mert az európai protoavantgárd két kiemelkedő költőjének költői képzelete – szerkezetüket és meghatározó toposzaikat illetően – meglepő párhuzamokat és hasonlóságokat mutat. Ady költészete a magyar költői nyelv modernizációja szempontjából is kulcsfontosságú: a költői eszmélkedés szimbolista és poszt-szimbolista indíttatásain túl első köteteinek (legfőképpen: *Új versek*, 1906, *Vér és arany*, 1907, valamint *Az Illés szekerén*, 1908) intuitív – asszociatív nyelvkezelése teljesen kortársi párhuzamot mutat az érlelődő avantgárd más nagy előfutárainak nyelvhasználatával. Campanának a kanonizált itáliai költői tradíciókból kevésbé eredeztethető, radikálisan modern és így a kor kritikai irodalma által kevésbé interpretálható költészetét is sokáig a szimbolizmus megkésett adaptációjaként próbálták leírni, holott éppen zaklatott, sokszor alogikus nyelvkezelése világosan a kortárs avantgárd költészet analógiáját kínálja.

És mit jelent egyáltalán az, hogy költői képzelet? A fogalmilag csak tökéletlenül azonosítható fantázia – a racionális megközelítés definíciós nehézségei ellenére – működésében számos konkrét, meghatározható összetevőt mozgósít, így a költői képzeletnek különféle tartalmi vannak: látomások, képek, vizuális mozzanatokban is jelentkező megérzések, hangok, mindezek emlékei, nem mindig tudatosuló mitológémák és archetípiák, mozgások és mozdulatok, cselekvések és történések töredékes emlékképei stb. – továbbá mindezen komponensek időben és térben szabadon kapcsolódó számtalan gazdag kombinációja.

Ugyanakkor minden képzeletnek, vele együtt képzettartománynak megvan a maga sajátos struktúrája és működésmódja, miáltal különös, szerves összefüggésrendszert képez. Így a költészet történetében és jelenvalóságában a költői képzeletek megszámlálhatatlan sokasága működik – s ezeknek természetesen vannak közös tartalmaik, motívumaik, közös vagy hasonló szerkezeteik, illetve tartósan használt közös képzeteik, toposzaik, közhelyeik (*loci comunes*). Ezek a közös vagy hasonló mozzanatok azonban – természetesen – a végső költői eredményt tekintve sohasem lehetnek azonosak (még a legszorosabb imitáció elvét követőkben sem).

Így lehet az, hogy két egymástól, ha időben nem is, de térben meglehetősen távol álló, egymásról mit sem sejtő költő életművében figyelemkeltő hasonlóságok és párhuzamosságok vannak mind a visszatérő tematikai mozzanatok, mind a motívumrendszert, mind pedig az alaptoposzokat és azok szerkezeti rendjét illetően. Mind Adynál, mind Campanánál a visszatérő költői alapképzetek sajátos háromszögelési pontokat képeznek. Ady költészetében az egyik ilyen lehetséges motívikai csoportosítás az **Isten-Halál-Szerlem** háromszögben képzelhető el az istenes versek, a halálversek és a szerelmi költészet bizonyos darabjai alapján hozzátéve természetesen, hogy e főtémák motívumai gyakorta illeszkednek össze egy-egy költeményen belül. Más minőségek alkotnak hasonlóképpen háromszöget az **új**, a **régi**, illetve a **jelen** idősíkjaiknak összeilleszkedésével. Az **új**, mint ismeretes, egyértelműen pozitív tartalmú Ady költészetében, a korabeli posztszimbolista és avantgárd tendenciák poétikáinak megfelelően esztétikai önértéket képez. A **régi** egyaránt hordozhat negatív vagy pozitív költői értékminősítést, versenként, szöveggörnyezetenként változóan. Egy újabb hárompólusú konstrukciót alkot **Isten**, az **Ördög** vagy **Sátán**, illetve a **Semmi** archetípiája. *Isten* megjelenhet jó vagy rossz értékazonosításban, az emberi élet pozitív vagy negatív tartalmainak eredetként, hasonlóképpen az *Ördög* is. (Mindkettőre jó példát kínál „A Nincsen himnusza” /1/.) A *Semmi*, a *Nincsen* pedig mint a lét otthontalanságának, az akár individuális, akár nemzeti elhagyatottság-érzetnek ontológiai szintre emelt közege jelenik meg.

Mindezen háromszögben elképzelt minőségviszonyok természetesen folyamatosan egymásba játszanak, összeilleszkednek, hiszen a költői képzelet egyéni, sajátos működési mechanizmusai szerint egyedi verskomplexumot alkotnak, illetve abba rendeződnek. A költői képzeletvilág olyan archetípiái ezek, amelyek számos költészetben játszanak központi szerepet.

Dino Campana költészetében az alapmotívumok, a képzelet bázisstartományának spirituális minősítései szintén jellegzetes módon rendeződnek háromszögben megragadható konstrukciókba, s bár az olasz költőt is jellemző termékeny homály, gyakori ambivalencia sok szempontból mutat rokonságot Ady (és a kor több más költőjének) érzet- és gondolatvilágával, ezeknek a háromszögben megragadható költői toposzoknak az értékminősítései állandóbbak, egyértelműbbek, vagy legalábbis kevésbé ambivalensek, mint a magyar költő esetében. Így Campanánál is megtalálható – egyértelműen és jellegzetesen – az **Új-Régi-Jelen** alapviszonyrendszere, önála azonban az *Új* egyértelműen pozitív, jövőre irányult értéktartalma mellett a *Régi* is konstans értékhordozó: rendszerint orfikus-misztérikus minőséget és tartalmakat idéz fel. Hasonlóképpen egyértelmű a *Jelen* minősítése is: Adyval szemben, akinél az erős kritikai attitűd mellett ezt a jelképvé emelt időréteget is bizonyos ambivalencia kísérheti, Campanánál a *Jelen* egyértelműen és félreérthetetlenül a *Rossz*, a kiürült, folytathatatlan élet terepe.

Egy másik visszatérő trianguláris képzetstruktúrát alkot Campanánál az érdekes módon mindig a *Jelen* időtartományában megjelenő (fizikai és-vagy lelki) **Fájdalom**, a mindig a *Jövő*höz kötődő **Extázis**, az önkívület állapota, valamint az emberi lényből, a természetből vagy az érzékelhető kozmikus megjelenési formákból (tengeri vagy földi horizont, éjszaka stb.) eredő, testi-fizikai **Szépség**, amely a kritikailag értékelt és brutális valóságként megélt jelen és a csupán önkívületi állapotként megélhető jövő közötti feszültségből egyfajta szintézisként kiutat kínál. Láthatóan komplex képzetstruktúrákról van tehát szó, amelyekben az idősíkok, a testi és egzisztenciális tartalmak, valamint a fogalmi-esztétikai minőségek sokrétűen illeszkednek össze.

Az ekképpen formalizálható alapminőségeken túl a két költőnél számos rokon vonás észlelhető a szemléletet, a világérzékelést és a hozzájuk társuló kifejezési eszköztárat, egyszerűbben szólva a költői nyelvet illetően. Így mindkettőnek van egy visszatérő, folyamatosan manifesztálódó, álomszerű vágyképe, amely egy, a létezés, a gondolkodás és a tudatvilág nemzeti keretek között kondicionált valóságán túli, tágasabb és magasabb szellemi világ elérésére irányul. Ettől nem elválaszthatóan, sőt éppen ebből a szellemi-egzisztenciális igényből következően mindkettőjük képzeletében egy, az európai gondolkodás és intellektuális identitás köréből kiragadó, egzotikus, területen kívüli sugallat és inspiráció munkál. A mindezt a költői kifejezésben materializáló nyelvet mindkettejüknél sok hasonló

alapvonás jellemzi: erőteljes, különös és feszült nyelvezet, zaklatott, sokszor töredezett szintaxis, sajátos szóhasználat, bizonyos szavak, szószerkezetek, szókapcsolatok, motívumok, emlék- és képtöredékek sokszor csökönyös (ostinato) ismétlése. A progresszív repetíció szerkesztési elve Campanánál félreismerhetetlen, szinte állandósult eljárássá válik, s az ismétlésnek (különösen korai költészetében) kitüntetett poétikai jelentőségére Adynál a jól ismert Karinthy-paródiák is utalnak /2/. Ugyancsak mindkettejük költői nyelvében nagy szerepe van a robusztus, olykor barbár, olykor misztikus hangzásnak.

Van azonban költői képzeletüknek egy olyan, meglepően mély rokonságot mutató szerkezeti hasonlósága, amely a költői látás- és gondolkodásmód középpontjába állított, állandósult földrajzi és mitológiai toposzokon alapul. Ennek a – szintén trianguláris formában elképzelhető – szellemi szintű motivikai szerkezetnek *három főtengelye* van: az egyik *a hely és a tér horizontális* dimenziójáé, a másik *az időé*, vagyis *a történeti, archetipális és utopisztikus* dimenzióé, a harmadik pedig a *konceptuális* dimenzióé, amely sajátos, jellegzetes, többnyire állandósult értékminősítéseket és konnotációkat hordoz.

A geográfiai vonatkozású költői képzetek három csomópontja Adynál: egyrészt Magyarország, a **haza**, amelynek értékminősítése kritikái, és szinte kizárólagosan negatív, érzelmileg szorongató tartalmakat hordoz – egyben a *Jelenidőt*, a fatális történelmi örökséget és helyzetet, a kilátástalanságot, más szóval a nyomasztó perspektívahiányt jelöli, állandósult értékminősítése a *Rossz*. Másrészt ott van **Párizs** jól ismert, szimbolikussá növelt toposza, amely a Jelenidőn túlnyúló vágyat, a *Jövő* sóvárgását és ígéretét jelenti, egyben a személyes, szellemi és vitális menedéket is a nemzeti és egyetemes vonatkozásban egyaránt érvényes *otthonalanság-élmény, az egyéni és kollektív neurózis világában*. De jelenti – ezektől nem elválaszthatóan – az értékautonómiát hordozó *Új* ígéretét és megvalósuló gyakorlatát is. A harmadik állandósult földrajzi toposzt – amely egyben a legenigmatikusabb is – a **Kelet-mítosz** sajátos költői minősége jelzi. Ez utóbbi az időtengelyen egyértelműen a *Réginek* és a *Múlt*nak felel meg, hordozza azonban az *időtlenység* képzetét és érzetét is. Egzisztenciális és erkölcsi értékminősítése kettős: általában a pogányság vitalizmusát képviseli, a kortársi valóság lelki-szellemi kimerültségéből és az ehhez kapcsolódó morális depresszióból kivezető kiutat jelöli, ám sok esetben a múlthoz kapcsolódó *Rossz*, a jelen létezés meghatározó történelmi örökség negatív minősítését is sugallja. Esetenként azonban a mozdulatlan béke nosztalgiájának pozitív sugallatát is hordozhatja (pl. *Álom egy méhesről* vagy *Hazamegyek a falumba*). /3/

Campana költői világában ugyanez a hármasság valamelyest eltérő, de hasonló intenzitással funkcionizált földrajzi toposzokban jelenik meg. A kiindulás, Itália, vagyis a **haza**, a „*patria*” fogalma és költői minősítése hasonlóképp radikális kritikai megítélést mutat: a *Jelen* „pátriája” még egyértelműbben a *Rossz*, az otthontalanság, a kilátástalanság, a perspektíva hiány földje és valósága Campana képzetvilágában. Az autonóm értékminősítést hordozó *Újnak*, a szellemi és vitális horizontot megnyitó *Jövőnek* azonban önála **Dél-Amerika** mitikussá növelt képzetkincse és látomása felel meg, amely egyébként – akárcsak Ady esetében Párizs – a kortársi valóság tökéletes kudarcából kivezető utat is hivatott szimbolizálni. Campanánál ehhez a földrajzi toposzhoz kapcsolódik az otthonosság érzetét szuggeráló, kissé titokzatos, új energiákat hordozó vitalizmus érzete és képzelete. Az időtengelyt tekintve a *Réginek* megfelelő toposz Campanánál a **Germán mítosza**, amely a *Múlt* finom, szubtilis erkölcsi értékeinek hordozója (aminek Ady költői mitológiájában egyrészt a kezdetek magyar kereszténysége, másrészt az ószövetségi mitológémák felelnek meg). Campana erkölcsileg értelmezett germán-mítoszának a korban (a *Canti Orfici* 1914-ben jelent meg /4/) – a költő szándékától egyébként merőben függetlenül – jelentős politikai ódiuma volt. Campana a *Canti Orfici* merészen németül megfogalmazott alcímében „Az utolsó itáliai germán tragédiájá”-nak /5/ titulálta kötetét. A rendkívül éles politikai kritikák nyomán sietett megfogalmazni, hogy mindezt erkölcsi értelemben gondolja: a Germán a magasabb erkölcsiség „ideális, nem valóságos” képviselője nála, mely magasabb erkölcsiség költői felfogása szerint egyben a germán törzsek itáliai kipusztulásának, illetve beolvadásuknak és így eltűnésüknek is oka volt. (Ezen magasabb erkölcsiség példjaként – egyben mintegy a germán-mitológéma szimbolikus jellegét is igazolóan – némileg meglepően Dante, Leopardi és a festő Segantini nevét említi Emilio Cecchihez írott, elhíresült levelében. /6/)

A fentiekben vázolt toposzstruktúrák közös tartalmi természetesen egyéni költői megoldásokból rajzolódnak ki. Így a radikális társadalomkritika, a kilátástalanság és az erkölcsi értékek hiánya Adynál – természetesen nagyon sok egyéb mellett – a Kelet és Nyugat között ingázó „komp-ország” egyéni mitológémájában nyilatkozik meg, a lét egyetemes otthontalanságának érzetét is jelképezve. A *Jelenidőt* jellemző, nyomasztó szellemi provincializmust döntően rurális motívumok képezik le: a mitologikussá növelt „magyar Ugar”, a gyomok, a gémeskút, a Tisza-part, a „durva kezek” stb. /7/ Magyarország fatális elmaradottságának költői rekvizitumait képezik. Mindehhez

természetesen hozzátartozik az a jól ismert tény, hogy a magyar irodalomfelfogásban hosszú hagyománya van az ún. ostorozó hazaszeretnek, vagyis a „pátriához” való viszony sokszor skizoid kettősségének, amelyben a hazaszeretet és az éppen általa motivált kíméletlen és elkeseredett bírálat együtt járhat. Ez a hagyományszál első megközelítésben legalább a reformkorig és Kölcseyig fejthető fel, valójában azonban – s éppen Kölcsey által is költőileg nevesítve – Zrínyiig s bizonyára még tovább.

Campana esetében a helyzet, ha lehet, nehezebb, hiszen az itáliai költészetben, főként pedig az intézményesült irodalomkritika által szentesített közfelfogásban ez a hagyományszál, történelmi okokból is, jóval vékonyabb. Így amikor Campana egyik, életében kiadatlan költeményében (szó szerint) zárójelben, mintegy mellékesen „putrida patria”-nak (rohadt hazának) nevezi Olaszországot /8/, a verbális gesztus szellemi és erkölcsi súlya és kockázata, ha lehet, még nagyobb. A megélt jelen vonatkozásában szimbolikusabb szinten ugyanezt az érzetet jeleníti meg költőileg az – egy szimbolikus szobában érzékelt – „rothadás-szag” is /9/.)

Az olasz költő radikális társadalomkritikája a költői kontextus két jelzésértékű, visszatérő mozzanatába összpontosul. Az egyik a költészet és a költőszerep undorodó elutasítását jelenti, mely költői gesztus a kultúra kiüresedésére, az intézményesített tradicionalitás, az akadémikus diktatúra – felfogásában – romboló hatására utal. A másik ilyen mozzanat a vallási intézmények, szentesített egyházi szerepkörök és vezérmotívumok mentén (barátok, Mária édeskés könnyei stb.) ikonografált konvenciórendszer, amely az új életenergiák, egy eredendő új vitális kultúra és egyetemes élet akadályaként jelenik meg /10/. Ezen tabuk itáliai viszonylatban különösen veszélyes érintése, illetve negatív megidézése persze egyáltalán nem idegen az erkölcsileg totálisan romlott haza képétől, amely Campana költészetének egyik kiinduló alapélménye. E felfogás bizonyos megalapozottságára mutat, hogy a radikálisan antiklerikális és antiakadémikus kritika egyáltalán nem egyedülálló a korban, elég ha a – Campanától egyébként egyáltalán nem messzeálló – futuristák nyers hangú, ám átgondolt bírálatára gondolunk.

És ezen a ponton a magyar és az olasz költő nemzetkritikája jellegzetesen egybehangzik: a perspektíva hiány, a lelki és társadalmi horizont beszűkültsége nyomasztó szellemi provincializmust idéz elő. Ennek felismerése és maga az élmény a költői képzetvilág összefüggéseiben képekben, színekben, látomásos mozzanatokban, visszatérő

alapelemekben jelenik meg. Ezen a ponton érdekesen tűnik egybe Ady látomása „A rég-halottak pusztájá”-ról („*Napverte pusztán, lila ég alatt / Lángol a vörhenyes homok./ Egy óriás, tüzes kemence / A puszta...*” /11/) és Campana megkettőzött horizontja („*Sápadt ég fölött, távoli lilák közt egy kétes tavasz felé fordul a sóvárgó és büntudat nélküli szív*”), amelyben a közeli, bezáruló ég mögött egy tágasabb perspektíva nyílik meg /12/.

A szellemi és társadalmi provincializmus nyomasztó valóságából kínál kiutat egy, a hazaitól eltérő regionális távlat mitikussá növelt toposza, Adynál Párizs, Campanánál Dél-Amerikáé. Az egyéni és kollektív depresszióból a kiút egy magasabb, szubtilis emberség, humanitás otthonába vezet, amelyet mindkét költőnél egy *autentikus modernség-eszme* és az újdonság autonómmá emelt értéke jellemez. Adynál Párizs a bujdosás Bakonyaként válik – többek között – mitológéává: a pszichotikus valóságélményből való kitörés vágya, a megvalósítható egyéni szabadság nosztalgiája övezi ezt a földrajzi toposzt /13/. Az „Új vizeken járok” /14/ újdonságélménye természetesen általános érvényű, axiomatikus minőség, ám a modernitás-élmény eredete és gyakran motivikus megszólaltatása is Párizshoz kötődik, mint olyan ideális, de megélhető helyhez, ahol az egyéni és kollektív szabadság, lelki béke, a nemzetekfölötti, *egyetemes otthonosság* álma megvalósulhat. Amiként Campana Dél-Amerika-víziója (költőileg reflektáltan) is a személyes tapasztalaton és reveláción alapszik.

Ám a konkrét élmények költői szublimációja, nyelvi és képi transzformációja, amely minden jelentékeny költészet alapja, Campana esetében új energiák, új életösztönzések területfölötti távlatainak álmát nyitja meg az ember számára, amely így kívül esik az európai kultúra, életmód, gondolkodás és intellektuális formakészlet kimerült birodalmán. Ebben az új távlatban egy emberibb és érzékibb létezés dimenziója, egyfajta *modern ancesztralitás*, ősiség ölt formát. Nem lehet ismeretlen ez a – hagyományos felfogásban paradoxnak tűnő – vitális koncepció a mi számunkra sem, hiszen éppen Ady korai, radikálisan modern költészete is ezt érzékíti meg: elég, ha ebben a vonatkozásban a Tisza és a Gangesz jelkép-értékű dichotómiájára („A Tisza-parton”), egyúttal pedig a Párizs-álom bármely versére („Este a Bois-ban”, „A Gare de l’Est-en”, „A Szajna partján”, „Párisban járt az Ősz”, „Páris, az én Bakonyom” stb.) gondolunk /15/.

A viszonylag jól ismert és sokat emlegetett dél-amerikai témájú verseken („Viaggio a Montevideo”, „Pampa” stb. /16/) túlmenően Campana költői képzeletének egészét a gazdag motivikát megalapozó

dél-amerikai toposzok specifikálják. De jellemzően efelé mutat költészetének különös színvilága is, amely az ott szerzett élmények, benyomások emlékéen alapul. Erre utal a lila és a narancssárga árnyalatainak gyakori megjelenése (ez egyébként nem idegen a posztszimbolista és szecessziós ízlés európai praxisától sem, amely Delacroix-nak a komplementer színeket illető elméletéig nyúlik vissza), de ide tartozik a fény és a megvilágítás új költői funkcionálása is (amely szintén nem ismeretlen a kor új művészi tájékozódásaiban, itt elég De Chirico korai metafizikus képeire vagy a futurista festők, elsősorban Carra' és Russolo színhasználatára gondolni). Hasonló jelentősége van a kolorisztikának és a megvilágításnak Ady korai költészetében is, mint azt sok egyéb mellett a már idézett „A rég-halottak pusztáján” napsárga („Nap-verte”), lila és vörhenyes színei, vagy „Az ős Kaján” „bíbor palást”-ja is mutatja /17/.

A földrajzilag is szimbolikussá növelt új távlatok költőileg megérzékített álombirodalma – mint részben már szó esett róla – az emberi *menedéket* is jelenti a Végzetben, a Fátumban integrált egyéni és társadalmi gyötrelmekkel szemben. Ehhez a menedékhez, különösen Campana esetében, a mitikus és konkrét képi tartalommal egyaránt bíró víz, a tenger vezet, amely persze Ady költészetében is jelentős szerepet játszik („Új vizeken járok”, „Az utolsó hajók” stb. /18/). Különösen érdekes ebből a szempontból Campana nagyszabású költeménye, a Canti Orfici-t záró „Genova” /19/, amely a kikötő költői archetípiáját érzékletesen modern tartalmakkal telíti. Így a földet és a vizet egybekötő emberi építmény, a tengeri kikötő képe, amely az európai költészetben szinte mindenkor és együttesen az elindulás és a megérkezés sorsdöntő mozzanatainak szimbolikus helyszíne volt, Campana költeményében már „hatalmas hajókkal”, óceánjárókkal s az ezekhez kapcsolódó nyüzsgéssel népesül be, s ezek a hajók a végtelen horizontnak indulnak neki, amely az ember új távlatait jelképezi. Az egyetemes dimenzióknak ez a nosztalgijája, a kitorésnek, menekülésnek, az evázióknak a vágya az új, modern otthonosság elszánt reményét rejti. „*Oh avere un cielo nuovo (...)* *Un cielo metallico ardente di vertigine*”, „Ó, bárcsak lenne új egünk, fémes és szédületben izzó”, írja Campana egy cím nélküli, már idézett versében/20/.

Ady *Kelet*-, illetve Campana *germán*-mítoszának rokon tartalmú költői képzeletük mitologikus, egyben enigmatikus forrásaira utalnak, továbbá vitális igényeik morális megalapozását jelentik. Adynál az alapmotívumok és a toposzok polivalenciája figyelhető meg. A *Nyugat* szimbolikussá növelt képzelete hordozza például a modern otthonosság és

a kreatív individualitás pozitív tartalmát (Párizs-toposz), de a gyengeség, a kollektív szellemi kimerültség modelljeként is szolgál (ebben az összefüggésben a vallás, a gyengeség motivikus szinonímájaként megjelenő, a vitális keleti barbár-toposszal szembeállított erkölcsiség és az értékek általános hanyatlása a döntő mozzanatok).

Ezzel szemben a *Kelet-mítosz* Adynál túlnyomórészt pozitív tartalmakat hordoz, a barbár erő, az ősi energiák forrásaként, az élet ősi, eredeti harmóniájának mitikus ekvivalenciájaként jelenik meg. Világos példáját adja ennek a már többször idézett „A Tisza-parton”-ban a Tisza és a Gangesz kultikus szembeállítása, amelyben utóbbi az ősi harmóniát és a kifinomult, kozmikus vitalitást jelképezi („finom remegések: az erőm”), ennek ellenpólusaként jelenik meg a magyar folyó, amely a kelet-európai elmaradottság és provincializmus, a jelen idejű barbárság jól ismert motívumaihoz kapcsolódik („Gémes kút, malomalja, fokos...” stb.). Ugyanígy az Ady-féle költői képzelet Kelet-komponensének jelentését és jelentőségét fogalmazza meg emblematikus érvénnyel „Az ős Kaján” egyik sora: „*Szent Kelet vesztett boldogsága*”, amely így a vitális energiák szellemi tartalékaként avatja költői mitológmává a Kelet-toposzt /21/.

Campanánál a *germán-mítosz* nagy költői alkotásának, a Canti Orficinek a címkompozíciójában is helyet kap. A költészet ősi, mitológiai eredetét megidéző, egyébként is emelt tartalmakat konnotáló latin-olasz főcím alatt a már elemzett német alcím helyezkedik el („*Die Tragödie des letzten Germanen in Italien*”), a kötet egészét pedig egy angol nyelvű, Walt Whitmantól kölcsönzött kolofon zárja („*They were all torn and covered with the boy's blood*”), amely így egy modern költeményből vett, de szintén ősi távlatba visszanyúló mitológmát elevenít meg (amely szerint az áldozat vére visszahull a gyilkos fejére). A címszerkezet így a maga sokrétűségében egyesíti a modernizmus és az archaikus idők távlatait. Az olasz költőnek Emilio Cecchihez írott, már említett levelében /22/ kifejtett elgondolás szerint tehát a germán a magasabb moralitás képviselőjeként szerepel költészetének képzetrendszerében, s ez a magasabb moralitás egyben a faj (itáliai) kipusztulásának oka is. Campana interpretációja kísértetiesen egybecseng Ady azon verseinek tanúságtételével, amelyekben a vallásosság és a vele együttjáró finom erkölcsiség az életgyengeség, a halálos sebezhetőség költői attribútuma, mégpedig éppen a keleti eredetű, kultikus költői szerepkörbe helyezett pogányság képviselte barbár életerővel szembehelyezve /23/.

Campanát tehát a szellemileg és lelkileg kiüresedett valóságból való kimenekvés morális igénye („*Cercavo idealmente una patria non avendone*”, „egy eszmei hazát kerestem, mivel nem volt nekem” /24/) a germán-mítosszal időben messzire visszavezeti (miközben az alapvetően mitikus toposz térbeli asszociációkat is felkelt), ugyanakkor ugyanez az indíttatás a Dél-Amerika-mitológéával térben viszi messze. Így mindkét mitológéának megvan a maga földrajzi, illetve mitológiai karaktere, s ezek változó, specifikus intenzitással és költői jelentéssel kötődnek egymáshoz.

Így összességképpen a két költő földrajzi és mitológiai toposzainak és azok funkcióinak egy bonyolult, ám áttekinthető összefüggésrendszere szintetizálható. Az alapvetően vitális tartalmakat szimbolizáló alapmitológémák közül Ady **Kelete** térben és időben egyaránt messze helyezkedik el, míg Campana **Dél-Amerikája** csak térben visz messzire, időben kortársi valóságot konnotál. Az alapvetően erkölcsi és szellemi erőforrást poetizáló alapmitológémák világában Ady **Párizsa** mind térben, mind időben közel van, Campana **germán**-eszmeje azonban csak időben nyúlik távolabbra, földrajzi értelemben az is közelre mutat.

Más párosításban Ady **Kelet**- és Campana **germán**-konceptiója mitológiai szinten működik és az erkölcsi dimenzióban mutat párhuzamosságokat. A **Kelet** és a **Dél-Amerika** motívum – az Európán kívülre utaló egzotikum révén – földrajzi vonatkozásban mutat párhuzamosságot, ugyanakkor az egzisztenciális-vitális szférában funkcionalizált költőileg. Ugyanez jellemzi lényegében a **Párizs-Dél-Amerika** párhuzamot is (mely utóbbinak, mint a korábbiakból kiderülhetett, erkölcsi vonatkozása mellett ontológiai szerepköre is van). Míg végül a **Párizs-germán** mitológéma-párhuzam (egyfelől mint az újdonság, másfelől mint a tisztaság teleologikuma) mitológiai szinten értelmezhető, és egyszerre jelenít meg morális és egzisztenciális tartalmakat.

Ady és Campana pályakezdésének minimális időkülönbsége mindezek fényében is érdekes következtetésekre ad alkalmat. Mindkettejüknél világos a posztszimbolista indíttatás, amiként mindkettejük kritikai interpretációját is sokáig ez a komponens befolyásolta, kissé egyoldalúan. Mindkét költő látásmódjában, poétikai eszköztárában és nyelvében világosan megmutatkozik ugyanakkor a protoavantgárd ihletés, az a fajta radikálisan új érzékenység, amely Ady indulásának éveiben az európai költészet meghatározó alkotóit is inspirálja. Campana pályakezdésének éveiben pedig már (a tizes évek elején) az avantgárd mozgalmak megfogalmazott poétikákkal működnek, s egyben döntő hatást,

valamelyest pedig munkatársi kapcsolatot is jelentenek számára. Az egybecsengések és finom különbözőségek kapcsolatát jellemzi, hogy míg Campana döntően poszt-rimbaud-i ihletésű költő (az érzéketlen kritika sokáig meg is próbálta megkésett Rimbaud-ként félretenni), aki egyben a futuristák kortársa, addig Ady önmaga által reflektáltan is inkább poszt-baudelaire-i költő, akinek aktivitása időben szinte teljesen egybeesik Apollinaire-ével. (Egy külön értekezés témája lehetne annak vizsgálata, hogy vajon a két költő érett korszakának első éveit jellemző, nem is oly távoli érzékenység miképpen vezet – történelmi, társadalmi, nyelvi, kulturális és egyéni okok folytán – mégis egészen más poétikai tartalmú útra.)

A szellemi eszmélkedés hasonló irányba mutató mozzanatai mellett minden bizonnyal a korabeli magyar és olasz valóság számos rokon vonása is szerepet játszik abban, hogy a két költő képzeletvilágában sok szempontból hasonló, de legalábbis funkcionálisan összehasonlítható geográfiai és mitológiai toposz rögződött, s vált költészetük és költői nyelvük alapelemévé. *Ennek a nyelvi és imaginárius eszköztárnak az összefüggéseiben jelenhet meg a hasonló költői intenció: a gondolkodás, a lét, a képzelet és a szellemi identitás nemzetileg meghatározott és egyre kilátástalanabb keretei közül való kilépés és egy új, egyetemes, kiteljesedett humanitás konkrét költői körvonalazása.* Így válnak mindkettő a *modern ancesztrálitás*, modern ösiség *heroikus paradoxonának* költőivé. Az orfizmus archaikuma és a „novitas” modernsége nemcsak Campana germán és dél-amerikai alapmitológémainak komplex együttesében valósulhat meg költőileg, hanem Ady speciális, a Kelet-mítosz motívumaiból (Gangesz, Szent Kelet, pogányság-paganizmus) táplálkozó, sajátos orfizmusának és a Párizs-mitológémtól középpontba helyező újdonság- (novitas-) kultuszának egyetemes erőterében. Az újdonságnak a két költőnél egyaránt rendkívüli jelentősége, annak az élet és a költészet szerves, nélkülözhetetlen összetevőjének minősítése egy térben és időben szinte határtalanul széles sugarú emberség-eszme összefüggéseibe illeszkedik, amely eszme lényegében a kezdetektől kiindulva egy megsejtett, vonzó, egyben enigmatikus jövő távlatáig terjed.

Jegyzetek

1. A Nincsen himnusza. Ady Endre: Az Illés szekerén, 1908. Ady Endre összes versei. Magyar Helikon, 1968. p. 207. A további Ady-idézetek mind ebből a kiadásból valók.

2. Karinthy Frigyes Ady-versparódiái: „Moslék-ország”, „Zápolya úr vallatása”, „Leköpöm a múltat” és főleg: „Törpe-fejúek”. Karinthy Frigyes: *Így írtok ti I-II. Szépirodalmi*, 1973, t. I. pp. 15-17
3. Ady Endre: *Vér és Arany*, 1907. Ady Endre összes versei. Magyar Helikon, 1968. p. 140., p. 131.
4. Dino Campana: *Canti Orfici* (Die Tragödie des letzten Germanen in Italien). Marradi, Tipografia F. Ravagli, 1914. Második kiadás: Firenze, Vallecchi, 1928. Harmadik, már kritikailag értékelhető kiadás, Enrico Falqui gondozásában: Firenze, Vallecchi, 1941. A további hivatkozások alapját a *Canti Orfici Fiorenza Ceragioli* által kommentált, 1985-ös Vallecchi-kiadás (p. 352), illetve a *Sebastiano Vassalli* és *Carlo Fini* által gondozott 1989-es, Campana valamennyi művét felölelő kiadás (Dino Campana: *Opere. Canti Orfici, Versi e scritti sparsi pubblicati in vita, Inediti*. Milano, Editori Associati S.p. A, p. 325) képezi.
5. Die Tragödie des letzten Germanen in Italien. Ld. /3/-as jegyzet
6. „Ora io dissi die tragödie des letzten germanen in Italien mostrando di aver nel libro conservato la purezza morale del Germano (ideale non reale) che e' stata la causa della loro morte in Italia. Ma io dicevo cio' in senso imperialistico e idealistico, non naturalistico. (Cercavo idealmente una patria non avendone.) Il germano preso come rappresentante del tipo morale superiore (Dante Leopardi Segantini).” Dino Campana: *Le mie lettere sono fatte per essere bruciate, All'insegna del pesce d'oro*, Milano, 1978, p.197. A fenti idézet: p. 38. Idézi: *Fiorenza Ceragioli*, op. cit. pp. XVIII-XIX.
7. A magyar Ugaron, illetve A Tisza-parton. Ady Endre: *Új versek*, 1906, op. cit. p. 33, illetve p. 26
8. „E' questo che io voglio e lancerei / Le navi colossali / Verso il paese nuovo (non putrida patria)...”. Ho scritto. Si chiuse in una grotta. Dino Campana: *Opere*. Milano, 1989. p. 189
9. „...c'e' / nella stanza un odor di putredine...”. L'inventriata. *Canti Orfici*, Firenze, Vallecchi, 1985, pp. 87-88
10. „Oh avere un cielo nuovo, un cielo puro / Dal sangue d'angioli ambigui / Senza le zuccherine lacrime di Maria / Un cielo metallico ardente di vertigine / Senza i miasmi putridi dei poeti e delle fanciulle (...) un cielo dove / Frati e poeti non abbiano fatto / La tana come i vermi...”. (kiemelések tőlem – Sz. E.). Ho scritto. Si chiuse in una grotta. D.C.: *Opere*, op. cit. p. 188
11. A rég-halottak pusztáján. Ady Endre: *Vér és arany*, 1907, op. cit. p. 70
12. „...il cuor non sazio e non pentito / Volge a un'ambigua primavera in viole / Lontane sopra il cielo impallidito.” Vi amai nella citta' dove per sole... D.C.: *Opere*, op. cit. p. 223
13. Páris, az én Bakonyom. A. E.: *Vér és arany*, 1907, op. cit. pp. 84-85

14. Új vizeken járok. A. E.: Új versek, 1906, op. cit. pp. 59-60
15. A Tisza-parton. Ld. /6/-os jegyzet. Este a Bois-ban, A Gare de l'Est-en, A Szajna partján. A. E.: Új versek, 1906, op. cit. p. 40, pp. 41-42, p. 43. Párisban járt az Ősz, Páris, az én Bakonyom. A. E.: Vér és arany, 1907, op. cit. pp. 64-65, illetve pp. 84-85
16. Viaggio a Montevideo, Pampa. D. C.: Canti Orfici, op. cit. pp. 171-177, illetve pp. 243-251
17. Az ős Kaján. A. E.: Vér és arany, 1907, op. cit. pp. 94-94
18. Új vizeken járok. Ld. /13/-as jegyzet. Az utolsó hajók. A.E.: Az utolsó hajók, 1923, op. cit. p. 828
19. Genova. D.C.: Canti Orfici, op. cit. pp. 315-330
20. Ld. /9/-es jegyzet.
21. Ld. /16/-os jegyzet.
22. Ld. /5/-ös jegyzet.
23. Többek között: „Szent Margit legendája” és „Mammon szerzetes zsoltára”. A. E.: Vér és arany, 1907, op. cit. p. 83, illetve pp. 116-117
24. Az Emilio Cecchihez írott, más idézett levélben. Ld. /5/-ös jegyzet.

MAGYAR NYELV A VILÁGBAN

MATICSÁK SÁNDOR

Magyar nyelvoktatás a kilencvenes évek végén

A magyar mint idegen nyelv oktatásában századunk utolsó évtizedében jelentős változások történtek. Ezek a változások részben a politikai világrend átalakulásának függvényei, részben pedig a magyarságismereti diszciplínákon belül végbement átrendeződések következményei.

A szocialista világrend megszűnése, a kelet-európai határok átjárhatósága, a szabad utazások, a diákcserek és ösztöndíjak számának megnövekedése, valamint a kelet-közép-európai országok iránt hirtelen megnövekedett érdeklődés következtében az elmúlt évtizedben a magyarul tanulók száma nagymértékben felszökött, s ezzel együtt a nyelvtanulók foglalkozás és társadalmi rétegek szerinti megoszlása is jelentősen átrendeződött. Melyek ezek a szembeötlő változások?

– A magyarul szervezeten tanulók körében megjelentek a másod- és harmadgenerációs diákok, akik egyre nagyobb számban érkeznek szüleik, nagyszüleik országába. (Tanításuk ugyanakkor speciális feladatot ró a nyelvtanfolyamok szervezőire és a nyelvtanárookra, hiszen ezek a diákok általában jól beszélik a magyar „konyhanyelvet”, de a nyelvtani rendszerezettségről, s főleg a helyesírásról kevés fogalmuk van.) A Debreceni Nyári Egyetemre 1998-ban már közel harminc magyar származású diák érkezett, míg a kilencvenes évek elején számuk a fél tucat alatt maradt.

– A tanulók között jelentős csoportot alkotnak a Magyarországon dolgozó üzletemberek. A nagy vegyes vállalatok vezetői igyekeznek elsajátítani a fogadó ország nyelvét, körükben elsősorban a rövid időtartamú intenzív kurzusok a népszerűek. Velük egy helyen kell említeni a diplomátakat is: a nagykövetek és egyéb vezető beosztású diplomaták közül is egyre többen tanulnak magyarul.

– Sajátos csoportot képeznek a hazánkban dolgozó misszionáriusok. A különféle vallási felekezetek képviselői – sokszor kötelező penzumként – szintén rövid idő alatt igyekeznek a mindennapi boldoguláshoz szükséges szintet elérni.

– Mindezen változásokkal szemben visszaszorult az egyetemi filológus réteg finnugor nyelvészeti stúdiumokat folytató csoportja: mára a finnugristák száma rendkívül erősen lecsökkent, ami nemcsak e

tudományterület presztízsének csökkenésével, hanem az egyetemi hungarológiai képzés átalakulásával is magyarázható.

A kilencvenes évek elején néhány külföldi egyetemen felismerték: a magyartanulás népszerűségének csökkenése összefüggésben állhat azzal, hogy a tanuló csak a kötelező finnugor tantárgyak elvégzése után juthatott a magyar nyelv közelébe, kis túlzással a magyarhoz a vogulon keresztül vezetett az út. Amíg Magyarország többé-kevésbé elzárt területnek számított, még nem okozott nagy konfliktust a „magyar mint holt nyelv” tanítása, de az utóbbi másfél évtized társadalmi-politikai változásai, a hazánk iránti érdeklődés óriási megnövekedése után már nem fogadták el a nyelvészeti középpontú, antikommunikatív szövegolvasásra épülő nyelvtanítás módszerét, s előbb-utóbb át kellett térni a „magyar mint élő nyelv” tanítására. Ez a – finnugor nyelvészetet „megkerülő” – paradigmaváltás Tuomo Lahdelma és Holger Fischer kezdeményezésére a közép-finnországi Jyväskylä egyetemén bontakozott ki a kilencvenes évek elején.¹ A magyartanulás nyelvészeti központúságának megszűntével szerte Európában egyre több nem nyelvész is nyelvünk elsajátítására adja a fejét, egyre több – kelet-közép-európai kutatásokkal foglalkozó – történész, politológus, közgazdász kezd el magyarul tanulni, s végez magyar nyelvű forrásokat feldolgozó kutatómunkákat. Nem feladatomból ehelyett a magyar mint idegen nyelv, illetve a hungarológia átalakulása elméleti háttérének vizsgálata, hiszen e témakör külön tanulmány(ok) megjelentetését igényelné. A fogalom definíciójával sokan kísérleteztek korábban is, manapság is, s jónéhány összefoglaló tanulmánykötet is napvilágot látott az elmúlt években, évtizedekben.²

¹ Erről a kérdéskörrel bővebben: Holger Fischer: A hungarológiai helyzete Németországban. Az intézményi rendszer. *Hungarológia* 4. Budapest, 1993. 3–12; Holger Fischer: Hungarológia Németországban – kritikai helyzetfelmérés. *Hungarologische Beiträge* 4. Jyväskylä, 1995. 5–22; Tuomo Lahdelma: Hungarológia Finnországban – a paradigmaváltás ideje. *Hungarologische Beiträge* 4. Jyväskylä, 1995. 47–54.

² *Hungarológiai oktatás régen és ma* (szerk. M. Róna Judit). Budapest, 1983; *A hungarológia-oktatás elmélete és gyakorlata I–II.* (szerk. Giay Béla–Nádor Orsolya–Varga Márta). Budapest, 1989; *Hagyományok és módszerek* (szerk. Egyed Orsolya–Giay Béla–B. Nádor Orsolya). Budapest, 1990; *A hungarológiai fogalma* (szerk. Giay Béla). Budapest, 1990; *A magyar mint idegen nyelv fogalma* (szerk. Giay Béla). Budapest, 1991; *Hungarológia Magyarországon kívül* (szerk. Tuomo Lahdelma–Maticsák Sándor). *Hungarologische Beiträge* 4. Jyväskylä, 1995; *A magyar nyelv elsajátításának nehézségei* (szerk. Tuomo Lahdelma–Maticsák Sándor). *Hungarologische Beiträge* 12. Jyväskylä, 1999 (előkészületben); *A magyar mint idegen nyelv – hungarológia* (szerk. Giay Béla–Nádor Orsolya). Budapest, 1999.

Mіндеzen változások mellett a nyelvtanulók legnagyobb csoportja még mindig „csak” hobbiból, személyes érdeklődése, kapcsolatai miatt tanul magyarul. A Debreceni Nyári Egyetemen a magyartanulás motivációját vizsgáló felmérés szerint a „Miert tanul magyarul?” kérdésre 1997 nyarán adott 349 válasz a következőképpen oszlott meg (egy válaszdó több választ is bejelölhetett, a tanulók nem ritkán három-négy indokot is megneveztek, illetve a kérdések is részben átfedik egymást): személyes érdeklődésből, hobbiból 25,2%; baráti kapcsolatai miatt 19,2%; munkájához szükséges 16%; egyetemen magyart tanul, nem filológus 12,3%; egyetemen magyart tanul, filológus 9,7%; házastársa magyar 7,2%; valamelyik szülője/nagyszülője magyar 6,6%; tolmács, fordító, idegenvezető 3,7%.

Ehelyütt érdemes megemlíteni a magyartanulás két sajátos körülményét is: a diákok túlnyomó többsége nem első idegen nyelvként tanulja a magyart (ezt esetleg csak a Magyarországon dolgozók gyermekei és esetleg a másodgenerációsok körében lehetne elképzelni), általában negyedik-ötödik (nem ritkán kilencedik-tizedik) nyelvként kezdik el (sok esetben azért, mert az indoeurópai nyelvek után szeretnének megismerkedni egy „egzotikus” nyelvvel is). Ebből adódóan a magyartanulók átlagéletkora is magasabb a szokványosnál (a nyári egyetem 1998-as téli kurzusán 36,8, míg az 1999-es januári tanfolyamon 38,3 év volt a tanulók átlagéletkora – megjegyzendő persze, hogy ezeken a kurzusokon az egyetemista réteg szinte egyáltalán nincs jelen), másképp fogalmazva: a magyartanítás elsősorban a felnőttek (legfiatalabb korosztályként az egyetemista réteg) képzését jelenti, annak minden (módszertani) előnyével és hátrányával együtt.

A külföldön folyó magyaroktatás bázisai továbbra is az egyetemek magyar tanszékei, illetve a finnugor, esetenként a kelet-európai, sőt a szláv tanszékek, intézetek berkein belül folyó hungarológiai képzés. Jelenleg a magyar állam mintegy 40 hivatalos lektort, ill. vendégtanárt küld ki általában négyéves időszakra 23 országba, az Egyesült Államoktól Indián át Kínáig. (A lektori állások elosztása alapvetően az – esetleg évtizedekkel ezelőtt megkötött – államközi szerződések függvényei, ezért állhatott elő olyan furcsa eset is, hogy például Olaszországban nem működik hivatalos magyar lektor, s Németország több egyetemén is csak mostanság tették meg az első lépéseket a hivatalos csereegyezmény megkötése érdekében.) Kissné Papp Margit a hungarológiai műhelyeket a következőképpen jellemzi: „Az intézmények megoszlása a különböző régiók között nagyon egyenlőtlen. A legtöbb oktatóhely Európában működik,

ezen belül is Németországban, Olaszországban, Franciaországban, Oroszországban, Finnországban, Lengyelországban és a Magyarországgal határos országokban. Ez természetes is, hiszen a hungarológiai oktatásnak ezekben az országokban van a legnagyobb hagyománya, nyelvünk, kultúránk iránt itt a legjelentősebb az érdeklődés, és az infrastruktúra kiépítéséhez jobbra itt rendelkeznek a legkedvezőbb feltételekkel. Az imponálóan magas számok azonban az oktatás jellegét, színvonalát illetően egymástól nagyon eltérő, heterogén képzéseket takarnak. Míg például Németországban a 14 oktatóhely közül mindössze a Humboldt Egyetemen lehet hungarológus diplomát szerezni, addig Lengyelország mindhárom oktatóhelye (Varsó, Krakkó, Poznan) diplomát nyújtó képzést folytat. [...] Az európai hungarológiai oktatás komoly hiányossága, hogy egy sor országban egyáltalán nem vagyunk jelen (így pl. Svájc, Spanyolország, Görögország), más országokban viszont jelenlétünk, a magyarországi szakmai segítség korántsem kielégítő (pl. Olaszország, Törökország, Belgium, Norvégia, Svédország, Anglia stb.). Ennek vagy a fogadókészség, vagy az egyezményes feltételek és a pénzügyi lehetőségek hiánya az oka. [...] Az amerikai felsőoktatási intézmények nagy száma ellenére ezen a földrészen csak három helyen vagyunk jelen: az Amerikai Egyesült Államokban Bloomingtonban és New Brunswickban, valamint Kanadában Torontóban. [...] Afrikában és Ausztráliában nem rendelkezünk hungarológiai oktatóhelyekkel, jóllehet érdeklődés mindkét területen volna. Az elmúlt években a Kairói és a Sydney Egyetem kezdeményezte a magyar oktatás elindítását, de anyagi feltételek hiányában erre nem kerülhetett sor.”³

Az egyetemi képzés mellett jelentős az esti iskolákban, népfőiskolákon, a Collegium Hungaricum keretén belül, illetőleg a Magyar Intézetek szervezésében folyó magyaroktatás is. Ami pedig a magyarországi magyartanítást illeti, az utóbbi időben a hagyományos intézmények – Magyar Nyelvi Intézet (korábban Nemzetközi Előkészítő Intézet majd Kodolányi Intézet), Hungarian Language School, Debreceni Nyári Egyetem – mellett egyre több, főleg budapesti nyelviskola foglalkozik fő- vagy mellékpofilként magyar nyelvoktatással. Úgy tűnik, a magyarnyelv-oktatás terén lassan kezd kialakulni egy akkora piac, amely képes (lesz) magánintézményeket is eltartani hazánkban.

³ Kissné Papp Margit: Rövid áttekintés a külföldi felsőoktatásban folyó hungarológiai tevékenységről és annak hazai háttéréről. *Hungarologische Beiträge* 12. Jyväskylä, 1999. 69–71 (előkészületben).

A Debreceni Nyári Egyetem évente több mint 600 magyarul tanulni vágyó hallgatót fogad a tanfolyamain. Több év adatai elegendőnek látszanak bizonyos tendenciák vázolására, óvatos következtetések levonására. Ilyen terület lehet a résztvevők létszámának vizsgálata országok szerinti megoszlásban. (A 450–500 fős nyári kurzusok résztvevőinek mintegy fele minisztériumi ösztöndíjjal érkezik, s mivel a minisztériumi helyek odaítélése régóta rendkívüli egyenetlenségeket mutat, az így kapott kép csak nagyvonalakban alkalmas következtetések levonására.) Az alábbi statisztikai adatok az 1996–98 közötti nyári, januári és májusi, illetve az 1999-es januári tanfolyamok adatait mutatják be. E kurzusoknak összesen több mint 2000 résztvevője volt.

A lista éllovasai azok az országok, ahol jelentős – és nagy hagyományokkal rendelkező – hungarológiai munka folyik, s földrajzilag is közel vannak: Németország (289) és Ausztria (237). Németországban több egyetemen tanítanak magyart, a tág értelemben vett hungarológia hallgatói között nagyon sok a nem filológiai irányultságú diák. E két országot az Egyesült Államok (205) követi. Itt egyrészt a szórványmagyarság korábban már említett másod- ill. harmadgenerációs képviselőinek megnövekedett tanulási kedve, másrészt a szintén említett misszionáriusi réteg, harmadrészt a vállalati vezetők csoportja alkotja a legnagyobb tanulói réteget. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Kanada a maga 33 diákjával nagyságrendekkel van leszakadva az USA mögött.

A lista élmezőnyében olyan fontos hungarológiai bázissal rendelkező nyugat- és dél-európai országok állnak, mint Franciaország (147), Nagy-Britannia (112) és Olaszország (90). Kérdés, hogy a londoni egyetemen utóbbi időben mutatkozó problémák a következő években kihatással lesznek-e a magyartanulás szervezeti hátterére is.

Az utóbbi évtized egyik legjelentősebb változása a távol-keletiek magyartanulási kedvének rendkívül jelentős növekedése. Míg 1993-ban a Nyári Egyetemen mindössze két japán diák vett részt, 1998-ban a számuk már 31-re ugrott. Japán a négyéves összesített lista hatodik helyére ugrott (97 diák érkezett ezen idő alatt a szigetországból), s Koreából is viszonylag sok tanuló érkezik hazánkba (a vizsgált időszakban 26). A japán hungarológia központjai: Kansai Gaidai Egyetem, Tokai Egyetem, Tokiói Idegen Nyelvek Egyeteme, Chibai Egyetem, Kanazawa Egyetem, Hokkaido Egyetem, Hosei Egyetem és az Oszakai Idegen Nyelvek

Egyeteme.⁴ Nagyon sokat segít a koreai magyaroktatásban, hogy a Hankuk Egyetemen magyar lektor működik.⁵

Finnországból a jelzett időszakban 80 diák érkezett Debrecenbe. Ez a szám csak fele a nyolcvanas évek tanulói létszámának (például 1982–86 között 164 finn tanult Debrecenben). A visszaesés oka elsősorban a rokonságtudat kifakulásában keresendő: megszűnt a finn–magyar baráti körök varázsa, más hangsúlyt kaptak a testvérvárosi kapcsolatok, kimúlt a „puszta gyermekei” szemlélet, s a Szovjetunió széthullása okozta súlyos gazdasági válság következtében igencsak megcsappant büdssével dolgozó egyetemek szemléletváltása is erősen visszavetette a magyartanulók lehetőségeit. Sajnos, az utóbbi időben a helsinki egyetemen veszélybe került a magyaroktatás: a kis, tehát gazdaságtalan szakok, tanszékek szűklátókörű leépítésének egyik áldozata lehet a magyar tanszék. A kar és az egyetem vezetői a lektor és/vagy a vendégtanár állásának megszüntetésével riogatnak.

A nyugat- és észak-európai országok „középméretű” csoportjába Hollandia (46), Svédország (38), Svájc (34), Belgium (26), Dánia (20), Norvégia (19) tartozik. Örvendetes a török diákok számának emelkedése (24), s az utóbbi időben mintha Spanyolországban is némi mozgolódást tapasztalhatnánk (14), ami nem mondható el az egyelőre még diákcsereregymény nélkül álló Portugáliáról (4). Úgy tűnik, nem lehet számottevő érdeklődésről beszélni Görögország (7) és Írország (5) esetében.

Külön fejezetbe tartoznak a kelet-európai (volt szocialista) országok. Az 1982–86 közötti időszakban 612 hallgató érkezett e térségből magyartanulni Debrecenbe (Jugoszlávia 164, Szovjetunió 121, NDK 113, Csehszlovákia 97, Lengyelország 56, Bulgária 51, Románia 10), 1996–98 között pedig csak 351-en. (Ebben a számsorban nincsenek benne a ma már egységes Németország keleti feléből érkező hallgatók.) A fele annyi diákot küldő szovjet utódállamok közül csak Oroszország (33), Észtország (17), Ukrajna (12) és Litvánia (1) képviselteti magát; Csehszlovákia felbomlása után Csehországból 27, míg Szlovákiából 33 hallgató érkezett (ez mintegy 40%-os visszaesést jelent). Továbbra is jelentős a jugoszláv tagköztársaságok hallgatóinak aránya (Szlovénia 48, Horvátország 33, Jugoszlávia 29), s az eddigi tapasztalatok alapján a szlovénok nyelvtanulói kedve meredek emelkedést mutat. Sajnos, visszaesett a mindig is nagy hagyományokkal rendelkező lengyel hungarológus-

⁴ Mika Waseda: Hungarológia Japánban. *Hungarologische Beiträge* 4. Jyväskylä, 1995. 105–110.

⁵ Szabó G. Zoltán: Egyetemi élet Koreában. *Hungarológia* 8. Budapest, 1995. 380–387.

sok száma (35), és több mint felére csökkent a bolgárok aránya (23). Számottevő mértékben megnőtt azonban a romániai magyar diákok száma (60). Tudomásul kell, kellene venni, hogy a keleti térségből érkező diákok még ma is csak ösztöndíjasként tudnak eljutni hozzánk, önköltséges hallgató e fertályról csak elvétve érkeznek. Jó lenne, ha a különféle minisztériumi szervek a továbbiakban is tudnák biztosítani a kelet-európai diákok magyar nyelvi kurzusokon való részvételét. Külön kategóriát képviselnek a határon túli magyarok, akiknek manapság már több lehetőségük adódik magyarországi szakmai képzésben való részvételre (az egyik erre hivatott szervezet az 1991 óta prosperáló Ady Akadémia Debrecenben). Külön kell szólni az oroszországi finnugor tagköztársaságok helyzetéről: a kutatóhelyeken megnőtt az érdeklődés az élő magyar nyelv tanulása iránt, azonban anyagi lehetőségeik nem teszik lehetővé sem könyvtáraik gyarapítását, sem pedig lektorok folyamatos meghívását. (Másképp pedig néhol olyan sanyarú feltételeket „biztosítanak” a lektoroknak – s ebben a nemtörődömség is jelentős szerepet játszik –, hogy csak a legbátrabbak szánják rá magukat erre a kalandra. Üdítő kivételt jelent az Udmurt Köztársaság: Kozmács István több évig tanított magyart az izsevszki egyetemen.)

Ha az elmúlt négy évben a nyári egyetemre érkezők adatait összevetjük az 1982–86 közötti időszak hasonló korpuszon végzett vizsgálataival⁶ (1878, ill. 1884 fő), a következő tendenciák rajzolódnak ki:

A nagy hungarológus nemzetek közül több mint kétszeresére (114/237) nőtt az osztrákok aránya, több mint másfélszeres az angol (67/112), s közel ekkora az amerikai (140/205) hallgatók számának növekedése. Rendkívül jelentős a japán (11/97), koreai (3/26) és a kanadai (9/33) ugrás. Figyelemre méltó a svájci (23/34), a török (10/24) és a dán (11/20) hungarológia felzárkózása. Az elmúlt évtizedben megjelent a spanyol (4/14), görög (0/7), ír (0/5) és portugál (0/4) nyelvtanulói réteg is. Nem változott számottevően a francia (137/147), holland (55/46), svéd (39/38), belga (26/21) és norvég (17/19) tanulók csoportja.

A nyolcvanas évek vizsgált időszakában az NDK-beli (113) és az NSZK-beli (236) nyelvtanulók összlétszáma jócskán meghaladta ugyan az 1996–99 közötti 289 főt, azonban komoly visszaesérről mégsem beszélhetünk, hiszen – a keletnémet diákok irányított delegálását figyelmen

⁶ A résztvevők országok szerinti statisztikai adatai Némedi Lajos: Emlékek, adatok és gondolatok. A Debreceni Nyári Egyetem hatvan esztendejéről (1927–1987) c. könyvéből valók (Debrecen, 1988. 174–176. oldal).

kívül hagyva – a (nyugat)németek száma továbbra is a legjelentősebb csoportot alkotja. Komoly, 50 százalékos visszaesésről beszélhetünk viszont az olasz (171/90) és a finn (164/80) diákok esetében (ezzel a korábbi időszak „ezüst- és bronzérmese” alig került be az első tízbe), illetve – az ismert és vázolt gazdasági problémák miatt – a kelet-európai térség akkor is és mai létező két országa, Lengyelország (56/35) és Bulgária (51/23) esetében.

A magyarul tanulók országok szerinti megoszlásának vizsgálata során még egy jelenségre kell figyelmet fordítanunk: korábban soha nem látott mértékben megnőtt azoknak az országoknak a száma, ahol hungarológiai tevékenységgel, ill. magyar nyelvoktatással foglalkoznak. Ez természetesen részben a szocialista világrendszer felbomlása után létrejött régi-új országok számával magyarázható, részben azonban olyan távoli országokban is folyik többé-kevésbé szervezett magyaroktatás, ill. legalábbis érkeznek hazánkba magyarul tanulni vágyók, mint például Argentína, Venezuela, Salvador, Nigéria, Ghana, Egyesült Arab Emírátsok, India, Ausztrália és Új-Zéland. Állításom bizonyítékául ismét a Debreceni Nyári Egyetem statisztikáját használom fel: a 60-as évek elején 10 ország küldte el résztvevőit az intézménybe magyarul tanulni, majd a hetvenes évek közepére ez a szám 22–23-ra emelkedett. Az elmúlt évtizedek „országcsúcsát” 1979-ben és 1983-ban jegyezték fel: egyaránt 26–26 nemzet diákjai tanultak Debrecenben. A 90-es évek végére ezek a számadatok lényegesen megváltoztak: 1996-ban a három nyelvtanfolyamon 40, 1997-ben és 1998-ban pedig 39–39 országot regisztráltak; e három évben összesen 45 országot képviseltette magát az intézményben.

Magyar nyelvkönyvek a kilencvenes években

a) Magyarországi kiadványok

A kilencvenes években a magyar nyelvkönyvpiac örvendetes módon megélénkült: korábban soha nem tapasztalt mennyiségben – és minőségben – jelennek meg új oktatóanyagok. A változások az alábbi területen jelentősek:

– Míg korábban (értelemszerűen) egy központi kiadó, a Tankönyvkiadó foglalkozott magyar nyelvkönyvek kiadásával, addig 1991 óta egyre több kiadónál látnak napvilágot nyelvkönyvek (is),⁷ s rövidesen az Akadémiai Kiadó is bekapcsolódik e munkálatokba.

⁷ Aula Kiadó, International Language School, Debreceni Nyári Egyetem.

– A tankönyvírás egyik alapkérdése a közvetítő nyelv problémája. Míg a korábbi évtizedekben javarészt közvetítő nyelveket használó könyvek kerültek piacra (igazodva az akkori módszertani követelményekhez),⁸ az utóbbi időben az egynyelvű könyvek „felzárkóztak”: a 90-es években egyaránt jelennek meg kétnyelvű⁹ és egynyelvű¹⁰ könyvek. Ennek háttérében módszertani és finansiális megfontolások egyaránt húzódnak.

– Fontos a könyvek minősége is. Rendkívül örvendetes, hogy a századvég Magyarországon – a nyelvkönyvkiadás pénzügyi nehézségei ellenére is – egyre több igényes kivitelű magyar nyelvkönyv jelenik meg, melyek küllemükben (is) állják a versenyt a nagy világnyelvek kiadványaival. Remélhetőleg az írógéppel írott, kicsit sárgás-szürkés papírra stencilgéppel nyomott, széteső kötésű nyelvkönyvek már végérvényesen a múlt emlékeit gazdagítják.

– A nyelvkönyvek szintje, jellege. Javarészt a kiadókon múlik, hogy milyen szintű, ill. szakirányú nyelvkönyvek jelennek meg. A legáltalánosabb (és leggazdaságosabb) természetesen a kezdő és közép-

⁸ A teljesség igénye nélkül: Bánhidy Zoltán–Jókay Zoltán–Szabó Dénes: *Learn Hungarian*. Budapest, 1958; Erdős József–Kozma Endre–Prileszky Csilla–Uhrmann György: *Hungarian in Words and Pictures*. Budapest, 1982 (angol); Lelkes István: *Manuel des hongrois*. Budapest, 1967 (francia); Fábíán Pál: *Manuale della lingua ungherese*. Budapest, 1970 (olasz); Bánhidy Zoltán–Jókay Zoltán–Szabó Dénes: *Lehrbuch der ungarischen Sprache*. Budapest, 1958; Bánhidy Zoltán–Jókay Zoltán: *Ungarisch über Ungarn*. Budapest, 1962 (német); Deák Sándor: *Ucsebnik vengerszkogo jazika I–III*. Budapest, 1972; Szi J Enikő: *Kursz vengerszkogo jazika*. Budapest, 1981 (orosz). Egynyelvű, közvetítő nyelv nélküli tankönyvek: Fülei-Szántó Endre–Mihályi József: *Magyar nyelvkönyv külföldiek számára*. Budapest, 1966; Fülei-Szántó Endre: *Magyar nyelvkönyv külföldiek számára I–IV*. Budapest, 1972 (latin nyelvtani terminusokkal); Erdős József–Kozma Endre–Prileszky Csilla–Uhrmann György: *Színes magyar nyelvkönyv I–II*. Budapest, 1979; Nyomárkay István: *Magyar nyelvkönyv idegen ajkúak számára*. Budapest, 1981; Somos Béla–Mezei Lajos–Békéssy Gábor: *1000 szó magyarul*. Budapest, 1984. Hlavacska Edit–Hoffmann István: *Magyarul – felső fokon*. Budapest, 1988; Hegedűs Rita–Kálmán Péter–Szili Katalin: *Magyar nyelv I. elsőéves külföldi bölcsészhallgatóknak*. Budapest, 1989.

⁹ Annus Irén: *Build your Hungarian*. Szeged, 1990; Lakos Dorottya: *Hungarian for foreigners*. Budapest, 1998. Sőt, akad példa négy nyelvű (angol–francia–német) tankönyvre is: Kovács Mária: *Itt magyarul beszélnek I–II*. Budapest, 1993.

¹⁰ Lakos Dorottya–Mezősi Anna–Tar Kata: *Forrás*. Budapest, 1990; Erdős József–Prileszky Csilla: *Halló, itt Magyarország! I–II*. Budapest, 1992; Jónás Frigyes: *Magyar nyelv külföldieknek*. Budapest, 1992; a Debreceni Nyári Egyetem *Hungarolingua* sorozata.

haladó szintű nyelvkönyvek kiadása, de az utóbbi időben több kiadó vállalta fel a könyvkínálat bővítését, a várható anyagi haszon elmaradásával tudatosan számolva. Az Aula Kiadónál jelent meg Bencze Ildikó haladóknak szóló könyve és az üzleti nyelvkönyv is,¹¹ korábban a szintén haladóknak íródott *Magyarországról magyarul*,¹² illetve az egykori Nemzetközi Előkészítő Intézet által kiadott, a *Színes magyar nyelvkönyvre* épülő szakirányultságú nyelvkönyvek említhetők meg,¹³ s nemrég jelent meg két, a magyar igékkel foglalkozó tananyag is.¹⁴

A 90-es években az egyik legjelentősebb magyarnyelvkönyv-kiadóvá vált a Debreceni Nyári Egyetem. A tanfolyamokon résztvevő közel 600 hallgató kiszolgálása érdekében 1991-ben indították el a Hungarolingua nevet viselő tankönyvprogramot, melyben ezidáig több mint 30 kiadvány látott napvilágot. A kiadványsorozat gerincét a kezdőknek szóló Hungarolingua 1. és a középhaladóknak szóló Hungarolingua 2. jelenti (a komplex oktatócsomagot a nyelvkönyv mellett nyelvtani munkafüzet, videómunkafüzet kazettával, fonetikai füzet audiokazettával, négy nyelvű szótárfüzet, feladatlapok, megoldások adják). 1999 áprilisában jelent meg a haladóknak szóló Hungarolingua 3. nyelvkönyv.¹⁵ A fő vonulat mellett a DNYE további négy másik sorozatot is elindított: a) az ezidáig hat nyelven megjelent Hungarolingua Grammatika,¹⁶ b) az angol, finn és olasz

¹¹ Bencze Ildikó: Magyar civilizáció és országismeret. Budapest, 1995; Bencze Ildikó–Lakos Dorottya–Papp Judit: Basic Business Hungarian. Üzleti nyelv alapfokon. Budapest, 1995; Bencze Ildikó: Magyar nyelvi tesztek. Budapest, 1997.

¹² Somos Béla–Andrássy Attila: Magyarországról magyarul. Budapest, 1988.

¹³ Prileszky Csilla–Tallér Mária–Varga Éva: Agrár szakirány; Chikán Ildikó–Giy Béla–Kovács Ferencné–Pákozdy Ferencé: Közgazdász szakirány; Aranyi Krisztina–Ferenc Rózsa–Ginter Károly–Osváth Gábor–Prileszky Csilla: Bölcsész szakirány; Kovács Mária–Magyar Péterné–Kálmán Péter: Orvos szakirány.

¹⁴ Mohai V. Lajos–Szendrő Borbála: 250 magyar ige ragozása. Budapest, 1997; Törkenczy Miklós: Hungarian Verbs and Essentials of Grammar. Budapest, 1997.

¹⁵ Hlavacska Edit–Hoffmann István–Laczkó Tibor–Maticsák Sándor: Hungarolingua 1. Debrecen, 1991; Hungarolingua 2. Debrecen, 1993; Hungarolingua 3. Debrecen, 1999.

¹⁶ Keresztes László: Gyakorlati magyar nyelvtan. Debrecen, 1992; A Practical Hungarian Grammar. Debrecen, 1992; Praktische ungarische Grammatik. Debrecen, 1992; Praktiline ungari keele grammatika. Debrecen, 1997; Grammatica ungherese pratica. Debrecen, 1997; Grammaire pratique hongrois. Debrecen, 1998.

anyanyelvűeknek szóló Hungarolingua Fonetika,¹⁷ c) a haladó és felsőfokú szintű diákoknak szóló, a magyar szépirodalmi művek átdolgozott (könnyített, rövidített) változatait közreadó Hungarolingua Klasszikusok¹⁸ és d) a Hungarolingua Gyakorlókönyvek.¹⁹

Rövidesen várható az Akadémiai Kiadó nagyszabású sorozata, melynek a tervek szerint a haladóknak szóló része jelenik meg először, ezt követi majd a kezdőknek és a középhaladóknak szánt anyag.

Új elem a nyelvkönyvpiacra a multimédiás oktatóanyag. A kor számítástechnikai lehetőségeit kiaknázó kezdő szintű tananyag jelent meg a londoni Talk Now! sorozatban, illetve a Kossuth Kiadó gondozásában 1997-ben,²⁰ a Nyári Egyetem 1998-ban adta ki a Hungarolingua Klasszikusok sorozat két részének multimédiás változatát,²¹ s a közeljövőben lát napvilágot az Akadémiai Kiadó korábban említett haladó nyelvkönyvének multimédiás változata, s nemsokára várható a Hungarolingua 1. számítógépes átdolgozása is.

b) Külföldi kiadványok

Óvatos kijelentés: a külföldi nyelvkönyvek száma csökkenő tendenciát mutat, ennek oka talán a magyarországi nyelvkönyvpiac fellendülése (legyen szó akár egynyelvű, tehát bármely nyelvterületen használható, akár kétnyelvű, azaz célirányosan egy nyelvterület számára íródott nyelvkönyvről), és részben a potenciális szerzők „ittthon tartása” lehet.

Német nyelvterületen a kilencvenes években több fontos tananyag látott napvilágot.²² Ezek a könyvek vezető szerepet töltenek be a

¹⁷ Báthory Ágnes–S. Varga Pál: Fonetikai gyakorlatok finnek számára. Debrecen, 1993; Báthory Ágnes–Giorgio Pieretto: Fonetikai gyakorlatok olaszok számára. Debrecen, 1995; Palkó Ágnes: Fonetikai gyakorlatok angol anyanyelvűek számára. Debrecen, 1995.

¹⁸ Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig (átdolgozta Goretity József). Debrecen, 1995; Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk (átdolgozta Goretity József). Debrecen, 1996; Örkény István: Tóték (átdolgozta Goretity József). Debrecen, 1996.

¹⁹ Laczkó Zsuzsa: Nem csak dalok. Debrecen, 1996; Goretity József–Laczkó Zsuzsa: Nem csak novellák. Debrecen, 1997; Laczkó Zsuzsa–Kindert Judit: Fülelő. Gyakorlatok hallott szövegek megértésére. Debrecen, 1998.

²⁰ Learn Hungarian. London, 1997; Tanuljunk magyarul! Budapest, 1997.

²¹ Légy jó mindhalálig (a multimédiás változatot szerkesztette Tóth Valéria). Debrecen, 1998; A Pál utcai fiúk (a multimédiás változatot szerkesztette Dobi Edit). Debrecen, 1998.

²² Szili Katalin–Szalai Zsuzsa: Lépésről lépésre. Wien, 1990; Szalai Zsuzsa: Egy lépéssel tovább. Wien, 1993; Georges Kassai–Szendé Tamás–Monika Klier:

németországi és ausztriai magyar nyelvoktatásban, az igényes kivitelű, színes kiadványok jól használhatók a kommunikatív típusú modern nyelvoktatásban. A Debreceni Nyári Egyetemre érkező hallgatókon az elmúlt két évben végzett felmérések során (milyen nyelvkönyv/ek/ből tanult?) kiderült, hogy a (fekete-fehér, „hagyományos típusú”) *Ungarisch für Ausländer*²³ népszerűsége csökkent ugyan, de még így is vezet a *Lépésről lépésre* és *Egy lépéssel tovább*, és a többi, hetvenes években kiadott magyar nyelvkönyv²⁴ előtt. (Az 1998-as felmérés szerint, ahol 270 válaszadó 336 válaszából 53 nevezett meg német közvetítő nyelvű könyvet, a Ginter–Tarnói könyvet 23, Szili és Szalay könyveit 10, a *Szia!* és a *Szituációk* c. könyveket 7–7, Érsek István munkáját 5, az *Assimil* 2, míg a Kárpáti–Skirecki féle könyvet egy diák nevezte meg. Ugyanezek a paraméterek 1997-ben, 220 válaszadó 299 válasza alapján: Ginter–Tarnói 31, *Lépésről lépésre* és *Egy lépéssel tovább* 20, *Szia* 8, *Langenscheidts* 4, *Assimil*, *Szituációk*, *Taschenlehrbuch* 2–2).

Az angol nyelvterületen a korábbi évtizedek csendessége²⁵ után a nyolcvanas évek második felétől kezdve három fontos könyv jelent meg, a *Colloquial* és a *Teach Yourself* sorozatokban, illetve a londoni egyetemen.²⁶ A már korábban idézett nyári egyetemi statisztikák szerint a *Hungarian in Words and Pictures* mellett e három könyv a legnépszerűbb az angol nyelvterületen használatos kétnyelvű anyagok közül (érdekes, hogy több válaszadó – 1998-ban 3, 1997-ben 8 – még napjainkban is az először 1958-ban napvilágot látott *Learn Hungarian* c. könyvet nevezte meg tananyagaként). Payne és Pontifex könyve egyaránt kommunikatív szemléletű, könnyen tanulható és tanítható, és sok hasznos országismereti információt tartalmaz, míg Sherwood könyve érdekes újítás: a rövid szövegek mellett rendkívül tömör nyelvtani magyarázatok (a felszólító módra például kevesebb, mint egy oldalt szán a szerző)

Assimil. Ungarisch ohne Mühe, 1994; Silló Ágnes: Szituációk. Ein Ungarischlehrwerk für Anfänger. Ismaning, 1995; Julianna Graetz: Lehrbuch der ungarischen Sprache. Hamburg, 1996; Seidler Andrea–Szabély: Szia! Ungarisch für Anfänger. Wien.

²³ Ginter–Tarnói: Ungarisch für Ausländer. Bp. 1974.

²⁴ Kárpáti, Paul–Skirecki, Hans: Taschenlehrbuch Ungarisch. Leipzig, 1976; Érsek Iván: Langenscheidts praktisches Lehrbuch Ungarisch. Berlin–München–Wien–Zürich, 1977; Mikešy Sándor: Ungarisches Lehrbuch. Leipzig–Budapest, 1978.

²⁵ Wojatsek, Charles: Hungarian Textbook and Grammar. Calgary–Alberta, 1962; Augustus A. Koski–Ilona Mihályfi: Hungarian Basic Course. Washington, 1962.

²⁶ Payne, Jerry: Colloquial Hungarian. London–New York, 1987; Pontifex Zsuzsa: Hungarian (Teach Yourself), London, 1993; Peter Sherwood: A Concise Introduction to Hungarian. London, 1996.

segítségével tanulhatunk. A nagyon jó tótani és mondattani eljárásokat bemutató könyv szakít a nyelvkönyvírói hagyományokkal, a kötet a nyelvészek „csemegeje”, félő azonban, hogy nem nyelvész beállítottságú (és képzettségű) diák kissé nehezebben boldogul vele.

Elgondolkodtató, hogy a Franciaországban és Olaszországban hagyományosan erős és magas szintű hungarológiai képzés nem jár együtt nyelvkönyvek megjelentetésével. A francia közvetítő nyelvűek közül az *Assimil* a legnépszerűbb, míg Olaszországban továbbra is várat magára Fábíán Pál korábban egyébként kitűnő, de közel három évtizede (Magyarországon) kiadott könyvének „frissítése”.²⁷

A hatvanas-nyolcvanas években a Finnországban dolgozó lektorok jelentős hányada készített magyar (és nem melleleg: finn) nyelvkönyvet.²⁸ Az utóbbi évtizedben a könyvírási lendület megtört, ezt főként a finnországi magaryelvkönyv-piac telítettségével lehet magyarázni, ugyanis az előbb említett kötetek mellett 1990-ben látott napvilágot a több oktatási intézményben használatos, kezdő és középhaladó részből, ill. hozzá kapcsolódó nyelvtankönyvből álló, finn közvetítő nyelvet használó sorozat.²⁹ A kilencvenes években egy középhaladó szintű nyelvkönyv jelent meg (Csúcs Sándor könyvének folytatásaként),³⁰ illetve haladó szintű tanulóknak szóló munkafüzetek láttak-látnak napvilágot.³¹

Habár jelentős hungarológiai tevékenység folyik Svédországban, Norvégiában, Dániában, Hollandiában, Törökországban, Bulgáriában és Lengyelországban, furcsa módon ezeken a kutatóhelyeken nem készültek olyan nyelvkönyvek, nyelvoktató anyagok, amelyek kiléptek volna a

²⁷ Georges Kassai–Szende Tamás: *Assimil. Le hongrois sans peine*. Chennevières-sur Marne Cedex, 1989; Fábíán Pál: *Manuale della lingua ungherese*. Budapest, 1970.

²⁸ Lavotha Ödön–Tervonen, Viljo: *Unkarin oppikirja* [Magyar nyelvkönyv]. Helsinki, 1961; Nyirkos István: *Unkarin lukemisto sanastoineen* [Magyar olvasókönyv szójegyzékkel]. Helsinki, 1965; Nyirkos István: *Nykyunkarin oppikirja* [Mai magyar nyelvkönyv]. Helsinki, 1972; Keresztes László: *Unkarin kielioppi* [Magyar nyelvtan]. Helsinki, 1974; Márk Tamás: *Tessék magyarul 1–2*. Helsinki 1978–80; Csúcs Sándor: *Unkarin alkeet* [A magyar nyelv alapjai]. Turku, 1982; Keresztes László: *Jó napot!* Helsinki, 1983.

²⁹ Gerevich-Kopteff Éva–Csepregi Márta: *Unkaria suomalaisille* [Magyar finneknek]. Helsinki, 1989; Gerevich-Kopteff Éva–Csepregi Márta: *Lisää unkaria suomalaisille* [Még több magyar finneknek]. Helsinki, 1990; Csepregi Márta: *Unkarin kielioppi* [Magyar nyelvtan]. Helsinki, 1991.

³⁰ Varga Judit: *Gyere velem!* Turku, 1995.

³¹ Báthory Ágnes: *Mi újság? Lexikai gyakorlatok gyűjteménye*. Jyväskylä, 1996; Török Ilona–Lassi Mäkinen: *77 magyar ige 707 igekötős alakja finn megfelelőikkel*. Jyväskylä (megjelenés előtt).

helyi keretek közül, igaz, ennek javarészt nyelvi korlátai lehetnek. Külön kell szólnunk még a távol-keleti nyelvkönyvpiacról: Japánban és Koreában egyre többen tanulnak magyarul, készülnek is nyelvoktató anyagok,³² a nyelvi (és a nyomdatechnikailag áthidalhatatlannak látszó írásrendszerbeli) távolságok miatt azonban nem valószínű, hogy a közeljövőben a magyarországi nyelvkönyvpiacon nagy számban jelennének meg távol-keletieknek szóló magyar tankönyvek.

A nyelvkönyvek felépítéséről: grammatikai struktúra, kommunikativitás, országismeret

Nem kívánok ehelyütt részletes elemzést adni a nyelvkönyvek felépítéséről, pusztán néhány – az „új típusú” nyelvkönyveket jellemző – mozzanatot emelek ki.

A korábbi évtizedek „hagyományos” nyelvkönyvei a névszót állították a tanítás középpontjába, ennek eredményeképp a diák négy-öt leckén keresztül „nem juthatott” az igék közelébe sem. A *Mi ez? Ez asztal-* típusú tanítás során általában már az első leckékben elsajátította a magyar helyhatározók teljes rendszerét, ismerte a többes szám megalkotásának összes kivételét, s képes volt olyan bonyolult mondatok megalkotására, mint *Az alatt a fa alatt van a sárga pad, amelyik alatt az a kutya van, amelyik mellett egy macska van* stb., viszont még mindig következetesen csak a létigét használhatta. Ugyanennek a szemléletnek az eredménye volt az is, hogy a tanulót úgy óvták a tárgyas ragozástól, mint a tűztől. Vannak nyelvkönyvek, ahol a tárgyas ragozás csak a 29. leckében bukkan fel. (Ez a szemlélet természetesen nem „korfüggő”, nemrég jelent meg egy olyan nyelvkönyv, amelyik az utolsó, 10. leckébe számúzta ezt a – kommunikáció szempontjából elengedhetetlenül fontos – jelenséget.)

Jól lehet mérni egy nyelvkönyv kommunikativitását az igék és a névszók arányával. Nem szükséges hangsúlyozni, hogy a kezdő szintű kommunikáció is igen nehezen képzelhető el igék nélkül. Álljon itt egy táblázat, amely a különböző nyelvkönyvek első három leckéje főneveinek és mellékneveinek, illetve igéinek arányát vizsgálja!

³² Japánban: Asatsu E.–Iwasaki Etsuko: Magyar nyelv I–II. Tokio, 1984, 1997. Koreában a Hankuk Egyetemen dolgozó Szabó G. Zoltán készített nyelvkönyveket és egyetemi segédanyagokat: Magyar nyelvkönyv kezdőknek, 1991; Magyar nyelvkönyv haladóknak, 1990; XX. századi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, 1990; Nyelvtörténet és irodalom, 1991.

	fn + mn (db)	ige (db)	fn + mn (%)	ige (%)
Learn Hungarian (1958)	128	–	100,0	–
Színes magyar nyelvkönyv (1979)	161	1	99,4	0,6
Taschenlehrbuch Ungarisch (1976)	89	1	98,9	1,1
Ungarisch für Ausländer (1974)	102	4	96,2	3,8
Halló, itt Magyarország (1992)	109	17	86,5	13,5
Hungarian – Teach Yourself (1993)	140	22	86,4	13,6
Nykyunkarin oppikirja (1972)	61	11	84,7	15,3
Hungarian Textbook and Grammar (1962)	131	26	83,4	16,6
Szituációk (1995)	104	23	81,9	18,1
Hungarian in Words and Pictures (1982)	130	31	80,7	19,3
Ungarisches Lehrbuch (1978)	104	25	80,6	19,4
Tessék magyarul! (1978)	49	12	80,3	19,7
Colloquial Hungarian (1987)	137	49	73,7	26,3
Hungarolingua (1991)	76	28	73,1	26,9
Langenscheidts prakt. Lehrbuch (1977)	74	37	66,7	33,3
Itt magyarul beszélnek (1993)	67	49	57,8	42,2

A vizsgált könyvek közül a „legöregebb”, a *Learn Hungarian* mai szemmel egészen elképesztő adatokat produkál, az első három leckében még a létige se bukkan fel! Nem sokkal „marad el” mögötte a *Színes magyar nyelvkönyv* sem és a *Taschenlehrbuch Ungarisch*, amelyek az első három leckében csak a létigével (és annak tagadó alakjával) dolgoznak, de a Ginter–Tarnói féle könyv elején is csak kevés ige bukkan fel. A nyelvkönyvek többségében az igék aránya 15–20% között van, de néhány újabb oktatóanyagban a verbumok aránya 25 százaléknál is több, sőt, Kovácsi Mária tankönyvének elején az igék száma majdhogynem eléri a névszókét.

Az újabb nyelvkönyvek, igazodva a nyelvelsajátítás elmélete terén bekövetkezett változásokhoz, az igét állítják a középpontba. Ez a kommunikáció igényének felerősödésével is jár: az utóbbi évtized könyvei egyértelműen nagy súlyt helyeznek a beszélt nyelv tanítására, fontosnak tartják, hogy a diák néhány lecke elsajátítása után képes legyen az alapkommunikációra, s ezek a kiadványok egységesen számúzték a *barna asztal ott van a sárga szekrény mellett* típusú antikommunikatív mondatokat.

A kommunikativitás igényének megfelelően az újabb nyelvkönyvek többé-kevésbé valós szituációkat mutatnak be. Ezt sok esetben külföldi

szereplők bevonásával oldják meg (Mit csinál a külföldi Magyarországon? Hogyan telefonál? Hogyan vásárol? Hogyan foglal szobát? stb.). (Érdekes ugyanakkor, hogy manapság is hallani ezt az elítélő véleményt, mondván, ha külföldi, akkor nem beszélhet jól magyarul...) A szereplők különféle korosztályhoz tartoznak (van nevük!) és különféle társadalmi szintet képviselnek, a nyelvkönyvek immáron többféle köszönési formát megtanítanak, s gondot fordítanak a tegezés és magázás (sokszor reménytelennek tűnő) bemutatására is.

Mindezekkel a változásokkal egyidejűleg az országismeret a mai könyvekben némiképp háttérbe szorul. Ennek oka lehet a segédanyagok (videófilmek, képeskönyvek stb.) megléte mellett az is, hogy a pusztaromantika, a zsúpfedeles parasztház előtt szűrben és buggyos gatyában szalonnázó csikósok képe talán már nem tekinthető korszerű országismereti információnak...³³

A jövő: feladatok, nehézségek

Korábban már szó esett a nyelvkönyvpiac (gazdasági szempontból természetes) aránytalanságáról: sok a kezdő, kevés a haladó szintű tananyag (habár ezen a helyzeten jelentős mértékben enyhít az Akadémiai Kiadó rövidesen megjelenő haladó szintű nyelvkönyve, illetve a Hungarolingua sorozat nemrég napvilágot látott haladó szintű része). Fontos lenne ugyanakkor a meglévő anyagok „körülbástyázása”: jó színvonalú fonetikai anyagokat (netán videófilmeket), a különféle készségeket gyakoroltató munkafüzeteket és tanulói szótárakat kellene készíteni. Az 1998. augusztus végén, a lektori konferencia keretében tartott, a magyar nyelvkönyvkiadás helyzetét áttekintő kerekasztal-beszélgetésen ugyanakkor kiderült: a nagy kiadók általában csak egy-egy nyelvkönyv erejéig kötnek szerződést (további, általános problémát is megfogalmaztak a szerzők: a kézirat leadása után nincs beleszólásuk a könyv vizuális szerkesztésébe, nem jutnak tiszteletpéldányokhoz, s fogalmuk sincs a kiadók eladási stratégiájáról). Ugyanakkor az is tény, hogy egyre több tananyag jelenik meg, egyre igényesebb minőségben – s ami külön örvendetes: egyre nagyobb ezeknek a nyelvkönyveknek a felvevőpiaca, Magyarországon és külföldön egyaránt.

³³ E kérdésről: Holger Fischer, Pusztai és Balaton, paprika és gulyás. A magyar nyelvkönyvek országismereti Magyarország-képe. *Hungarologische Beiträge* 6. Jyväskylä, 1996. 129–149.

ARADI ANDRÁS

Egy sajátos igei csoport nyelvhasználati szabályszerűségei

1.1 A címben jelzett igecsoporthoz olyan intranszitiv igéket sorolok, mint pl. *felháborodik, elkeseredik, megdöbben*. Mondatbeli viselkedésük egyetlen közös sajátosságára szeretném felhívni a figyelmet, legalábbis kiindulásként egy olyan – más igéktől eltérő – használati szabályukat emelem ki, amely alapján sajátos igei csoportként merészelem említeni őket. Tekintsük meg ehhez az 1-3. példát!

1. a) **Felháborodom, hogy elutasították a pályázatodat.*
b) *Fel vagyok háborodva, hogy elutasították a pályázatodat.*
2. a) **Elkeseredem, hogy még mindig nem írt.*
b) *El vagyok keseredve, hogy még mindig nem írt.*
3. a) **Megdöbbenek, hogy egyikőtök sem ment át a vizsgán.*
b) *Meg vagyok döbbenve, hogy egyikőtök sem ment át a vizsgán.*

A példasor a) mondataiban – megítélésem szerint – a főmondatok ige-használata helytelen, a b) mondatokban egyértelműen jó. Természetesen a helyesség eldöntéséhez ismernünk kell a szándékolt mondatjelentést, feltételeznünk kell egy beszédhelyzetet (a mondatok kontextusát), ill. jelen esetben példáinktól elvárjuk/elvárhatjuk, hogy felidézzék ezt a beszédhelyzetet, világossá tegyék a szándékolt jelentést (különösebb értelmező megjegyzések nélkül is).

Az 1-3. mondatban a főmondatok igéje, ill. igei szerkezete **a beszéd jelen idejében, a beszélés idején is fennálló, esetleg éppen akkor bekövetkező érzelmi állapotot, állapotváltozást** fejez ki – vagy lenne hivatott kifejezni az a) mondatokban. Az érzelmi állapot, pontosabban érzelmi viszonyulás kiváltó okát mondatainkban a mellékmondat fogalmazza meg, mely adott esetben megjelenhet a főmondati igés szerkezet bővítményeként is: *Fel vagyok háborodva a pályázatod elutasításán*. Az előbbieken leírt jelentés kifejezésére – úgy tűnik – az a) mondatokban álló jelen idejű, ragozott igei formák nem megfelelőek, ezek nem használatosak. Tehát lazán megfogalmazott szabályként azt mondhatjuk: **az adott** mondatjelentés kifejezésére, ebben az igecsoport-

ban, a jelen idejű ragozott igealakok (verbum finitumok) szerepét az állítmányi határozói igeneves szerkezet (létige + *va/ve*) veszi vagy veheti át.

1.2 A 4-6. példában közölt párbeszédtek másfajta beszédhelyzetet és másfajta mondatformákat mutatnak, ezáltal további kiegészítő megjegyzésekre adnak alkalmat.

4. a) – *Nem fogadták el a pályázatomat.*
– *Fel vagyok háborodva.*
(*–*Felháborodom. De: Csodálkozom./Sajnálom./Örülök neki.*)
- b) – *Tegnap hallottam, hogy nem fogadták el a pályázatodat.*
Sejtheted, hogy fel vagyok háborodva.
5. – *Ma sem jött leveled.*
– *Nagyon el vagyok keseredve. (*– Nagyon elkeseredem.)*
6. – *Egyikőnk sem ment át a vizsgán.*
– *Teljesen meg vagyok döbbenve. (*? Teljesen megdöbbenek.)*

Az igeik által kifejezett érzelmi megnyilvánulás kezdetére, bekövetkezésére (első megjelenésére) kontextus nélkül nem tudunk következtetni: jelölhetnek **éppen** bekövetkezett érzelmi állapotot – 4. a), 5., 6. –, de a kiváltó esemény lehet (közel)múltbeli is: 4. b). A mondat ekkor is a jelen idejű érvényességet állítja előtérbe, de – a mondatok időszemléletének leírására használt fogalmakkal élve – az eseményidő elvált a beszédidőtől.

1.3 Még egy jelentésmozzanatra kell figyelniünk az 1-3. pontban bemutatott összetett mondatokkal, ill. a 4-6. pontban közölt párbeszédtekkel kapcsolatban. Az érzelemkifejező igeneves szerkezetek konkrét, már bekövetkezett esetekre, helyzetekre vonatkoznak, szembevető a körülmények egyszerűsége, az általánosítás hiánya. Az előbb lazán megfogalmazott szabály tehát csakis akkor érvényes, ha a csoport igeit ilyen típusú helyzetekben – mintegy aktualizálva, alkalomszerűen – használjuk. Ha a csoport igeit tartalmazó mondatok általános érvényűek, ill. a valamely kiváltó ok hatására bekövetkező érzelmi, indulati állapotváltozást általános érvényűen akarjuk megfogalmazni, vagy jelen van a rendszeresség/ismétlődés mozzanata, akkor a ragozott igealak használatára vonatkozó megszorító-tiltó szabály nem érvényes: a ragozott igealak és a határozói igeneves forma egyaránt használható. Nézzük ehhez a 7-9. példamondatokat!

7. *Mindig felháborodom* } , *ha emelik a bérletek árát.*
Mindig fel vagyok háborodva

8. *Úgy megdöbbenek* } , *ha ilyen esetekről hallok.*
Úgy meg vagyok döbbenve
9. *Mindig meghökkenek* } , *ha nem ismerik ezt az idézetet.*
Mindig meg vagyok hökkenve

Mint láthatjuk, általánosan fogalmazó példamondataink természetes módon tartalmaznak feltételes alárendelést, de ez egyáltalán nem jelent kizárólagosságot, hiszen egyszerű mondatokat is hozhatunk példaként az ilyen típusú használatra: *Mostanában gyakran elkeseredik/el van keseredve.*

2.1 A határozói igeneves szerkezetek használatával, nyelvhelyességi kérdéseivel általános síkon nem kívánok foglalkozni, csak annyit jegyzek meg – visszatérve az ige csoport tagjainak az 1-3. mondatokkal jellemzett viselkedésére –, hogy úgy látszik, itt olyan esettel állunk szemben, amelyben a létigés határozói igenév használata alapvetően nem választási lehetőségként, hanem használati szükségszerűségként merül fel. Ebben az esetben tehát nem az ajánlott nyelvhelyességi megfontolásokat kell végigjárjunk (ha egyáltalán helyes az igenévi forma, “milyen kifejezésbeli haszna, többlete van a ragos igealakkkal szemben?”, NyKsz. 230), hiszen az anyanyelvi beszélő eleve az igenévi formát választja. Azaz egyetlen – nem kevés – haszna, többlete a nyelvi helyesség, az elfogadhatóság a ragos alakkkal szemben, hacsak nem helyettesítjük más szóalakkal, felhasználva az adott jelentést hordozó szótót.

Ezt a lehetőséget mutatja a 10. példa, amelynek főmondatában az ige tranzitív párja vagy ennek folyamatos melléknévi igeneve áll.

10. *Felháborít/Felháborító, hogy nem fogadták el a pályázatodat.*

A csoport igeinek többsége kínálja a tranzitív igével való helyettesítés lehetőségét, a mondatjelentés lényeges változása nélkül. Így szabályosnak mondhatók az olyan kapcsolatok, mint *vki elkeseredik vmi miatt – vmi elkeserít vkit*, ahol az intranszitiv ige okhatározója alanyként, személyt jelölő alanya pedig tárgyként kerül be a tranzitív igével alkotott mondat szerkezetébe.

2.2 E viszonyításokból kiindulva nézzük meg röviden a csoporthoz tartozó igék egy-két további feltűnő jelentésbeli, mondattani és alaktani sajátosságát. Az ilyen típusú igéket keresgélve – miközben fő követelménynek az egyszeri, konkrét helyzetre utaló jelen idejű mondatokban a határozói igeneves forma kötelező használatát tekintetem – egyre inkább megmutatkoztak ezen igék egymással rokon tartalmi-for-

mai, használati sajátosságai, mindenekelőtt az, hogy milyen jelentéskörben kell keresni őket.

A 11. pont tartalmazza az ide sorolható igéket (valószínűleg nem hiánytalanul), ill. bizonyos alcsoportokat is elkülönít. A további jellemzés elsősorban – és megszorítások nélkül – az a) alcsoportra vonatkozik. (Megjegyzem, hogy a csoportosítás nem teljesen egységes szempontú.)

11. a) *elcsügged, elképed, elkeseredik, feldühödik, felháborodik, kétségbeesik, megbántódik, megbotránkozik, megdöbben, meghatódik, meghökken, megijed, meglepődik, megrémül, megrendül, megretten, megsértődik;*
- b) *megilletődik, megrökönyödik, megütközik;*
- c) *begyullad, kiborul, kikészül, lelombozódik;*
- d) *megnyugszik, megkönnyebbül.*

A csoport igéi emotív jelentésűek, s többségük jelentésére leginkább az jellemző, hogy semleges vagy pozitív érzelmi állapotból negatív irányba kizökkent érzelmi, indulati állapotot jelölnek, ennek része lehet erkölcsi viszonyulás is. (Ez a “kizökkenés” még a pozitív jelentésű igékre is érvényes: *meghatódik, megilletődik.*) További részmozzanat a jelentésükben, hogy a jelzett érzelmi változás (viszonylag) gyorsan áll be, rendszerint külső ok hatására.

2.3 Mondattani szempontból elmondható, hogy a csoportbeli igék többségének okhatározói vonzata van, vagy természetes bővítményként vehetnek fel okhatározót, esetleg pragmatikai értelmezésükhöz tartozik valamilyen kimondott vagy csak a kontextusból kikövetkeztethető okszerű magyarázat: *megnyugszik, megkönnyebbül.* Az igékhez tartozó okhatározói vonzatok (leginkább *-n/-on/-en/-ön* vagy *-tól/-től* raggal, ill. *miatt* névutóval) rendszerint egyben állandó határozók is.

Lexikai-szintaktikai szempontból figyelmet érdemel, hogy a 11. a) alcsoport minden igéjének van tranzitív párja. Az igepárok tagjai egymással felcserélve szabályos mondatszerkezeti változást eredményeznek. Feltűnő azonban, hogy e tranzitív igékkel – négy kivétellel – nem alkothatunk létigés határozói igeneves szerkezetet:

12. a) *el vagyok keseredve – *el vagyok keserítve*
*kétségbe vagyok esve – *kétségbe vagyok ejtve*
*meg vagyok döbbenve – *meg vagyok döbbentve;*
- b) **de:** *meg vagyok bántva, meg vagyok hatva, meg vagyok sértve, meg vagyok lepve.*

A kivételekről (*meg vagyok bántva, meg vagyok sértve* stb.) megállapítható, hogy ezek az igék eredeti jelentésüket tekintve valamilyen fizikai hatás kifejezői voltak.

2.4 Szótani-alaktani szempontból legfeltűnőbb, jellegadó tulajdonságuk, hogy mindegyikük igekötős ige, s joggal vetődik fel ezen igék, ill. mondatbeli használatuk akcióminőségének kérdése is. Igekötős mivoltuk szorosan összefügg jelentésük állapotváltozás mozzanatával, az érzelmi attitűd beálltának jelölésével. Az igekötők tehát nem az emotív állapot befejezettségét, hanem az érzelmi állapot bekövetkezését, “a kezdet megtörténtét” jelölik (v.ö. Kiefer 1983: 164). Jellemző az is, hogy ezen igék többsége nem is állhat igekötő nélkül: *hökken, keseredik* stb. a 13. pontban.

13. a) **képed, *keseredik, *hatódik, *lepődik;*
 b) *? döbben – döbbent arccal, ? ijed – ijedt hangon;*
? rémül – rémült tekintettel.

Szili Katalin (1988: 355) a *meg* igekötő kapcsolódásairól írt tanulmányában foglalkozik az ilyen “alapige nélküli” *meg* igekötős igékkel, utalva az igekötő új szót létrehozó, esetenként képzőszerű viselkedésére.

3.1 Nem tartoznak (szorosan) a csoport igéi közé, de használati szabályaik rokonítják velük a *megelégszik vmivel, meggyőződik vmiről* igei szerkezeteket, pontosabban ezen szótári formák meghatározott használatát. Az ÉKsz. a jelentés szempontjából mindkét ige szócikkét két részre tagolja, minket a másodikként számon tartott jelentések érdekelnek. Ez a *megelégszik* esetében a szótár szerint csak jelentésárnyalat (virgulával elkülönítve), értelmezése: ‘vki, vmi kielégíti a várakozását, igényeit’; a *meggyőződik* esetében önálló jelentés, értelmezése: ‘erősen hiszi, bizonyos benne’.

A használatnak megfelelően a jelentésértelmezés előtt állítmányi határozói igeneves szerkezet áll. Ez a kezelési mód jelzi – s azt hiszem, ez is tanítandó ismeret a külföldieknek –, hogy a két igét az említett jelentésekben **mindvégig** jelen, múlt és jövő időben egyaránt határozói igeneves formában használjuk (vö. a 14. pont mondatait).

14. a) *Meg vagyok elégedve a diákjaiddal. *Megelégszem a diákjaiddal. Meg voltam elégedve a diákjaiddal. *Megelégedtem a diákjaiddal. Meg leszel elégedve a diákjaimmal. *Meg fogsz elégedni a diákjaimmal.*

- b) *Fontos számunkra, hogy meg legyenek elégedve a javaslatainkkal.*
Állításait ügyesen védelmezi anélkül, hogy meg lenne győződve megalapozottságukról.
- c) *megelégszik*
megelégszik vmivel – be satisfied/contented with |
meg van elégedve vmivel/vkivel – be pleased/satisfied with sg/sy
meggyőződik
1. meggyőződik (bizonyosságot szerez vmiről) – make sure of sg
2. meg van győződve vmiről – be convinced/persuaded of sg

3.2 Ennek alapján azt mondhatjuk, vannak olyan jelentések, amelyek igei szóalakkal szótározódnak, de valós használatuk során igenévként kerülnek be a mondatba, vagyis a szótári igéhez potenciálisan tartozó teljes paradigmát – adott jelentésben – a létige és határozói igenévi szerkezet valósítja meg, (ezzel el is különítve a másik jelentéstől). Az idő, mód személy, szám a létigén jelölődik. Úgy gondolom, ennek a szabályszerűségnek az erősségét bizonyítja az is, hogy a mellékmondatokban a konjunktívuszi és feltételes módbeli használatuk is az igeneves formát kívánja meg (vö. 14. b).

Az angollal való összevetés, melyhez a Magay–Ország-héle kéziszótárt használtam, további illusztrációja annak, hogy a használat szintaktikai szintjén is megmutatkozó eltérések e két ige esetében egyben világosan elkülöníthető jelentéskülönbségek kifejezői is lehetnek (14. c).

Itt megkockáztathatjuk azt az összefoglaló általánosítást, hogy a létigés határozói igeneves szerkezet éppen idő, mód stb. jelölőképességénél fogva képviselheti az igei paradigmát, ill. adott használatban beépülhet a paradigma meghatározott részletébe, ahogy a bemutatott emotív igecsoporttal kapcsolatban láttuk.

4.1 Ezek után természetes módon vetődik fel a kérdés: vannak-e, illetve ha vannak, melyek azok a további intranszitiv igék, amelyek legalább jelen idejű használatukban az érzelmi viszonyulást kifejező igékhez hasonlóan viselkednek, és milyen rendszerezést lehet megvalósítani közöttük. Azt hiszem nem kell különösebb utánagondolás ahhoz, hogy felsoroljuk az ilyen típusú igéket vagy szerkezeteiket: *elfárad – el van fáradva, elsápad – el van sápadva, kimerül – ki van merülve, meghízik – meg van hívva; élettelen/nem személyt jelölő alanyokkal: behorpad – be van horpadva, elhervad – el van hervadva.*

Részletezőbb elemzés nélkül is mondhatunk annyit, hogy ezek az igék alapvetően valamilyen – minőségileg és mennyiségileg jellemezhető –

fizikai állapotváltozásra, ill. magának az állapotnak az (esetleg tartósabb) meglétére utalnak. Az emotív igecsoporttól elkülöníti őket például az, hogy nem tartozik hozzájuk vonzatszerű okhatározó, és nem *hogy*, hanem *mert* kötőszóval kapcsolt okhatározói mellékmondatokkal bővíthetnek. A jelen idejű igeneves szerkezet esetükben rendszerint helyettesíthető múlt idejű ragozott igével. Ilyenkor korábban bekövetkezett és folyamatosan fennálló, érzékelhető állapotot jelölnek. Ez a múlt idejű helyettesítés az emotív igéknél általában nem következik be. Nézzük ehhez a következő próbát: *Mi van veled? – Elfáradtam ~ el vagyok fáradva. De: Mi van veled? – *Felháborodtam ~ fel vagyok háborodva.*

4.2 A határozói igeneves szerkezetekből kiindulva egy átfogóbb jellemzés érdekében azt kérdezhetjük, hogy milyen közös sajátásaik vannak azoknak az intranszítív igéknek, amelyekkel létigés határozói igeneves szerkezetet alkothatunk (adott esetben kell is alkotnunk), ill. milyen jegyek alapján jósolhatjuk meg ezt a szerkesztési lehetőséget.

Alaktani-lexikai jegyként elég kézenfekvőnek látszik az igekötő jelenléte, de nyilvánvalóan ez önmagában nem elegendő, gondoljunk *a leül, lefekszik* cselekvő igékre, vagy akár a félig-meddig szándéktalan jelentésű *elmosolyodik* igére. Látható, hogy az ide tartozó igék (az intranszítív csoporton belül), szemben a cselekvőkkel, a Károly Sándor által újra bevezetett kategóriába tartoznak, a mediális igék bizonyos típusát képviselik, ezekhez állnak közel (Károly 1967; Abaffy 1978).

4.3 Hasznosnak bizonyul továbbá, ha az igék lexikai jellemzésének részeként szemügyre vesszük az igéhez tartozó tematikus szerepeket, vagyis az ige vonzatainak, szoros bővítményeinek szemantikai természetét, tulajdonságait, mindenekelőtt a ragozott igés és az igenévvvel szerkesztett mondatokban egyaránt alanyként álló főnevek tematikus szerepét. E jellemzéshez fontos megállapításokat találhatunk Alberti Gábor tanulmányában (Alberti 1996). A szerző kísérletet tesz arra, hogy a magyar predikatív határozói igeneves szerkezeteket egyetlen, egységes passzivizálási művelet eredményeként írja le. Elemzéseiben megfogalmazza, hogy a passzivizálást tekintve erősen korlátozott produktivitású magyar intranszítív igék körében azokkal az igékkel alkothatunk igeneves szerkezetet, amelyeknek alanya *paciens* tematikus szerepben áll. Ez a szerep a tematikus szerepek kissé másféle kategorizálásában (Kömlösy 1992: 359–360) részben átfedi az *experiens/átélő* szerepét, melynek jellemzése: nem akaratlagos pszichikai folyamat átélője, érzelmi állapot hordozója. Azért is támaszkodunk erre a felosztásra, értelmezésre, mert – mint látható – az *experiens* szerepét csak élő személy töltheti be, így ide sorolhatjuk emotív igéink alanyait, ugyanakkor az e rendszerben is

számontartott *patiens/elszenvedő* egyaránt lehet élő és élettelen is. Jellemzése: “alakuló” résztvevő, olyan szereplő, akinek/amelynek tulajdonságai, jellemzői, állapota, külső meghatározottságai valamilyen változáson mennek át. Ez a jellemzés érvényes a fizikai változást kifejező igeik élő és élettelen alanyára is. Pl. *Döme meg van hívva – A kocsi oldala be van horpadva*. Tehát a határozói igenév használatának feltételeként jelölhetjük meg az intranszitiv ige alanyának átélő/*experiens* vagy *elszenvedő/patiens* tematikus szerepét, és kizárhatjuk az alanyként ágenst, aktív szereplőt kérő intranszitiv igeiket.

5.1 Befejezésül az emotív igecsoport még egy sajátos vonásáról szeretnék szólni. Számomra úgy tűnik, hogy a csoport igei jelentésükben és használatukban hasonlóságot mutatnak a beszédaktus-elméletben performatív igeiknek nevezett, tehát kimondva valamilyen tett/cselekvés végrehajtására alkalmas igékkel. Mire alapozom ezt a talán meglepő észrevételt? Úgy érzem *a felháborodik, elkeseredik*, de különösen *a megsértődik, meghatódik* és további hasonló igeik esetén, hogy a bennük kifejezett szubjektív érzés, attitűd más minőséget kap, akkor válik igazán valószínűsá, ha kimondjuk ezeket az igeiket, igei szerkezeteket. Van ugyanis ezeknek az igeiknek a jelentésében – éppen mivel nem pusztán állapotot, hanem érzelmi viszonyulást fogalmaznak meg – valamilyen kollektív vagy legalábbis személyközi mozzanat, s ez a közösségre vagy partnerre tartozó tartalmuk akkor valósul meg, akkor érvényesül, amikor (egy-egy szám 1. személyben) el is hangzanak.

Irodalom

- Abaffy Erzsébet 1978: A mediális igeikről. *Magyar Nyelv* 74: 280–293.
- Alberti Gábor 1996: Passzivizálási művelet a magyarban. *Néprajz és Nyelvtudomány*, Szeged, JATE. 7–46.
- Károly Sándor 1967: A magyar intranszitiv-tranzitiv képzők, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok V*: 189–218.
- Kiefer Ferenc 1983: Az előfeltevések elmélete. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Komlósy András 1992: Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szili Katalin 1988: Szabályok és szabálytalanságok a *meg-* igekötő kapcsolódásában. *Magyar Nyelvőr* 112: 348–357.
- Nyelvművelő kéziszótár 1996 (szerk. Grétsy László és Kemény Gábor). Auktor Könyvkiadó, Budapest.

STURCZ ZOLTÁN

Magyar nyelvi és kulturális problémák orosz anyanyelvűek oktatásában

1. Bevezetés, alapkérdések

1.1. A fenti cím olvasásakor a magyart mint idegen nyelvet tanítók számára felmerül a kérdés, hogy lehet-e valami újat mondani a “magyar nyelv oktatása az orosz anyanyelvűeknek” témáról, hiszen közel negyven éven át a szovjet hallgatók magyarországi tanulmányai kapcsán jelentős tapasztalatok halmozódtak fel. Valóban jelentős tapasztalatok halmozódtak fel, de ezek többnyire megmaradtak egyéni tapasztalatoknak, az oktatói szubjektumba zárva, és viszonylag kevés konferencia-előadás hangzott el, kevés publikáció jelent meg a témában. Ennek okát részben abban látom, hogy a Magyarországra érkező hajdani szovjet diákok kellő iskolakultúrával, nyelvi, nyelvtani (anyanyelvi vagy valamilyen idegen nyelvi) felvértezettséggel léptek be a magyar mint idegen nyelv oktatásába, így az oktatóknak szakmailag sohasem okozott nagyobb traumát sem a vegyes csoportokban megjelenő szórvány hallgatóság, sem az “egynyelvű” nagyobb csoport, sőt ez utóbbi esetben a többnyire orosz nyelvtudással is rendelkező oktató direkt utakat talált a nyelvi ismeretek átadására. Másrészt azért a szakmai kérdések mögött mindig ott bujkált bizonyos politikai aspektus is, történetesen a szovjet és az orosz (vagy igen sokszor nem orosz) hallgatói “én” szembeállíthatósága vagy szembe nem állíthatósága. Bár ezt a dilemmát a tanár szempontjából bizonytalan módon feloldani látszott, és jórészt ma is feloldja a “keletről érkező” hallgatókat összekötő és összemósó közös kapcsolat, az orosz nyelv. Ez azt is mutatja, hogy a megközelítésnek nemcsak politikai, hanem szakmai dilemmája is volt és van: annak eldöntése, hogy végül is kivel vagy kikkel, milyen anyanyelvűekkel és nemzetiségűekkel állunk szemben, azaz a hallgatói identitástudat felismerése és annak tanári kezelése.

1.2. Feltétlen számolni kell azzal a ténnyel is, hogy más lett a volt Szovjetunió államaiból érkező hallgatók, nyelvtanulók nemzetiségi összetétele, anyanyelvi háttere, szellemisége, társadalmi rétegződöttsége és legfőképpen nyelvtanulási célja. Ez a “másság” erősen ki is fejeződik hozzáállásban, szellemben, külsőségekben, elvárásokban egyaránt. Mindez a magyar nyelvet oktatókat sokkal differenciáltabb

megközelítésre készíti. Nem véletlenül szögezi le V. A. Fedoszov az oroszul beszélőknek szánt magyar nyelvi tankönyvek elemzésekor, hogy ezek “a Szovjetunió részére készültek” és “új tankönyv-nemzedék” szükséges, amely összeköti a “módszertani, a történelmi és a szemléleti változást”, továbbá képes a grammatizáló megközelítés helyett egy “differenciált rendszerű és kommunikatív” megközelítésre.¹ Azt mondhatjuk összegzőként, hogy a társadalmi és módszerbeli váltások kora a kilencvenes évek közepére tehető.

1.3. Az első pontban említett, az identitástudattal összefüggő szakmai és bizonyos nemzeti, nemzetiségi érzékenységek miatt továbbélő, újraéledő vagy éppen erősödő politikai dilemmák nem szűntek meg, csak átrendeződtek és más hangsúlyt kaptak, mivel az orosz anyanyelvűek és az oroszul beszélők oktatásának gyakorlatában még sokszor továbbra is együttesen jelentkeznek. Ennek oka igen egyszerű, az orosz nyelv mint egyfajta “keleti lingua franca” a saját nemzetiségén és világán túl változatlanul jelentős szerepet tölt be – gazdasági, kulturális, történelmi, etnikai okoknál fogva – az egész keleti (volt szovjet) régióban. Számolnunk kell azzal, hogy az ezen államokkal való kapcsolatok erősödése jelentős számú olyan – magyar nyelvet vagy magyar nyelven tanulni akaró – közönséget hoz, amely hosszú távon és változatlanul az orosz nyelv egészén át, vagy annak valamilyen szintű és rétegű aspektusán keresztül közelít nyelvünkhöz és kultúránkhöz.

1.4. A magyart mint idegen nyelvet tanuló oroszul beszélők esetében figyelembe kell venni azt is, hogy az eddig döntő szerepet játszó orosz (anya)nyelv mellett az utóbbi években már jelen van egy másik erős “közvetítő” vagy “összehasonlítható” – többnyire nyugati – nyelv (angol, német, francia), vagy az egyre jobban megerősödő anyanyelv (ukrán, kazah, grúz stb.). Ebből két dolog következik: egyrészt nő a magyar nyelv tanulását segítő és/vagy gátló nyelvi interferencia jelenségek száma; másrészt nagyobb figyelmet kell fordítani a magyar nyelvhez az orosz (anya)nyelv felől közelítőkre: legalább az észlelés, az érzékelés szintjén ismerni kell a nemzeti öntudatukat, háttérben az anyanyelvüket, és részben éreztetni kell, hogy az orosz – vagy bármely más – nyelv csak eszköz a nyelvi problémák megközelítésében. Természetesen mindegyik akkor van igazából lehetőség, ha az oktató támaszkodik arra a szellemi

¹ V. A. Fedoszov: *Ob ucsebnjykh vengerszkogo jazika dlja russzkogovorjascsih. Nyelvek és nyelvoktatás a Kárpát-medencében I.* (szerk. Székely Gábor–Cs. Jónás Erzsébet). Bessenyei György Kiadó, Nyíregyháza, 1996. A szerző orosz nyelvű cikke az 50–80-as évek magyar nyelvi tankönyveit elemzi és ebből vonja le következtetéseit.

hírszerzést és nyelvi kontrasztivitást szolgáló háttérre, amely a megkopott, de még mindig jelentős magyarországi orosz nyelvtudásban benne van.

2. Tapasztalatok, felmérések

2.1. A következő pontokban összefoglalt oktatási problémák és tapasztalatok több elvi és konkrét forrásból összegződtek. Ebben természetszerűleg benne van a magyar mint idegen nyelv szakirodalmának ismerete, különös tekintettel az oroszul beszélők problémáira és a nyelvkönyvekről szerzett tapasztalatokra. Felhasználtam azon módszertani tapasztalataimat, amelyeket a magyar mint idegen nyelv és az orosz nyelv oktatása során – vagy a kettő összekapcsolásából – szereztem. Az oktatási tapasztalataim közel két évtizedre, és jelentős létszámú homogén orosz anyanyelvű, továbbá “vegyes” nemzetiségi összetételű, de oroszul beszélő tanulói csoportokra terjednek ki. A tanulási cél és az elérendő szint eltérő volt: a praktikus, túlélési szinttől az egyetemi tanulmányok folytatásáig, a majdnem anyanyelvi szintig minden előfordult.

2.2. Az elmúlt öt évben célirányosan vizsgáltam az orosz anyanyelvűek magyar nyelvi és kulturális problémáit. Így a fentiekben túl jelentős számú írásbeli nyelvi, nyelvtani tesztet és fogalmazást vizsgáltam meg. Óráimon szisztematikusan gyűjtöttem a felmerülő problémákat. Tanulóimmal, mintegy 100 fővel szóbeli interjúkat készítettem, ebből a fele értékelhető forrásanyagként. Az 1996/97. tanév tavaszi félévében 50 fővel írásbeli felmérést készítettem, amelyből 25 volt teljesen feldolgozható, minden kérdésre kimerítő, teljes választ adó. Az interjúval és a felmérőlappal vizsgált “korpusz” a Budapesti Műszaki Egyetemen felsőfokú tanulmányokra készülő, már azt folytató, ill. egyéb, “privát célú” nyelvtanulásban résztvevő tanulókból állt össze. A kérdőív a kevésbé irányított szóbeli interjúkban felvetett “problémák körére” kérdezett vissza egyszerű formában: azaz követte a hallgatói logikát. Ezek a logikai körök nagyobbrészt egybeestek a nyelvészeti, nyelvtanári megközelítéssel. Ez annak tudható be, hogy a szóbeli és az írásbeli felmérés “rendező és retrospektív” jellegű volt: a visszakérdezés nagyjából a magyar nyelvi tanulmányok lezárása táján vagy befejezése után történt. Az elemzés során természetszerűleg az oktatási tapasztalatokból már leszűrt hipotézisek vezettek, amelyek többnyire igazolódtak, de számtalan konstruktív és figyelemkeltő felvetést, javaslatot fogalmaztak meg a tanulók.

2.3. Az írásbeli felmérésben bőségesen hagytam időt és helyet a kifejtésre. Igény esetén a tanulók elvihették a felmérő és az interjú lapját, és otthon átgondolhatták válaszaikat. Minden felvetett problémára minimum féloldalmi helyet hagytam (az utolsó kérdésre másfelet), de pótlapon is folytathatták a válaszadást. A válaszokat oroszul, magyarul vagy mindkét nyelven megadhatták. A gyakorlat azt mutatta, hogy a kifejtést oroszul írták le, a példákat, a mintákat magyarul. A nyelvi és az anyanyelvi szabadság lehetőséget adott a tetszőleges kifejtésre, a problémák kellő kommentálására.

Az orosz nyelven kiadott kérdőív a következőket tartalmazta:

Orosz vagy magyar nyelven (vagy mindkettőn), név nélkül válaszoljon a következő kérdésekre! Segítségét köszönjük!

A) A magyar nyelv tanulása során milyen problémákkal találta magát szemben? Mi okozott Önnek különös nehézséget az alábbiakban megnevezett területeken? Konkrétan nevezze meg a nyelvi problémákat!

- a) hangtan, kiejtés, intonáció;
- b) nyelvtan (toldalékok, igeragozás, idők, névelők, igék vonzatai stb.);
- c) szavak, lexika;
- d) beszéd, társalgás;
- e) írás, fogalmazás;
- f) egyéb megjegyzés, vélemény.

B) A magyar szokásokban, a viselkedésben, a kultúrában mit talál különösnek, szokatlan-nak? Mi okozott, illetve okoz Önnek problémát? (Étkezés, vásárlás, üdvözlés, információk, szórakozás, ünnepek, viselkedés, mentalitás stb.)

A továbbiakban az összes egyéb forrásból származó tapasztalati tényt felhasználva, de a felmérés logikájára és anyagára erősen támaszkodva összegzem a nyelvi és kulturális problémákat. Az összegzésben a tanulói vélemények és kommentárok anonim módon, de mindig idézőjellel kiemelve szerepelnek, szó szerinti magyar fordításban. Feldolgozásomban a kérdőív címszavait követtem.

3. Nyelvi problémák

3.1. Hangtan, kiejtés, intonáció. Az orosz és a magyar hangrendszer közötti különbséget “nem drámainak” minősítették a hallgatók, amivel azt jelezték, hogy nincsenek leküzdhetetlen problémáik ezen a téren. Alapvető gond a rövid–hosszú oppozíciók betartása, különösen a magánhangzók esetében. A magánhangzók közül problémamentesnek csak az *i*, *o*, *u* (rövid) hangok ejtését vehetjük, mivel ezek majdnem egybeesnek az oroszsal. A többivel gondok vannak, kiemelten problémás az *e* (*é*) és az *a* ejtése: az *e* az oroszos “jézés” miatt, az *a* az orosz

párjának hiánya, illetve az *o*-val és az *á*-val való keverése miatt. A többi magánhangzóból az *ö* – *ő*, *ü* – *ű* mint az oroszból hiányzó pár jelentkezik vadonatúj hangként. Érdekes, hogy a hallgatók ezt nem jelzik problémaként. Ennek magyarázata valószínűleg az, hogy a rossz vagy hibás kiejtést nem állítják oppozícióba sem az orosz, sem pedig egyéb idegen nyelvi magánhangzókkal: tehát a spontán kontrasztivitás nem működik, csak a tudatos, a tanári tanítás szintjén.

A magánhangzókkal összefüggésben még két jelenség említendő mind a tanári tapasztalat, mind pedig a hallgatói példatár alapján. Az egyik a magánhangzók lágyító hatásának hiánya a magyarban, illetve ennek átvitele a magyarra: *Keletyi pályaudvar*, *Varagyi*. A másik általános gond a magánhangzók tiszta ejtése a magyarban, szemben az orosz hangsúlyos–tiszta és a hangsúlytalan–lépcsőzetesen elmosódó magánhangzókkal. Ezzel függ össze az ékezet- és hangsúlyzavarok, hibák megjelenése is. A magánhangzók területén a fonetikának a grammatikába átnyúló része az illeszkedési (főleg toldalékolási) szabályok elsajátítása.

A mássalhangzók közül a kettős jegyű mássalhangzókat jelölték meg (*gy*, *cs*, *sz*, *zs*, *ny* stb.), mint “megtanulandót”, továbbá a “*t* hangok halmozódását” és a “bonyolult hangcsoportokat” tartják nehéznek (ez utóbbi a hasonulásokat, összeolvadásokat jelenti, pl. *megjavítottatók*, *kimondhatatlan*, *tudja*, *mondjátok*, *bántsátok*, *mosd meg* stb.). Az intonációból a kérdő mondatot találták problematikusnak. A vélemények összegzése a következő: “a hangtannal is érdemes foglalkozni”, akár visszatérőleg is, mert “időfüggő és javulhat a kiejtés”, érdemes rá időt szentelni, mert “zavarnak a beszédhibák, és gátolnak a fejlődésben”. Kellenek a fonetikai, az olvasási és a magnetofonos gyakorlatok.

3.2. Nyelvtan. A két nyelv tipológiai eltérése miatt gyakorlatilag a magyar mint idegen nyelv nyelvtanának összes klasszikus tanítási problémája előjön körülbelül abban az elrendezésben, amelyet Giay Béla módszertani elemzése a “grammatikai részrendszer tanításáról” az a–k. pontok között felsorol.² Valószínűleg a névelőhasználat hiánya az oroszban, és a természetes tanítási sorrend okozza, hogy az elsajátítási problémák között első helyen említik a névelők használatát, két megközelítésből: először a hangtan (*a* + msh., *az* + mgh.), másodszer a határozottság, határozatlanság (*a*, *az*, *egy*, birtokos szerkezetek stb.) “logikájának” szemszögéből. A két nyelv eltérő, illetve kis részben egybeeső határozórendszere okozza, hogy a leírásokban ez került a második helyre.

² Giay Béla: A magyar mint idegen nyelv/hungarológia – Módszertan. Modern Nyelvoktatás, III/1–2. szám, 1997. május. 20–43.

A határozóragok, a hallgatói terminológiával a “hátsó előljárók sokasága”, a “névutók fordított rendszere”, az “esetrendszer megszámlálhatatlansága a magyar nyelvben” az egyik legnehezebb területnek számít. Ezt még fokozzák az orosz anyanyelvi interferenciák okozta típushibák: *egyetembe – egyetemre, munkára – munkába, stadionra – stadionba* stb. A hallgatók ebben a világban igen nehezen tudnak rendszert alkotni, folytonosan kísért az anyanyelvi “esetbe szorítás szelleme”, ami viszont nem adaptálható a magyar nyelvre a magyar esetbőség, illetve az “esetforma és az esetfunkció konfliktusai” miatt.³ Ezért fontos a magyar irányhármaság nyelvtani-logikai rendszerének mielőbbi bevezetése az oktatás során, mert eltérít(het)i a hallgatót a zavaró anyanyelvi viszonyítás rendszerétől, és bázist ad egy új rendszer befogadására.

A következő nyelvtani problémakört a szintagma-, illetve a mondat szervező funkciót betöltő nyelvtani ismeretek “főleg gyakorlati alkalmazása” adja. Ezek között első helyen jelölik az alanyi és a tárgyias igeragozást, az idő- és módkombinációk használatát. Megjegyzik, hogy a “ragozás rossz használata nem okoz értési zavart, de zavarja, elbizonytalanítja az igényesebb beszélőt a helytelen használat”, annál is inkább, mivel az alanyi és tárgyias igeragozás a kommunikatív megközelítésben gyakorlatilag az első leckéknél és megszólalásoknál már jelen kell legyen, a nyelvkönyvek viszont szétvágva és elhúzva tárgyalják. A ragozás, az idő, a mód kontrasztív összevetése sokat lendíthet a fogalmi megközelítésen, egyben alapját adhatja a gyakorlati munkának. Ezt azért is célszerű megtenni, mert az igei vonzatok – az oroszul beszélők számára beleértve a “tárgyas vonzatú” igéket is – problematikája tovább nehezíti az igehasználatot. A vonzatok esetében nemcsak az igei, hanem a névszói vonzatok rögzítését is nehéznek találják (pl. *gazdag valamiben, megelégedett vkivel* stb.).

Tipikusan orosz nyelvtani hibakörnek, az “anyanyelv negatív visszahatásának” tartják a birtokos viszonyok, szerkezetek (főleg többes számú alakok) tévesztését; a számbeli egyeztetés hiányának vagy meglétének áthatását (*három könyvek, sok emberek beszélgetnek*); a tagadás esetjelzésének hiányát (*nincs jegyet*).

A legnehezebbnek és a leglassabban feldolgozható nyelvtani témának két területet jelöltek meg. Az egyik ilyen terület a névmások, a névutók ragozott (személyragozott) alakjai és ezek különféle viszonyítási

³ Marótiné Korchmáros Valéria: Anyanyelvünk kívülről: a magyar “esetrendszer”. A magyar nyelv és kultúra tanítása külföldieknek című konferencia előadása, Szeged, JATE, 1997. június 27–28.

rendszer (rólam, rólad, róla, önről; mellettem, utánam; e mellett a város mellett; azzal a tollal stb.). Ez részben összefügg a határozóragokról, névutókról, esetekről fentebb leírtakkal, de nyilvánvalóan itt a bonyolult morfológiai megjelenés is gondot okoz, amit “érthetetlen szerkezetnek” aposztrofáltak a hallgatók. A mennyiségben és a minőségben eltérő melléknévi és határozói igenévrendszer problematikus kérdését a “magasabb nyelvi szinteken” érezték tisztázandó, nehéz ügynek.

3.3. Lexika. A lexikai kérdésekbe, illetve ezek elemzésébe fonetikai, grammatikai és interkulturális felvetéseket is belekevertek a hallgatók. Gondot okoznak számukra a nehéz kiejtésű, hosszú vagy összetett szavak és a “túlképzett, túragozott” szavak. A képzők, jelek, ragok egymásra épülése főleg összetett szavakban okoz morfológiai zavart, a toldalékoló rendszerű nyelv itt már “túl sok”, a morfológiai zavar áthajlik lexikai és/vagy kiejtési bizonytalanságba. A lexika szintjén, illetve kategóriájában említik meg a magyar képzőrendszert, mint “nagyon sok elemből álló és nem könnyen tanulható nyelvi részt”. (A “nyelvi rész” definíció is jellemző.) A következő probléma, amely megint nemcsak lexikai, hanem már mondattani kérdés is, az elváló igekötők használata (*Elmegyek. Nem megyek el. El kell mennem! El is megyek!*). Jellemző az a megállapítás, hogy a “magyarban kevés az internacionális szó”, illetve az orosz vagy egyéb nyelvekből (többnyire angol, német, francia) számukra ismert internacionalizmusokat gyakran nem tudják azonosítani a magyarral. Természetesen ebben benne van az egyes nyelvek átformáló erejének, illetve a cirill és latin betű kontrasztjának problematikája is. A felismertetés, illetve a ráismertetés lexikai motivációs lehetőségeket rejt magában, amit érdemes kihasználni.

A tanári tapasztalattal összefüggően és egybevágóan jól jelölték ki azokat a “szótípusokat, szócsaládokat”, amelyek “tartós problémaként, a beszédet zavaró jelenségként” térnek vissza, főleg az igék körében: *jön – megy – jár, ismer – tud – ért, kér – kérdez, mond – beszél – szól – beszélget – megbeszél – mesél, visz – vesz, visz – hoz, tesz – vesz, tanul – tanít, fordul – fordít* (a közelség zavara; tranzitív, intranszítív képzőrendszer kérdése); *felkel – feláll* (vele együtt az igekötők jelentése és használata); *van – lesz – volt, csinál – tesz, vesz – vásárol, kezd – kezdődik, befejez – befejeződik, nyit – nyitódik, zár – záródik* (az igeaspektusok összevetése) stb. Nem igei körben tipikusan orosz példa a *haza – Haza – itthon – otthon; hozzám, nálam, nekem* lexikai és grammatikai tisztázása. Az igei csoportból ismételtlen és külön kiemelték a változó tövű igék “megjegyezhetetlen” körét: *hisz, visz, eszik* stb. Sokan

a lexikai – talán a frazeológiai – problémák körébe utalták a névutóhasználat hibáit (*előtt múzeum, körül ötkor*).

3.4. Beszéd, társalgás; mondat, szöveg. Elsőként a “mondatszervezés” nehézségét, a “helyes részek – szintagmák – kialakítását” említik a mondatalkotás és a beszédalkotás szintjén a hallgatók. A “vonzat a legállandóbb szintagma” tételt nem tudva is elismerik, hogy ez az egyik kritikus pont a beszédalkotásban: első lépésben bármely vonzatot, szintagmát “meg kell tanulni és be kell gyakorolni”.⁴ Ez segít a gördülékenység kialakításában, a szabályok szerinti mondatépítésben, amit a második tételként emlegetnek. A hallás utáni értés felől úgy érzékelik a magyar beszédet, hogy “a magyar dinamika erős és gyors”, “foszlányokból kell összerakni a képet”, többet kell ezzel a “műfajjal” foglalkozni. Külön kiemelték a hallgatók a “beszédkezdeményezés, a beszédnyitás” nehézségét, a kommunikációs küszöb átlépésének problémáját. Erre a mondat- és beszédtanítás, a gyakorlás, a pármunka szintjén a tankönyvekben nagyobb figyelmet kérnek. A beszédproblémák tárgyalásakor – nyilvánvalóan a lexikai egységen túllépő szerepük miatt – ismét visszatérnek az igekötők, az igekötős (és vonzatos) igék használatának és begyakorlásának kérdésére (*talál, kitalál, megtalál, feltalál, eltalál, rátalál*).

3.5. Írás, fogalmazás. Az írással és fogalmazással kapcsolatosan leszögezhető, hogy a latin betű önmagában nem okoz gondot, a hallgató már más nyelvből vagy részben a világkommunikációs csatornákból ismeri. Speciális helyesírási problémát jelentenek az ékezetek, főleg tartalmi, értelmi szempontból és a kétjegyű vagy sajátosan magyar mássalhangzók. A legjellemzőbb – a magyar írásmódon túlmutató – alapállás a következő: “probléma, ha oroszul is rosszul írsz és fogalmazol, mert itt is így lesz.” Azért a helyzet ennél bonyolultabb, és nem fogadhatjuk el az egyszerűsítés és az eleve elrendelés gondolatát. Ezt mutatja egy kezdő szintű “állatorvosi, illetve nyelvorvosi példamondat”: “*Megylepetesen lett Julija, iskolás korában boratnő. Ők nem látalttak sok éve.*” Az írás- és fogalmazáskészség is rendszeres fejlesztésre szorul, főleg magasabb szakmai igényű céltanfolyamok esetében, mivel ez az alapkészség erősen visszahat a nyelvtanulás egyéb készségeire.

3.6. Egyéb megjegyzések, vélemények. “Különösen a magyar mint idegen nyelv esetében, ahol diákjaink szinte 90%-ban más

⁴ Lásd: 2. számú jegyzet. A szerző a tanulmány D.c.) pontjában fejt ki a vonzatra vonatkozó nézeteit, illetve utal a magyar nyelvészetben tisztázatlan vonzat fogalmára és ennek kikerülhetetlen használatára a magyar mint idegen nyelv oktatásban.

nyelvcsaládhoz tartoznak, s elsősorban a nyelv rendszerének szokatlansága okozza számukra a legnagyobb nehézséget” – írja Hegedűs Rita egyik tanulmányában.⁵ Hogyan látszik ez a probléma a szláv, illetve orosz nyelvtanuló szempontjából? A hallgatók véleménye egyszerre mutatja az eltérő nyelvcsaládba tartozás tényét, ugyanakkor bizonyos rendszerbeli azonosságokra is utal. A vélemények az alábbi töredékekben foglalhatók össze: “szokatlan, nem hasonlít az európai nyelvekre”, “más a rendszere”, “hozzá kell szokni a jellegéhez”. Van, aki úgy véli, a nagy különbségek ellenére “az orosz nyelv a magyar strukturális rokona”, mert vannak “hasonló dolgok: igeragozás, névszórágok, hasonló mondat-szerkezetek”. Ennek a tapasztalatnak ellentmondani látszik az a tény, hogy éppen az evidens analógiák (kifejezés- és mondat szinten) okoznak zavart, és jelentkeznek rendre hibaforrásként, a *Hogy hívnak téged? Mi megy a moziban? Tetszik nekem ez a könyv. Nem láttalak téged régen. Én akarok olvasni! Szeretek dolgozni* stb. típusú mondatok rontása során. Az előbbivel összefüggő, de újabb típusú hibaként jelentkezik a kettős vagy több forrású interferencia, amikor az orosz nyelv – (anyanyelv) – idegen nyelv – magyar nyelv jelenségei egymásra vagy egymásba futnak (*ja vsztupil v komnatu – I entered the room – beléptem a szobát*).

4. Kultúra, országismeret, szokások

4.1. A hozott és/vagy szerzett országismereti elemek természetesen keveredtek a hallgatók szóbeli és írásbeli interjúiban. Ezekből kiderült, hogy egyfajta zavarodottság és főleg praktikus irányú érdeklődés tapasztalható, amelyet a jelenlegi saját kulturális képük sérültsége is okozhat. A zavarodottságot fokozza, hogy mind az otthoni, mind pedig a magyar valóság egyaránt változásokkal teli, a kelet-nyugat átmenetében él. A régi sztereotípiák kihalóban vannak, de még halvány foltokban élnek. Eltérő értékben és színben felbukkan néhány, a “magyar–szovjet relációban” született és még most is élő sztereotípiamaradvány: baráti, testvéri, felszabadulás, felszabadítás, jólét(i állam), kultúra; kis ország, nagy ország, szocializmus, KGST (piac), szerződés; Petőfi, Puskin, Sevcenko, a szabadság költői; Budapest, Balaton, Debrecen, Hortobágy, Hajdúszoboszló; Leningrád (Szentpétervár), Moszkva, mauzóleum, MGU, GUM stb. Mindebből arra következtetünk, hogy a

⁵ Hegedűs Rita: Kontrasztív szemlélet a XIX. sz. derekán (a nyelvtipológiai kutatások kezdetei Magyarországon). Ötödik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia tanulmánykötete (szerk. Lengyel Zsolt–Navracsics Judit). Veszprém, 1995. 26–78.

hozott vagy szerzett zavarón és a sztereotípiá-maradványokon kívül nincs megfelelő "imágó" a magyar életről, kultúráról. Ehhez, illetve ennek kialakításához még a nyelvkönyveink sem segítenek igazán hozzá, amint ezt Nádor Orsolya tankönyvelemzése is alátámasztják.⁶ Tanulságos az a rövid tájékoztató kísérlet is, amelynek során a következő névsorhoz kellett (volna) azonosításokat vagy adalékokat hozzáfűzni. A névsor: Petőfi, István, Kossuth, Kádár, Szentgyörgyi, Bánki, Egerszegi, Papp László, Puskás, József Attila, Ady, Kodály, Bartók, Rubik, Mátyás. A legteljesebb válaszok és azonosítások öt névig mentek el: Petőfi (író?, költő?), Kádár (politikus), József Attila vagy Ady (író?, költő?, politikus?), Mátyás (király?, politikus?), Kossuth (tér). A jelen korszak aktuális reakciója, hogy a beírt válaszból Kádárt többen utólag kihúzták. A lista alapján megerősödik az a tény, hogy keleti irányban is gyenge az imágóalkotási erőnk, nemzeti üzenetünk, kultúratanítási gyakorlatunk, és ebben a gyenge vagy át nem adott képben teljesen elhalványul a természettudományi, a sport vagy más egyéb teljesítményünk. Teljesen jogosak Szőnyi György Endre módszertani megállapításai a magyar kultúra átadásával kapcsolatban, miszerint ez a munkánk féloldalas, és inkább csak a humán irány (főleg az irodalom) felé terjed ki.⁷

4.2. Nyilvánvaló, hogy az is egyoldalú megközelítés lenne, ha csak a "magas" kulturális országismereti képet kívánnánk polírozni. Éppen ezért figyelemre méltó az a néhány megjegyzés, amely orosz szemszögből az "életünkről" íródott, annál is inkább, mert ezeknek vannak nyelvtanítási vetületeik is. A hallgatói megjegyzések, észrevételek a következőkben összegezhetők:

a) Az üdvözlési és megszólítási formák sokfélesége (*ő, űk, ön, önök, maga, te, ti; uram, asszonyom, hölgyem, kisasszony, fiatalember* stb.), továbbá a nők külön kezelése (megszólítás, fokozottabb udvariasság, előzékenység), az ismeretlennel szemben tanúsított udvariasság "meglepő és élményszerű".

b) A piacon, a boltban a "kommunikatív fellépés az eladók részéről" néha zavaró és szokatlan, inkább "hagyjon békén!".

⁶ Nádor Orsolya: Magyarország és a magyarok – a nyelvkönyvekben. Ötödik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia tanulmánykötete (szerk. Lengyel Zsolt–Navracsics Judit). Veszprém, 1995. 115–117.

⁷ Szőnyi György Endre: A magyar kultúra tanításának módszertani problémái. A magyar nyelv és kultúra tanítása külföldieknek című konferencia előadása, Szeged, JATE, 1997. június 27–28.

c) A magyarokat össznépi nyíltság, barátság, kulturáltság jellemzi “az otthonihoz képest”, jellemzőjük az előzékenység, segítőkészség, nagyvonalúság, türelem, szabadság, jólneveltség (?!).

d) Nehezen értelmezhető a magyar ünnepek világa: a kulturális, történelmi, vallási fogalomtár és háttér teljesen ismeretlen (vagy új); ezeknek az ünnepeknek “nincs népünnepély jellegük, csak szerények, a boltok zárva, a dátumok fordítva írva”.

e) A közlekedés “van”, működik; tisztelik – sőt külön tisztelni kell – a gyalogost, a másik közlekedőt.

f) Az étkezésben “más a konyha”, döntően eltérő a “fűszerezés”; az italozás szolidabb, “nem a tömény fogy – ez nagyon pozitív”.

g) A “jólét látszik”, és nyomot hagy bennük: rontja az erkölcsöt, értelmet, érzelmet, főként a fiatalokét.

h) Kevesen beszélnek, vagy (már) nem akarnak oroszul beszélni, de egyéb idegen nyelven – főleg angolul – sokan tudnak.

Az előző pontokban felsorolt kép eléggé materiális, földönjáró tapasztalatokat és élményeket mutat. Ez a mai átlagszemlélő képe, de hozzá kell tenni, hogy néhány idősebb értelmiségi interjúalanyban (tanár, mérnök, doktorandusz hallgató) – és gondolom sorstársaikban – sokkal disztingváltabb, főleg a magyar irodalmon és zenén (is) pallérozott kép él a magyar kultúráról.

5. Összegzés, feladatok

Záró gondolatként néhány szót a feladatokról, amelyek nemcsak az orosz (anya)nyelvűek szempontjából lehetnek érdekesek, és nemcsak a nyelvoktatás területét érintik:

a) Figyelembe véve a nagy számokat és a növekvő piacokat, az orosz (anya)nyelvű közeg közvetlenül és közvetve továbbra is jelentős nyelvi és kulturális vevő lesz a magyar nyelvre és kultúrára.

b) A magyar nyelvtipológia, a magyar mint idegen nyelv szempontjait figyelembe vevő nyelvtan, az orosz–magyar kontrasztív megközelítés kikerülhetetlen, ezért célszerű lenne legalább a tömör változatú megírásuk.

c) Egy apolitikus és teljes körű (tudomány, kultúra, sport; teljesítmények, adatok, tények stb.) országismereti mű, illetve egy módszertani útmutató megalkotása is szükséges. Az új “keleti kép” megalkotásának persze számtalan egyéb útja és módja van, az anyanyelv, azaz az orosz nyelv szintjén, de egyáltalán nem mindegy, hogy a legilletékesebbek, a magyarul tanulók milyen képet visznek magukkal.

d) Érdemes figyelni azokra a tanulói elvárásokra, amelyek a további készülő vagy átdolgozott tananyagok sorsát befolyásolhatnák: “praktikus, komplex, élőnyelvi, frazeologikus, kommunikatív” jelzők szerepelnek a felsorolásban. A tananyag és a módszer szintjén számolni kell azzal is, hogy ez a jelentős térség eltérő nyelvtanulási célú hallgatóságot produkál, azaz többfajta és differenciált tananyagra van igény, amelyben lehetőleg érvényesüljenek a forrásnyelv és a célnyelv, a kontrasztivitás szempontjai, akár beépítve, akár az alpanyaghoz módszertani segédletként csatolva.

OSVÁTH GÁBOR

A magyar kiejtés tanítása koreaiaknak

A koreaiak magyartanulása két szempontból érdemes megkülönböztetett figyelmünkre:

1. A magyar mint idegen nyelv oktatása a koreai háború során hazánkba került észak-koreai fiatalok magyarnyelv-tanításával kezdődött meg: 1952-ben húsz hallgatóval indult el a munka a Koreai Előkészítő Intézetben, amely a Nemzetközi Előkészítő Intézet (ma: Magyar Nyelvi Intézet) jogelődje volt.

2. Napjainkban Dél-Korea (Koreai Köztársaság) az az ország, ahol a legtöbb diák tanul magyarul a felsőoktatásban (leszámítva természetesen a hazánkkal szomszédos államok egyetemait, főiskoláit): a szöuli *Hankuk University of Foreign Studies* magyar tanszékén 1989-től kezdve évi átlagban 120-140 magyar szakos hallgató ismerkedik nyelvünkkel, kultúránkkal. A teljes vagy részképzésre hazánkba érkező dél-koreai fiatalok is sokan vannak: a Zeneakadémián például évente húsz és harminc között mozog a számuk.

Sajnos a magyart tanuló koreaiak erőfeszítéseit nem mindig koronázza siker, sok diák nyelvtudása egy bizonyos szinten megreked. Ez a jelenség a két nyelv hangrendszere és mondattani felépítése közötti lényeges eltérésekre vezethető vissza. Megjegyzendő azonban, hogy az altaji nyelvek különálló ágába sorolt polyszillabikus, agglutináló és atonális koreai szerkezete sok szempontból lényegesen közelebb áll a magyaréhoz, mint az indoeurópai nyelveké. Néhány ilyen hasonlóság, vázlatszerűen: 1. a magánhangzó-harmónia, a szótag-intonáció és a szóhangsúly nem játszik jelentésmegkülönböztető szerepet; 2. a nyelvtani nemek hiánya; 3. agglutináló jelleg (a változatlan szótőhöz egy időben többféle toldalék járulhat: [dźip-tir-esə] 'ház-ak-ban'; 4. a prepozíció hiánya, névutószerű alakok (a koreaiiban egyes főnevek ragos alakjai a magyar névutóval egyező funkciójúak: [dźip aph-esə] 'a ház előtt', [aph] 'vminek az előttje' (fn), [-es] a helyhatározó ragja); 5. a *van* ige birtoklást is kifejezhet 'habeo' jelentésben: a birtokoshoz dativusi esetrag járul; 6. SOV alapszórend; 7. a jelző a jelzett szó előtt van (ez érvényes a birtokos jelzős szerkezetekre is); 8. a számnévi jelző a koreaiiban is többnyire egyes számú főnevet indukál; 9. a határozó jelzővé alakítható: a

koreaiiban a birtokos esetrag segítségével, a magyarban a képző funkciójú *való, levő, történő* igenevekkel.

Kezdő nyelvtanulók számára leginkább a két nyelv fonológiai rendszerének különbségéből származó negatív transzfer nehezíti meg a nyelvtanulás folyamatát. A koreai magánhangzók rendszere a magyarhoz képest nagymértékben divergens, de ez inkább a koreait tanuló magyaroknak okoz nehézséget: a 14 magyar fonémával szemben ugyanis 21 koreait találunk, amelyek közül tíz monoftongus és 11 diftongus.

Monoftongusok: /a/, /ɛ/, /o/, /u/, /i/, /ɨ/, /ø/, /e/, /ə/, /y/. A magánhangzók időtartama fonémikus értékű lehet, de ez a jelenség nem annyira kiterjedt, mint a magyarban, s az 1443-ban megalkotott koreai hangjelölő írás, a *hangul* nem is jelöli [ma:l̚] 'ló', [ma:l̚] 'nyelv, beszéd', [ɸam̚] 'éjszaka' (fn), [ɸa:m̚] 'gesztenye', [bəl̚] 'büntetés', [bə:l̚] 'méh'. Korábban az idegen szavak átírásakor a magánhangzók megkettőzésével utaltak a hosszúságra, de ezt a szabályt a 80-as években eltörölték. Hosszú magánhangzó egyébként csak az első szótagban lehetséges: [nu:n̚] 'hó', [hanbaŋnun̚] 'hópehely'. A magyar beszédhangok közül az /ü/, /ö/, /a/ kiejtésének elsajátítása jelent gondot a koreai anyanyelvű számára. A koreai magánhangzó-rendszerben megtalálható ugyan az /ø/ és az /y/ fonéma, ezek azonban mind a szöuli, mind a phenjani sztenderd nyelvváltozatban újabban diftongusként ejtendők: /ø/ > [we], /y/ > [wi]. A *hangul* írás betűképe azt mutatja, hogy ezek a hangok a XV. században, a koreai írás megalkotása idején is diftongusok voltak, de a XIX. századra monoftongizálódtak, napjainkban pedig rediftongizáció megy végbe. Ezzel magyarázható a magyar /ö/ és /ü/ diftongusokkal történő pótlása a koreaiak beszédében: *öt* helyett [wet^hɨ], *hegedű* helyett [hegedwi]. A magyar /a/ fonéma a koreaiak kiejtésében többnyire [ə]-ként realizálódik: *alma* > [əlmə]. A hangtani inkongruenciát az a jelenség is erősítheti, hogy egy 1988-as felmérés szerint a 45 évnél fiatalabb szöuliak kiejtésében az /ɛ/ és /e/ nem különül el. Ennek egyik oka az lehet, hogy ez a két fonéma nyelvállás szempontjából eredetileg jóval közelebb áll egymáshoz, mint a magyar /e/ és /ɛ/.

A koreai mássalhangzók magyartól eltérő, legjellegzetesebb tulajdonsága egy hármas oppozíció, az *ernyedt* (lenis), *feszés* (laringalizált) és *hehezetes* fonémák elkülönítése: [ɸal̚] 'hold, hónap', [ʔal̚] 'a lánya valakinek', [t^hal̚] 'álarc'. Ez a hármas felosztás nem minden mássalhangzóra érvényes: a 9 alpmássalhangzónak tekinthető laza mássalhangzó közül 5-nek lehet *feszés*, illetve *hehezetes* párja. A koreai írás a *feszességet* betűkettőzéssel, a *hehezetességet* egy kiegészítő vonással jelzi.

A koreai és a magyar mássalhangzó-rendszer egyéb inkongruens jelenségeit elemezve a következő képet kapjuk:

1. A zöngés-zöngétlen oppozíció nem releváns jegy: a zöngés allofonok a nazális /n/, /m/ és /ŋ/ után, valamint intervokális helyzetben jönnek létre: [hangugə] 'koreai nyelv'. A magyar zöngétlen zárhangot hehezetesen érzékelik: *pad* > [p^həd̪i], *kapa* > [k^həp^hə].

2. A koreában a laterális /l/ és a tremuláns /r/ fonémikusan nem különül el, azaz egy fonéma allofonjaiként jelenik meg (fonémikus jelölése: /L/). Az [r] csak intervokális helyzetben vagy újabban szó elején realizálódhat: ezért ejtenek *rámpát lámpa* helyett. A koreában egyébként eredetileg – más altaji nyelvekhez hasonlóan – szó elején az *l* és *r* nem fordulhat elő; a nagyszámú kínai jövevényszóban (a szókinsz 50-60%-a!) vagy törlődött, vagy /n/-nel pótolták: a kínaival egyező *Li* családnevet [I:] -nek ejtik, a kínai *laodong* 'munka' koreai változata [nodon]. Az európai kölcsönszók esetén három kiejtési változat lehetséges: *lighter* > [nait^hə], [rait^hə], [lait^hə]; a harmadik változat az angol nyelvet, kiejtést valamilyen fokon ismerő fiatalabb nemzedék kiejtésére jellemző.

Mivel a koreai /L/ fonéma szóvégi helyzetben csak [l]-ként valósulhat meg, ahhoz, hogy a magyar szóvégi /r/ a koreaiak számára hallható legyen, egy epenthetikus magánhangzó segítségével intervokális helyzetbe kell hozniuk: így lesz az *ár* szóból [a:ri], míg a *hal* szó kiejtése nem okoz problémát.

3. Fonológiai szempontból igen érdekesek a koreai zár-, rés-, zárrés- és orrhangok. Ezek nemcsak a zöngés-zöngétlen oppozíció releváns voltának hiánya miatt különböznek a magyartól, hanem abban is, hogy képzésük során szótag- és szóvégi helyzetben elmarad az utolsó képzésmozzanat: a zár felpattanása vagy a levegő kiáramlása. Ez az ún. „nem hallható ejtés” eredményezi azt a jelenséget, hogy szóvégi helyzetben az azonos helyen képzett mássalhangzófonémákat egyforma allofon képviseli: [nac^h] 'nappal' (fn), [nac^h] 'arc', [nas^h] 'sarló'. A /c/, /c^h/, /s/ csak magánhangzóval kezdődő toldalék előtt válik teljes képzésűvé, s a fenti három szó akkor veszti el az akusztikailag homonim jelleget: [nadzi^h], [nac^hɪ], [nasɪ]; az *-ɪ* a tárgy ragja. E fonológiai törvényszerűség miatt a koreaiul beszélő a magyar szó érzékelésekor a szóvégi zár-, rés-, zárréshangokhoz egy veláris magánhangzót (ɪ) is „odahall”, hiszen anyanyelvében csak magánhangzó előtt teljes képzésűek ezek a mássalhangzók (azaz pattan fel a zár, áramlik ki a levegő). Ez a jelenség magyarázza a koreai hallgatók nyílt szótagra való törekvését a következő magyar szavakban (mintegy „ómagyarosítják” őket): *út* > [u:t^hɪ], *kap* > [k^həp^hɪ], *nász* > [na:sɪ]. Mássalhangzó-törlődéskor is

hasonló a helyzet. A koreában szótag elején és végén csak egy mássalhangzó lehet, tehát – két szótag határán – egymás mellett legfeljebb kettő: [nu:nsaram^ː] 'hőember'. Idegen szavakban a veláris /h/ segítségével oldják fel a mássalhangzó-torlódást: [sɪt^hɪraik^hɪ] 'sztrájk' (öt szótag lett az egyből).

4. Mivel a /c/, /č/, /c^h/ koreai fonémák – a szóvégi helyzetet kivéve – [c], [tš], [dz], [dž] allofonokként is realizálódhatnak, nem okoz különösebb gondot a hozzájuk hasonló magyar /c/, /cs/, /dz/, /dzs/ fonémák kiejtése. A magyar /z/, /zs/ viszont allofonként sem létezik a koreában, ezért affrikátákkal helyettesítik: *zsír* > [tširɪ], *zöld* > [cweldɪ].

5. A koreai rendszerből ugyan hiányzik a magyar /ty/, /gy/, /ny/, de allofonként realizálódhat /i/ előtt (palatalizáció): *gyár* > [dja:rɪ], *nyúl* > [nju:l^ː], *tyúk* > [tju:k^hɪ]. Erre a célra a koreai többnyire az *i*-vel kezdődő diftongusait – /ja/, /je/, /jə/, /ju/ stb. – használja fel.

6. A magyar /s/, /sz/-nek egy koreai fonéma (/s/) felel meg, amely csak /i/ és *i*-vel kezdődő diftongusok előtt ejtendő [š]-nek, más hangkörnyezetben [s] realizálódik. Ez magyarázza azt a jelenséget, hogy a koreai anyanyelvűek akusztikailag nem képesek megkülönböztetni egymástól a *város* – *városi*, *orvos* – *orvosi* típusú alakpárokat, hiszen számukra csak akkor [š] a kiejtés, ha az /s/ fonémát /i/ követi.

7. Az /f/ és a /v/ hiányzik a hangrendszerükből. A *v*-t bilabiális /p/, /b/-vel, vagy diftongusokkal (/wa/, /wɛ/, /we/, /wə/, /wi/) helyettesítik: *vaj* > [bəi] vagy [wəi]. A hiányzó /f/-et a koreai hehezetes /p^h/-vel vagy a /h/-val (!) pótolják: *fekete* > [p^hek^het^he], [hek^het^he]. Kölcsönszók átírásakor is gyakori az /f/ > /h/ csere: *fork* > [hok^hɪ], *naftalin* > [nahɪ^hallin].

8. A koreai hangtörvények közül a lateralizáció okozza a legtöbb gondot: az /L/ magához hasonítja az előtte vagy mögötte álló /n/ hangot: /cinli/ > [čilli] 'igazság', /ilnɔn/ > [illɔn^ː] 'egy év'. E fonológiai sajátosság miatt jönnek létre a következő, igen jellemző kiejtési hibák a koreaiak magyar beszédében: *molnár* helyett [molla:rɪ], *felel neki* > [p^heellek^hɪ], *fiatal nők* > [p^hiat^hallwe:k^hɪ], *felelnek* > [p^heellek^hɪ]. Elég arra gondolnunk, hogy nyelvoktatásunk alapozó időszakában milyen fontos igék végződnek *l*-re (*indul*, *hall*, *tanul*, *épül*, *ül*, *áll*, *sétál*, *talál*, *meghal* stb.), ill. milyen sok igei toldalék kezdődik *n*-nel, s rögtön megértjük, hogy ez a jelenség mennyire megnehezíti az anyanyelve artikulációs bázisától elszakadni nem tudó koreai diák magyarságának megértését.

A hangmagasság a koreában a monoszillabikus kínaival és vietnamival ellentétben nem jelentésmegkülönböztető értékű. Bár a koreai nyelv szóképzésében igen magas a kínai szótagokból építkező

kölcsönszók aránya, a koreaiiban (és a japánban) ezek a szavak az átvétel során elvesztették tónus értéküket. Ezzel magyarázható az, hogy a vietnamiak magyar beszédében megfigyelhető szaggatott és „énekítő” beszédmód nem jellemző a koreaiak magyar kiejtésében.

Kiegészítésül – korántsem a teljesség igényével – néhány megjegyzés a koreai nyelv alak- és mondattana köréből. Alaktani szempontból a koreai anyanyelvű számára a legnagyobb nehézséget a személyragozás hiánya okozza. A koreai is ragozza az igét (és az igéhez hasonlóan még a melléknevet is, azaz az ige és melléknév alaktanilag rendkívül hasonlóan viselkedik, lényegében egy szófaji kategóriát alkotnak); a koreai igeragozás logikája azonban különbözik a magyarétól. Ez a ragozás a mondat alanyával és a hallgatóval kapcsolatos tiszteleti viszony érzékeltetésére szolgál, a beszédetikett szempontjából kötelező jelleggel. Még az *Esik az eső* típusú mondatoknak is vissza kell tükrözniük a hallgatóval kapcsolatos tisztelet mértékét; a tisztelet foka a közlés hosszúságával egyenes arányban nő: [*Biga wa. Biga wayo. Biga omnida*] tkp. 'Az eső jön'. A Samuel Martin megfogalmazásában kettős tengely (megszólítás tengely = kihez beszélek?; referencia tengely = kiről beszélek?) mentén érvényesülő rendkívül kiterjedt koreai igei-melléknévi ragozás fontosságát az is mutatja, hogy – mivel az állítmány a koreaiiban szórendileg kötött helyen, a mondat legvégén található – ezek a ragok ún. mondatzáró végződéses is egyben, amelyek kijelentő, kérdő, felszólító, adhortatívusi stb. alakváltozatokban realizálódnak.

Egy átlagos koreai diák számára nem a magyar az első idegen nyelv, amelynek a tanulásába belefog. Kötelező nyelvként az angol közvetíti számukra az európai nyelvi modellt, de mint tudjuk, az angol személyragozás meglehetősen visszafejlődött, ezért példaként nemigen hivatkozhatunk rá. A nyelvtanulási problémákat tovább nehezíti a magyar alanyi és tárgyias ragozás elkülönülése is.

A mondattan terén az alárendelő összetett mondat eltérő szerkesztése okoz problémát: a koreai mellékmondat – kötőszó híján – a főmondatba beékeltszintagmaként jelenik meg. Ez az oka annak, hogy a koreaiiban nincs meg a következő transzformációs lehetőség: *Kérem az asztalon levő könyvet.* > *Kérem (azt) a könyvet, amely(ik) az asztalon van.* A hogy kötőszós mellékmondatot nominalizáció (főnevesítés) segítségével váltja ki: ez képző vagy ún. segédfőnév alkalmazásával történhet. A segédfőnév önállóan soha, csak igeneves szerkezetben szerepel, ilyen például a [gəs̃] 'dolog' jelentésű szó: *Hallom (azt), hogy jön az öcsém.* > *Az öcsém jövő dolgot hallom.* Ez a mondat azt jelzi, hogy különös figyelmet érdemel azoknak a magyar igéknek a tanítása, amelyeknek a

vonzatstruktúrája *hogy* kötőszós mellékmondattá transzformálható. A koreai diákok nehézségein enyhítendő szerkesztettem meg a *Magyar–koreai vonzatszótárt*: ez 174 olyan gyakori magyar ígét tartalmaz, amelyeknek a vonzatstruktúrái *hogy* kötőszós mellékmondattá átalakíthatók. A koreai diákok számára az ilyen típusú mondatokban nemcsak az eltérő mondatrend, az utalószó és kötőszó megléte, a gyakorta eltérő vonzathasználat, hanem a magyar mellékmondat idő- és módviszonyai is igen nagy nehézséget okoznak.

Összefoglalásként megállapítható, hogy – a meglévő, nem kevés tipológiai egyezés ellenére is – különösen nehéz feladat a magyar nyelv megtanítása koreai anyanyelvűek számára. Hogyan lehetne a tanár és a diák dolgát megkönnyíteni? A már említett vonzatszótárhoz hasonlóan egyéb segédanyagokkal; olyan kiejtési gyakorlókönyv és hangkazetta (sőt videokazetta!) elkészítésével, amely koreai nyelvű kontrasztív jellegű magyarázatok sorával elemzi a forrás- és célnyelv eltérő fonetikai-fonológiai sajátosságait. Mivel nemcsak a koreaiak magyartanítása okoz speciális problémákat, hanem minden olyan diáké, aki nem európai nyelvi közegből érkezett, célszerű lenne az őket tanítók számára egy „kontrasztív nyelvi enciklopédiát” összeállítani, amely az ún. „egzotikus” nyelvek tükrében elemezné a magyar nyelv oktatásának kritikus pontjait, és módszertani tanácsokat is adna.

Irodalom

- Baek, Eung-Jin: *Modern Korean Syntax*. Seoul, 1984.
- Hong, Yunsook: *A Sociolinguistic Study of Seoul Korean*. Seoul, 1991.
- Huh, Woong: *Development of the Korean Language*. In: *The Korean Language*. Seoul, 1983. 1–12.
- Kim, Renaud Young-Key: *Studies in Korean Linguistics*. Seoul, 1986.
- Kim, Renaud Young-Key: *Theoretical Issues in Korean Linguistics*. Stanford, 1994.
- Lee, Hyon-bok: *Korean Grammar*. New York, 1989.
- Lee, Ki-Moon: *Geschichte der Koreanischen Sprache*. Wiesbaden, 1977.
- Lee, Sang-Hyup: *Konfrontative Analyse zwischen dem Ungarischen und koreanischen Kasussystem*. Wiesbaden, 1990.
- Martin, Samuel R.: *A beszéd szintjei Japánban és Koreában*. In: Pap I.–Szépe Gy. (szerk.), *Társadalom és nyelv*. Budapest, 1975.
- Mártonfi Ferenc: *A tisztelet kifejezési formáiról a kelet- és délkelet-ázsiai nyelvekben*. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok VIII*. Budapest, 1972.

Mártonfi Ferenc: A koreai írás története és szerkezete. In: Keletkutatás 1973. Budapest, 1974.

Osváth Gábor: Magyar–koreai igei vonzatszótár. Budapest, 1993.

Osváth Gábor: Koreai nyelv. In: Fodor István (szerk.), A világ nyelvei. Budapest, 1999. 758–765.

ESZMECSERE

HÁRY LÁSZLÓ

A Magyar az EU tagállamok nyelvével egy csokorban Standardizált ECL nyelvvizsga magyarból mint idegen nyelvből

Magyarország az elmúlt időszakban jelentős lépéseket tett az európai gazdasági, politikai és katonai szervezetekbe való integrálódás érdekében, fokozta az együttműködést az idegenforgalom, a kultúra számos területén, valamint az oktatás szinte valamennyi szintjén. Mindez jelentős kihívást jelent az integrációt és az együttműködést irányítók, valamint az abban résztvevők nyelvtudásával szemben, hiszen magas szintű idegen nyelvi ismeretek, tárgyalóképes nyelvtudás nélkül nehezen képzelhető el, hogy egyenrangú partnerekként tudjuk majd érdekeinket érvényesíteni.

Öröndetes tény, hogy a rendszerváltást követően megnőtt az érdeklődés Magyarország iránt: az EU-hoz, a NATO-hoz és más nemzetközi szervezetekhez való csatlakozásunk előkészítésével párhuzamosan megindult a nemzetközi tőke hazánkba áramlása, egyrészt a privatizáció nyújtotta lehetőségek révén, másrészt önálló cégek, vegyesvállalatok alapítása, multinacionális cégek letelepedése útján. E folyamat természetes velejárója, hogy a legtöbb külföldi tulajdonos külföldről magával hozott munkatársaitól elvárja, hogy magyarul is tudjanak kommunikálni az itteni dolgozókkal. Ez a folyamat is hozzájárult ahhoz, hogy az elmúlt években Magyarországon a hagyományos módon és keretek közt magyarul tanulók köre lényegesen megváltozott, nőtt a magániskolákban magyarul tanulók száma és aránya.

A társadalmi-politikai viszonyok átalakulásával, a demokratizálódással, a szabadságjogok fokozott érvényesülésével arányosan növekszik az érdeklődés a *határainkon túl élő, kivándorolt, illetve kint született magyarok* részéről az anyaország iránt: egyre többen látogatnak haza, keresve rokonaikat, gyökereiket, identitásukat. Mindez sokaknál párosul a részben elfelejtett vagy megtanulni elmulasztott anyanyelv elsajátítására való törekvéssel, amit jól példáz a különféle oktatási intézmények és nyelviskolák által kínált évközi és nyári magyarkurzusokon résztvevők számának folyamatos emelkedése. Öröndetes módon számos külföldi, főként felsőoktatási intézmény is lehetőséget kínál a magyar kultúra és a magyar nyelv megismerésére, aminek megvalósításában a külföldön működő tanároknak, lektoroknak rendkívül fontos szerepük van.

A nyelvtanulás, így a magyartanulás folyamatában is, fontos motiváló funkciót tölt be a *nyelvvizsga*, ami visszajelzést ad az elért nyelvtudás minőségéről, esetleges hiányosságairól, dokumentálja az elért nyelvismeret szintjét és további tanulásra ösztönöz.

Számos országban, így Magyarországon is, szakosodott intézmények jöttek létre a nyelvtudás mérésére. Mivel azonban egy-egy nyelvből több országban, sőt sokszor egy országon belül is, folyik más-más módszerekkel nyelvvizsgáztatás, nehéz az eredmények összevetése, különféle kiegészítő vizsgákkal lehet csak egyenértékűvé és meghatározott célokra elfogadottá tenni az azonos nyelvből letett különböző nyelvvizsgákat, illetve a megszerzett nyelvvizsga bizonyítványokat.

Közismert, hogy az Európai Unió különféle szervezeteiben, testületeiben a tagállamok közötti együttműködés elősegítése érdekében folyamatosan napirenden van az *egységesítés*, a társadalmi-gazdasági-politikai-kulturális élet különféle szféráit szabályozó rendelkezések *harmonizálása*. Ez a törekvés érvényesül az EU nyelvpolitikájában is: különféle projektek anyagi támogatásával *egységes* rendszer kidolgozása folyik a mobilitás, az információcsere egyik rendkívül fontos feltételének és eszközének, a *teljesítőképes nyelvtudásnak* mérésére és minősítésére, azaz a *nyelvvizsgáztatásra*.

1992-ben az Európai Unió tagállamai *London* központtal *konzorciumot* hoztak létre, amely az ERASMUS, a LINGUA, majd a LEONARDO támogatásával azt a feladatot vállalta, hogy segíti az egyes tagállamok nyelvének kölcsönös megismerését és elsajátítását, továbbá hogy egy *egységes nyelvvizsgarendszert* dolgoz ki az Európai Unió tagállamainak nyelvéből. Az egységesítési törekvésekkel összhangban a tagállamok ezáltal azt kívánják elérni, hogy az egyes nyelvekből lehetővé legyen a nyelvvizsgák mindenféle „honosítási” procedúra és kiegészítő vizsgák *nélkül* könnyen összevethetők legyenek egymással.

A konzorcium hivatalos angol nevének (*European Consortium for the Certificate of Attainment in Modern Languages*) betűrövidítésével jelölt, ú.n. „*ECL*” nyelvvizsgák Európa-szerte egyre terjednek, tagállamonként egy-egy neves egyetem kapott felkérést az adott nyelvből a vizsgatesztek összeállítására, illetve a vizsgahely feladatainak ellátására. Jelenleg angolból, németből, spanyolból, görögből, olaszból és magyarból lehet *ECL* vizsgát tenni. A konzorcium arra törekszik, hogy a nyelvvizsgákat belátható időn belül kiterjessze az EU valamennyi további hivatalos nyelvére is (dán, portugál, svéd, finn, holland, francia).

Bár Magyarország jelenleg csak társult tagja az EU-nak, a konzorcium 1994-es granadai ülésén Magyarország hivatalos képviselőjeként felvette a *JPTE Idegen Nyelvi Titkárságát* tagjai sorába, megbízta *magyarból* a tesztek kidolgozásával, a magyarvizsgák megszervezésével Magyarországon és az EU tagállamaiban, továbbá a magyarországi ECL-vizsgahely-hálózat működtetésével.

Közismert, hogy a magyar állami nyelvvizsgát külföldön nem fogadják el a nyelvtudást igazoló hivatalos okmánynak. A JPTE konzorciumi felvételével lehetővé vált, hogy *magyar mint idegen nyelvből* nemzetközileg elfogadott nyelvvizsgát tehessenek az érdeklődők, ráadásul olyat, amelynek követelményei összhangban állnak az EU tagállamok nyelvéből kidolgozott nyelvvizsgák követelményeivel.

Az *egynyelvű* ECL nyelvvizsgák *4 szintűek*, mind a 4 (A, B, C, D) szinten mérik és minősítik a *négy* nyelvi alapkészséget: a hallás utáni értést, a szövegalkotási (fogalmazási) készséget, az olvasott szöveg megértésének készségét és a beszéd-készséget.

A vizsgafeladatok tartalmát és formáját a szakértők alapos vizsgálatok, a nagyhírű nyelvvizsgaközpontok tapasztalatainak tanulmányozása, valamint mintatesztek speciális célcsoportokon történő előzetes kipróbálása után határozták meg. Az ECL nyelvvizsga azt méri, hogy a jelölt képes-e a nyelvet a mindennapok során *gyakorlati*, a foglalkozással, a hivatással összefüggő, valamint személyes/magánéleti *szituációkban* felhasználni.

Az általános elvek között a konzorcium valamennyi nyelvre vonatkozóan megfogalmazta vizsgaszintenként az *egységes* elvárásokat: nyelvi készségenként a célkitűzéseket, a kommunikációs feladatokat, az írás- és a szóbeli kommunikáció témaköreit, és pontosan meghatározta a tesztek formáját, tartalmát, értékelésének módját, továbbá az eredményes vizsga feltételeit.

A vizsgák értékelése valamennyi nyelvből, így *magyarból mint idegen nyelvből is*, egységes elvek alapján történik. Rész-készségenként 25-25, összesen 100 pont szereshető az ECL vizsgán, amely akkor eredményes, ha a jelölt *készségenként és összességében is* megszerzi a megszereshető pontszám *legalább 60%-át*.

A *szóbeli vizsga* kéttagú bizottság előtt zajlik: egy meghatározott témakörökről folytatott *irányított beszélgetést* követően az egyszerre vizsgázó két jelölt *kép* alapján fejt ki gondolatait egy adott témáról. A másik három készség tesztelése *írásban*, magnó, illetve feladatlapok segítségével történik.

Mind a négy nyelvi készség méréséhez két-két feladatot kap a vizsgázó, így 8 különféle témakörben bizonyíthatja, hogy nyelvtudása megfelel az általa választott szinten előírt követelményeknek, és nem kell félnie attól, hogy egyetlen téma szóanyagának nem kellő ismerete miatt nem sikerül a vizsgája.

A konzorcium valamennyi tagintézménye maga felelős a *saját* nyelvén írott tesztek kidolgozásáért és javításáért. Az ECL nyelvvizsgák maximális megbízhatósága érdekében valamennyi vizsgaanyagot előzetesen kipróbálnak, a vizsgaanyagok készítőit és a javítókat minden vizsga előtt felkészítik, és a *kettős* javítás elvét alkalmazzák. Egy bizottság, amely az egyes nyelveket képviselő szakértőkből áll, felügyeli a *tesztírás*, a *javítás* és a *bizonyítványkiadás* egységességét, hogy a nyelvi szintek közötti összehasonlíthatóság valamennyi nyelvre vonatkozóan biztosított legyen.

1993 óta a JPTE Idegen Nyelvi Titkárságán, illetve az időközben kiépült magyarországi ECL vizsgahely-hálózat további 13 vizsgaszervező központjában több száz jelölt tett már ECL nyelvvizsgát *németből*, *angolból*, illetve *olaszból*. 1996 májusától az említett két nyelv, illetve az *olasz* és a *spanyol* mellett *magyarból* is vizsgázhatnak az érdeklődők. Az első alkalommal *Pécsett*, illetve kihelyezett formában Budapesten a *Danubius Nyelviskolában* és a *Magyar Nyelvi Intézetben* voltak magyarvizsgák, majd a JPTE mellett a Debreceni Nyári Egyetem is önálló vizsgáztatási jogot szerzett magyarból mint idegen nyelvből. A felsorolt intézményekben eddig közel *kétszáz*an tettek ECL nyelvvizsgát *magyarból*, közöttük olyanok, akik a szomszédos országokból kifejezetten a vizsga kedvéért jöttek Magyarországra.

A vizsgák eddigi tapasztalatai kedvezőek. A vizsgázók, a felkészítő tanárok és a vizsgáztatók is hangsúlyozzák, hogy a vizsgaeredmények *reálisan* tükrözik a jelöltek tényleges nyelvtudását, amit többek között az ECL nyelvvizsgának a 4 nyelvi készségre koncentráló *objektív* és *differenciált* mérési módszereivel magyaráznak. Egybehangzóan úgy ítélik meg, hogy a vizsga keretén belül sikerült összhangot teremteni az úgynevezett *passzív* és *aktív* készségek tesztelése között: sikerült megtalálni a helyes arányt a hallás és olvasás utáni értés, illetve a szóbeli és az írásbeli szövegalkotás között. A szóbeli vizsgák sajátos formájától kezdetben idegenkedő kollégák a vizsgáztatásra való felkészítést, a próbavizsgáztatást, majd a lebonyolított vizsgákat követően ráéreztek az egyszerre két jelölttel folytatott szóbeli kommunikáció számos vizsgáztatási előnyére, a jelöltek által folytatott beszélgetés irányításában

rejlő természetesség és életszerűség nyújtotta nyelvtudás-mérési lehetőségre.

Szeretnénk az ECL magyarvizsgák megismertetésében, lebonyolításában és elismertetésében való együttműködésre megnyerni mindazokat a hazai és külföldi intézményeket, amelyek elkötelezték magukat a magyar nyelv oktatása iránt. Nagyon örülnénk, ha együttműködő partnereink között üdvözölhetnénk a világ számos országában tevékenykedő lektorokat, akik a magyar nyelv követeiként a legtöbbet tehetik a magyar nyelv oktatása és terjesztése ügyében külföldön. Számítunk arra is, hogy külföldi munkahelyükön megteremtik az ECL magyarvizsgák letételének feltételeit, és vállalják magát a vizsgáztatást is. Ez máris megtörtént Göttingenben, Jyväskyläben és Bécsben, a Collegium Hungaricumban.

Annak ellenére, hogy a *magyart mint idegen nyelvet* oktató hazai és külföldi intézmények többsége *saját* vizsgakövetelményeket dolgozott ki hallgatói számára, biztosak vagyunk abban, hogy az ECL nyelvvizsgarendszer keretében kidolgozott *magyarvizsgának* is meg lesz a helye és funkciója a magyar mint idegen nyelv oktatásának, és az elsajátított nyelvtudás mérésének hazai és külföldi rendszerében. A magyartudásnak a nemzetközileg elismert ECL nyelvvizsga bizonyítvánnyal történő minősítése tovább növelheti a *magyar nyelv tekintélyét*, és ezáltal újabb és újabb érdeklődőket sikerülhet megnyernünk nyelvünk és a magyar valóság megismerésére.

HEGEDŰS RITA

A tudásszint mérésének és mérhetőségének egy lehetőségéről

A magyar nyelv "társtalanságából" eredő elszigeteltsége, nehézsége, bonyolultsága, sőt: megtanulhatatlansága a nagyszámú magyarul tanuló, a nyelvet és kultúrát nemcsak elsajátító, hanem igazán megszerető tanuló ellenére is állandóan jelenlévő sajnálatos tény. Már a múlt század végétől kezdve foglalkoztatta a nyelvészeket, majd különösen a két világháború közötti időszakban az írókat, történészeket, hogy ez a negatív megközelítés hogyan jött létre, honnan eredt, és mit lehet ellene tenni.

Válaszok és megoldási javaslatok ugyan érkeztek, de átütő sikert egyik sem hozott: a magyar nyelv továbbra is magán viselte a "ritka, nehéz, megtanulhatatlan" jelzőket, s ezzel együtt jár az "érdektelen, lényegtelen, perifériális" jelentés is. Elég körülnézni akár a modern nyelvtipológia házatáján: akármelyik cikket, szakkönyvet nézzük, a nem magyar szerzők sokkal gyakrabban veszik példaanyagukat a legezotikusabb, csak néhány ezer vagy tízezer ember által beszélt afrikai vagy az óceániai szigetvilág valamely törzsi nyelvéből, s elenyészően kevéssé vizsgálják a több mint a 15 millió ember által beszélt magyart.

Épp ezért kell üdvözölni minden olyan törekvést, amely céljául tűzi ki bármely részterületen a magyar nyelv népszerűsítését, a divatos "nagy nyelvekkel" való összevetését. Minden ilyen törekvés a kuriozitás, a megtanulhatatlanság, az elszigeteltség ellen dolgozik – s ezen törekvések sorában üdvözölhetjük az *ECL* nyelvvizsgát is. Ez a nyelvvizsgarendszer egységes, bármely nyelvre alkalmazható kitériumok alapján kíván objektív értékelést adni a vizsgázó nyelvi felkészültségéről.

Az elmúlt rövid időszak tapasztalatai alapján a legtöbb vitát épp az **egységes kitériumok** kifejezés váltotta ki. A vizsga rendszerének nem alapos ismerete vagy esetleges félreértelmezése válthatta ki azokat a vádakot, mely szerint e vizsga egy kaptafára akar ráhúzni szerkezetileg teljesen különálló nyelveket, indoeurópai mércével mér egy nem indoeurópai, agglutináló típusú nyelvet.

Az *ECL*- vizsga leírását alaposan megvizsgálva ez az érv azonnal visszautasítható: az összevetés, a mérés *funkcionális* szempontból történik, azaz: a vizsgált nyelven/nyelveken kommunikálva képes-e a

jelölt, s milyen mértékben képes helytállni egy adott szituációban. A vizsga tehát eleget tesz a Dik-féle elvárásnak:

bármilyen, tipológiailag különböző nyelvre alkalmazható úgy, hogy figyelembe veszi az egyezéseket és különbözőségeket. (Dik. 1989. 14.)

(Csak úgy zárójelben jegyzem meg: mit is teszünk mi, magyar mint idegen nyelv tanárok? Szünet nélkül, állandóan *tipológiailag különböző* nyelveket vetünk össze, s ha munkánkat jól végezzük, épp *funkcionális* szempontból...)

A vizsgarendszer kellő szabadságot ad az egyes nyelvek sajátos természetéből adódó kérdések megoldására. Az adott szintek nem az elsajátítandó morfológiai-szintaktikai elemek, szabályok **mennyiségét** határozzák meg, hanem a "Kommunikációs feladatok"-ban leírt szituációkban való nyelvi viselkedést. Egészen biztos, hogy egy-egy kommunikációs feladat megoldásához nyelvenként különböző mennyiségű és nehézségi fokú grammatikai szabály és lexikai elem ismeretére van szükség. Magától értetődik, hogy a gazdag morfológiájú magyar nyelv A, B szintű vizsgájának letételéhez több grammatikai ismeretre van szükség, mint pl. az angol esetében. De a vizsgarendszer nem a grammatikai részrendszerek megfeleltetését, s nem is a tanulásra szánt óraszámot kívánja egységesíteni, hanem a kommunikatív kompetenciát méri egységes kritériumok alapján.

Az 1997-ben, a JPTE Továbbképző Központja által megjelentetett, "Európai Nyelvvizsga Bizonyítvány Modern Nyelvek Ismeretéről – Magyar nyelv" c. kiadvány alapján az egyes szintek részletes leírását a mellékletben látható módon táblázatosan, emelkedő nehézségi sorrendben összefoglaltam. A rendszer nem öncélú, mert az áttekintésen kívül komoly segítséget nyújthat a tananyagok készítésénél. Másik nagy előnye a szintfelmérésnél, csoportbeosztásnál van: akár a nyelviskolákban, de napjainkban a felsőoktatási intézményekben is sok helyről, különböző előképzettséggel érkeznek a hallgatók. Egy jól lebontott, részletező felmérési lehetőség meghatározza a diák optimális haladását, megmutatja tudásának "gyenge pontjait". Az *ECL*-rendszer azonos súllyal kezeli a négy alapkészséget:

	SZÓBELI	ÍRÁSBELI
PRODUKCIÓ	beszélgetés/összefüggő szöveg formálása	levélírás
PERCEPCIÓ	beszélgetés/hallott szöveg megértése	olvasott szöveg megértése

Érdemes megfigyelni, hogy a vizsga során csak olyan feladattípusok fordulnak elő, amelyekkel valós szituációban is találkozhat a hallgató. Nincs grammatikai teszt, nincsenek kiegészítendő szövegek/mondatok, hiányos végződések, a jó megoldás kiválasztása több lehetőség közül stb. Az ilyen típusú feladatok a felkészülésre, a gyakorlásra maradnak, ennek eredményét az aprólékosan differenciált értékelési rendszer alapján kapjuk meg.

Mitől sikeres vagy sikertelen egy nyelvvizsgarendszer? A jól kidolgozott, valós eredményeket tükröző értékelésen kívül számos olyan összetevője van, amely már nem a szakmai felkészültség függvénye. A megismertetés, az elfogadtatás idő- és pénzigényes. Rengeteg pénzt és energiát kell befektetni a vizsgarendszer elterjesztésébe, hogy elegendő vizsgaeredmény álljon rendelkezésünkre, mely tükrözi az elvárások – pl. a munkáltatók, az oktatási intézmények nyelvi elvárásai – és a teljesítmény viszonyát. Nem mindegy az sem, hogy hogyan működik és hogyan gazdálkodik a vizsgarendszert létrehozó konzorcium, ill. ennek magyarországi képviselője. Jól kidolgozott tananyagokra van szükség ahhoz, hogy a kezdeti célkitűzések és a végeredmény összhangban maradjon.

Feltételezhető, hogy az *ECL*- rendszer nem marad társalantul. Éppen a NATO-hoz, az EU-hoz való csatlakozás, a külföld felé nyitás egyre inkább ráirányítja a figyelmet a nemzetközi mércékkel is mérhető nyelvtudás fontosságára, így valószínű, hogy más közismert nyelvvizsgarendszereknek is elkészül magyar adaptációja. Hogy melyik lesz a "befutó", melyik lesz a legnépszerűbb, s egyáltalán: melyik marad fenn, ezt a jövő dönti el. A "úttörés" érdeme mindenképpen az *ECL*-t, ezt a szakmailag megalapozott, technikailag végiggondolt nyelvvizsgarendszert illeti meg.

Melléklet: Az *ECL* nyelvvizsgarendszer követelményrendszere alapján összeállított grammatikai (+ tematikus) haladási menet.

Felhasználható: szintfelmérés
tananyagösszeállítás

Készítette: Hegedűs Rita; 1997. január

A szint

A1.

a létige egyes és többes számú ragozása, a "nominális" mondat és a létigés mondat, tagadás <i>Hol?</i> kérdésre felelő határozószók	Bemutatkozás, foglalkozások
Jelen idejű határozatlan igeragozás egyes és többes számban; mozgást jelentő igék, íkes igék, <i>Hol? Honnan? Hová?</i> hat.ragok; többes szám	Ország-, népnevek és nyelvek; képleírás, lakás
A melléknév mint jelző; <i>nem – hanem, és, de</i> – összetett mondat	Közlekedés: hogyan jut el vhonnan vhová
A tárgy fogalma, a határozott igeragozás; rendhagyó igék: <i>jön-megy, tesz-vesz</i> irányt jelölő igekötők	vásárlás, étterem, számok, mennyibe kerül
szem. névmás tárgyesete; határozott-határozatlan ragozás esetei	
<i>Hol?</i> kérdésre felelő névutók; kettős tagadás(1) Kérdések, kérdőnévmások (<i>ki, mi, hol, honnan, milyen</i>)	

A2.

<i>de, vagy</i> kötőszók, <i>hogy</i> -os tárgyi alárendelő mellékmondatok	vélemény, javaslat, feltételezés kifejezése (azt hiszem, hogy...; úgy gondolom, hogy...; úgy emlékszem, hogy..., úgy tudom, hogy)
<i>-val/-vel, -nak/-nek</i> határozószók, módhatározó a mondatban	események leírása, ajándékozás
körülírástos felszólítás (<i>tessék!</i>)	tegezés – magázás
egyszerűbb vonzatos igék pl.: <i>ad, vár, gondol, telefonál</i> stb.	telefonálás, üzenetek
<i>-meg, -el</i> igekötők	

A3.

névmási ragozás (nekem, velem, mellettem)	
Birtokos szerkezetek 1.: birtokos jelző, egy birtok dativus possessivus	Külső, belső leírása a család
-ú/ű, -s mell. név képző; -ék	öltözködés
A melléknév fokozása	tulajdonságok, tulajdonságok összehasonlítása; a cselekvés módjának
az ige múlt ideje egyszerűbb időhatározók	események sorrendisége; "szoktam"
időpont, időtartam	dátum (születésnap, események...)
birtokjel	
Birtoklás több birtok esetén	

A4.

-hat/-het	
főnévi igenév (1)	
módbeli segédigék (lehet, szabad, akar, tud) -az infinitívuszt még nem kell ragozni!	
szórend : tematikus-rematikus rész elkülönítése	
mellérendelő/alárendelő összetett mondatok: azért, mert..., vagy, pedig	

B1

képzők fokozatosan	
visszaható és kölcsönös névmás	
határozatlan, általános és tagadó névmás; kettős tagadás(2)	
jövő idő	
A <i>Hol?</i> , <i>Honnan?</i> , <i>Hová?</i> kérdésre felelő ragok, határozószók és névutók teljes rendszere (<i>alól</i> , <i>bentről</i> -félék is)	
szórend a dialógusban; nyomatékos/hangsúlyos szórend – tételesen, eddig csak a gyakorlat szintjén volt!	

B2

A birtoklás kifejezése egyéb határozóragok ill. képzők segítségével	
vonatkozó névmás, vonatkozó alárendelés	
<i>kell</i> + a főnévi igenév+ ragozása	
a főnévi igenév funkciói, személyragozása	
melléknévi igenév, határozói igenév	

B3

felszólító mód	
feltételes mód	
konjunktívusz használatának esetei 1.	
célhatározó – célhatározói mellékmondat	
direkt és indirekt kérés, kérdés felszólítás	

B4

hely-, mód-, ok-, célhatározói mellékmondatok	
okhat mondatok: alá- és mellérendelés	
ellentétes alá- és mellérendelő mondatok2.: <i>nem – hanem (ld. A)</i> <i>ahelyett, hogy</i> <i>vagy-vagy(ism., ld.A)</i> <i>akár-akár</i>	
időhatározói mellékmondatok, események egymásutánisága (2.)	
a képzőrendszer összefoglalása	

C1-C2

MORFOLÓGIA	SZINTAXIS	SZÖVEG/ KOMMUNIKÁCIÓ
igei vonzatok és konjunktívusz összefüggései(2.)	a konjunktívusz szórendi kihatásai	
Az igeképzők rendszere -kauzativ, faktitív képzők -passzív szerkezetek -t acc. rag mód-, fok- mértékhatározói funkcióban	A tranzitivitás mint központi kategóriának az áttekintése: az igék osztályozása a cselekvés alanya és irányulása viszonyának szempontjából	Passzív jelentéstartalmak kifejezése; műveltetés

ikes igék: mediális- reciprok-visszaható + tárgyassá téve		
		hallott, olvasott szöveg összefüggéseinek megértése; ok-okozati, időbeli összefüggések megértése; vázlatkészítés
Az igék vizsgálata a cselekvés lefolyásának szempontjából (gyakorító, mozzanatos stb.)	Képzett igék transzformálása határozós szintagmákká	az igei szerkezet hatókörének erősítése, gyengítése, ennek fokozatai

C3

MORFOLÓGIA	SZINTAXIS	SZÖVEG/ KOMMUNIKÁCIÓ
határozói igenév(2)	igeneves szerkezetek – mellékmondatok transzformálása-időhatározói mellékmondatok!	
valamennyi esetrag	az esetragok összevető elem- zése, funkcionális egy- beesések és különbségek	
	sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok: feltételes, következményes, hasonlító	A szöveg kohézióját biztosító elemek: a kötőszók funkcionális egybeesése, eltérései
	alárendelő összetett mondatok	a magyar alárendelő összetett mondatok fordítási lehetőségei más nyelvekben

C4

MORFOLÓGIA	SZINTAXIS	SZÖVEG/ KOMMUNIKÁCIÓ
	Az igekötők rendszere; aspektualitás – időviszonyok összefüggései	publicisztikai szövegek megértése
Az igekötők sajátos jelentései		
	A szórend és az igekötők; határozó+igekötő+ige szórendi problémái	Érzelmileg árnyalt és narratív szövegek különbségei
	A neutrális mondatok szórendje	ismeretterjesztő (természettudományos) szövegek megértése

D

stilisztika; rokonértelmű szavak ismerete, használata; hangutánzó szavak, kifejezések, gondolatok árnyalt kifejezése; a szövegkoherenciát biztosító elemek helyes használata; szócsaládok ismerete
szakszövegek; szaknyelv – fordítás

SZILI KATALIN

A magyar mint idegen nyelv helyéről az új nyelvvizsgarendszerben

A Magyarországon nyelvtanítással foglalkozó intézmények most, az akkreditációs eljárások megkezdése előtt, az új nyelvvizsgarendszer érvénybe lépésének finisében az izgatott helyezkedés időszakát élik: a nyelvviskolák igyekeznek a számukra leginkább megfelelő vizsgaközponthoz csatlakozni, annak vizsgahelyévé válni, mely központ képes kifizetni a nem csekély akkreditációs díjat, emellett teljesíteni tudja – az adminisztratív feladatokon kívül – azt az irányító, szakmailag inspiráló, ellenőrző szerepet, melyet az új rendszer ró rá, s nem utolsó sorban bír a tanulókat vonzó kellő presztízzsel.

A jövő mozgásai elég világosan körvonalazhatók: a nyelvviskolák nem kis hányada, talán a rendeletalkotók eredeti szándékával ellentétben, a „Rigó utca”, azaz az ELTE Idegennyelvi Továbbképző Intézete szárnyai alá gyülekezve igyekezik majd a létét biztosító diákokat megnyerni.

A nemzetközi érvényességű bizonyítványt adó nagynevű vizsgáztató helyek hazai képviselői őszintén szólva nem igazán érdekeltek a honi akkreditációs eljárás vállalásában, nemzetközi érvényességük a munkavállalók és munkaadók körében így is elegendő vonzerő. S ha udvariassági gesztusként ezt mégis megteszik, feltehetőleg azzal a céllal, hogy középiskolás diákjaikat megtartsák, így mentesítve őket a honosítási procedúrától.

Persze új intézmények is megjelennek majd, a kívülállók számára misztikus és elegáns rövidítésekkel, hisz ne feledjük, a nyelvtudás mérése nem lebecsülendő hasznos hajtó üzletág, s a kimondottan vizsgáztatásra alakult egyesületek bizonyára felismerték a nyelvi elzártságból dinamikusan nyitó kelet-európai országok piacában rejlő lehetőségeket. Az Európai Unió küszöbén topogó Magyarország, ahol visszanyerte régi rangját a nyelvtanulás, az idegen nyelvek tudása a társadalmi, gazdasági érvényesülés fontos – papírral is igazolandó – feltételévé vált, nem kerülheti el figyelmüket.

Felvetődhet a kérdés, mi a teendője a magyart idegen nyelvként oktató intézményeknek a jelen helyzetben, hogyan is felelhetnek meg az életbe lépő nyelvvizsgarendszerben az új helyzet által támasztott és a velük szemben megfogalmazódó elvárásoknak. Megjegyzem, a magyar mint

idegen nyelv besorolása – a szakma „feleszmélésének” és a minisztérium odafigyelésének köszönhetően – az előzőekhez képest sokat javult az 1999-es oktatási miniszteri rendeletben, hisz a 14. § 2., 3. bekezdése értelmében a kis és holt nyelvekkel került egy kategóriába, ami persze nem ad büszkeségre okot, de az e státuszából következő könnyítések segíthetik a régi nem éppen szerencsés vizsgáztatási formációtól való elszakadást. A mostani helyzetet így kis túlzással akár előnyösnek is mondhatjuk, hisz a magyart idegen nyelvként oktató intézmények előtt megnyílt a lehetőség az önálló döntésre arról, hogy tanulóikat milyen vizsgá(k)ra akarják felkészíteni.

Betagozódni valamelyik vizsgarendszerbe, s ha igen, melyikbe, önállót kidolgozni, mindezt együtt vagy külön – e kérdések mérlegelése a közeljövő elodázhatatlan feladata a szakma számára. Munkámban a továbbiakban arra vállalkozom, hogy szélesebb kitekintést adjak a különböző nyelvvizsgákról itt, Európában, az egyes nyelvek helyéről a vizsgarendszerekben, hogy a levonható tanulságok esetleges útmutatóul szolgáljanak a magyar mint idegen nyelv megmérettetési módjának kimunkálásához.

A leendő vizsgá(k) milyenségét alapjaiban meghatározó lépés megítélésem szerint a legoptimálisabb *vizsgáztatási formáció* kiválasztása lenne. A vizsgáztatási formáción a vizsga működtetését biztosító intézmény és a konkrét vizsgarendszer együttes megjelenési módját értem, azt a viszonyrendszert, mely alapvetően meghatározza, befolyásolja az adott vizsga milyenségét, azaz *szakmai megbízhatóságát* és *piaci értékállóságát*, mely jellemzők minden jó vizsga alaptulajdonságai.

Szerencsés módon a két utóbbi erénnyel bíró vizsgatípusokért nem kell messzire mennünk, elegendő azt megvizsgálnunk, hogyan oldották meg a tőlünk nyugatabbra fekvő országok nemzeti nyelvük teszteltetésének, elismertetésének kérdését.

Az angol, német, francia, olasz, holland nyelvvizsga-formációkat áttanulmányozva három jól elkülöníthető típusukkal találkozunk, melyek fontossági sorrendben a következők.

1. A vizsgát *az adott nyelv* – angol, német, francia stb. – *oktatásában részt vevő* intézmények, módszertani központok szakembereiből álló *testület* avagy az említett intézményekkel szorosan együttműködő, azok égisze alatt tevékenykedő tesztközpont állítja össze, ellenőrzi, működteti. Ha a vizsgát a tanítási folyamat utolsó fázisának, betetőzésének tekintjük, ez a forma biztosítja a nyelvtanítás pedagógiai szempontból ideálisnak

mondható egymásra épülő, egymástól függő teljes rendszerét a vizsgában érdekelték számára.

Mert milyen is a jó vizsga a **vizsgázó** szemszögéből? Jó akkor, ha reális képet nyújt a tudásáról, eredménye tükrözi befektetett energiáit, a számon kért anyag szinkronban van az általa tanultakkal, és természetesen jól csillog, vagyis megfelelő piaci értékkel bír.

A nyelvvizsga másik közvetett érintettje, a **nyelvtanár** – ha választhat – olyan nyelvvizsgára készíti fel legszívesebben diákjait, amely mind struktúrájában, másképpen a tesztelt tudás megválasztásában, mind kérdésfelvetéseiben a legharmonikusabban illeszkedik a tanítás során megfogalmazott célkitűzésekhez, az alkalmazott módszerekhez, eljárásokhoz, sőt urambocsá! a tankönyvekhez. A tanár azt sem veszi (venné) zokon, ha visszajelzései esetlegesen beépülnek a vizsgába. A cambridge-i egyetem vizsgaszindikátusa, az UCLES által működtetett Cambridge-vizsgák avagy a University of Oxford által szervezett Oxford-vizsgák kétségszövegbevonhatatlan sikeréhez, rangjához a két egyetem patinás neve mellett a mögöttük álló totális rendszer, azaz az angol nyelv tanításának és általában a modern nyelvoktatásnak a módszereit alakító, meghatározó magas színvonalú szakmai háttér, alkalmazott nyelvészeti műhelyek, jelentős könyvkiadás, valamint sikeresen működő kurzusok sora is hozzájárul.

Hogy a nyelvi- és vizsgáztató nagyhatalom Angliánál közelebbi példával is éljek, a német nyelvvizsgák zömét ugyancsak a német nyelvet oktató intézmények, módszertani központok állították össze, így a ZMP (Zentrale Mittelstufenprüfung) kidolgozója a Goethe Intézet, a GDS-é (Grosses Deutsches Sprachdiplom) és a KDS-é (Kleines Deutsches Sprachdiplom) a müncheni Ludwig Maximilian Egyetem.

Azt szinte felesleges hangsúlyoznom, hogy mindkét nyelv vizsgáinak összeállítói az angol, német nyelv oktatásának legszakavatottabb képviselői, s az **adott nyelvek specifikus jegyeit, társadalmi, kulturális miliőjük sajátosságait** messzemenően figyelembe véve dolgozták ki az egyes vizsgaszinteket, követelményrendszerüket. Mindez nem csupán a grammatikai kompetencia értékelését célzó feladatokra érvényes, de a vizsga egészére is, hiszen a társadalmi, szociokulturális kontextusoknak megfelelő nyelvhasználat minden kommunikatív kompetencia mérésnek elengedhetetlen része, ami köztudottan a nyelvet beszélő közösség szokáskultúrájának ismeretét jelenti. Talán azt sem túlzás kijelenteni, hogy a vizsgák nemegyszer árulkodnak összeállítóik nemzeti karakterjegyeiről, szellemiségéről is. Avagy minek tekintsük a GDS vizsga részét képező kissé „porosnak” tűnő tollbamondás feladatot, mint

a német alaposság megnyilvánulásának, a francia D.E.L.F. (Diplôme d'Études en Langue Française) egyik különálló részét képező Kultúra- és civilizációs ismeretek kérdéskört, mint a franciák kultúra iránti érzékenységének?

A szakmai szempontok következetes megvalósítása mellett még egy számunkra talán kiváltképpen megfontolandó törekvés is tetten érhető e vizsgaformációknál, nevezetesen az egyes nyelvek elismertetésében, terjesztésében megnyilvánuló tudatosság, másképpen szólva a **nemzeti nyelveket támogató nyelvpolitikai elvek** érvényesítése. Ez utóbbiaknak határozott jelét látom egyes francia, német és olasz vizsgák felépülésében: létüket, rangjukat ugyanis nemcsak a dicséretes szakmai összefogás segíti, erősíti, hanem a nyelvoktatásban, valamint a szóban forgó nyelv megismertetésében érintett minisztériumok kurátori tevékenysége is. Nyugati szomszédunk hivatalos német mint idegen nyelv vizsgájának, az ÖSD DAF-nak példának okáért három szövetségi minisztérium is a védnöke, az oktatási és kulturális, a külügy, az egy tárcának számító tudományos ügyekért, közlekedésért és művészetért felelős minisztérium.

A francia nyelvvizsgák esetében talán még erőteljesebben megnyilvánul a felelős kultúrpolitika tevékeny közreműködése, hisz a franciaországi nyelvvizsgák kiállítója a Francia Művelődési Minisztérium, míg az egyik nemzetközi olasz mint idegen nyelv vizsga, a CILS hitelesítője az Olasz Külügyminisztérium.

A vizsgált rendszerek közös sajátossága **nemzetközi érvényességük**. A nemzetközi elismertetés egyik útját a nagynevű angol vizsgarendszerek képviselik. Ezeket az ún. **extenzív**, azaz belülről kifelé irányuló építkezés, terjeszkedés jellemzi, vagyis az anyaországbeli vizsgaközpont úgy telepíti át egy másik országba vizsgáját, hogy közben messzemenően biztosítja zártságát, sérthetetlenségét, autentikus voltát: a budapesti International House-ban letett PET- vizsga például ugyanaz, ugyanolyan körülmények között folyik, mintha Cambridge-ben lenne, így értékében sem kisebb annál.

A másik mód a nemzetközi érvényesség elnyerésére Európa Uniós országokról lévén szó, a kultúrdiplomáciai egyeztetés, az állami vagy minősített nyelvvizsgák kölcsönös elfogadása.

2. A vizsgaformációk e csoportját egy meghatározott nyelv vizsgáztatására szerveződött, az adott nyelv országában székelő, de nemzetközi központok, konzorciumok alkotják. Céljuk **egységes és nemzetközileg elismert vizsga** létrehozása **egy** meghatározott **nyelvből**. Ilyennek tekinthetők az angol nyelvismeret mérő PITMAN, TOEFL,

IELTS szervezetek által működtetett vizsgák. Az előzőektől a direkt vizsgáztatói szerveződés, a nyelvoktató helyekkel való közvetettebb kapcsolatok, illetve az erőteljesebben vállalt nemzetköziség különbözteti meg őket. Körük megítélésem szerint nem fog rohamléptekben bővülni, hiszen csak az olyan igazán széles piaccal rendelkező nyelvek esetében érdemes ilyen szerveződések létrehozni, mint az angol. Ha ellenben a tesztelt nyelvek körét bővítik, beleolvadnak a következő típusba.

3. Ebben az esetben a nemzetközi tesztközpont különböző nyelvek vizsgáztatását vállalja fel, s elsődlegesen a bizonyítvány nemzetközi elismertségét biztosítja. A működő rendszerek ismeretében azt mondhatjuk, hogy szakosodhatnak a nyelvek szűkebb körére, mint ahogy ezt teszi például a frankfurti székhelyű, a német- és angol nyelvtudást mérő ICC (International Certificate Conference), de léteznek a vizsgáztatási körükbe minél több nyelvet bevonó központok, így az egyes országok állami nyelvvizsgáztatását bonyolító vizsgáztatók tömörülése, az ALTE (Association of Language Testers in Europe). Ez utóbbi több nyelv mérésében szerzett tapasztalatai alapján az előző két vizsgarendszerbe még be nem került területeket és legfőképpen nyelveket szeretné magához csatolni. Az Idegennyelvi Továbbképző Intézet feltehetőleg él(t) az ALTE-hoz csatlakozás lehetőségével, mivel érdekei egyértelműen ilyen együttműködést kívánnak. Ismereteim szerint az olasz nyelvből egy nemzetközi vizsgabizonyítványt az ALTE is kiállít.

Több nyelvre kidolgozott egységes vizsgakövetelményeket, valamint az Európai Unióban érvényes bizonyítványt ígér a magyar mint idegen nyelvet tanító intézményeket is megszólító, az ERASMUS, LINGUA és LEONARDO programok által (sajnos, nincs információm arról, hogy meddig) támogatott. ECL konzorcium is. Új formációról lévén szó, elfogadását a magyar nyelv esetében feltételezésem szerint két tényező dönti el: egyrészt az, mennyire tudott megfelelni a magyar vizsgaanyag annak a nem csekély szakmai kihívásnak, hogy minden vizsgáztatott (indoeurópai) nyelvre érvényes *egységes* követelményrendszerét a magyar nyelv sajátosságaihoz, a magyar nyelv oktatásának intézményeinkben elfogadott folyamatához igazítsa. (Hacsak célja éppen nem ellenkező: saját követelményrendszeréhez akarja idomítani a magyar nyelv tanítását.) A másik kevésbé meghatározó körülmény az, hogy a szükségszerű szakmai kompromisszumokat, az igazodást egy távoli, Londonban székelő, irányító apparátus szigorú előírásaihoz és nem utolsó sorban a nem kevés vizsgadíjat feledtetni képes-e az Európa-kompatibilis, de Magyarországon az új szabályzat szerint négy szintjével nem érvényes diploma.

Összegezve a három vizsgaformációról elmondottakat, az egyes vizsgarendszerek és az azokban érdekelt nyelvek viszonyának következő jellemzőit tartom kiemelendőnek és megfontolandónak.

1. Minden vizsgált nyelv esetében létezik az adott nyelvet oktató szakma aktív közreműködésével, irányításával összeállított vizsga, azaz egyetlen szakmai **közösség sem mondott le** meghatározó, domináns szerepéről az általa oktatott nyelvben.
2. A kultúrpolitikai intézmények támogató jelenléte az olyan a magyarhoz képest jóval nagyobb nyelvek vizsgarendszerében is, mint a német, francia, olasz, arra figyelmeztet, hogy a **nemzeti nyelvek vizsgáztatása** nem lebecsülendő **nyelvpolitikai kérdés**, s a nyelvvizsgáztatók „személye”, a vizsga rangja a nyelv presztízsét növelő tényezők.
3. A vizsga **nemzetközi érvényessége** a nyelvek elismertetésének elengedhetetlen feltétele a munkaerő piacon, tehát minden nyelvvizsga-rendszer törekszik arra, hogy nyelvhatárain belül és kívül is elismerjék. Ez a folyamat azonban a példák alapján egymást időben követő, vagyis a vizsgaszervezetek a nyelvterületeiken belül kidolgozott, elfogadott vizsgájukat teszik nemzetközivé. (Arra nem találtam precedenst, hogy a saját vizsgarendszer létrehozásának gondolatát feladva kialakítását nemzetközi szerveződésre bízták volna.)

Személy szerint igen remélem, hogy a jövőendő magyar mint idegen nyelv vizsgarendszere vagy vizsgarendszerei a vázolt főbb sajátosságok legjobbjait ötvözik majd magukba, s a magyar nyelvet oktató intézmények megfontolt, felelős döntést hoznak, mert bármely irányba is teszik meg külön-külön vagy együtt a lépéseiket, nem csupán a vizsga jellegét határozzák meg, de – kölcsönös függőségükből következően – befolyásolják a magyar mint idegen nyelv oktatás, a tankönyvkiadás jövőbeli helyét, szerepét is.

MEGKÖZELÍTÉSEK

HOLGER FISCHER

Magyarország-kép Németországban Megközelítések és kutatási eredmények

1. Előzetes megjegyzések

(1) A németországi Magyarország-képpel kapcsolatos jelen tanulmány főként az eddigi kutatások során kialakult *módszerekre és kérdésfeltevésekre* összpontosít, sokkal inkább, mint az elért eredményekre. Ennek oka, úgy vélem, abban rejlik, hogy ílymódon lényegesen több ösztönzés – és remélhetőleg – segítség nyújtható a más országokban létező Magyarország-képek vizsgálatához.

(2) Nem létezik *a* Magyarország-kép, hanem *sok* kép, illetve egyetlen kép *sokféle* arculata van csupán. E képek a történeti vonatkozások tekintetében viszonylag ellenállóak, tehát hosszú életűek, csak csekély változásokat mutatnak fel, ugyanakkor képesek a megváltozásra.

(3) Az imagológiai kutatások az elmúlt két évtized folyamán divatba jöttek, éppen az európai egységesülési törekvések és a lényegesen szorosabb együttélési formák következtében, illetve a különböző népek és kultúrák közvetlenebb kapcsolatainak eredményeként.¹ E kutatásokat több tudományterületen belül művelték és művelik, amelyek szoros érintkezési pontokat és kapcsolódást mutatnak, pl.:

- kapcsolattörténeti kérdésfeltevések a történelemben, a politikában, a gazdaságban, a tudományban, a kultúrában stb.,
- recepciókutatás az irodalomtudományban,
- a sztereotípiák kutatása a pszichológiában, a néprajzban és az irodalomtudományban is,
- imagológiai szempontok az idegennyelvoktatásban.

Az egyes különálló diszciplínák között igen könnyű az átjárás, gyakorta lehetetlen egyértelmű határvonalakat megvonni közöttük. Ha

¹ Kimondottan a Magyarország-képpel összefüggésben léteznek sokkal régebbi vizsgálatok is. Vö. ezzel összefüggésben a következő két tanulmányt: Eckhardt, Alexander: Das Ungarnbild in Europa. In: Ungarische Jahrbücher 22 (1942), 152-185. o., valamint Farkas, Julius von: Das Ungarnbild des Deutschtums. In: Ungarische Jahrbücher 23 (1943), 402-414. o.

végül egybekapcsolják őket, akkor a különféle kutatási irányzatok eredményei egy halmazt eredményeznek, a "kép" elemeit.

A döntő momentum, ami pl. valamiféle recepciókutatás eredményeit imagológiai kutatássá alakítja át, azaz, hogy az imagológiai kutatás, vagyis a "kép" vizsgálata mindig tartalmazza az *értékelés* komponensét. Ez esetben a kulturális értékrendszer egy elemével van dolgunk.

(4) Az "imázsépítés" vagy "a Magyarország-kép megteremtése" vagy a "sztereotípiák teremtése" egy egész sor eszköz bevetésével valósul meg. Ezek alkotják egyúttal az imagológia szemléleti szintjeit és tárgyterületeit is.

Az alábbiak kristályosodtak ki mint a legfontosabb tárgyterületek:

- iskolai könyvek
- nyelvkönyvek
- médiák: újságok, folyóiratok, televízió, film
- szépirodalom
- képzőművészet
- zene
- tudományos közlemények az egyes szakterületeken belül
- történelem
- politika
- turizmus.

(5) Az egyes területeken belül folyó kutatások célja az, hogy az egybevetésben a másik nemzetről alkotott képet a maga sokszínűségében vázolják fel, mégpedig a következő kérdésfeltevések alapján:

- Milyen tipikus vonásokat mutat fel a mindenkori másik nemzetről alkotott kép? Pl. a neki tulajdonított nemzeti jellemvonások, személyiségbeli tulajdonságok, a jelenlegi politika ismerete és annak értékelése, a történelem, a kulturális és szellemtörténeti teljesítmények, a civilizatórikus eredmények stb. tekintetében.
- Mennyire részletes a kép?
- Mely okok magyarázzák a kép kialakulását?
- Kik hordozzák és ezen keresztül kik alakítják a képet?
- Egységes a kép, vagy léteznek lényeges különbségek?
- Léteznek-e összefüggések a kép és bizonyos demográfiai változók között, mint pl. az életkor, a képzettség, a szakma?
- Van-e hatása a képre a másik országban tett látogatásoknak?
- Hogyan hagyományozódik tovább, és miféle változásokon ment keresztül a kép egy bizonyos időtartamon belül?
- Milyen a saját magukról és az idegenekről alkotott kép viszonya egymáshoz?

(6) Fontos az alapvető felismerés, hogy kétféle sztereotípiá, kétféle kép létezik: *autosztereotípiák* vagy *önképek*, és *heterosztereotípiák* vagy *idegenképek*. Az első kategória megkísérli valamely nemzetnek, egy népnek, vagy etnikai csoportnak a *saját* jellemvonásait a *saját maga* szempontjából jellemezni, míg a második kategória, a heterosztereotípiák vagy idegenképek a *másikat* jellemzik és általánosítják.²

Az *autosztereotípiák* vagy *önképek* valamely nép vagy csoport csoportazonosságát tükrözik vissza, s egyben erősítik is azt. Ezek olyan tulajdonságokat emelnek ki, amelyeket együttesen pozitívnak és eszményinek tekintenek. Az önkép negatív vonatkozású, önkritikus elemeit mindig olyan kijelentésekkel egészítik ki, amelyek megkísérlik igazolni és viszonylagossá tenni azt. Egy nemzet saját pozitív tulajdonságainak hangsúlyozása propagandisztikus eszközként is felhasználható, ha valamiféle külső veszélytől kell tartani. Ez megtörténhet katonai vagy akár társadalompolitikai módon is, pl. ha egy etnikai csoportot vagy egy nemzetiséget valamiféle a többségi kultúrába való nem kívánt asszimiláció fenyeget. Tünetértékű ilyen esetekben a kulturális azonosságról, a nemzeti azonosságról, a nemzeti szimbólumokról szóló munkák számának megnövekedése stb.

A *heterosztereotípiák* vagy *idegenképek* a két nép vagy csoport közötti gazdasági, politikai, kulturális és történelmi kapcsolatok tükörképei. Az idegenképek többnyire meglátások, vélemények és elvárások átvételével jönnek létre, megfelelő saját ismeretszerzési törekvések vagy tapasztalati anyag híján. Jellemző, hogy az idegen csoport negatív tulajdonságait "jellegzetes"-ként, "tipikus"-ként értelmezik, ezzel szemben a pozitív tulajdonságokat "helyzettől függő"-ként és "véletlenszerű"-ként intézik el.

Mindkét sztereotípiatípus esetében jellemző az erős szubjektivitás, a durva általánosítás, a rendezetlen és töredékes tudás, az érzékelés szelektív formái, a saját csoport felértékelése és a másik csoport gyakori leértékelése. A sztereotípiák viszonylag merevek, gyakran megváltoztathatatlanok és többnyire egyetlen mondattal összefoglalhatóak, mint pl. "A cigányok nem szeretnek dolgozni", vagy "A németek serények".

² Az ebben az előzetes megjegyzésben szereplő megállapítások Dr. Outi Tuomi-Nikula nyomtatásban még meg nem jelent, „Finnland und Deutschland aus der Sicht volkskundlicher Stereotypensorschung” című előadására támaszkodnak, amely a „Zum Finnlandbild der Deutschen und zum Deutschlandbild der Finnen” című, 1997. február 21-22-én megtartott szimpozionon hangzott el. Köszönetet mondok a kézirat rendelkezésre bocsátásáért.

Hosszabb időszakot átfogó imagológiai kutatások azt mutatják, hogy minél békésebb a kapcsolat két nemzet között és minél személyesebbek, sokoldalúbbak és alaposabbak a személyek közötti tapasztalatok, annál óvatosabbakká és differenciáltabbakká lesznek a másíkról alkotott vélemények. Vagy másképp fogalmazva, minél idegenebb földrajzilag, kulturálisan vagy külsejében egy csoport vagy nemzet, minél kevesebb kognitív tudással rendelkezünk velük kapcsolatban, annál nagyobbak és durvábbak lesznek a sztereotípiák felbontási sémái.³ Már a külső jegyek alapján is, mint amilyen a bőrszín, a ruházat vagy a vallásgyakorlás, további jellemző tulajdonságokat kapcsolnak össze egymással, amelyek a valósággal nem, vagy csak részvetületeikben egyeznek meg. Még élesebb formát öltenek negatív ítéletek formájában a beállítódások valamely más nemzettel kapcsolatban a félelem révén, ami vagy valós fenyegetések következtében pl. katonai nyomás eredményeként, vagy csupán föltételezett, "beleképzelt" módon is jelen lehet. Két nemzet háborús összecsapásai révén szabályos *ellenségképek* születhetnek meg, amelyek nemzedékről nemzedékre továbböröklődnek, s amelyek az egymással ellenséges viszonyban álló nemzeteknél bekövetkező politikai, kulturális gazdasági és társadalmi változások ellenére rendkívül kitartónak bizonyulnak.⁴

(7) Napjainkig bezárólag mind a németországi Magyarország-kép, mind a magyarországi Németország-kép problematikáját csupán pontszerűen, nem rendszeresen vizsgálták. Különösképpen a történészek és az irodalomtudósok jártak élen e tekintetben. Az elmúlt években Németországban behatóbban foglalkoztak ezzel a problematikával, mégpedig a következő alkalmakkor:

- a Hans Süßmuth professzor által szervezett konferencia 1992-ben néhány kelet-közép- és kelet-európai ország, egyebek között Magyarország Németország-képével⁵,

³ Ezt a felismerést igen érzékletesen ragadja meg Polányi Imre a szlovák magyarságkép példáján. Polányi, Imre: Szlovák-szlovákiai magyarságkép. In: Magyarságkutatás 1995-1996. Szerk. Diószegi László. Budapest 1996, 295-308. o., különösen a 307.

⁴ A nemzeti sztereotípiák, a nemzeti azonosságtudat és a nemzeti ideológiák összefüggéseinek mélyebb tárgyalására vö. Pataki, Ferenc: Nemzetkarakterológia? In: Magyar Tudomány 42 (1997), Nr. 2., 169-179. o.

⁵ A konferencia anyaga megjelent a Süßmuth, Hans (szerk.): Deutschlandbilder in Polen und Rußland, in der Tschechoslowakei und in Ungarn című kötetben, Baden-Baden 1993.

- a hamburgi egyetem Finnugor Szemináriumában működő Hungarológiai Központ konferenciája 1993-ban Budapesten "A németországi hungarológiai kutatás és oktatás helyzete" címmel⁶,
 - a stuttgarti Magyar Kulturális Intézet 1994-es konferenciája "Németország Magyarország-képe" címmel⁷,
 - a hamburgi egyetem Finnugor Szemináriumában működő Hungarológiai Központ konferenciája 1995-ben a "Magyarország-kép Németországban és a Németország-kép Magyarországon" téma kapcsán, a hamburgi magyar Kulturális Hét rendezvényei között⁸.
- A Magyarország-kép kutatását ezenközben egyre inkább a hungarológia tulajdonképpeni feladataként értelmezik.⁹

2. A Magyarország-kép imagológiai területeinek áttekintése

Nézzünk meg most csupán néhány imagológiai területet, amelyek – mint fentebb kifejtettük – összességükben egy Magyarország-kép felületeit jelentik.

2.1 Iskolai tankönyvek

Eddig kizárólag csak történelem és földrajzkönyveket vizsgáltak meg. A vizsgálatok még a két eltérő politikai rendszer szembenállásának környezetében indultak meg. Így 1986-ban az NSZK-val Közös Bizottságokat állítottak fel (az NDK-val nem létezett ilyen fórum), amelyek feladata volt:

- az iskolai tankönyvek tényszerű tartalmát elemezni
- e tartalmakat megvitatni
- az elemzések és a viták eredményeként a tényszerű hibákat és az ideológiai okok következtében szereplő tévedéseket is kiküszöbölni vagy legalábbis enyhíteni.

⁶ Az előadások megjelentek a Hungarológia. Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek 1993/4. számában, az 1-71.

⁷ Sajnos a konferencián elhangzott előadások nyomtatásban nem jelentek meg.

⁸ A konferencia előadásai megjelentek a Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn. Materialien des wissenschaftlichen Symposiums am 26. und 27. Mai 1995 in Hamburg című kötetben. Szerk. Holger Fischer. München 1996 (az Aus der Südosteuropa-Forschung sorozat 6. kötete).

⁹ Vö. ezzel összefüggésben mindenekelőtt Lengyel Zsolt sürgető érvelését a Hungarologie und Ungarn-Bild in Deutschland. Politische, methodologische und organisatorische Probleme nach 1990 című tanulmányában. Megjelent: Das Ungarnbild in Deutschland 1996. 75-95. o., ide vonatkozólag a 80-81.

A Közös Bizottságok 1989 után megszüntették munkájukat és az eredményeket is sajnos csak részben publikálták.¹⁰

Szabolcs megállapította, hogy a nyugatnémet történelemkönyvek viszonylag sok anyagot tartalmaznak a magyarokról. Javarészen objektívek és tartalmukban helytállóak, még akkor is, ha pl. a honfoglalás vagy a kalandozások kora tárgyalásakor a magyarokat rémséges színben tüntetik fel. A legtöbb tankönyben uralkodó vonás a törekvés a magyar történelem eseményeinek összekapcsolására a német történelemmel, vagyis egy német-centrikus megközelítésmód, így pl. a német telepések és kereskedők szerepének hangsúlyozása esetében a magyar középkori városrendszer és a nagyobb távolságot áthidaló kereskedelem kialakulása során. Érdekes az a jelentős különbség a nyugatnémet és az NDK-beli tankönyvek között, amit Szabolcs állapított meg. Míg a nyugatnémet történelemtankönyvek az összehasonlításban Magyarország sok és szinte minden történelmi korszakát tárgyalják, addig az NDK-s történelemkönyvek számára a magyar történelem mindössze a honfoglalásból és az 1848-as forradalomból áll. Minden, ami e kettő között történt, nem kerül említésre, és meglepő módon még a XIX. és a korai XX. század történelme is csak kismértékben szerepel az anyagban.

2.2 Magyar nyelvkönyvek

A magyar nyelvkönyvekben elsődlegesen az *önkép* jelenik meg, hiszen gyakorlatilag minden nyelvkönyvet magyar szerzők írtak. A

¹⁰ Itt mindenek előtt Szabolcs Ottó: Külföldi tankönyvek magyarságképe című 1990-ben Budapesten megjelent monográfiáját kell megemlíteni. E mellett néhány más részeredményt is publikáltak, így pl. Szabolcs, Ottó: Das Ungarnbild der Geschichtsbücher der deutschsprachigen Länder. In: Historisch-politische Bildung in unterschiedlichen Gesellschaftssystemen: Ungarn – BRD. A Geschichte, Politik und ihre Didaktik című folyóirat 7. különszáma, Paderborn 1990, 61-64. o.; von der Ohe, Hans-Joachim: Das Ungarn-Bild in den Geschichtsbüchern der Bundesrepublik Deutschland. In: uo. 54-58. o.; Lunczer, Teréz: Das Bild Deutschlands im Geschichtsunterricht der Ungarischen Volksrepublik (UVR). In: uo. 59-60. o. Szabolcs megállapításai annak idején a magyar tömegközlelési eszközökben is élénk érdeklődést váltottak ki, amint az a Magyar Nemzet (1989. április 6.) és az Új Tükör (11. szám, 1989. március 12-én) részletes írásaiból kitűnik. Az iskolai könyvek problematikájának vonatkozásában érdekes egy összevetés osztrák vonatkozásban is. Ezzel összefüggésben lásd: Haselsteiner, Horst: Stereotypen. Das Bild der Magyaren, das Bild über Ungarn bei den Österreichern. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc, Budapest 1993. 271-280. o.

Hamburgban dolgozó magyar lektor, Fazekas Tiborc és a jelen tanulmány szerzője megkísérelte felvázolni az így közvetített Magyarország-kép vetületeit, a második világháború után az oktatásban használt nyelvkönyvek irodalmi és országismereti szöveganyaga alapján.

Az irodalmi szövegek tekintetében Fazekas¹¹ arra a következtetésre jut, hogy a nyelvtanulás megváltozott céljainak következtében – itt a címszó: beszédkészség, nyelvtan helyett – az irodalmi szövegválaszték is lényegesen csökkent. A leggyakrabban használt műfaj a közmondások, anekdoták, viccek, költemények kategóriája; az irodalmi szövegek igen gyakran csak illusztrációként szolgálnak. A leggyakrabban idézett szerzők felsorolása hamar véget ér: Petőfi Sándor, Jókai Mór, Móricz Zsigmond, József Attila. Az ezen szövegek révén közvetített Magyarország-kép ugyancsak gyorsan jellemezhető:

- a magyarok haza- és szabadságszeretetének hangsúlyozása,
- a borral, asszonyokkal és a mulatással kapcsolatos romantikus elképzelések,
- a magyar történelem nehéz óráinak kiemelése,
- mindenekeelőtt a viccek és anekdoták közvetítik a "ravasz", "okos" magyar képét, akinek egyszerűen másképpen működik az agya, mint ahogyan azt elváránk.

A nyelvkönyvek országismereti szövegeinek a jelen tanulmány szerzője által elvégzett elemzése¹² rémisztő eredményt hozott. A tankönyvek egy része, főleg a hatvanas évekbeliek, egy ideológiailag kiszínezett, sokhelyütt idejétmúlt, olykor-olykor ténylegesen hamis Magyarország-képet közvetít. A könyvek egy másik része, mindenekeelőtt a kommunikáció-orientált tankönyvek köre, csaknem ugyanilyen rossz, amennyiben ezek egyáltalán semmiféle Magyarország-képet sem közvetítenek. A bennük szereplő szövegek rendkívül alacsony információs értékkel rendelkeznek, az idő, a helyszín és a személyek tekintetében

¹¹ Fazekas, Tiborc: „Wie glücklich ist ein deutscher Mann, der unter Ungarn ungrisch kann”. In: *Das Ungarnbild in Deutschland 1996*. 131-139. o.; uő: *Magyar irodalom a német és a finn anyanyelvűek számára készült magyar nyelvkönyvekben*. In: *Hungarologische Beiträge der Universität Jyväskylä 6/1996*, 117-128. o.

¹² Fischer, Holger: *Pusztas és Balaton, Paprika und Gulasch. Das landeskundliche Ungarnbild in Ungarisch-Sprachehrbüchern*. In: *Das Ungarnbild in Deutschland 1996*. 107-130. o.; uő: *Pusztas és Balaton, paprika és gulyás. A magyar nyelvkönyvek országismereti Magyarország-képe*. In: *Hungarologische Beiträge der Universität Jyväskylä 6/1996*, 129-149. o.

semlegesek, a bennük leírt cselekmények valamiféle klinikailag tiszta, problémamentes "Seholországban" vagy "Mindenholországban" játszódnak. Csak igen kis számú, gazdag külföldi nyelvtanítási tapasztalatokkal rendelkező lektor által a legutóbbi időkben írt nyelvkönyv tartalmaz pontos és objektíve helyes információkat, és mutatja fel ílymódon a magyar mindennapi élet sokoldalú, valóban differenciált képét.

2.3 Médiák

A német médiákban megjelenő, Magyarországra vonatkozó képpel mindeztideig csak nagyon keveset foglalkoztak és ez a kevés munka a nyomtatott médiákat vizsgálja. A televíziós programok és a filmek megfelelő elemzésére ismereteim szerint mindeztideig nem került sor. Pedig ennek során éppen a televízió jelentősége és hatóköre, vagy egyetlen egy film pontszerűen teljesen eltúlzott jelentősége miatt¹³ lenne az összkép számára hallatlanul érdekes ezen médiák megvizsgálása.

A nyomtatott médiák eddigi vizsgálata során két módszerbeli kiindulópont ismerhető fel. Az *első* alkalmazása során a Magyarországra vonatkozó teljes nyomtatott anyagot követik és elemzik végig rendszeresen egy bizonyos időhatáron belül. E vizsgálatok körébe tartoznak Münchenből Lengyel Zsolt és Kölnből Harmat Péter írásai.¹⁴ Mindketten egy kifejezetten empirikus tanulmányt készítettek el a Magyarországgal foglalkozó cikkek és jelentések gyakoriságáról, valamint a bennük tárgyalt témákról, mégpedig a rendszerváltás előtti és utáni időszakban. Az empiria önmagában ugyanakkor kevésbé informatív, mert a hír gyakorisága és a pozitív, illetve a negatív hír problematikája mindenekelőtt attól függ, hogy mi történik magában az országban. Ezért sokkal fontosabbak az ezen cikkekben többnyire tudatalatti módon, de gyakran nyíltan is hangoztatott vélemények és

¹³ Példaként említem meg az ötvenes évek elején készült „Ich denke oft an Piroschka” (Gyakran gondolkodom Piroskára) című filmet, amely a német közönség körében még ma is nagyon kedvelt és ennek megfelelő gyakorisággal látható újra meg újra a német televízióban.

¹⁴ Lengyel és Harmat referátumai melyek a fentebb már említett stuttgarti konferencián hangoztattak el, sajnos nem jelentek meg nyomtatásban. Előadásának egy kibővített változatát jelentette meg Lengyel Zsolt a következő címen: *Das Bild der deutschen Publizistik vom Systemwandel in Ungarn. September 1993-April 1994.* In: *Ungarn-Jahrbuch 21 (1993-1994), 89-110. o.*

értékelések. Ez alatt az olyan értékeléseket értem, melyek néha csak egyetlen félmondatból, vagy egyetlen egy kulcsszóból állnak, mint pl. "politikai szerkezeti gyengeségek, melyek az öreg kontinens egyik *legtehetségesebb* népének teljesítményeit kisebbítik" (Die Zeit 1986. 11. 21., az én kiemelésem). Vagy egy másik példa: "Még a Kádár-korszak virágkorában is kérdéses volt, hogy egy olyan *közép-európai* nép, mint a magyarok figyelmét hosszabb távon el lehet-e terelni a politikai-demokratikus közreműködéstől csupán a fogyasztás segítségével és a külföldi utazások lehetőségével" (Die Welt 1988. 3. 17., az én kiemelésem). Mindkét idézet egy rendkívül okos és szilárdan a magas közép-európai kultúra fokán élő nép képét kelti.

A *második* eljárás mód kísérletet tesz arra, hogy csupán a valamely pontosan meghatározott témával összefüggő híradásokat elemezze és az ebben kifejeződő képet leírja. Ezt a megközelítési módot választotta a jelen tanulmány szerzője egy előadásához, melynek témájául "Az 1956-os forradalom bemutatása a nyugatnémet újságokban" címet választotta.¹⁵ Itt is lépten-nyomon nyílt és burkolt értékelésekkel találkozunk – olykor csupán jelzők formájában – a magyarokra vonatkozóan, szinte kivétel nélkül valamennyi kimondottan pozitív. Csak néhány példa ennek igazolására: "*hősiességre és halálra kész* magyarok küzdenek a szabadság és a függetlenség eszméjéért és halnak meg" (Welt am Sonntag 1956. 10. 28., kiemelés tőlem), vagy "*egy kicsiny és bátor* népnek sikerült győztesként maradnia" (Die Welt 1956. 10. 31., kiemelés tőlem), vagy "*aki látta ezeket a remek* fickókat" (Christ und Welt 1956. 11. 15., kiemelés tőlem).

2.4 Irodalom

Az irodalomtudományban napjainkig kifejezetten intenzív munka folyt a magyar irodalom németországi fogadtatásának feldolgozása tekintetében¹⁶. Az imagológia értelmezése szerint ez azonban csupán egy – szükséges – előzetes fokozat. Megmutatkozik ugyanis, hogy az ezen túlmenő imagológiai kérdésfeltevések, vagyis hogy milyen képet közvetítenek a recepció által, és méginkább, hogy milyen képet tulajdo-

¹⁵ A Jyväskylä-i Egyetem Hungarológiai Szemináriumának szimpozionján, 1996 októberében tartott előadás. Ennek egy lényegesen kibővített változata most áll megjelenés előtt.

¹⁶ Így többek között Frank, Katalin: Die Aufnahme der ungarischen Literatur in der BRD 1945-1970. Budapest 1977 (=Budapester Beiträge zur Germanistik 2).

nítanak kívülről az idegen irodalomnak, nos mindezt csak egyedi esetekben vizsgálták meg. Göttingai finnugrista kollégánk, Futaky István egy szellemgazdag írásában világosan vázolta ezt a problematikát.¹⁷ Ki tudta mutatni, hogy a korai kísérletek a magyar irodalom megfelelő helyének meghódítására Németországban, pl. Kazinczy Ferenc esetében az 1780-as évek végén, vagy Toldy Ferenc korában az 1820-as években, mindenek előtt azért buktak meg, mert a magyarokról és a magyar nyelvről alkotott kép annyira negatív volt, hogy ennél a népnél semmiféle irodalmat nem tételeztek fel. Ezért írt Franz Grillparzer még 1840-ben is így: "A magyar nyelvnek nincsen jövője. Bármely európai nyelvhez való kapcsolat híján és csupán néhány millió, többnyire műveletlen emberre korlátozottan ez a nyelv – eltekintve attól, hogy a magyar nemzetből soha egyetlen tudományos vagy művészeti tehetség sem hívta fel magára a figyelmet – soha nem fog közönséggel rendelkezni... Költeményeket és esetleg egyes regényeket, újságcikkeket és politikai vitairatokat lehetséges, különösen amíg a divat heve segít, sikerrel bemutatni az ország nyelvén; ez azonban csupán a pillanat és a felszínesség irodalma..."¹⁸ Ez a negatív imázs csak Petőfi Sándor fellépésével változott meg, akinek munkásságát Németországban a legnagyobb elismeréssel fogadták. Ugyanakkor pontosítónak meg kell jegyeznünk, hogy az érdeklődés nem szerelmi költészetének és gondolati verseinek szólt, hanem elsődlegesen politikai költészetének és sorsának. Világosan megmutatkozik a Petőfi-fogadtatásban, hogy mennyire függ az irodalmi teljesítmények megítélése az irodalmon kívüli tényezőktől.¹⁹ Petőfi képéhez, mint a hősiessé, szabadságszerető magyarok megtestesüléséhez csatlakozik további tényezőként a puszta-romantika eleme. Ennek a puszta-romantikának a toposza igen széles körben terjedt el a XIX. század második felének, a XX. század első felének német nyelvű irodalomtörténeteiben.

¹⁷ Futaky, István: *Imagologische Aspekte der Rezeption der ungarischen Literatur im deutschsprachigen Raum*. In: *Das Ungarnbild in Deutschland 1996*, 47-54. o.

¹⁸ Az idézet helye: Futaky, 1996, 51. o.

¹⁹ A Petőfi munkáiból készült német fordításoknak gazdag gyűjteménye állt össze a göttingeni egyetem Finnugor Szemináriumában a Deutsche Forschungsgemeinschaft támogatásával elvégzett különleges kutatási program keretében. Amennyire ez ismert, ezen átfogó kutatási programból Norbert Lossau, *Die deutschen Petőfi-Übersetzungen. Ungarische Realienbezeichnungen im sprachlich-kulturellen Vergleich*. Frankfurt a. M., Berlin, Bern u. a. 1993 (=Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia 3) című nagyrértékű nyelvészeti disszertációján kívül, amely a recepció kérdéseit természetesen csak érintőlegesen tárgyalja, egyetlen további munka sem született, amely a recepció problematikájával vagy az imagológiai szempontokkal foglalkozna.

Egy másik munkában vizsgálta meg pontosabban Tarnói László az 1800 körüli német irodalom Magyarország-képét.²⁰ Öt Magyarország-közhelyet tudott elkülöníteni, amelyek változó összetételben újra meg újra felbukkannak, mégpedig mind 1800 előtt, mind 1800 után. Ezek a következő sztereotípiák:

1. A nők Magyarországon átlagon felül szépek és elragadóak.
2. A férfiak bátor harcosok.
3. Magyarország földje termékeny.
4. Az ország és lakói egy kicsit nyersek, elvadultak, többé vagy kevésbé elmaradottak, a nélkülözhetetlen rendszeretettel nem rendelkeznek.
5. A magyaroknak szükségük van arra, hogy a németek magasabb szellemi, morális, gazdasági, politikai műveltségét gondosan, illetve körültekintően terjesszük körükben.

2.5 A történettudományi Magyarország-kép

Itt ugyancsak két megközelítés áll rendelkezésre a történettudományi Magyarország-kép vizsgálatára, melyek közül mindeddig egyiket sem követték rendszeresen és átfogóan a kutatók. Az egyik esetben arra történik kísérlet, hogy a magyar történelem bemutatását a maga teljességében ragadják meg a német, illetve német nyelvű történettudományi munkákban. A második módszer ezzel szemben meghatározott történelmi korszakok Magyarország-képét elemzi.

Az első megközelítési módra példa Gerhard Seewann²¹ és Horst Haselsteiner²² egy-egy tanulmánya. Seewann mindjárt tanulmánya elején utal arra, hogy szigorúan tekintve autosztereotípiákról van szó, hiszen csaknem minden német nyelvű kísérlet a magyar történelem teljességének bemutatására annak kezdeteitől napjainkig, magyar szerzők tollából származik. Seewann világosan kifejti, hogy a német történészek motivációját tekintve, abban az értelemben, hogy egyáltalán foglalkozzanak a magyar történelem kérdésfeltevéseivel, illetve a német történészek álláspontját tekintve a magyar történelmi témákkal kapcsolatban, minden esetben két, egymástól jellegzetesen elütő álláspont létezik. A két háború közötti történésznemzedék számára, amelyek

²⁰ Tarnói, László: Deutschsprachige Ungarnbilder um 1800. In: Das Ungarnbild in Deutschland 1996, 31-45. o.

²¹ Seewann, Gerhard: Deutsche Interpretationen ungarischer Geschichte. Unveröffentlichter Vortrag auf der Konferenz des Ungarischen Kulturinstituts in Stuttgart 1994.

²² Haselsteiner 1993.

tagjai részben még a második világháború után is sokáig tevékenykedtek, a magyar történelem iránti vonzalom megragadó eleme az 1918-ig fennállt történelmi Magyarországhoz, mint rendpárti hatalomhoz és nemesi nemzethez fűződő nosztalgia volt. Az érdeklődés középpontjában az államalapítás, Magyarország mint nagyhatalom, Magyarország történelmi teljesítményei, de mindenek előtt a német elem szerepe a magyar történelemben állott. A fiatalabb történész-nemzedék számára a második világháború után a döntő motivációs erő az 1956-os forradalom élménye, Magyarország harca a szabadságért és függetlenségért volt. Ezen nemzedék érdeklődésének középpontjában ezért aztán sokkal erősebben szerepel a magyar nép szabadságküzdelleme a teljes történelem folyamán, a német-magyar kapcsolatok alárendelt szerepet játszanak.²³

Az említett második megközelítési módhoz ugyancsak több munkát sorolhatunk föl példaként. Ezek egyike Vízkelety Andrásról származik²⁴, a másik újra Gerhard Seewann-tól.²⁵ Vízkelety tanulmányában azt ábrázolja, hogy milyen benyomásokat hagytak maguk után a honfoglalást követő kalandozások során a magyarok a középkori krónikaíróknál. "Alacsony növésűek, fejük kopaszra nyírva, arcvonásaik undorítóak, szemeik mélyen fekszenek, nyelvük és kiáltásuk förtelmes, inkább állatok, mint emberek, nyers húst esznek, vért isznak... Természetük szerint a magyarok ravaszak, alattomosak, hitszegők és szerződésszegők. Ezt bizonyítja szokatlan hadi taktikájuk is: nem állnak ki nyílt harcban az ellenséggel, hanem csapdákat állítanak, menekülést színlelnek, ám hirtelen megfordulnak és megsemmisítik a rendetlenül felbomlott üldözőket."²⁶ Az Európában élő népek egy olyan ellenséggel kerültek szembe, amely számukra nem csupán veszélyesnek és kegyetlennek tűnt, hanem idegenként, azaz kiszámíthatatlanként jelent meg, ami a félelmet tovább fokozta.

²³ Olvasásra érdemes kísérletet tesz tanulmányában a Magyarország-kép fejlődésének felvázolására a teljes magyar történelem összefüggéseiben Daniel Bein: Gulasch, Paprika, Pusztas – Das Ungarnbild der Deutschen. In: Schmelz, Bernd (szerk.): Drache, Stern, Wald und Gulasch – Europa in Mythen und Symbolen. Bonn 1997, 41-70. o.

²⁴ Vízkelety, András: „Du bist ein alter Hunne, unmäßig schlau...” Das Ungarnbild im deutschen Mittelalter. In: Das Ungarnbild in Deutschland 1996, 11-21. o.

²⁵ Seewann, Gerhard: „Mégis huncut a német.” Zum Ungarn- und Deutschlandbild in der Zwischenkriegszeit. In: Das Ungarnbild in Deutschland 1996, 63-73. o.; uő: A Németországról alkotott kép Magyarországon a 20. század első felében. In: Prágai Tükör 2 (1994), Nr. 1-2, 75-84. o.; uő: Ungarns Deutschlandbild in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In: Süßmuth (szerk.) 1993, 252-264. o.

²⁶ Vízkelety 1996, 13. o.

A második példával nagy ugrást teszünk előre az időben, a huszadik századba, a két világháború közötti időszakba. Seewan meggyőzően bizonyítja be, hogy a világháborúk közötti német történelmi-politikai Magyarország-kép, amelyet erős Magyarország-kritika és az ország mint "német kulturális tejesítmény" bekebelezésére irányuló expanzív beállítottság jellemezett, jelentős XIX. századi hagyományra tekinthet vissza, és egészen az 1943 novemberében megszületett, úgynevezett Veessenmayer-jelentésig érvényesült. Ez a jelentés szolgált alapul Magyarország német megszállásához 1944 márciusában. Ezt Veessenmayer egyebek között azzal törvényesíti, hogy Magyarországon minden kulturális és szellemi teljesítmény a németiség produktuma, és Magyarország nemzetté válása még a kezdeti szakaszban van. Ez kirívó példa arra, hogy milyen kicsiny lépés választja csak el a kulturális imperializmust a politikai imperializmustól.

Ezen példák mellett még számos más olyan vizsgálatban is kimutathatók imagológiai kérdésfeltevések, amelyek a német–magyar politikai, gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatok történetével foglalkoznak.

2.6 Politika

A legutóbbi időben a politikában érvényesülő Magyarország-kép, illetve a politikai Magyarország-kép került az imagológiai vizsgálatok homlokterébe. Ezt számos, kézenfekvő tényező indokolja:

- Magyarország volt a reformország a szocializmusban;
- Magyarországot a német egyesülés és a kommunista rendszer összeomlásának előkészítőjeként tartják számon;
- Magyarországot tekintik az első olyan országnak, amelyben végbement a rendszerváltás.

A nagyszámú tudományos vizsgálat megállapításai során mindenekelőtt a politikusok beszédeinek, nyilatkozatainak és írásainak elemzésére, a politikai döntések analízisére, valamint a médiákban szereplő politikai vonatkozású híradások vizsgálatára támaszkodik.

E vizsgálatok eredményei, amelyek közül csupán a többi képviselőként kívánnék különösképpen Susanne Scherrer²⁷, Kathrin

²⁷ Scherrer, Susanne: Die Attraktivität der Langeweile – Ungarn buhlen um die Gunst der Deutschen. In: Trautmann, Günter (szerk.): Die häßlichen Deutschen? Deutschland im Spiegel der westlichen und östlichen Nachbarn. Darmstadt 1991, 271-277. o.

Sitzler²⁸ és Kiss Endre²⁹ munkáira utalni, világossá teszik, hogy a politikában jelenleg érvényesülő Magyarország-képet döntő mértékben egyszerű események, mégpedig a fentebb megnevezettek alakították ki.

Az ílymódon meghatározott, újra meg újra fölvázolt, és még ma is elfogadott Magyarország-képet a következő néhány formulával lehetséges leírni:

- Magyarország mint az Ostblock legvidámabb barakkja és mint kommunista Csodaország³⁰;
- Magyarország mint a reformok úttörője és mint a demokratizációs folyamat kulcsországa Kelet-Európában;
- Magyarország, "aki" a berlini falból az első téglát kiszakította;
- Magyarország mint az új Európa előfutára;
- Magyarország, a stabilitás szigete.

Ezen, összességükben fölöttébb pozitív értékítéletek a Magyarország-képen belül a nyugatnémet politikában és a közvéleményben a magyarországi politikai fejleményekkel kapcsolatban elhangzó számos bíráló megjegyzés ellenére mind a mai napig nem szenvedtek semmiféle megnevezhető károsodást.

(Fazekas Tiborc fordítása)

²⁸ Sitzler, Kathrin: Das aktuelle Deutschlandbild der Ungarn. In: Süßmuth (szerk.) 1993, 271-285. o.

²⁹ Kiss, Endre: Deutschland- und Ungarnbilder im Prozeß des postsozialistischen Systemwechsels. In: Das Ungarnbild in Deutschland 1996, 97-105. o.

³⁰ Egyenesen jelképszerűen fejeződött ki és ennek megfelelő fogadtatást kapott ez a formula a Futaky István által kiadott gyűjteményes kötet címében: Ungarn – ein kommunistisches Wunderland? Küß die Hand, Genossin. Reinbek 1983 (=SPIEGEL-Buch).

SZEMLE

A magyar művelődés és a kereszténység I-III. (La civiltà ungherese e il cristianesimo)

A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14.), szerk. Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Sárközy Péter, I–III, Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt., 1998, XIV + 1891 l.

A rózsaszínű, háromkötetes, összesen csaknem 1900 lapnyi kiadvány 203 tanulmánya a hungarológia teljes terepét lefedi. Érdemi bírálata legalább három-négy, különböző tudományágat képviselő szakértőt kívánna meg, akik a rendkívül bőséges kínálatot tematikai alapon oszthatnák meg egymás között. Jelen alkalommal és egyetlen szerzőtől mindössze rövid ismertetés, figyelemfelkeltés remélhető, az egyes írásoknak pedig a különböző szakmák belső ítéletei során születik majd meg rangja: elismerő vagy bíráló reflexiója.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság hosszabb ideje következetesen törekszik arra, hogy a rendezvényeinek keretében elhangzó előadások írott, nyomtatott változatai csakugyan a szaktudományok művelői elé léphessenek. Az 1991-ben Szegeden rendezett hungarológiai kongresszus előadásai 1993-ban ugyancsak három nagy kötetben jelentek meg *Régi és új peregrináció* címmel. Az 1996 kora őszén Olaszországban lezajlott hungarológiai eseménysorozat tudományos eredményei szintén a kongresszus után két évvel váltak hozzáférhetővé, ami a népes, nemzetközi szerzőgárdát, a szerkesztés technikai nehézségeit és nem utolsósorban a megjelenéshez szükséges anyagiak előteremtésének feladatait ismerve valóban rendkívüli teljesítmény, és csakis a kis szerkesztői csapat szívós erőfeszítéseivel volt keresztülvihető.

A Rómában és Nápolyban rendezett kongresszus alig áttekinthető bőségű szekció- és plenáris ülésein elhangzott előadások a nyomtatott változatban új, világosabb szerkezetbe illeszkednek. A II. és III. kötet egymáshoz szorosan kapcsolódó, egymást kiegészítő tematikai egységekre tagolódik, míg az I. kötet megkülönböztető jegye, hogy ebben az idegen nyelvű tanulmányok olvashatók. Ez a merőben külsődleges, bár kétségtelenül gyakorlatias elrendezési alapelv némiképp keresztezi a tematikai áttekinthetőség szempontját: az idegen nyelvű és a magyar nyelvű kötetekben előfordul azonos tematikai csoportosító elv, vannak

hasonlóak, amelyek valamelyest átfedik egymást, de az I. kötetben néhány olyan csoportot is kialakítottak a szerkesztők, amelybe alig egynéhány írás volt besorolható; olyan írások, amelyek közeli tematikai rokonai a magyar nyelvű tanulmányok között nem kerültek önálló csoportokba, hanem nagyobb egységekbe olvadnak.

A Monok István és Sárközy Péter által szerkesztett I. kötet rövid bevezető után Amedeo di Francesco a magyar irodalomtörténet és a kereszténység viszonyát a kezdetektől Sütő Andrásig (és tovább) átfogó tanulmányával indul. Külön csoportba kerültek a magyarság kereszténységre térésének időszakáról és a pogányság, a népi kultúra kereszténységhez való viszonyáról szóló tanulmányok. A következő három csoport tanulmányai túlnyomórészt az olasz–magyar kapcsolatok kronológiai rétegeit tekintik át. Az MTA Irodalomtudományi Intézete és a velencei Fondazione Giorgio Cini több évtizedre visszanyúló együttműködését és annak kapcsolattörténeti tanulmánykötetekben tetet öltött eredményeit ismerő olvasó az olasz–magyar érintkezések egy-egy önálló kötet tárgyává tett korszakát és azok avatott szakértőit ismerheti fel a három témakörben. Az elsőben, a középkori érintkezéseket tárgyalóban főként 13. századi eseményekről van szó: a pápai kúria és a magyar udvar viszonyáról, a III. András udvarában megforduló olaszokról, jogi kapcsolatainkról, a magyar szentek itáliai tiszteletéről és így tovább. A humanizmus, reneszánsz és barokk korszakát tárgyaló egységben az olasz–magyar kapcsolatok dokumentálása mellett (a Mediciek firenzei udvara, Janus Pannonius, Galeotto Marzio, Johannes Sambucus, Pázmány és Bellarmino viszonya) egy tanulmány (Jan Ślaski) Lengyelországot is bekapcsolja a viszonyrendszerbe, Borzsák István értő tanulmánya pedig a kulturális érintkezések még szélesebb körével, a latin nyelv más recepciók irányát is meghatározó szerepével foglalkozik; egy további írás egy Londonban található magyar nyelvű orvosi kézirat szövegét közli. A következő fejezetben ismét csak az olasz–magyar kapcsolatok története folytatódik a 18–19. századi érintkezéseket tárgyaló tanulmányokkal. T. Erdélyi Ilona kronológiai és tárgyi okoknál fogva nagyon ide kívánczó tanulmánya is nyilvánvalóan azért került az ezt követő tanulmánycsoport élére, hogy ennek az egységnek olasz–magyar kapcsolattörténeti jellege egységes maradjon.

E következő tanulmánycsoport az említett egyetlen, a Pyrker-pör történetét elbeszélő tanulmány kivételével a 20. századi irodalommal foglalkozik, s a kapcsolattörténet helyett egy tematikai kategóriát tüntet ki csoportosító szempontjául: az istenkereső magatartást. A magyar és olasz avantgárd, Kosztolányi Dezső, József Attila, Weöres Sándor, a

modern magyar építészet és képzőművészet és a kortárs erdélyi írók sajátos istenkeresésének és vallásos ihletésű műveinek, gondolatainak elemzésével foglalkozó tanulmányok közé ékelődik Roberto Ruspanti lényegében valamennyi Nyugat-nemzedék Róma-élményét áttekintő írása és egy Giorgio Pressburgerrel foglalkozó tanulmány. Az 1945–1956 közötti kulturális és kultúrpolitikai kapcsolatok történetével foglalkozó két írás külön szekcióba került.

A kötet utolsó egységében négy, a keresztény kultúrkör nemzetet, gondolkodást a legszélesebb értelemben befolyásoló hatását széles eszmetörténeti keretben vizsgáló írás olvasható. A kötetet II. János Pál pápa a kongresszus résztvevőikhez intézett üzenetének szövege zárja.

A II. és III. kötet szerkesztői munkáit Jankovics József, Monok István és Nyerges Judit végezte.

A II. kötetben található meg azok a magyar nyelvű tanulmányok, amelyeknek vizsgálati tárgya a magyar nemzet kezdeteitől a 18. század végéig terjedő időszakba esik. A kötet élén álló, 47 írást felölelő nagy tematikai egység (*Régi magyar kultúra*) olyan tanulmányok gyűjtőhelye, amelyeknek idegen nyelvű rokonai az I. kötetben különböző csoportokba válogattattak szét. Történettudomány, politikátörténet, művészettörténet, zenetörténet, egyház-, vallás- és vallásszociológia-történet, filozófia- és teológiatörténet, kodikológia, itáliai-vatikáni kapcsolattörténet csak a legfontosabbak azok közül a diszciplínák közül, amelyeknek bőséges termése egyaránt ide zúdul, így a régi magyar irodalom korszakait, alkotóit, irányzatait tárgyaló irodalomtörténeti tanulmányoknak is olyan kontextust teremtve, amelyben az irodalomvizsgálati módszerek komplex eszmetörténeti keretben találják meg a helyüket. Itt és a továbbiakban is csak arra van módunk, hogy kiemeljünk néhány olyan vizsgálati témát, problémakört, amelyekkel több írás is elmélyülten foglalkozik, s amelyeknek jelenléte így súlyozottan érezhető. Több egyházi irodalmi műfaj között jelentős figyelmet kap a legendairodalom irodalmi és interdiszciplináris kutatása (Szent Zoerard és Benedek, Szent László), a prédikációirodalom elsősorban a retorikátörténet eredményeit kamatoztató irodalmi vizsgálata (Káldi György, a variáció mint invencióeszköz a prédikációban, a halotti beszéd), a magyar, illetőleg Magyarországon hozzáférhető bibliafordítások, -kiadások, valamint a Biblia irodalmi hatásai (marosvásárhelyi Teleki–Bolyai könyvtár, Szenci Molnár Albert, biblikus mitizáció, bibliai idézetek Tótfalusi Kis Miklósnál, a bibliai poétika). Az egyház által közvetve felügyelt műfajok közül több írás az iskoladrámával foglalkozik (Holberg-hatás a magyarországi jezsuita iskoladrámában, az iskolai színjáték

irodalomszociológiai környezete és mecenatúrája). A kapcsolattörténet több esetben mint a hazai értelmiség korszerű kiképzésének terepet adó külföldi iskolázás története tűnik fel.

A kötet következő tematikus blokkja pontos megfelelője az I. kötetben is megtalálhatónak: a népi kultúra és a kereszténység viszonyát tárgyaló 13 tanulmányt gyűjt össze. Egyes folklór-, illetőleg a folklór határán álló műfajok (ballada, halotti búcsúztató) elemzése mellett főként a népi vallásosság jelenségeit többféle műfajban és több szociokulturális tényezővel való összhatásban bemutató tanulmányok olvashatók itt (a magyar szentek népszerű kultusza és egyes európai szentek kultuszának hazai meghonosodása, a vallási alapismeretek oktatásának és a ferences kegyességnek hatása a folklórban).

A *Nyelvünk és a kereszténység* című egység 19 nyelvtörténeti tárgyú írást ad közre, grammatikai, szókészletani, onomasztikai, paroemiológiai tanulmányokat egyaránt. Különösen fontosnak tűnnek azok a tanulmányok, amelyek az egyházi nyelvhasználatnak (beleértve a katolikus és a protestáns iskolai hagyományt is) a magyar irodalmi nyelv, egyáltalában a nyelvi normativitás kialakulására tett hatását elemzik. Három tanulmány is tárgyalja a bibliai kifejezésmód és az anyanyelv összefüggéseit. Az íráskorok egy másik csoportja az idegen nyelvi hatás és a nyelvi együttélés jelenségeit írja le, az itáliai kultúra Árpád-kori nyelvi hatásától 17–18. századi, román környezetben cirill betűvel lejegyzett magyar nyelvű Miatyánkokon és a csángó nyelvcsere át egészen a mai vajdasági interferencia-jelenségekig.

A III. kötet nyitó egységének címe (*Irodalom és művelődés*) nem sokat árul el arról, hogy az itt összegyűjtött 59 tanulmány, folytatva az előző kötet kronológiai sorát, 19–20. századi jelenségekkel foglalkozik, mint ahogyan arról sem, hogy a folytatás csak részleges: itt elsősorban irodalomtörténeti tanulmányok találhatók (néhány művészettörténeti írás illeszkedik még a maga időrendi helyére), és a II. kötetben még azokkal együtt közreadott politikatörténeti-eszmetörténeti és iskolatörténeti-könyvtártörténeti írásokból két külön csoportot alakítottak ki a szerkesztők a kötet végén. Az eljárás persze érthető: a modern eszmetörténeti és politikai orientációk szellemi fejleményei nem csupán a maguk történeti helyén megértendő, lezárható rekvizitumok, hanem esetenként ma is eleven, hatni képes ideológiai tényezők; másrészt a posztromantikus irodalomfogalom és irodalomtudományi episztémé eredetiségelve élesebb határt vont a kulturális kompetenciák (kollektív, iskolai norma felügyelte) megszerzése-birtoklása és az autonóm műalkotásban való megnyilatkozás közé. Világosabbá tenné és igen

revelatíván indokolná ezt a szerkesztési koncepcióváltást, ha Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya nem a III. kötet nyitó egységét indítaná (ahová egyébként kronológiailag sem túl jól illeszkedik), hanem az egész III. kötet bevezetéséül szolgálna (csakugyan nincs híjával az ehhez szükséges látószögnek).

Az irodalomtörténeti tanulmányok jól mutatják mind a hazai, mind a hungarológia nemzetközi műhelyeiben folyó irodalomtudományi kutatás érdekeltségi irányait és beszédmódjait; tendenciáiknak, szemléleti és módszertani (gyakran nem reflektált) tételezéseiknek és tapasztalataiknak rendszeres számbavétele lényegében az irodalomtudomány mai magyarországi állapotának körképét adná. A feladat nyilvánvalóan meghaladja a jelen ismertetés kereteit; itt is csupán néhány fontosabb érdeklődési súlypont jelzésére van mód. A készülő Kölcsey kritikai kiadás munkatársi körét négy tanulmány is képviseli, s az MTA Irodalomtudományi Intézetében folyó kritikátörténeti kutatások is több szerzővel képviseltetik magukat, részben a már elvégzett munkát szintetizáló, részben műhelytanulmányokkal. Kisebb csomópontok sűrűsödnek Ady Endre, József Attila, Németh László, Babits Mihály és Pilinszky János életműve körül. Feltűnő, hogy az egyes szerzők keresztény gondolkörrel való találkozásának bemutatására milyen sokféle megközelítés alkalmazható: a vallási és filozófiai elmélkedés viszonyának mérlegelése, a motívumtörténet, a tárgytörténet, a teoretikus reflexiók és dogmatikai utalások kiemelése, a fikciós irodalom szereplőinek magatartásában megmutatkozó erkölcsi paradigmák, a biblikus poétikai hatások, a keresztény hermeneutika és szemiotika alkalmazásának bemutatása egyaránt vizsgálati terepe lehet ennek a viszonynak.

Az I. kötet végén található négy tanulmány közeli rokonai gyűltek össze a III. kötet *Kereszténység és nemzettudat* című szekciójában. A vallási és a nemzeti identitás, a 19–20. századi erkölcsi, társadalmi eszmények és politikai orientáció szerteágazó összefüggéseivel mindenekelőtt az ideológiatörténet iránt is fogékony történések foglalkoznak. Jelentős csoportot alkotnak azok az írások, amelyek a szórványközösségek (mind a kárpát-medencei kisebbségek, mind az amerikai emigráció) fontos kulturális meghatározójaként veszik számba a vallási és egyházi önidentifikációt. Az *Iskola és könyvtár* című zárófejezet 20. századi esettanulmányokkal folytatja a keresztény értékcentrumú iskolai oktatás iskolán kívüli műveltséget is formáló szerepének jelentőségéről már az előző kötetben olvasható megállapításokat, néhány írás pedig a kisebbségi és emigrációs egyházi

könyvkiadás intézménytörténetével és olvasásszociológiájával foglalkozik.

A tanulmánygyűjtemény technikai kivitele örvendetes változásokat mutat az előző konferencia-kiadványhoz képest. A könyv használatát nagyban megkönnyítő jó ötlet volt a tanulmányok végi jegyzetek helyett lapalji jegyzeteket közölni, bár a jegyzetek, cíMLEÍRÁSOK, HIVATKOZÁSOK következetes egységesítésére a legkülönbözőbb szakmák eltérő konvenciói miatt ez alkalommal sem kerülhetett sor. A sajtóhibák száma is határozottan kevesebb a legutóbbi kiadványban találhatóénál. Továbbra is nagyon hiányzik a névmutató; féltő, hogy ennek hiányában sok értékes részeredmény marad majd jelentősebb szakmai kiaknázás nélkül.

A háromkötetes gyűjtemény legtöbb tanulmánya és adatközlése megfelelően igazolja vissza a kongresszus szervezőinek tárgyválasztását. A kereszténység magyar művelődésre tett hatásának középpontba állítása a szerzőkre általában nem korlátozólag, hanem felszabadítólag hatott: felekezeti-teológiai elfogultság, érzelmes-nosztalgikus múltidézés vagy a keresztény államiság közelgő millenniuma által is indukált obligát penzumok helyett többnyire annak pozitív eseteivel találkozunk, hogy a keresztény kultúra rendkívül sokféle elemének nagyon különböző eszményekhez kapcsolódó recepcióit friss rátekintésű, szempontgazdag, gyakran a nemzetközi kutatási irányokkal is összhangban álló tanulmányok világítják meg.

Ugyanilyen jó választásnak ígérkezik a 2001-ben Jyväskyläben megrendezendő V. kongresszus tárgykonglomerátuma, amely a hatalom és a kultúra összefüggései köré fog csoportosulni. És minden bizonnyal követi majd három vaskos kötet...

Kecskeméti Gábor

Magyarságkép és történeti változásai Magyarország az ezredfordulón

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

Műhelytanulmányok Szerk.: Pataki Ferenc, Ritoók Zsigmond Bp., MTA, 1999. 207 pp

A Magyar Tudományos Akadémián folyó stratégiai kutatások keretén belül, a nemzeti kultúra témakörében jelent meg ez a húsz tanulmányt

tartalmazó igen érdekes kötet. A szerzők, neves magyar tudósok a magyarságkép különböző részleteit mutatják be, hol mélyfúrással, egyetlen történelmi eseményt vizsgálva, hogyan és miért éppen úgy reagált akkor az adott ország politikai vezetése, közvéleménye, hol pedig körbepásztázva a jelenlegi/ezredvégi helyzetet egy meghatározott szempontból. E sokszínű mozaikképnek ad keretet a kötet címét adó, bevezető tanulmányban **Pataki Ferenc**. Nemcsak tisztázza a magyarságkép fogalmát, hanem a legalapvetőbb kérdésekre világít rá: miért olyan fontos (sőt fontos-e egyáltalán) a magyarság számára a külföld véleménye? Milyen hatással van ez a nemzeti önismeretre (10.)? A választ már régóta próbálta megfogalmazni sok jeles magyar gondolkodó, Pataki közülük Anonymust, Széchenyi Istvánt, Szekfű Gyulát, Bibó Istvánt idézi, s nem véletlen, hogy az utóbbit kissé részletesebben, mert Bibó felismerése a magyarok "nemzeti öndokumentációs kényszeréről" ma különösen időszerűnek tűnik számára. Szintén összefoglaló jellegű **Pomogáts Béla** cikke *A magyarságkép és az ország külpolitikai stratégiája* címmel, melyben röviden utal a nyugati világ hiányos és bizonytalan, valamint a szomszédos országok bizalmatlanságba, sőt gyűlöletbe hajló magyarságképére (24.). Tanulmánya elején Pomogáts felhívja a figyelmet az arculattervezés fontosságára, mivel az nemzeti stratégia része, ezért teljes összefogást kíván, a cikk végén viszont kissé ellentmondásosan megjegyzi, hogy "Magyarország külföldi arculatát mindenekelőtt az szabja meg, hogy érdekeink egybeesnek-e a nagyhatalmak érdekeivel". A játéktér tehát nem túl nagy, de a felelősség annál súlyosabb.

A kötet tanulmányai három fejezetre tagolódnak: Tükörképek, Történelem és Magyarságkép, Teljesítmények nyomában. Ez a fajta csoportosítás azonban nem fedi teljesen hűen az írárok belső logikáját, mert szinte minden változás, amely a magyarságképben végbement, történelmi eseményhez kapcsolódik, és ez először a politikában, majd a történelemtanításban (tankönyvírásban), irodalomban tükröződik. A kötet az európai országok (elsősorban a nagyhatalmak és a szomszédos országok), valamint az Egyesült Államok magyarságképével foglalkozik. Különösen izgalmas, az az öt tanulmány, amely a szomszédos országok véleményét ismerteti.

A körképet az azóta elhunyt **Hanák Péter** kezdi az osztrák és a német vezető réteg századfordulós magyarságképének bemutatásával: hogyan változott a rokonszenv ellenszenvvé, s miként játszott közre ebben az 1867-es kiegyezés. Hanák több korabeli követi jelentést idéz, melyekből megtudhatjuk, hogy a magyar patriotizmust *frázisos nagyotmondással*

vádolták (33. old.), és hogy a magyar politikai magatartást őszintétlennek találták. **Kiss Gy. Csaba** a lengyel és szlovák magyarságkép elemzése mellett felhívja a figyelmet a nemzetképkutatás (imagológia) interdiszciplináris (történeti, szociológiai, irodalomtörténeti, nyelvészeti) jellegének fontosságára (71. old.). Ez a kívánalma, véleményem szerint e kötetben többé-kevésbé meg is valósul. A szerző szerint a nemzetek egymásról alkotott képei kölcsönösen összefüggenek, és állandó dialógus van közöttük, melyre jó példa a szlovákok identitáskeresésének és magyarságképeinek összefonódása. "A szlovák nemzeti jelképrendszer megteremtésében igen erős volt a *különbséget kereső mozzanat*", akkor viszont – juthat eszünkbe – miért olyan hasonló a szlovák címer a magyarhoz és a himnuszuk egy magyar népdalhoz? A lengyelek a szlovákokkal ellentétben a történelmi hasonlóságokat erősítették, lásd a ma is élő "lengyel-magyar két jó barát" (egyébként középkori eredetű) toposzt. A "szabadságszerető magyarok" képét pedig az 1956-os forradalom szilárdította meg végleg. A szerbek és a horvátok magyarságképét **Nyomárkay István** közéleti személyek megnyilatkozásai, útleírások, naplók, emlékezések alapján vizsgálja. Érdekes az a megállapítása, miszerint a magyarságképet a nyelv (frazeológiai kapcsolatok) is hűen tükrözi, a szomszéd népek egymást lekicsinylő véleményét pl. a szerbek és horvátok szólásaiban nem találjuk, talán mert a magyarok példaként jelentek meg a szerbek számára egészen 1919-20-ig (64. old.). A horvátoknál viszont már sokkal előbb, az 1790-es években hallani ellenséges hangokat a magyar nyelv terjeszkedése kapcsán. A magyarsághoz fűződő viszonyukat az irodalomban jól mintázza az, hogy Zrínyit, a magyarként emlegetett hőst lassan illyr egyesítő vezérré "avatják" (66. old.). Hasonlóképpen az irodalmat hívja segítségül **Köpeczi Béla** és **Vajda György Mihály**, amikor a román ill. az osztrák magyarságképet mutatják be. Mindketten kiemelik a magyarság "különállását" a Monarchia idejében: a magyarságtudatot, és a felszabadult, sőt viharos érzelmű természetet. Ez utóbbi kifejezések azonban már a népléktan felé vezetnek minket, amely Köpeczi szerint erősen rányomta a bélyegét a *Tanulmányok a magyarokról* c. Ioan Slavici tanulmányra (1871-72), melynek a csöppet sem kedvező magyarságképe még ma is él. Az osztrák irodalmi példákból (Robert Musil, Franz Werfel, Stefan Zweig) kedvezőbb magyarságkép rajzolható "*elismerés és ellenszenv, csodálat és irigység*"(kiemelés tőlem).

A mélyfűrés-jellegű tanulmányokra jó példa **Ormos Mária** *Képek Magyarországról az első világháború után* c. sok forrást idéző, alapos

írása. Szerinte a XX. században már nem lehet egységes "magyarképet" találni, mert többféle kép él egymás mellett. Ormos politikai szempontból tekint végig a sorsfordító 1918-20-as eseményeken, bemutatva a francia külpolitika Magyarországhoz való hullámzó viszonyát, valamint a csehek és a románság egyértelműen negatív, Magyarország háborús bűnösségét hangsúlyozó véleményét. **Litván György** szintén egy szűk intervallumot választott, az 1956-os forradalom nemzetközi fogadtatásáról, méltatásáról, előzményeiről és hosszabb távú hatásáról ír. **Frank Tibor** 1956-ot az amerikai magyarságkép-változás egyik fontos állomásának tekinti, mert az "Egyesült Államok kormánya és népe Magyarországot egybehangzóan a kommunizmusellenes harc bajnokaként üdvözölte" (101. old.). Hasonló rokonszenv kísérte az 1848-as forradalmat és szabadságharcot is, bár Frank megjegyzi, hogy "Magyarország helyett Kossuth Lajos jutott elismeréshez". Amerika 1848-ban született magyarságképe azonban közel sem volt mindig ilyen pozitív, és épp olyan változásokon ment keresztül, mint bármely nyugat-európai országé. A cikk kitér egy jellegzetes amerikai, de Magyarországot is különösen érzékenyen érintő problémára, a bevándorlásra és a bevándorló magyarok megítélésének változására. Ez a hullámzó megítélés kíséri hazánkat Nagy-Britanniából is, melynek egyik lehetséges oka az lehet, véli tanulmányában **Jeszzenszky Géza**, hogy a két ország nem volt sosem közvetlen, szomszédi kapcsolatban, és nem fűzték őket egymáshoz erős politikai érdekek. A magyar eseményekre reagáló brit külpolitikába enged bepillantást a cikk, ezt a témát azonban részletesebben *Az elveszett presztízs* c. könyvében fejti ki Jeszenszky.

A magyarságkép megrajzolásának egy egészen más módját választotta az a néhány tanulmány, amely empirikus vizsgálatokkal közelképet készített arról, hogy mit is írnak, és mi jelent, jelenik meg Magyarországról a külföldi újságokban, történelemkönyvekben, lexikonokban. Az összkép nem túl biztató, bár teljes elhanyagoltságról sem panaszkodhatunk. **R. Várkonyi Ágnes** a legátfogóbb angolszász, francia és olasz Európa-történeteket olvasta végig, és ismerteti melyik korszakban esik vagy inkább nem esik szó hazánkról. A legmeglepőbb talán, hogy *Az európai táplálkozás kultúrtörténete* c. könyv még csak nem is említi a nagy múltú magyar borkultúrát (109. old.). A közelgő Uniós csatlakozások, és az egységesedő Európa kialakulása kapcsán Várkonyi reális veszélynek tartja, hogy az újraírt Európa-történetekből Magyarország hiányozni fog. **Szabolcs Ottó** a külföldi történelemtankönyveket veszi nagyító alá, és megállapítja, hogy elsősorban a földrajzi távolság dönti el, mennyit írnak rólunk. Másik

fontos észrevétele pedig az, hogy "általában a jelenlegi és nem a múltbeli nagyságrend és megítélés dominál".

A magyar természettudósok és műszaki alkotók ismertségének egyik objektív mérője lehet előfordulási gyakoriságuk a külföldi enciklopédiákban. **Endrei Walter** táblázatban mutatja be, hogy a megemlített magyar tudósok származása, nemzetisége helyesen van-e feltüntetve. Endrei tartalmi szempontból egyenlenséget tapasztal a tudomány és a technika kárára, az Encyclopedia Britannica indexéből például hiányzik Jedlik Ányos, Bánki Donát, de a székelygulyás nem (191. old.). **Jeszenszky Sándor** a magyar elektrotechnika képviselői után nyomoz hasonló módszerekkel, de az eredmény még lehangolóbb. Igaz, jegyzi meg Jeszenszky, a szakmai enciklopédiákban sokkal kedvezőbb az arány. Szerinte a "rendelkezésre álló információk szabják meg, ki kerül be egy külföldi enciklopédiába". **Terestyéni Tamás** négy nagypéldányszámú nyugati napilapban figyelte a magyar vonatkozású cikkeket három hónapon keresztül. Tartalmi szempontból a politika, a gazdaság és sajnos a bűnözés állt a vezető helyen, a legpozitívabb értékelést pedig a külpolitika kapta.

A kötet végére került **Kárpáti Jánosnak** a magyar zene külföldi fogadtatásáról szóló cikke. Egyik íráshoz sem kapcsolható szorosán, pedig milyen fontos témát tárgyal, hiszen a zene szavak nélkül tette ismertté és híressé a magyar kultúrát már a XVI. századtól! Kárpáti különösen nagy gondot fordított arra, hogy tisztázza a cigányzene és a magyar zene kapcsolatát és keveredésük okait. A velős, jól szerkesztett zenei összefoglalót lezáró gondolatok a kortárs magyar komolyzene értékeire hívják fel a figyelmet.

Az eddig ismertetett cikkek a magyarságról alkotott külső képet rajzolták meg, de létezik egy másik kép is, az önkép. **Hunyadi György** a nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükrét mutatja meg. Megtudhatjuk, hogyan hanyatlott le a magyar nemzetkarakterológia aranykora, és lépett helyébe a szociálpszichológia empirikus tudománya. A cikk kiemelkedő érdeme, hogy olyan alapvető fogalmakat magyaráz és vitat meg, mint a sztereotípiák, nemzet, identitás; a szociálpszichológiai megközelítés pedig lehetővé teszi a magyarokat jellemző külföldiek véleményének grafikonos ábrázolását. A magyarságképet tovább árnyalja **Hofer Tamás**, aki tanulmányában elkülönít egy "önkritikus" és egy kifelé érvényesülő "normatív elvárásokat tükröző" magyarságképet. Hofer újszerű, kulturális antropológiai megközelítést alkalmaz, mikor a nemzettudat változó jelképeit vizsgálja. A nemzeti jelképtárunk tartalma,

és a szimbólummá vált történelmi eseményeink valóban hűen tükrözik, mit tartott a magyar emlékezet megőrzésre méltónak.

Ebben a tanulmánykötetben sokmindenről szó esik. A témák és a bemutatás stílusának változatossága pedig pontosan azt jelzi, hogy szinte mindegyikünknek mást jelent a magyarságkép: emberi jellemeket, tudományos és művészeti teljesítményeket vagy éppen politikai döntéseket.

Árvay Anett

Deutschsprachige Lyrik im Königreich Ungarn um 1800.

Redig. und hg. von László Tarnói. [A Magyar Királyság német nyelvű lírája az 1800-as években. Szerkesztette Tarnói László.] Budapest: Germanistisches Institut der Eötvös Loránd Universität 1996. (= Deutschsprachige Texte aus Ungarn. Bd. 1.) [Budapest: ELTE Germanisztikai Intézet 1996. Magyarországi német szövegek sorozat, 1. kötet.]

A germanisztika és a hungarológia közös tudományos célkitűzésébe, a két filológia együttes feladatába nyújt bepillantást a Tarnói László gondozásában megjelent líraválogatás, a kötet szövegei ugyanis német nyelven, de Magyarországon, elsősorban Pest-Budán íródtak. A keletkezési hely és idő, a XVIII-XIX. század fordulója egyértelműen a két kultúrába sorolja a szövegeket, így csak a mindkét irodalomban otthonosan mozgó kutató tudja őket szakavatott módon kezelni. Tarnói – mind a két tudományág követelményeit szem előtt tartva – példás szövegkiadást készített, amely mindkét tudományágban új területeket nyithat, amennyiben a jövőben leépülnek a nemzetiségi irodalommal szemben még mindig élő fenntartások.

A kötet első pillantásra csupán egyszerű válogatásnak tűnik, hiszen húsz-harminc év lírai terméséből nyújt egy csokorra valót. De az előszót elolvasva, illetve a szerzők névsorát, meg a közölt szövegek címét átfutva még a laikus (és ki nem laikus ebben a ritka témában?) olvasó számára is világossá válik, hogy precíz irodalomtörténeti tudással, pontos esztétikai és irodalomszociológiai ismerveket követő célkitűzéssel elkészített válogatásról van szó, amely mögött több év munka, lényegében a korabeli irodalmi és kulturális – hazai és németországi – sajtó pontos ismerete áll további sok száz kijegyzetelt vers formájában. A válogatás mélyfúrásaként úgy adja az 1800 körül keletkezett irodalom keresztmetszetét, hogy az irodalmi folyamatokat kimerevíti egyetlen

pillanatra: bemutatja a felvilágosodás, szentimentalizmus, városi szórakoztató irodalom felől jövő impulzusokat, valamint előrevetíti a XIX. század első évtizedeinek fejlődési irányát, a romantikát és a nemzeti érzés irodalmiasítását is – ezért a kötetet kezdő (1785) és végző (1818) dátum között jó harminc év húzódik. Mindezek ellenére a versek kilencven százaléka az 1800-as év közvetlen környezetéhez kötődik, az előre és hátra mutató kilengés csak a kor szellemi életét hivatott ábrázolni.

Az irodalmi keresztmetszet a teljesség igényével készült, és ebben rejlik a mai olvasó – de nem a szakember – számára problematikus volta. A korabeli német líra ugyanis nem csak a vallásos lírától a parasztugratásig, a filozófiai költeménytől a szerelmes ömlenyig, az epigrammától a temetésekre írt sirámig terjedt, hanem olyan divatirányzatokat is magába foglalt, amelyek ma már nem tartoznak a lírai műfaj fogalmába, s így nem is kerülnének be egy kortárs irodalmi antológiába: az utánpótlások, parafrázisok, slágerszerű dalocskák, személyek dicséretére írt himnuszok azonban nem kerültk el a szerkesztő figyelmét, így reális, élethű összkép született e kor irodalmáról. Bár jónéhány vers a mai irodalmi ízlésnek nem felel meg, mégis sikeres az esztétikai és irodalomszociológiai szempont elegyítése: a német nemzetiségi irodalom történetiségének jobb megértését szolgálja. Ez a líra ugyanis számtalan szállal kapcsolódott a korabeli németországi városok irodalmához, átlagában el is érte az ottani színvonalat, csak épp olyan csúcspontokat nem teremtett, mint az ismert nagyok.

Ezt a "gyenge pontot" ellensúlyozza e líra sajátos hangulata, kötődése. A válogatás felhívja a figyelmet a szerzők hungarus-tudatára, a magyar történelem, személyek és politikai eseményekhez való szoros kapcsolatára, ami az eszmetörténeti problémán túl most, a XX. század végén az európai vitákban oly sokszor hangoztatott regionalitást helyezi új megvilágításba. A szerzők ugyanis még a nemzettévalás történelmi folyamata előtt állnak és lokális kategóriákban gondolkodnak, két nyelv és két kultúra határmezsgyéjén azonosítják magukat és mindkét oldalról az előremutatót kívánják kiválasztani és hasznosítani. Ezt a törekvést példázzák a kötet végére bevágott irodalomkritikák: ezek szerzői költők, lapszerkesztők, értelmiségiek, a német irodalmat esztétikai példának tekintik, követni kívánják azt, a magyar sajátosságokat, politikai-szellemi helyzetet meg irodalmmá kívánják lényegíteni.

Hogy ez mennyire sikerült nekik, azért nehéz megmondani, mert mindkét filológia, a német és a magyar is egyaránt idegenkedett e témától és ezért adós a válasszal. Végző soron ez a jelen válogatás gyengéje is,

hisz a szövegekhez nem mellékel egy alapos tanulmányt, a szerzők bio-bibliográfiai adatait nem hozza, csupán otromba kivitelben az anyagok forrását teszi közzé. Az adatoktól duzzadó előszó inkább csak az irodalomértők számára nyújt eligazítást, ezért igencsak kívánatos lenne, ha ezt a kötetet továbbiak (próza, dráma stb.) követnék, amelyet végül a szerkesztőnek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen megvédett ugyanilyen tárgyú habilitációja egészítene ki, ha már ily fordított sorrendben került sor az edíciós munkára.

A válogatás tudománytörténeti helye igen jelentős: ez az első olyan kiadás, amely egy bizonyos tudományos koncepció alapján filológusi igénytel adja ki a magyarországi német irodalom valamely szeletét. A tudományos megalapozottság ellenére a kötet nem kritikai kiadás, mégis törekedett a korabeli helyesírás megtartására, hogy a historikus összkép megmaradjon. A következetlen források miatt ez nem lehetett könnyű feladat, érezni is bizonyos egyenetlenségeket a "ß", "ss", "tz", "ä" használatában: valószínűleg a kötet lektora tanácstalan volt az egyes – nyilván az eredetiben is egymásnak ellentmondó realizációk, a nyomdahiba vagy az eltérő nyomdászati helyesírás-felfogás meghatározásának – feloldásában. E probléma viszont csekélynek tűnik a tördelés hibái mellett, a fattyú és árva sorok a rossz tipográfia iskolapéldáit szolgáltatják.

E hiányosságok ellenére mégis csak örülni lehet e kötetnek, mert alapvető irodalomtudományi problémát vet fel: hol a helye a magyarországi német nyelvű lírának-írásbeliségnek. Első válasz is adatik: a témák, a hétköznapi kapcsolatok, nem egyszer a szerzők származása alapján a magyar irodalom mellé kell besorolni, nyelvében meg a német irodalomhoz tartozik. Ha az irodalom nyelvi mibenlétét nem abszolutizáljuk, akkor mindkét filológiának komolyan kell vennie Tarnói felhívását a részletes válasz kidolgozására.

Balogh F. András

Szűcs Tibor: Magyar-német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában (a magyar mint idegen nyelv és kultúra közvetítésében)

Pécsi Nyelvészeti Tanulmányok 4. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest 1999.

A magyar mint idegen nyelv tanításában, a tananyag-összeállítással, a tankönyvírással, a vizsgarendszerek kialakításával kapcsolatos viták, eszmecserék során problémaként számtalanszor felmerült az alapkutatások fontossága: egyrészt ennek szükségessége, másrészt hiánya. Sőt, az is kérdéses, pontosan meghatározható-e, mit nevezünk alapkutatásnak, mi tartozik ennek körébe. A válaszádsra nem vállalkozom, de egyet biztosan állítok: a kezemben tartott könyv alapmű. Az a várva-várt munka, amely mintául szolgálhat a magyar és valamely más idegen nyelv összevetésére; amelyre nemcsak támaszkodhat, de építhet is minden szakember, aki akár tankönyvet, akár németeknek szóló magyar nyelvtant állít össze. A rendkívül alapos bibliográfia komoly segítséget nyújthat az egyes részterületek kutatói számára is.

A különböző szerkezetű nyelvek leírása összevetés esetén más szempontok szerint történik, mint egynyelvi vizsgálat esetében. Ezen szempontok – tehát a *belső*, csak egy nyelvvel foglalkozó, és a *külső*, az összehasonlító szempontok – közös nevezőre hozása komoly problémákat támaszt. Ezek a nehézségek első lépésben a terminológia megválasztásában mutatkoznak meg, de menet közben is állandó akadályokba ütközünk a nyelvek közötti "átjárhatóság" tekintetében. "A kontrasztív elemzésben vizsgált nyelvek összehasonlíthatósága kezdettől fogva a kiindulás elvi problémája, amely különös súllyal fogalmazódik meg a genetikusan, tipológiailag vagy areálisan független nyelvek esetében. Márpedig a kontrasztív nyelvészet módszertanának leginkább éppen erre az alaphelyzetre kell felkészülnie, minthogy a nyelvtanítás vagy a nyelvi közvetítés alkalmazási szükséglete bármely nyelvpár (nyelvegyüttesek) között igényelhet összevető vizsgálatot. (...) A tárgynyelvek között döntő az összehasonlításhoz nélkülözhetetlen közös alap, a *funkcionálisan egyenértékűnek* tekinthető [kiemelés tőlem] szempontrendszer helyes megválasztása; a metanyelvi feltételeket az ennek leírására alkalmas, lehetőleg egynemű grammatikai modell nyelvi

változatainak egyeztetése adja meg." (18.) Ezt a funkcionális megközelítést rendkívül lényegesnek tekintem: ebből a megközelítésből kiindulva valóban nem kötik béklyóba a nyelvleírást, tananyagot vagy vizsgarendszert kidolgozó szakember kezét akár a forrásnyelvi, akár a célnyelvi leírásnak az illető nyelv sajátos szerkezeti vagy genetikai kötöttségei. "Az összehasonlítandó nyelvek fölé emelt "harmadik" tipikus kérdése így hangzik: Hogyan (milyen szinten, eszközökkel stb.) fejeződik ki X nyelvi funkció A és B nyelvekben? Milyen értéke van az illető elemnek a rendszerben és a szerkezetben? Megfigyelhető- a síkváltás (lexikalizálódás vagy grammatikalizálódás) X kifejezésére a másik nyelvhez viszonyítva?" (19.)

A leírás irányát megszabó funkcionális elv mellett a szerző fontos módszertani kritériumnak tartja még az önelvű ("saját viszonyításban önmagának megfelelő") modellálással szemben a kívülről készülő, "belső" látószög helyett "külső" látószöveget alkalmazó modellt. Éppen ez az a megközelítés, amely Szűcs Tibor művét nemcsak a magyar - német/német – magyar összehasonlító nyelvészek, nemcsak valamely idegen nyelv és magyar összehasonlító nyelvészek, továbbá nemcsak a magyar mint idegen nyelvet tanító tanárok számára, hanem a *magyart anyanyelvként oktató* tanárok részére is megszívlelendő alaplúnak tartom.

A *Bevezetés* és a második fejezet két alapvető kérdést tisztáz:

- kijelöli, meghatározza a kontrasztív nyelvészet diszciplináris helyét, kapcsolatát más nyelvészeti ágakkal. A tipológiával, mely egyrészt kiindulása a kontrasztív nyelvészeti kutatásoknak, másrészt pedig állandóan merít a kontrasztív nyelvészeti kutatások eredményeiből. A másik kapcsolódó diszciplína a fordítástudomány, mely természetesen más megközelítéssel veti össze a két nyelvet: "A kontrasztív nyelvészet figyelmének középpontjában a nyelvi rendszer felépítése áll (...) Ezzel szemben a fordítástudományi vizsgálódás a parole-szerűen szerveződő szöveg körül mozog." (17.) E különbség ellenére a részeredmények kölcsönösen megtermékenyítőleg hathatnak egymásra a két tudományterület között.

- a másik lényeges megállapítás a kontrasztív nyelvészet "rangjára" vonatkozik: az alkalmazott kontrasztív nyelvészet látszólagos újkeletűségét cáfolja az a megállapítás, mely rávilágít a már hosszú idő óta működő, a tudománytörténészeknek csak kis csoportja által méltatott jelentőségére, súlyára; különösen hazai viszonylatban. A szerző kellően nyomatékosítja a hazai alkalmazott kontrasztív nyelvészeti eredmények

megtermékenyítő hatását a rég- és közelmúltban, ezzel is igyekezvén eloszlatni a "kontrasztív" és főleg az "alkalmazott" jelző kimondatlanul is lekicsinylő értelmezését, az elmélet és az alkalmazás sokszor rosszindulatú szembeállítását, az erőltetett értékrend felállítását.

A rendkívül tanulságos és alapos bevezető után következő elemző rész a fent vázolt szempontok szerint lépésenként sorra veszi a nyelvleírás egyes területeit: *Fonológia; Morfofonológia; Morfológia; Morfoszintaxis; Szintaxis; Textológia*. A legmodernebb szakirodalmat is felhasználó elemző fejezetek felépítése hasonló: a két nyelv vizsgálandó részrendszerét külön-külön, a paradigmatis és szintagmatis viszonyok mentén leírja, majd szembesíti a két nyelv vizsgálandó nyelvi szintjét, ezután következnek tanításra-taníthatóságra vonatkozó megjegyzések. Egy-egy nyelvi szint elemzése kétféle módon történik: a szerző vagy részletekbe menően feltérképezi, leírja a vizsgált területet (*Fonológia*), vagy globálisan vázolja, majd egy-egy tipikus jegyet kiemelve írja le az alapvető különbségeket (*Textológia*, amelyben az utalások és viszonyítások köré rendezve a *névmások, névelők* ill. az *igei eszközök* viszonyító szerepével foglalkozik. Ugyanígy a *Szintaxis* fejezet központi témája a *szórend*. Ennek rendező elveit – a magyarban a funkcionális-pragmatikai, a németben a grammatikai elv -, valamint tendenciáit írja le.). A mű legkiemelkedőbb vonásának a szintek közötti átjárhatóságot tartom: a funkcionális megközelítésből adódóan a szerző nem ragaszkodik egy nyelven belül egy bizonyos szint és csakis az adott szint vizsgálatához: ha ugyanazt a funkciót a másik nyelvben más szint megfelelő eleme tölti be, átlép a másik szintre. Ugyanezen megközelítés alapján elemzi a látszólag azonos nyelvi szinthez tartozó elemeket, amelyek azonban merőben más funkciót töltenek be (pl. a *szórend*). E fejezet elévülhetetlen érdemének tartom még azt a szemléletet, mely az explicit szabályok megadása mellett kellő figyelmet fordít a nyelvi változás tendenciáira is. Ezzel képessé teszi a magyarul vagy németül tanulót a célnyelv adott pillanatban történő alkalmazása mellett a változások követésére, a rendszerszerűség felismerésére: azaz a rendszer egyes elemeinek szabályos változásaiból következtetni tud a változás főbb tendenciáira. A nyelvtudás így válik igazán aktívvá, a *reprodukcióból* így lesz valóban *produkció*. S ezzel máris megszűnt az ellentét a szinkronia és diakronia között; a történet bizonyos fokig a nyelvtanulás szerves részévé válhat.

A mű következő nagy fejezete: *A nyelvi jel motiváltsága a németben és a magyarban* elsőként a szókészlet változását, a két nyelv közötti

hasonló és eltérő fejlődést veszi szemügyre. A szakirodalom rendszerező feldolgozása mellett e fejezet kiemelkedő részének tartom a tanítás, a tananyagkészítésre vonatkozó gondolatokat, pl.: a lexikai minimum, az etimológiai és tematikus szócsaládok, az idiomatikus szótár, a reáliák szótározásának kérdése ill. szükségessége.

A *morfoszintaktikai motiváció kontrasztív szemantikája* rendszerezten, helyenként táblázatszerűen "a kontrasztív **lexikológia**" keretében, a vizsgált körben alapvetően szemantikai-pragmatikai meghatározottságú **strukturális** motiváció elemzésével tárja fel a relatív motiváltság egyes megjelenési változatainak **tipikus és nyelvsajátos** jegyeit. (179.)

Az utolsó rész komplex módon, a "**nyelv és kultúra** közvetítésének egységében tárja fel a kontrasztív (főként hangtani és jelentéstani vonatkozású) tanulságok alkalmazási lehetőségeit." (267.) E fejezet segítséget nyújt ahhoz, hogy a nyelvtani rendszert feltáró (kódközpontú) és a pragmatikailag funkcionális (szövegközpontú) nyelvtanítási módszerek a kultúra egységes közvetítésében összeegyeztethetők legyenek.

Szűcs Tibor munkáját több helyen vázlatnak nevezi. Ebben részben igaza van, hisz egy-egy fejezetét lehetne még tovább bővíteni, de akkor már túlnőné az egységes, összefoglaló mű kereteit. A *Magyar-német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában* érdeme épp abban van, hogy átfogóan, rendszerközpontú szemlélettel, tabukkal és bevett (rossz) szokásokkal szakítva, a hagyományt és a távlatot egységbe foglalva elkészítette az első olyan nyelvi kiindulású összevetést, mely etalonként szolgálhat a magyar és más idegen nyelv és kultúra összehasonlításához. Összhangba hozta az elméletet és gyakorlatot, felhívta a figyelmet a megoldott, de kellően nem ismert, valamint a megoldatlan kérdésekre. Az irodalom, a zene és a nyelvtanítás "konkurenciaharca" helyett ezek összetartozására, az "eszköz vagy cél" mondvacsinált ellentéte helyett ezek elválaszthatatlan egységére mutat rá. Ezzel nemcsak deklarálja, hanem megvalósítja az oly sokszor megvitatott tágabb értelemben vett hungarológia eszméjét.

Hegedűs Rita

Lakos Dorottya: Hungarian for foreigners

Magyar nyelvkönyv külföldieknek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

A kilencvenes évek megpezsdült tankönyvpiacán 1998-ban új darabbal bővült a magyar nyelvkönyvek sora. Lakos Dorottya könyve, mint a címe is mutatja, angol közvetítő nyelv segítségével igyekszik bevezetni a külhoni diákot a magyar nyelv rejtelmeibe. A *Hungarian for foreigners* tulajdonképpen egynyelvű könyvként is kitűnően megállná a helyét, hiszen modern, a kommunikatív nyelvtanulás követelményeinek eleget tevő anyagot tár elénk, amelyben a nyelvtanuló munkáját az angol nyelvű grammatikai magyarázatok könnyítik meg. A könyv elején (7–10. oldal) rövid, angol nyelvű leírás olvasható nyelvünk legfőbb sajátosságairól.

A színes, külsőleg is izléeses könyv tíz leckére tagolódik. Az 5. és 10. lecke után rövid ellenőrző feladatsorok ékelődnek be. A tíz egység felépítését a „lexika – országismeret – nyelvtan” részekre bontott tartalomjegyzékben könnyen nyomon lehet követni. A lexikai részek a következők: foglalkozások, nemzetiségek, sorszámnevek [helyesen tőszámnevek 1–10] (1. lecke); népnevek, országnevek, tőszámnevek (10–100); *itthon – otthon*, beszél magyarul? hogy van? (2); *jön – megy – jár*, égtájak, *melyik? milyen?*, napszakok (3); névjegy (4); dátum, a hét napjai, hónapok, az évszakok, időjárás, időbeosztás, programok (5); rokonifokozatok, a család, közlekedés, testrészek, közérzet (6); színek, minták, méretek, vásárlás (7); kirándulás (8); orvosnál, ajándékvásárlás (9); utazás (10). Számomra e felosztás néhol kissé következetlennek tűnik, különösen szikárnak látszik a 4. lecke anyaga. Azonban, ha felütjük a könyvet a jelzett oldalakon, akkor szállodai szobafoglalást, mozijegyvásárlást és lakásbelső bemutatást is találunk a leckében. Talán szerencsésebb lett volna a „hagyományosabb” nagyobb témákra felfűzni a leckéket (például vásárlás, kirándulás, utazás a 7–10. leckékben).

Nehéz feladat egy-egy nyelvkönyv amúgy is összetett országismereti információinak leckékbe szorítása, a címszó nélkül maradt 5. leckében talán meg lehetett volna említeni az időjárást, a 9. leckében pedig a magyar borok mellett szó esik a Rubik-kockáról, Sebestyén Mártáról, Kocsis Zoltánról is. Szerencsére e könyv is mentes a „Hortobágyromanitikától”, a csikósok, gulyások és zsupfedeles házikók ábrázolásától, s az

országismeret elsősorban a magyar élethelyzetek, a „túlélési technikák” bemutatására koncentrálnak: pl. bemutatkozás, köszönés (1. lecke), telefonálás, a magyar pénzek (2), közlekedés (3), megszólítás (7). (Ugyanakkor kicsit furcsállom, hogy a páros testrészek nem a grammatikai, hanem az országismereti blokkban szerepelnek.)

A kezdő szintű nyelvkönyvekben a névszói kategória egyik sarkalatos pontját az irányhármasság bemutatása jelenti. Vannak nyelvkönyvek, amelyek előbb a belső sort (inessivus, elativus, illativus) tanítják meg, ezt követi a külső szoros (superessivus, delativus, sublativus), majd a külső laza sor (adessivus, ablativus, allativus), s vannak, amelyek előbb a *hol?* kérdésre felelő eseteket mutatják be, ezt követően pedig a *honnan?* és *hova?* kérdést tanítják. Lakos Dorottya könyve más megoldáshoz folyamodik: először (a 2. leckében) a *honnan?* kérdésre felelő alakok közül megtanítja az elativust (*-ból/-ből*) és a delativust (*-ról/-ről*), a 3. leckében hozzájuk veszi a belső (*-ban/-ben, -ba/-be*) és a külső szoros (*-n/-on/-en/-ön, -ra/-re*) hiányzó alakjait, majd ezeket a következő leckében rendszerbe foglalja. A fokozatosság elvével elkerüli azt a hibát, amelybe főleg a régebbi kiadású, névszócentrikus nyelvkönyveink estek, melyek igyekeztek minél több esetragot belezsúfolni az első leckékbe. Hiányolom azonban a könyvből a külső laza (*-nál/-nél, -tól/-től, -hoz/-hez/-höz*) alakok rendszerszerű bemutatását (a *-tól/-től* az időhatározók tanítása során bukkan fel az 5. leckében és a *szállodától jobbra* szerkezetben a 8. egységben, míg a *-nál/-nél* alakkal pusztán a 9. lecke címében találkozhatunk).

Jónak tartom a pluralis és az accusativus, valamint az alapkommunikáció szempontjából fontos *-ul/-ül* és *-i(ak/ek)* első két leckében való tanítását, s jó a birtokviszony tanításának koncepciója is (6–7. lecke), bár a genitivust hiányolom innen. Kicsit korainak vélem az időviszonyok ennyire részletes bemutatását (*elsejére, másodikatól negyedikéig, kétnapos, öthetes* – 5. lecke; *nappali, esti, éjszakai, tegnapelőtti, holnaputáni* – 3. lecke), s talán nem létfontosságú az *egyedül, ketten, hárman* stb. alakok bemutatása a legelső leckében. Az *-s* képző is a szokásosnál nagyobb szerepet kapott: a fontos *egyed, kettes, hármas* stb. megtanítása (3. lecke) mellett talán elhagyható lett volna a *tejeskávé, citromos tea, erkélyes szoba* (4. lecke). Ezen a szinten nehéznek bizonyulhat a 7. leckében előhozott *fehér inge van > fehér inges, rövid haja van > rövid hajú, (az ingnek) hosszú ujjja van > hosszú ujjú* stb. szerkezetek bemutatása is.

Az igei csoport szerepének felértékelődése következtében ma már nehezen lehetne olyan nyelvkönyvet elképzelni, amely négy-öt leckén

keresztül csak a létigével dolgozik. Ennek megfelelően Lakos Dorottya könyve már a második leckében – egyes és többes számban egyaránt bemutatja az alanyi ragozást. (Bár a *beszél-ek, tanul-ok* igék mellé be lehetett volna hozni az *ül-ök* labiális palatális alakváltozatot is! Az *ö* magánhangzós szuffixumok hiánya egyébként másutt is szembeötlő.) Külön kiemelendőnek tartom, hogy a szerző a négy soros paradigmát mutatja be: az *ő beszél* és *ők beszélnek* alakokkal együtt tanítja az *Őn beszél, Önök beszélnek* formákat is. (A megszólítások, a tegezés és magázás, a különböző életkorú és társadalmi helyzetű emberek kommunikációjának kérdését a könyv amúgy is kiemelt fontosságúnak tartja, amit csak helyeselni tudok.) A szerző a könyv első felében elvégez egy kellemetlen feladatot is, megtanítja a *jön* és *megy* (3. lecke), a *tesz* és *visz* (4. lecke), illetve a *van – volt – lesz* (5. lecke) sok bosszúságot okozó igék rendhagyó ragozását. Talán a *jár* igét el lehetett volna hagyni a *jön, megy* mellől (a 49. oldal grafikája amúgy sem szerencsésen szemantizálja ezt a cselekvést); a *tesz* és *visz* mellett be lehetett volna mutatni még egy-két *sz/v* tövű igét (elsősorban *eszik, iszik*), sőt, a *volt* igelaknak a 10. leckébe való száműzésével (hiszen a múlt időt rendszeresen csak ott tanítja) a *lesz* alakot a *tesz, visz* igékkel együtt lehetett volna bemutatni.

A könyv 5. leckéje után az igei csoport bemutatása kifulladásig, a 6–7. egység csak a névszókkal foglalkozik, s csak az utolsó három leckében kap újult erőre a verbális csoport, akkor azonban korábban soha nem látott erővel „támad”: igekezők és infinitívus a 8. leckében, a rettegett imperatívus és a ható igekező a kilencedikben, s a „maradék” (múlt idő, jövő idő és tárgy ragozás) az utolsó leckében. Ez így túl tömény. A felszólító mód táblázatszerű összefoglalása (*ülj, jöjj, legyél, segíts, siess, öltözz*) viszonylag jó, habár némiképp elnagyoltnak látom a *-t* végű igék bemutatását: az *-ít/-jt* alakok mellé fel kellett volna venni az *ért, vált* típusú igéket is; az *-at/-et + j > ss* mellett be kellett volna mutatni a *fest* és *választ* igéket is, tehát szerencsésebb lett volna a rövid magánhangzó, illetve szibiláns + *t > ss, szs* (*siet > siess, fest > fess, választ > választ*), illetve hosszú magánhangzó, illetve nem szibiláns mássalhangzó + *t > ts* (*tanít > taníts, sóhajt > sóhajts, ért > érts*) oppozíció bemutatása. Történeti megfontolások miatt nem igazán szerencsés a *jövök ~ jöjtek, jössz ~ jöjj, jön ~ jöjjen; megyek ~ menjek, mész ~ menjél, megy ~ menjen* stb. ige párok táblázatszerű bemutatása. A *legyél* mellől hiányolom a *légy* alakot, s kicsit archaizálóknak tartom az *egyék, igyék* formákat egy kezdőknek szóló nyelvkönyvben. Tördelési hiba a *-sz + -j > -gy-* címsornak a 118. oldalra való visszacsúsztatása.

Sajnos, néhány tótani kérdést nem hagyhatok szó nélkül a múlt idő tanítása kapcsán (132. oldal) sem. A szerző négy csoportot különböztet meg, az elsőbe a „szabályos igék” tartoznak, a másodikba a *-k*, *-gy*, *-d*, *-s*, *-sz*, *-z* végűek, a harmadikba a *-t*, *-tsz* végűek, a negyedikbe pedig az *sz/v* tövűek és a *jön*, *megy*. Néhány dolgot pontosítanom kell. Az egyik a labiális palatális ragok negligálása (*megnéz-ett*, *dolgoz-ott*, de nincs pl. *főz-ött*); következetlen továbbá a kötő- (vagy elő-) hangzó leírása (a múlt idő jeleként a *-t/-tt* alakokat adja meg a szerző, de *-ett/-ott* formákat tanít). Ki kell egészíteni a második csoportba tartozó igék sorát: a felsorolt végződések mellett a *-p* (*léptem/lépett*), *-b* (*dobtam/dobott*), *-g* (*fogtam/fogott*), *-m* (*nyomtam/nyomott*), *-f* (*döftem/döfött*), és *-v* (*hívtam/hívtott*) mássalhangzóra végződő igék is ide tartoznak. Külön fejtörést okoznak a *-d* végű igék, ezek egy része az első csoportba tartozik (*maradtam/maradt*), egy része viszont a másodikba (*adtam/adott*, *szerződtem/szerződött*, *lépkedtem/lépkedett*). Az sem pontos, hogy a *-t* végű igék a harmadik csoportba tartoznak (vö. *alkottam/alkotott*, *láthatam/láthatott*, *szemléltettem/szemléltetett*, *láttam/látott*). (A kérdésről részletesen: Keresztes László, Gyakorlati magyar nyelvtan. Debrecen, 1995². 38–41.)

A könyv grammatikai koncepcióját jónak tartom, a névszók és igék elosztása viszonylag egyenletes (leszámítva az igék fentebb vázolt könyvvégi sűrűsödését), a fontos alakokat a szerző az első leckékben mutatja be stb. Egy dolog van azonban, amivel nem értek egyet, s ez a tárgyas ragozás tizedik, utolsó leckébe való száműzése. Sajnos, megszozott jelenség, hogy a magyar nyelvet okító tanárok és a nyelvkönyvszerzők úgy félnek a tárgyas ragozástól, mint a tüztől, s ha lehet, igyekeznek elodázni ennek a tanítását. Véleményem szerint a kérdéskört két részre kell bontani. Első fázisban meg kell ismertetni azokat a formai jegyeket, amelyek alapján bizonyos mondat típusokban tárgyas igealakokat kell használni, a második lépésben pedig arra kell rávenni a diákokat, hogy ők maga alkossanak ilyen mondatokat. Meglátásom szerint az első fázis nem okoz több nehézséget, mint például a múlt idő vagy a felszólító mód elsajátíttatása, ugyanis csak bizonyos formai jegyeket kell megtanítani: tárgyas ragozást használunk akkor, ha a mondat tárgya tulajdonnév (*várom Bélát*); ha olyan névszó, amely előtt határozott névelő áll (*látom a fiút*); ha a tárgy mutató névmás (*kérem ezt*); illetve ha a tárgy a harmadik személyű személyes névmás (*szeretem őt/őket*), beleértve az önözést (*látom Önt/Önöket*) is. (A birtokos személyragos alakok, a tárgyi mellékmondat és az egyéb főnévi névmások tanítását későbbre lehet halasztani). Ha ezeken a formai je-

gyeken keresztül vezetjük rá a diákokat a tárgyas ragozásra, akkor viszonylag fájdalommentesen meg tudjuk tanítani ezt a rettegett formát. Célszerű az oppozíciók segítségét is igénybe venni (*várok egy lányt, várom a lányt* stb.).

Egy kommunikációközpontú nyelvkönyvben nem célszerű a tárgyas ragozást a legvégére hagyni, ugyanakkor a tárgyat a második leckében megtanítani. Nem tudom, meddig tudja a tanár „elsumákolni” a tárgyas mondatokból a determinatív ragozású igéket. S még egy probléma: a szerző az 9–10. leckékben, a határozott ragozás előtt megtanítja a múlt idő és a felszólító mód *alanyi* ragozású alakjait. Most viszont kezdhet(ne) mindent előlről, a tárgyas alakokkal. Ez viszont kimarad, így a tanuló ad abszurdum nem is sejtí, hogy ilyen alakok is léteznek nyelvünkben... (Természetesen, ha e könyvnek készül folytatása, az enyhít ezen a problémán.)

A könyv grammatikai szerkezetének még egy kérdését kell érintenem. A szerző a nyelvtani magyarázatokban igyekszik tipológiailag is elkülöníteni a tanítandó elemeket, pl. *kocsi – kocsiK, turista – turistáK, utas – utasoK, svéd – svédeK* stb. (21. oldal). Ez az egyébként hasznos kezdeményezés néhol azonban zavarokat okozhat. Mint a többes számú példákból is látszik, kicsit talán túlbonyolítja a kötőhangzó/előhangzó kérdéskörét (kisbetű és nagybetű használata), azonban a létige esetében már nem is működik ez a rendszer (25. oldal): *vagyoK, vagyuNK, vagyTOK, vanNAK* (ráadásul a 18. oldalon *vagyoK* alak szerepel). Ugyancsak nem szerencsés: *megyeK, méSZ/méGY, megy, megyüNK, menTeK, menNeK* (45. oldal), és *jövöK, jösSZ (!), jön, jövüNK, jötTöK, jönNeK* (48. oldal). Miért *háza, házaI*, de *csomagJa, csomagJaI* (97. o.)? Miért nem *csomagja, csomagjaI*? A *vesz – venNI, megy – menNI* (109. o.) is bonyolult. S végképp megnehezítik az amúgy sem könnyű imperativus tanítását a *jövök – jöjJek, jössz – jöjJ, megyek – menJek, mész – menJ(él), eszem – eGYem, eszel – eGYél* alakpárok (118–119. o.). Azt hiszem, felesleges az egyébként is bonyolult tótani rendszerünket még tovább nehezíteni normál és félkövér kis- és nagybetűk használatával.

A könyv szövegei nagyon jók, megfelelnek a kommunikatív nyelvkönyvek követelményeinek. A szerzőnek sikerült elkerülnie a *Mi ez? Ez asztal* típusú szövegek csapdáját, a dialógusok valós szituációkat tükröző élőnyelvi megnyilatkozások. A könyv szövegeit laza cselekményszál fűzi össze, az angol Hoffmann úr és az amerikai Smith úr Magyarországra érkezik, ahol a nyelvtanulók szempontjából tipikus élethelyzetekbe kerülnek: útlevel- és vámvizsgálat; az idegen nyelven ál-

talában oly sok nehézséget okozó telefonálás; rendelés étteremben, presszóban; szobafoglalás a szállodában; információkérés; utazás, kirándulás, tájékozódás Budapesten, városnézés; vásárlás stb.

Lakos Dorottya nagy figyelmet fordít az üdvözlésre (már az első leckében felbukkan a *Jó napot kívánok!* stb. alakok mellett a *Sziasztok!*, *Szevasztok!*, valamint a *Kezét csókolom!* forma is). Jelentős teret kap a könyvben az udvariassági kifejezések helyes használata, a tegezés és magázás sokszor bonyolult kérdése is. Ha egy diák végigrágja magát ezen a szövegeken, a tizedik lecke végére alapos, megbízható, élőnyelvi tudásra fog szert tenni.

A leckék megfelelő hosszúságúak, a rövid, pergő szövegek sehol nem válnak unalmassá, a nyelvtani gyakorlatok jól illeszkednek a leckék struktúrájába. Jó a más nyelvkönyvekből is ismert színhasználat: a grammatikai magyarázatok kék, az egyéb nyelvi információkat közlő részek pedig sárga raszteren szerepelnek. A könyv illusztrációja kitűnő, erre Lehoczki István neve természetszerűleg garancia. A fotók jó minőségűek (ez, sajnos, nem mondható el minden nyelvkönyvről), a képanyag jelentős országismereti funkciót is ellát, a kötet vége felé felbukkannak történelmünk nagyjainak képei (Szent István, Mátyás király, Kossuth, Petőfi, Arany, József Attila, Radnóti stb.), budapesti felvételek (Mátyás-templom, Halászbástya, Bazilika, Parlament; Budapest térképe a hátsó belső borítón), illetve vidéki képsorok (Szentendre, Esztergom, Pécs, Tihany, Hévíz, Sopron, Eger) is. Jónak tartom az országismereti információkat hordozó illusztratív anyagok alkalmazását is: pl. vonatjegyek, belépőjegyek (58. oldal) és magyar pénzek fotói (25. és 38. oldal).

Néhány apró kritikai megjegyzés: a 65. oldal alsó szövegének a záró része nem igazán életszerű, a 67. oldal anyaga túl szellős, a 70. oldalon felesleges az *idő* szó két angol jelentésének megadása, ellenben az ünnepeket meg lehetne említeni, nem kell a 62. és a 82. oldalon is alaprajzokat bemutatni, a 82. és 125. oldal rajzai lehetnének kicsit kidolgozottabbak, a 89. oldal szövegében nehezen fejthető fel, ki kicsoda – de ezek az apróságok természetesen nem érintik a könyv egészének pozitív képét.

A könyv végén a nyelvtani feladatok megoldásai után (145–165. oldal) szószedet található (171–190. oldal), amely a tankönyv közel 1400 szavát tartalmazza. A könyvhöz mellékletként 23 lapnyi színes kártya tartozik (foglalkozások, nemzetiségek, számok, telefonszámok, ételnevek, színek és minták, dátumok, postai nyomtatványok stb.), me-

lyek az egyes lexikai-grammatikai jelenségek gyakorlását könnyítik meg, ehhez útmutatást a tankönyv végén (166–170. oldal) találunk.

Lakos Dorottya igényes kivitelű könyve a 90-es évek nyelvkönyvírói tapasztalatait jól felhasználva, élő nyelvi szövegek és viszonylag jó felépítésű grammatikai struktúra kidolgozásával megbízható, alapos – s még egyszer hangsúlyozom: élő nyelvi – tudást nyújt a magyarul tanuló diákoknak. Várjuk a folytatást.

Maticsák Sándor

Magyar Nemzeti Bibliográfia. Külföldön megjelenő hungarikumok

Könyvek, Új periodikumok. 1. évf. 1990. Szerkeszti az Országos Széchényi Könyvtár Hungarica dokumentációs osztálya, felelős szerkesztő Orvos Mária, Szerb Judit. Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 1998. LXVI, 242 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár újraindítja a külföldi hungarika bibliográfiák kiadását, melyek a külföldön megjelent magyar nyelvű műveket, idegen nyelvű, magyar vonatkozású publikációkat, valamint magyarországi és külföldi szerzők idegen nyelvű közleményeit (könyveket, periodikumokat, ismertetéseket, cikkeket) regisztrálják évente két kötetben. A két gyűjtemény az 1971–1989 közötti időszakban negyedévenként közzétett Külföldi magyar nyelvű kiadványok és a Hungarika irodalmi szemle örökébe lépve évenként kurrens bibliográfiáját adja az országhatáron túl kiadott, magyarországi könyvtárakban megtalálható, hungarika könyveknek, gyűjteményes kötetek részdokumentumai bibliográfiai tételeinek, közli a Magyarországon kívül a tárgyidőszakban megjelent folyóiratokban található cikkeket, valamint a magyar és idegen nyelvű könyv- és hanglez-ismertetéseket. Az első kötet tárgyéve 1990, de az ezt megelőző ötéves időhatáron belül napvilágot látott könyveket és az új periodikumokat is adja.

A bibliográfia törzsrésze a tételeket 259 szakcsoportba rendezve, a tételek besorolási adatainak betűrendjében, folyamatos tételszámozással közli. A szakcsoportok tartalmáról a szakcsoportok jegyzéke és a betűrendes tárgymutató tájékoztat. A kiadók és közreadók nevét a rövidített névforma betűrendjében, rövidítésük feloldásával jegyzék ismerteti.

A jó tájékozódás érdekében mutatványt találhat az olvasó az egyes kiadványfajták leírásának típusaira: hazai könyvtárak állományában megtalálható könyv; monografikus mű részdokumentumának analitikus leírása; könyvismertetés stb.

A betűrendes mutató tartalmazza a szerzők, közreműködők nevét és a névutalókat, ha lehetséges, a születési/halálozási évszámokat, a művek címét, fordítás esetén az eredeti címet is, a leírásban szereplő párhuzamos címeket, a könyvön szereplő címváltozatokat, sorozati címeket és az analitikus leírások tanulmányköteteinek címét. Az idegen nyelvű publikációk mutatója (a nyelvek betűrendjében) és a könyvek megjelenésének országok szerinti mutatója (az országnevek betűrendjében) bővíti a tájékozódási lehetőségeket. A függelék a tárgyévben külföldön újonnan publikált hungarika periodikumokat tartalmazza, melyek az Országos Széchényi Könyvtár állományában megtalálhatók. A törzsrész egyetlen betűrendben a teljes bibliográfiai leírást tartalmazó tételekből és a hozzájuk kapcsolódó címutalókból áll. Személynév, testületi és földrajzi név, idegen nyelvű periodikumok címe és országnevek szerinti mutatók segítik a tájékozódást. A mutatók hivatkozási adata a bibliográfiai tételek számára utal.

A szerkesztők a kötet elején közlik a szakcsoportok jegyzékét, a tárgymutatót, a kiadói és közreadói nevek listáját, a feldolgozott folyóiratok jegyzékét a címek, majd a rövidített címek betűrendjében, a periodikumokat országok szerinti betűrendben, a feldolgozott tanulmányköteteket, a könyvtárak kódjegyzékét, a rövidítések jegyzékét, az idegen nyelvű publikációk mutatóját, végül a könyvek megjelenésének országok szerinti mutatóját.

Nagy nyereség, hogy ez a több mint egy évtizeden keresztül szünetelő bibliográfia nyomtatott formában megjelent, hiszen hiánya eléggé megnehezítette a kutatók tájékozódási lehetőségeit. Az 1990-es tárgyévű, 1998-ban napvilágot látott kötetben a szerkesztők a lemaradások folyamatos pótlását ígérik, s erre bizony nagy szükség is van, mert éppen ebben az időszakban az egyre szorítóbb anyagi feltételek az egyes intézmények, könyvtárak, kutatók számára szinte lehetetlenné tették a véletlenszerűen tudomásukra jutott művek beszerzését, másrészt igen jelentős változások következtek be a könyv- és folyóiratkiadás területén határainkon túl is. A nyomtatott kötet a Széchényi Könyvtár elektronikus adatszolgáltatásaival (*Hungarika információ*, *Hungarika névkataszter*) együtt szinte naprakész tájékozódást tesz lehetővé a hungarológia és a hungarika-kutatás területén.

Nyerges Judit

Szerzőink

ARADI ANDRÁS, Budapesti Műszaki Egyetem Természet- és Társadalomtudományi Kar Nyelvi Intézet

ÁRVAY ANETTE, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Angol Alkalmazott Nyelvészeti Program

BALOGH F. ANDRÁS, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Germanisztikai Intézet Német Nyelvű Irodalmak Tanszéke

CSERNUS SÁNDOR, Párizsi Magyar Intézet

FAZEKAS TIBORC, Hamburgi Egyetem Finnugor Szeminárium

FISCHER, HOLGER, Hamburgi Egyetem Finnugor Szeminárium

HÁRY LÁSZLÓ, Janus Pannonius Tudományegyetem Idegen Nyelvi Titkárság

HEGEDŰS RITA, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvi Lektorátus

KECSKEMÉTI GÁBOR, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet

MATICSÁK SÁNDOR, Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Finnugor Tanszék, Debreceni Nyári Egyetem

V. MOLNÁR LÁSZLÓ, Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Intézet

MONOK ISTVÁN, Országos Széchényi Könyvtár

NYERGES JUDIT, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság

OSVÁTH GÁBOR, Külkereskedelmi Főiskola Keleti Kommunikációs és Továbbképző Intézet

STURCZ ZOLTÁN, Budapesti Műszaki Egyetem Természet- és Társadalomtudományi Kar Nyelvi Intézet

SZAWERDO, ELZBIETA, Varsói Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszék

SZILI KATALIN, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvi Lektorátus

SZKÁROSI ENDRE, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Olasz Irodalmi Tanszék

SZÖNYI GYÖRGY ENDRE, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hungarológia- és Közép-Európa Tanulmányok Tanszékközi Program

TÓTH FERENC, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola

TVERDOTA GYÖRGY, Nemzetközi Hungarológiai Központ

